

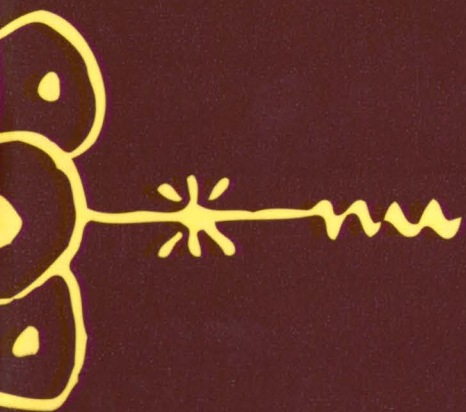
ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIUS
DE **L** ROTOCOLS

Sug * XXIII

COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA

BARCELONA 2005

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS
ARXIUS
DE **P**ROTOCOLS

XXIII

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS
ARXIU
DE **P**ROTOCOLS

XXIII

COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA

BARCELONA 2005

Publicació patrocinada per la
Fundació Noguera

Director

Lluís Jou i Mirabent

Coordinador

Laureà Pagarolas i Sabaté

Consell

Jordi Figa i López-Palop, Josep M. Font i Rius,
Emili Giralt i Raventós, Joan J. López Burniol,
Àngel Martínez Sarrión, Josep M. Sans i Travé
i Francesc Torrent i Cufí

Editor

Il·lustre Col·legi de Notaris de Catalunya
c/ Notariat, 4 – 08001 Barcelona

Realització: Agnès Collado

Impressió: Gràfiques Tramacolor, s.l.

ISSN: 0211-5425

Dipòsit Legal: B-44.447-1995

SUMARI

- 7** Brújulas y cartas náuticas de naves y navegantes.
Puerto de Mallorca: siglos XIV-XVI

Gabriel Llompart i Moragues

- 75** Processos inquisitorials per crim d'heretgia i una apel·lació
per maltractament i parcialitat per part de l'inquisidor (1440).
Documents dels protocols notariais

Josep Hernando i Delgado

- 141** El forn de vidre del Pla d'en Llull de Barcelona (1447-1640)
en els protocols notariais

Sílvia Cañellas Martínez, Carme Domínguez Rodés

- 173** Magistrats de la Reial Audiència catalana en temps de Felip II

Miquel Àngel Martínez Rodríguez

- 193** Sobre la indústria del jaspi de Tortosa durant els segles XVI i XVII

Joan-Hilari Muñoz i Sebastià

- 211** L'administració del patrimoni de la marquesa de Dosaigües
a Ceret, 1783-1806

Pilar Sánchez López

243 Equiper l'industrie catalane au début de la révolution industrielle:
l'exemple des machines à vapeur (1833-1850)

Olivier Raveux

279 La primera demarcació notarial espanyola de 1866:
el projecte del Col·legi de Notaris de Barcelona

Lluïsa Cases i Loscos, Laureà Pagarolas i Sabaté, Jordi Tor i Azorín

321 Notes bibliogràfiques

335 «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols».
Normes per a la presentació d'originals

BRÚJULAS Y CARTAS NÁUTICAS DE NAVES Y NAVEGANTES.
PUERTO DE MALLORCA: SIGLOS XIV-XVI

○ GABRIEL LLOMPART I MORAGUES
REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA

En años pasados hemos realizado catas en los archivos de protocolos de Palma de Mallorca con miras a aclarar la actividad de los cartógrafos que, al final de la Edad Media, firmaron cartas náuticas y las vendieron en un puerto frecuentado entonces por cuantos hacían rutas mediterráneas o atlánticas.

La idea de concretar y precisar qué podía ser la llamada «escuela de cartógrafos de Mallorca» que se propagó gratuitamente en el decurso del siglo XX en la historiografía general nos ha llevado a publicar varias notas acerca de figuras y tareas familiares a quienes se han interesado por este sector de la cultura medieval.

La presente aportación viene a ser el complemento del «Registro de cartógrafos medievales activos en el Puerto de Mallorca». ¹ En aquella nos acercamos a los hombres que hicieron cartografía, nombres oscuros los más de ellos, conocidos solamente por las firmas acreditadas en sus pergaminos. Los notarios nos ayudaron a dar fe de que algunos de ellos, al menos, eran más que un nombre, certificándonos su presencia y ajetreo en el puerto isleño. Ahora lo que pretendemos es acercarnos a su obra yéndola a buscar a las manos de sus clientes, que adquirían los mapas, bien para información, si se trataba de comerciantes y mercaderes, bien para orientación si se trataba de navegantes y gentes de mar.

De manera particular, nos interesamos en estas páginas por el instrumental utilizado en la navegación por la gente de la marina medieval. Esta gente constituía por entonces un amplio abanico de personal ocupado en las tareas de utilización, dirección y mantenimiento de embarcaciones de remo y vela. Es fácil comprender que la documentación más útil para nuestro propósito son los inventarios y las historias de navegaciones. Pero no todos los inventarios de profesionales del transporte y de la pesca marítimos resultan de provecho. Sólo nos prestan información válida los inventarios de marinos en ejercicio, muertos en naufragio o en combate, porque sólo así nos consta que se hallaban en pleno ejercicio profesional. El equipo de un

1. AEM, 27/2 (1997), p. 1.117-1.148.

marino y de un barco que se ha retirado o simplemente que se encuentra en casa o en tierra no tiene garantías suficientes de constituir un pertrecho de profesional activo.

De todos modos, como entenderá el lector advertido, nuestros inventarios personales y reales constituyen una aproximación de interés para la historia de la navegación y para el conocimiento de la vida diaria y cotidiana del marino del Mediterráneo medieval. Economía, vestido, costumbres, etc. saltan a la vista tanto en las relaciones del equipaje y bagajes de los hombres de mar como en los inventarios de las naves.

El progreso en la navegación realizado en el siglo XIII con la introducción de la carta náutica y la brújula y el consiguiente alejamiento de las costas nos lleva a preguntar: ¿brújula y mapa pertenecen al personal –y, si es así, a cuál– o forman parte del equipamiento del barco?

En tiempos más recientes la respuesta es fácil. El capitán Agustí López, esposo de Francina Ros, vecindado en Palma en 1659, al morir contaba con 7 cartas de navegar grandes y chicas, dos brújulas, una grande y otra chica, y un reloj de arena («*una ampolleta o relotge de navegar*»).

Otro capitán genovés, Antonio de Masena, que comandaba una saetia de Marsella, que hacía la ruta de Argel, falleció en Mallorca en 1561. Muere en un hostel en el que ingresa con sólo la ropa puesta. Su equipaje es subastado a continuación en la Puerta del Mar. La carta de navegar y la brújula se inventarían como suyas propias, pero no se venden:

«*Ítem, una carta de navegar ab los compassos, ja vella qui és per lo vaxell. Ítem, una búxola ab sa caps del vaxell*».²

Otro gallo nos cantarí en el siglo XIV. Si pasamos la vista por un par de tripulaciones del Medioevo se nos ocurre que sólo un grupo reducido de personal emplearía instrumental de orientación profesional. Para ello, lo primero es tener claro cómo estaban formadas dichas tripulaciones. He aquí dos de ellas completas, procedentes de naves de la escuadra que se organizó en la primavera de 1415 para la ida del papa Benedicto XIII (Luna) a la ciudad de Niza:

«*Galera del Papa*»: «*Còmit; Sotacòmit; Escrivà; Notxers, 9* [uno de ellos era también calafate]; *Companyons, 15* [uno era trompeta, otro barbero]; *Barbero; Proers, 8; Cruillers, 6; Espatllers, 6; Aliers, 7; Remers, 84*» [uno era senescal].

2. ARM, Prot. D-136, f. 67.

«Galera d'en Francesc des Pla»: «Còmit; Sotacòmit; Conseller; Escrivà; Algutxir; Notxers, 5; Calafat; Mestre d'aixa; Remolar; Companjons, 25 [balles-teros]; Trompeta; Barber; Proers, 8; Aliers, 6; Espotlers, 6; Remers, 113 [uno de ellos era también «payoler»]; Cruïllers, 3».³

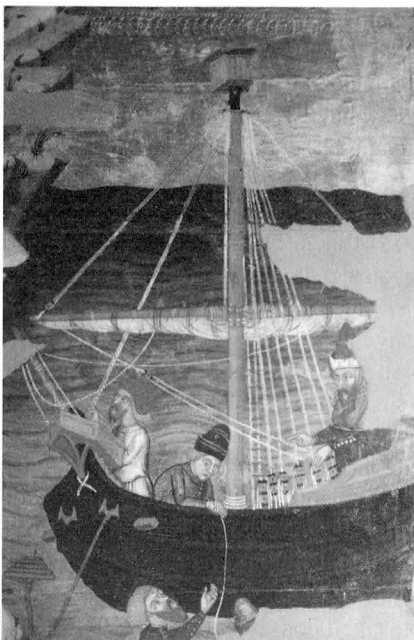
Todos los hombres enrolados en las tripulaciones tenían necesidad de llevar consigo un mínimo de aderezos y ropas de vestir, trabajar, comer, dormir, así como instrumental de trabajo profesional. Además se traía dinero en metálico o especie que había de servir para unos pequeños negocios que se advertía podían realizarse en el viaje para completar la paga estipulada en el contrato de trabajo.

Pero está claro que una nave no consiste en sólo su casco, sino que el casco comporta una considerable cantidad de complementos en forma de aderezos de tracción y gobierno y una serie de máquinas de vario y complejo manejo indispensable para ser usadas para el transporte de mercancías y pasajeros y para el mantenimiento y vida humana de la dotación. Qué parte de este bagaje es de propiedad y competencia de los propietarios de la nave y qué parte aporta por su cuenta la tripulación correspondiente es asunto que se ha de esclarecer con ayuda de los documentos recogidos, que básicamente son inventarios de naves o equipajes de navegantes, pero que pueden revestir carácter diverso: unos serán cuentas, otros relaciones, otros memoriales, otros seguros, denuncias, protestas o reclamaciones y alegatos jurídicos.

La presencia de útiles y aderezos específicamente usados en la navegación y en qué grado y medida eran propiedad de los navieros o de los navegantes y entre los navegantes y el interés de ciertos oficios por el instrumental cartográfico es lo que nos preocupa en estas páginas, aunque también nos ocupa el resto de componentes de cada equipaje en particular, porque ya que los documentos los traían, al recogerlos, pensamos que podían ayudar a comprender mejor la vida a bordo y las ganancias que la gente de mar se sudaba en sus viajes transmarinos. Si nosotros no lo utilizamos en sentido propio esperamos haber rendido un servicio a otros lectores interesados, facilitándoles acceso a determinados datos no siempre cómodamente asequibles.

Los documentos que aportamos en el apéndice, numerados del 1 al 30, consisten en algunos inventarios de naves. Una coca bayonesa nueva de

3. ACA, *Generalitat*, G-131, códice de 158 f.

Marineros de una nave mallorquina. Tabla de Francesc Comes (s. XIV). Monestir de Santa Magdalena. Palma de Mallorca. (Foto: Xavier Pastor).

una cubierta (núm. 4) vendida en la atarazana exterior del puerto de Mallorca, la «*Sancta Eulàlia*», sin botar, lleva un equipo incipiente (1340). En cambio, una barca armada de 32 remos, enviada en 1343 por el gobernador de Mallorca al subgobernador de Menorca, va provista de una carta náutica y una brújula (núm. 5).

En 1345, un «*llaüt*» («*lembutum*») vendido por un mallorquín, Guillem Fuster, a un genovés, Guillem della Porta, es objeto de un robo, y en la denuncia se enumeran dos cartas con sus sextas, tres brújulas y dos calendarios lunares. Aquí, pues, contamos con un equipo de instrumental completo (núm. 6).

Una nave genovesa al servicio del rey de Granada, incautada en 1345 en Ibiza y patroneada por Gandino di Mare (núm. 7), dispone de una brújula (Inventario, pieza

134), mientras que el tripulante Giacomo di Castiglione tiene consigo 2 cartas náuticas (Inventario, pieza 155).

Por el contrario, el inventario *post mortem* de la coca del patrón de Tossa Bernat Massot (núm. 10), de 1355, con ser muy completo sólo menciona el siguiente instrumental de navegación: dos brújulas y un reloj de arena. Falta la carta. Pero es significativo que las piezas mencionadas (Inventario, pieza 72) las tenía recogidas con su ropa y armas en el albergue en que murió.

El inventario núm. 12 es el acuse de recibo de dos galeras reales, la «*Sant Nicolau*» i la «*Sancta Eulàlia*», que hace el capitán Ramon d'Alguer al guardián de la atarazana de Mallorca en 1356. En el equipo falta el instrumental de navegación.

En la descripción del saqueo de la coca de Esteva Pinyer, acaecido en 1364 en la costa africana (núm. 16), se mencionan como robadas dos brújulas, un reloj, dos sextas y una carta náutica (Inventario, piezas 6 7, 8 y 11).

El leño armado del corsario Bernat Martí, en 1369, fue retenido por las autoridades de Mallorca (núm. 18). Por entonces disponía de tres brújulas y dos cartas de navegar, más otra carta de navegar perteneciente a un «còmit» de la nave, de nación genovesa.

La galera «*Sancta Eulàlia*», de vuelta de la campaña de Cerdeña en 1340, entre el mucho material que embarca no cuenta con instrumental especializado alguno (núm. 19) y así entra en atarazana.

El «*pàmfil*» llamado «*Sant Antoni*» es objeto de inventario en Porto Pi en 1384 (núm. 21). Trae una brújula dentro de su tienda («*tabernaculum*»; Inventario, pieza 54).

El bergantín moro varado en Alcúdia en 1543 (núm. 28) traía una carta y una brújula (Inventario, piezas 7 y 8).

Observando estos datos da la impresión de que, por regla ordinaria, los aparatos de navegación –carta, sextas, brújula, reloj– tienen carácter personal o, por lo menos, son conservados con cuidado especial como si lo fueran. Y esta impresión viene corroborada por la consideración de los equipajes personales del variado personal del escalafón de una nave que dispone de estos aparatos incluso en el caso de que los precisen de oficio.

He aquí la lista de tripulantes catalogados con instrumental propio en nuestro listado:

Pere de Cases Noves, «*mariner*» (1349). Núm. 8: carta y brújula.

Guillem Vilamajor, «*mariner*» (1352). Núm. 9: carta.

Jaume Andreu, «*ciudadà*» (1355). Núm. 11: un «*siulet*».

Jaume Ferrer, «*mariner*» (1356). Núm. 13: un «*siulet*» (Inventario, pieza 45).

Pere de Montsó, «*sotacòmit*» (1358). Núm. 14: una carta.

Guillem Vaquer, «*mariner*» (1358). Núm. 15: carta, sextas, brújula y «*siulet*».

Bernat Ultzina, «*mariner*» (1367). Núm. 17: carta, sextas (Inventario, pieza 24).

Galceran Mercer, «*mariner català*» (1382). Núm. 20: un «*siulet*» (Inventario, pieza 13).

Domingo Ontes, «*calafate*» (1404). Núm. 22: carta (Inventario, pieza 24).

Pere Aimeric, «*pilot*» (1412). Núm. 23: carta, mapamundi y *Llibre del compàs*.

Joan Blasco, «*mariner*» (1426). Núm. 24: carta, sextas y reloj.

Bartolomeo Corso de Calvi, «*mariner genovès*» (1451). Núm. 25: carta y sextas.

Guillem Batle, «*pilot català*» (1455). Núm. 26: carta, sextas y «*siulet*» (Inventario, piezas 31, 32 y 33).

Pere Villas, «*mariner*» (1507). Núm. 27: carta, 10 brújulas, reloj y sonda.
Stefano Sarra, «*patró italià*» (1568). Núm. 30: carta, 2 brújulas y reloj.

Al mencionado listado se le pueden añadir otros sujetos en posesión de instrumental y que están ligados profesionalmente a la mar:

Pere Vadell, navegante o mercader (1348): tres brújulas, una carta y un reloj. Este sujeto, que se llevó la peste negra de 1348, era particionero propietario de 3 naves, participaba en dos compañías de comercio y al morir tenía cuatro comandas en diversas embarcaciones, en relación con el Norte de África y el Sur de Francia.⁴

Pere Riambau, «*mariner*» (1412): brújula.

Martí Engles, «*mariner*» (1412): carta; sextas.

Nicolau Gassó, «*mariner*» (1412): carta.

Estos marineros fueron capturados en una nave asaltada en Porto Pi por los genoveses. Declararon en proceso haber perdido este instrumental.⁵

El listado que ofrecemos a continuación corresponde a propietarios varios en posesión del material de que hablamos:

Bernat Contestí, «*boter*» (1449): «*Ítem, una carta de navegar*».⁶

[N?] «*calafat*» (1403): «*Ítem, unam cartam navigandi Thommaso Jofre, per octo ss., sex dd.*».⁷

Pere Domènech, «*mariner*» (1454): «*Ítem, mitja carta de navegar*».⁸

Guillermo Gayà, «*mariner*» (1396): «*Ítem, una búxola de navegar*».⁹

Pere Real, «*mercader*» (1383): «*Ítem, invenimus duo instrumenta de navegar cum una sesta sive compàs*».¹⁰

Jaume Massana, «*convers*» (1397): «*Una carta de navegar cum suo sest*».¹¹

Joan de Puig, «*mercader*» (1408): «*Una carta de navegar, vendita pretio 100 solidos*».¹²

4. ACM, Not. núm. 14.631, f. 254v.

5. Ver nota al núm. 23 del Apéndice documental.

6. ARM, Prot. Not. Bernat CONTEST, *Test. 1446-1448*, f. 14.

7. ARM, Prot. C-72, f. 70v.

8. ARM, Prot. C-165, f. 182.

9. ACM, III/XIII/I/26 s, f, ad 30-5-1396.

10. ARM, Prot. R-24, f. 87v.

11. ACM, 3/14 2/6 ad 2-7-1397. ARM, Prot. Not. Pere GIGES, *Test. 1395-1404*.

12. ARM, Prot. Not. Antoni FERRER, *Notale 1406-08*, f. 216.

Joan des Brull, «*metge*» (1417): «*Ítem, una carta de navegar, ja vella, per 7 ss. 6 dd.*». ¹³

Francesc de Mora, «*ciutadà*» (1472): «*Ítem, una carta de navegar ja usada*». ¹⁴

Gabriel Abeiar, «*notari*» (1493): «*Ítem, una carta de navegar de pergami*». ¹⁵

Saurina Ferrandis, «*gentil dama*» (1348): «*Ítem, una búxola (bis)*». ¹⁶

Pere de Casaldàliga, «*procurador reial*» (1423): «*Ítem, un ciulet d'argent de nautxer o còmit*». ¹⁷

«*El mercader de Colliure Ponç Franquesa, viatjant en el leny del patró Nicolau Pons, fo atacat per la galea d'Evica dels patrons F. Colom, Bt. Gamundi i Pere Sarayana a l'altura d'Oristany i li robaren. Ítem, dues cartes de navegar ab lurs cestes*». ¹⁸

«*A l'inventari del mercader Francesch de Rohan, decedut a la parròquia de Santa Eulàlia el 26 d'abril de 1454 figura "mitja carta de navegar ab dos compassos"*». ¹⁹

Las cartas náuticas y su autoridad ante la administración

A principios del siglo XV encontramos citadas las cartas náuticas en un proceso criminal que involucraba la finca rústica de Sa Vall, sita en el Sur de Mallorca frente a la isla de Cabrera, desde donde se realizaban continuas expediciones piráticas tan pronto comenzaba en primavera el buen tiempo en el mar.

Con objeto de señalar la distancia existente entre el puerto de Mallorca y la mencionada alquería, los testigos aducen como prueba la que marcan las cartas náuticas, lo cual demuestra que efectivamente las tenían en cuenta, incluso las embarcaciones de cabotaje de mercancías (leña, cereales, higos, ganado, material de construcción) que recorrían la costa. ²⁰

13. E. K. AGUILÓ, *Almanaque del Diario de Palma (1880)*, p. 194.

14. ARM, Prot. Joan CASTELL, *Inv. 1455*, ad 21-8-1472.

15. ARM, Prot. T-857, f. 59s.

16. Cit. por G. LLABRÉS, «¿Fue mallorquín Angelino Dulcieti?», *BSAL*, 3 (1889-90), p. 318.

17. ARM, AH-477, f. 297.

18. ACA, Canc. 1730, f. 71 (12-9-1384).

19. ARM, Prot. M-178, f. 78.

20. G. LLOMPART, «La torre de defensa de "La Vall" y la angustia existencial de la población costera mallorquina del Trescientos», *Estudis Baleàrics*, 13 (1984), p. 107.

Pero la presentación de cartas como material probativo en un proceso de justicia aparece en el momento en que la navegación hacia Flandes progresa y la navegación costera es substituida por las nuevas rutas por alta mar.

El caso vino a substanciarse en Mallorca a propósito de la lezda de Tortosa, que tradicionalmente se cobraba por los lezderos, no sólo en los muelles de Tortosa, sino mediante chalupas en sus mares y en el puerto de Mallorca por otros guardianes destacados en la isla.

Contamos con la copia del expediente en el que el guardián de la lezda, afinado en el puerto de Mallorca, solicita el pago del impuesto a Luca Falia, patrón de una nave veneciana que ancló en Porto Pi procedente de Flandes. Lo insertamos porque da una pincelada de verismo a estas abstractas cuestiones de procedimiento.

El 28 de septiembre de 1418, el cobrador de la lezda se persona en la nave y sostiene el siguiente diálogo con el patrón, que resulta infructuoso por la ausencia del escribano de a bordo.

El guardián de la lezda, Bartomeu Carbonell, acompañado del notario Joan Gradulí, se dirige al patrón diciendo:

«—Misser Lucha, yo axí com aquell qui són guardià de la leuda de Tortosa, pertanyent al senyor rey, són vengut assí per haver de vós lo manifest d'aquesta nau, per tal que yo o lo honorable procurador reyal puxa veura què és degut al dit senyor rey per la dita leuda, per què en presència del notari, qui assí és, e d'aquests senyors, yo us requir que doneu lo dit manifest o aquell acomaneu a l'escrivà qui assí és. En altre manera, yo protest contra tots damnatges e messions que en culpa se hagen a fer.

—Yo són prest e aparellat de donar-lo-us, si lo escrivà hic fos, qui és en terra e té aquell, mas com sia vengut, lo poreu haver».

Entonces el macero de la curia de gobernación, Andreu Bassó, tomó por testimonios a Joan de Mula y a Girolamo Doto, venecianos, y le dio el plazo de un día para responder bajo pena de 1.000 libras de multa.

Una vez partida la comisión, sucedió que los mandos de a bordo no se volvieron a ocupar del asunto. Y el último día de septiembre se personó de nuevo la comisión para exigir el impuesto. El macero o verguero era el mismo, el cobrador esta vez era Guillem Mestre.

Preguntaron por el patrón y se les dijo que había salido a cazar. Le esperaron, se hizo tarde y decidieron llamar al «*nautxer*» Bernardo de Cagliari. Una vez presente el notario hizo la siguiente relación del apremio:

«—Sènyer en Bernat, sapiats que yo són col·lector de la leuda de Tortosa, la qual són tengudas de pagar totes naus qui hic vénen, axí de entrada com de exida, e era vengut aquí per requerir lo patró misser Lucha que'm donàs lo manifest de la nau, axí com ja dimecres prop passat fo raquest i manat a ell que'l liuràs, per què, per tant com ja és hora tarda e lo patró no és vengut, jo us requir, per tant com, en partida, vós representau la sua persona, com siau nutxer d'aquesta nau, que com misser lo patró sie vengut, li fassats relació com yo són estat assí, ab lo escrivà qui assí és, e lo verguer, per haver lo manifest de la nau, per tal que posqués veure ço que vertaderament fos degut a la dite leuda, per raó de la present nau».

Retirada de nuevo la comisión y dada la llamada por respuesta, la situación tomó un nuevo cariz. Y el enfrentamiento pasó a dirimirse en el castillo del gobernador. Porque los venecianos se negaban a pagar la leuda alegando que dada la ruta seguida por ellos, que no era el canal entre Baleares y la península sino el Mediterráneo profundo, se consideraban exentos de dicho pago.

Pregunta hecha por el asesor jurídico del gobernador Pere de Casaldàguila al patrón Lucha Falia: «Com és vengut assí en lo port de Mallorca?»

«—Per quines mars és passat?

—Per les mars de mig jorn ben alt engolfat.

Interrogat si són passats per lo freu que és entre la terra ferma de Catalunya e la illa de Eivça e per les mars d'aquella, diu que pas no són passats per freu nagun, ans són passats a la part de mig jorn, per lo golf. E no·s són acostats a terra neguna de bones X o XX milles».

Turno de respuestas hechas por el «nautxer» Bernardo de Cagliari a las mismas preguntas:

«—De Cadis són partits e drete via són venguts assí, no tocant per negun loch.

—Per les mars de mig jorn ben engolfats.

—No són passats per lo freu qui és entre la terra ferma de Catalunya e la illa de Eivça, ans són passats a la part de fora, que no·s són acostats a la terra ferma ne illa neguna de bones XXXX milles».

Respuesta realizada por el guardián de la nave Natale Testa:

«—Partint de Flandes vengueren en la ciutat de Cadis i d'aquí partint, drete via, és venguda assí no tocant per negun altre loch».²¹

21. ARM, AH-474, f. 106-109.

Entre tanto la opinión de que el viaje por la mar libre excluía el pago de la lezda se iba afirmando y encrespando.

Giovanni Rosso, patrón de nave, en el curso de la escala que realiza al retornar de Flandes a Venecia, se niega a pagar la lezda y le es incautada la barca de ayuda.

Al fin, dispuestos a aclarar definitivamente la embarazosa situación, intervinieron los jurados de la isla junto con los cónsules de mar y el cónsul de Venecia, que lo era Nicolau de Pax. Se reúnen y, acabadas las interpelaciones orales, el abogado Arnau de Muro arguyó con la carta náutica en una mano y el compás en la otra señalando la limpieza de la ruta seguida desde Cádiz hasta Mallorca por el buque mercantil.

Francesc Morro, abogado del fisco por la otra parte, adujo sentencias pronunciadas anteriormente contra la nave veneciana de Francesco di Girolamo y Francesco de Moline, del 7 de mayo de 1406, y la de Nicola Rosso, del 4 de mayo de 1406.

Por último, Alfonso el Magnánimo, por carta del 17 de febrero de 1419, dispone que el gobernador no se inmiscuya en estas lides y todos paguen la consabida lezda.

Parecía que el negocio no estaba maduro. Muchos años antes, el rey Sancho de Mallorca se había lamentado de que los notarios no estaban en el ajo de los problemas de los mercaderes. Ahora, quienes regaban fuera de tiesto eran los hacendistas, que no querían reconocer los adelantos de los navegantes.

Los pilotos y el conocimiento de las costas

Pero estos existían y quienes los realizaban eran básicamente los pilotos entre los distintos oficios de marinero existentes. Ciertamente el contrato de piloto venía a ser el del experto asesor de dirección. Prueba de ello es el caso de Miquel de l'Hort («*Michael de Horto*»), marinero domiciliado junto al pozo de Santa Margarita la Vieja, en Mallorca, que fue secuestrado en 1301 por Roger de Flor, que mandaba una escuadra de ocho galeras del rey Federico de Sicilia, y a quien se había prometido la libertad si colaboraba con el ex templario y le aconsejaba en asuntos de navegación («*consulebat istum in arte maris*»).²²

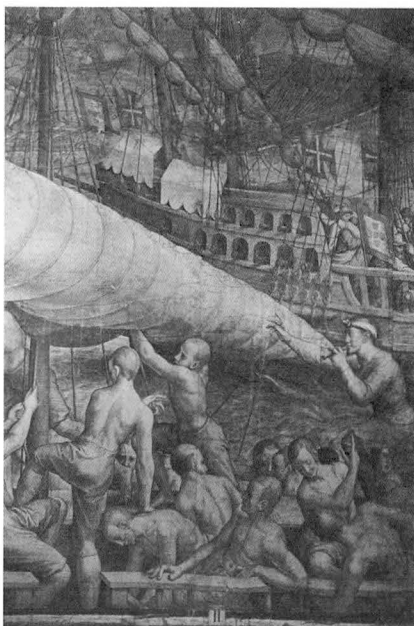
22. ARM, s-2, f. 145.

El «*ars maris*» comprendía estas técnicas del navegar pero también la experiencia de frecuentar rutas y conocer puertos.

La responsabilidad del piloto se apoyaba en la ciencia adquirida a fuerza de recorrer millas sobre los mismos itinerarios. La tarea que le es propia es la de prestar ojos y consejo a quienes querían moverse con seguridad en espacios que les resultaban tierra extraña.

Donde se ve con claridad esto por estas fechas es en las naves comerciales que proceden del Atlántico y se adentran en el Mediterráneo. Alguna que otra embarcación del mar del Norte viene a naufragar al canal de la Dragonera de Mallorca en ruta hacia el puerto de Palma.

El gobernadorato de Mallorca dirige una carta a las autoridades de Brujas, en fecha 10 de octubre de 1413, en la que en un apartado explica en qué consiste la contratación de pilotos de las naves de Flandes al entrar en el Mediterráneo: los patronos de las naves, de que se trata, vinieron a nuestro puerto sin que nadie les obligara por haber pactado los patronos con los mercaderes el tomar consigo algún experto marino, vulgarmente llamado «piloto», que les guiara a la ciudad de Pisa toda vez que dichos patronos y la restante marinería no sabían navegar por estos mares.²³

Maniobra de la vela a toque de silbato. Cartón del tapiz de Carlos V en Túnez. Biblioteca Albertina, Viena. (Gentileza de la Biblioteca).

23. «*Patroni ipsi cum eiusdem navibus gratis et sponte et absque alicuius compulsione venerunt ad portum huius civitatis arripientes ut facere tenebantur ex pacto inhiito inter dictos patronos et mercatores seu ductores dictarum navium prehendendo et levando in dictis navibus aliquem expertum marinerium vulgariter nuncupatum "pilot" qui dictas naves duceret apud dictam civitatem pisanam cum dicti patroni et alii marinerii nescirent per dicta maria navigare*». ARM, AH-92, f. 398-399.

Sin salirnos de la documentación local, es factible darnos cuenta de que, en estos siglos en que se hacen y perfeccionan las cartas náuticas, las gentes del Mediterráneo estaban bien convencidas de la idea que la gente procedente de la marina que había vivido por una u otra razón sometida a residencia o esclavitud llevaba en la cabeza la geografía local y que esto les podía perjudicar gravemente en caso de que cambiara la suerte y entrara en juego el espíritu de venganza.

Insertamos dos casos extraídos de archivos mallorquines en los cuales se manifiesta patentemente la alarma por la libertad de ciertos marinos que pudieran regresar un día usando la geografía aprendida haciendo daño a las poblaciones en las que estuvieron retenidos.

Llama la atención el parecido de entrambos, pero aparecen el uno en el llamado *Testaments dels jurats* en las siguientes versiones de 1484 y 1492, respectivamente, mientras que el otro es un aviso de parte de un «batle» rural que preveía un peligro en su jurisdicción en caso de libertar a un esclavo de profesión marinero y de iniciativa probada:

«Arribant assí una galiota de sicilians, sabent com tenia pres un renegat sicilià lo qual era pilot en aquest i havia cativats molta gent en aquesta illa, e hoc encara a Menorque i en lo regne de València, i axí sabent assò som suplicats de paraula per molts que en tota via lo comprasem, axí com ho havem fet e tenim en la presó ja sentenciat.

Lo assessor ha volgut que no sia executat fins que la fusta que-s vol anar per Alger sia partida i axí vostres savieses fassen-hi instància que sia executat car en veritat aquets ha fet un tan gran dan en aquesta illa.

*E volent-lo executar dies passats per nosaltres, fou request al senyor lochtinent que primer fos turmentat e tan tost turmentant-lo, en lo turment lo interrogam de on havían cartes de navegar ne búxoles, ne sestas, e dix que d'assí e de venesians ni aportaren moltes, emperò no sabia qui d'assí les hi aportave e havem haguda sospita en molts hòmens assí però no havem trobats indicis. Per lo semblant havem haguda sospita que los jueus no hu fàssan i aquesta part havem tinguda pus ferma emperò, com havem dit demunt, no havem trobat negun vestigi i axí som-nos-ne lexats».*²⁴

«Per los nostros predecessors nos fonch recordat que féssam diligència en haver un sclau de nació de moros, apelat Ben Dua, qui era catiu en Palerm.

Aquest, primer fou catiu assí, lo qual per esser gran mariner e bon pilot en Seguals lo se'n portà diversas vegades en Berberia.

24. ADM, *Testaments de jurats*, MSL-359, f. 320.

A la fi fugí e tornàs moro, après fonch cativat e aportat en Sicília e perquè era molt pràctic en aquesta illa temia-s que no y fes gran dany ans que fos pres. Per sò, fonch deliberat en haver-lo, per raó de la qual deliberació donam càrech al honorable Nicolau de Ballovar fes comprar aquell en Sicília e, ben ferrat e guardat a costa nostra, lo fes venir axí com s'es fet.

Arribat que fo aquí lo dit Bhen Dua, lo metem en mans del lloctinent, lo qual iusta sos mèrits és stat squerterat».²⁵

El documento de Pollensa (1401) se refiere a un cautivo moro, de profesión marinero, que por ser práctico en la geografía local se quiere retener en la isla en previsión de desmadres posibles.

*«Dissabte, a 1 d'octubre
L'any MCCCCI.*

Lo dia e any desús dit, en torn hora de vespres, comparech devant l'honrat en Bernat Vila, batle reyal de Pollensa, en Mateu Sala de Pollensa i presentà al dit batle i per lo escrivà de la present cort legir requerí i féu veure l'albarà patent i en lo dors segellat, de la tenor seguent:

“De part d'en Mateu de Loscos, procurador reyal de Mallorques, als guardians de la mar, lexats treure de l'illa de Mallorques a n'Antoni Bachó, mercader, un seu catiu moro blanc o turch apellat Amer, lo qual tramet a Tunis ab lo pàmfil d'en Joan Riera de Copliure, com ja haja pagat lo dret pertanyent al senyor rey d'exida.

Datum Maioricis, XXX die septembris, anno a Nativitate Domini MCCCC primo.”

A la cual presentació del dit albarà fo present lo dit Joan Riera, i, devant aquell, fo legit axí mateix lo dit albarà, per so que tenga i serva la dita llicència com loch comú.

E quax tan tost, venguéran i comparegueren devant lo dit batle reyal, de una part, los honrats en Guillem Munar i Guillem Colet, dos dels jurats de Pollensa, e, d'altre part, en Bernat Vensala, per si mateix, e Arnau Martorell, per nom d'en Pere Martorell de Formentor; frare seu, segons aferma, e Bernat Cabanelles, per nom, segons que dix, d'en Francesc Cabanelles de Sant Vicens.

E los dits dos jurats e les altres demunt anomenats dixéran e denunciaren al dit Batle que lo dit catiu, que-s diu ésser moro e ha lo dit albarà, que volen traure de la illa, no deu en alguna manera exir de la dita illa de Mallorques.

E assò per tal com lo dit catiu fo, e és estat als cuns anys, catiu d'en Pere Braymon de Pollensa, e havia nom Joan, e era diu-sa ésser moro, e és dupte que com

25. ADM, MSL-359, f. 418.

fos en Barbaria que no tornés aquí ab corsaris moros e que no dampnificàs o se'n manàs les persones qui estan e habitan en las alquerias que són vers la mar, majorment com lo dit catiu hage estat e sia molt avesat per les dites alqueries que són pres e en torn de la possessió o rafal que lo dit Braymon ha vers la mar, e se diga que lo dit catiu és mariner e molt cautelós per saber e poder fer semblant malvestat.

E, més, dix e denuncia lo dit Bernat Vansala, merex gran e fera punició de son cors, e assò per tal com ha conegudes carnalment fembres crestianes i pus que sa fa moro, ja's sabut a què és tangut, per què requerien los dits dos jurats i altres demunt anomenats, ensems ab d'altres molts dels habitants de Pollensa, aquí ajustats, a lo dit senyor batle, que lo dit catiu en alguna manera no lex recullir en lo dit leny, ne partir d'assí, ans aquell dege pendre i metre en la presó.

Per vigor de la cual requesta, lo dit batle reyal féu pendre i metre en la presó i ferrar lo dit catiu, per so que amagadament no sic pogués partir, i, per so, axí matex que, aquell si mester serà, pusque tremetre o remetre o certificar-ne al honorable lochtinent de governador, per raó de les coses contra ell denunciades [...]».²⁶

Para terminar, he aquí dos casos de pilotos (1356 y 1357) ejemplares como expertos en las técnicas de la navegación y en el conocimiento del territorio, elementos condicionantes de la profesión de cartógrafo. De hecho, la carta náutica viene a ser como un soporte de datos limitado y mudo mientras que un piloto es contratado y recomendado precisamente porque posee en el tesoro de su experiencia biográfica los conocimientos requeridos para manejar una nave con seguridad en ámbitos inéditos para navegantes procedentes de otros lugares.

Los contratos de piloto se encuentran raramente en la documentación, suelen estar enmascarados bajo el nombre genérico de «*nauxer*», en nuestro caso se advierte ya bien destacado el ejercicio de su oficio y la importancia de su sueldo, que en el caso del piloto de la embarcación corsaria asciende al 10% del producto de la campaña emprendida.

«Ego, Raimundus Magistri, civis Maioricarum, convenio et promitto, per pactum sollemni stipulatione vallatum, vobis, Nicola Milatxo de Neapoli, domino et patrono cuiusdam panfili vocati de Sancto Iohanne Babtista, nunc in portu Maioricarum existenti, quod ego personaliter ibo in dicto vestro panfilo pro piloto, eundo cum dicto panfilo de Maioricis apud Peniscolam et de Peniscola apud Talamonum.

Promitto vobis quod quod infra dictum viagium a dicto panfilo non discedam ullo modo, etc.

26. AMP (Arxiu Municipal de Pollença), núm. 57, s/f.

Et pro his complendis obligo me etc.; vos vero teneamini mihi dare in dicto viagio comestione et potu et pro salario persone mee quadraginta florenos auri boni Florentie, de quibus a vobis habui et recepi numerando viginti florenos auri et reliquos viginti florenos auri mihi exsolvatis in Talamone.

Et ego, dictus Nicola Milatxo, et firmo predicta et promitto vobis dicto Raimundo magistri omnia attendam [...].

Testes: Franciscus de Quinto, Berengarius de Campis, Bernardus de Latone et Felix Artusii.

Ego, Nicola Millatxo de Neapoli, dominus et patronus cuiusdam panfili de Sto. Iohanni Babtista, constituo vos, Angelum de Gutxo, civem maioricarum, presentem, certum procuratorem meum [...] et specialiter a R. Magistro, cive maioricarum, totum id quod in quo mihi teneatur ratione persone sue etc. [...].

Testes: Franciscus de Quinto et Petrus Balanssat».²⁷

«Ego, Petrus Ferrarii d'Oriola, marinarius, convenio et promitto per pactum sollempni stipulationi vallatum et sine aliqua exceptione iuris vel facti, vobis, Guillermo Bertrandi et Berengario Tioni, habitatoribus ville Ciutadelle, insule Minorice, patronis et armatoribus cuiusdam barche armate de viginti octo remis, vocate de Sancto Antonio, nunc in portu Ciutadelle existentibus presentibus et stipulantibus et vestris, quod ego ibo personaliter pro piloto vestro, in servitio dicte barche in toto presenti viagio quod, dante Domino, a dicto portu Ciutadelle recedendo, facere debetis cum dicta barcha apud Barbariam vel apud quascumque alias mundi partes Dominus Deus vobis melius administrabit, videlicet contra fidei catholice inimicos et domini regis Aragonum, donech reversi fueritis in dicto portu de Ciutadella.

In quoquidem officio piloterie assero me fore aptum et sufficientem, faciendo et tractando vobis et rebus vestris omne commodum et perfeceritis viagium supredictum a vobis quod, donech perfeceritis viagium supredictum a vobis seu a servitio dicte barche, mittam de meo quadraginta libras regalium Maioricarum minororum.

Et pro his complendis, obligo vobis et vestris, me et omnia bona mea ubique presentia et futura.

Vos, vero, teneamini mihi dare pro industria, salario et labore persone mee, de omnibus lucris et emolumentis quae, dante domino, feceritis in viagio supradicto, quoquomodo tam de servis et pecunia quam de quibuscumque aliis rebus, de decem libris, unam libram seu unam partem, et, de quinque libris, decem solidos seu mediam partem, et de quinque libris usque ad novem libris, detis mihi partem pro rata inde mihi concernente, iuxta formam predictam.

Et dictas quadraginta libras mihi reddere et restituere et lucrum pro ipsis mihi dare prout lucrati fueritis cum dicta barcha et armamento eisdem, pro rata et ad solidum et libram computando.

27. Contrato de un piloto: ACM, cajón 89, núm. 5 (9-3-1357).

Quae omnia mihi detis et exsolvatis facto et completo viatgio supradicto.

Ad haec, nos, Guillelmi Bertrandi et Berengarius Tioni, patroni predicti, laudantes et firmantes predicta, promittimus et convenimus in solidum vobis dicto Petro Ferrarii presenti et vestris quod, facto et completo viatgio supradicto, dabimus et solvemus vobis vel vestris dictas quadraginta libras, quas nos a vobis habuimus et recepimus numerando et eas missimus et convertimus in armamento et expeditione dicte barche, renuntiando exceptioni pecunie non numerate et non habite et in predictis non mississe et doli.

Et etiam promittimus vobis dare partem predictam vel pertinentem, pro vestro pilotagio, de omnibus lucris et emolumentis quo Deus nobis ad lucrandum dederit quoquomodo in viatgio supredicto et omnia alia et singula supredicta quae per nos vobis attendenda sunt et complenda vobis attendemus et complebimus et non contravenimus aliqua ratione sub bonorum nostrorum omnium ypothecham.

Renuntiantes [...]

Novissime, nos, dicte partes, videlicet ego dictus Petrus Ferrarii, ex una parte, et, nos, dicti patroni, ex altera, promittimus vicissim predicta omnia attendere et complere et non contravenire, aliqua ratione, sub pena triginta librarum dicte monete, in qua pena incidat illa pars nostrum quae contra predicta veniret vel fecerit, et, de qua pena, si comittatur, habeat curia inde ius dans medietatem quam notarius infrascriptus pro ea stipulatus est et aliam medietatem habeat illa pars nostrum predicta fuerit contrafactum vel contraventum in ipsa pena, soluta vel non soluta, rata nihilominus maneant omnia et singula supredicta.

Actum est hoc in Maioricis, tertia die septembris, anno a Nativitate Domini MCCCCL sexto.

Signa nostrum Petri Ferrarii, Guillelmi Bertrandi et Berengarius Tioni, predictorum, qui haec laudamus, concedimus et firmamus.

Testes inde sunt: Petrus Vitale et Berengarius Leopardi».²⁸

28. Contrato de piloto de nave armada: ACM, Not. núm. 14.629 (6-9-1356), f. 187v.-188.

APÉNDICE DOCUMENTAL

1

1320, enero, 30

Enseres robados a Guillem Alguer, marinero, calafate.

ARM, AH-6625, f. 9s.

Guillem Alguer, marinero, botero, «*mestre de stiba*», en el «*leny*» del patrón Bernat des Vilar, saqueado por el genovés Gotxinus de Varagine.

1. Unam gramasiam novam de panno livido.....X ll., XII ss.
Item, unam tunicam et duo capucia.....I ll., II ss.
Item, unum par caligarum.....VI ss.
Item, quasdam soculares.....I s. IIII dd.
5. Item, unam flaciatam novam, unum *travesser*, unum pulvinare XIX ss.
Item, duas camisas, III *bragues noves*XII ss.
Item, quandam ensemXVI ss.
Item, III *sachs* in quibus ibant dictas raubas.....III ss.
Item, unum simonemVI ss.
10. Item, II sirvens ferri.....XII ss.
Item, quandam serramIII ss.
Item, unum *bonedor de botes*III ss.
Item, II *gafes*.....IIII ss.
Item, una *axa*.....II ss.
15. Item, II *barrines*II ss.
Item, quandam *doladoram*IIII ss.
Item, unum *corch de bota*VI dd.
Item, unam sportam in qua tenebam predicta ferramentaVI dd.
Item, masses, planes i tinterII ss.
20. Item, quandam barrilam.....III ss.
Item, unum loguerumI ll., X ss.

Item, unam limam, unam gubiam, *unum march*,
 unam planam et II *ferros de calafat*V ss.
 Amissit XXVI somades de botes
 (ratione III ss., VI dd. pro somada)IIII ll., XI ss.

2

1320, enero, 30

Enseres robados a Bernat des Vilar, «patró de leny», de Colliure.

ARM, AH-6625, f. 1-2v.

Bernat des Vilar, «*patró del leny*», de Colliure, que en el viaje Frontinyà-Mallorca («*en les mars de Canalayre*») fue atacado por el patrón genovés Gotxi-nus de Veratze (Varagine) y llevado a Mónaco.

1. Item, I carta de navegarI ll.
 Item, I siulet.....V ss.
 Item, mig quintar de bescuit i pan freschXXXV ss.
 Item, mig quarter carn salada, III formatges, I quarter de favesXVIII ss.
5. Item, I quarter d'oli.....III ss.
 Item, I bóta de mena, plena de vi bo.....V ll.

3

1320, marzo, 11

Equipo robado a Berenguer Lladó, «mestre d'aixa».

ARM, AH-6625, f. 84-85v.

Berenguer Lladó, «*ciudadà de Mallorca*», «*calafat i mestre d'aixa*» de la nave de Lambert de Voltra, fallecido en Génova. Inventario del equipo perdido en el viaje y presentado por su viuda Raimunda.

1. II cuirasses, un cap de ferro, uns guants de ferro, unes espatlleres, una espasa, un coltell, un punyal.
 IV túniques, una gramasia lívida, un fustaní, IV camises, IV bragues, IV capells de lli.
 I tovaola de cap a lavar, II parells de caligas, I corretge de seda muni-da d'argent, I vànova de bocaran, I parell de llensols de seda, II tova-yoles de seda de Sicília, X liures en una caixa, I travesser, I flassada, I tabanch, I coxí.

- Ferramenta de calafat i de mestre d'aixa i del macip.
5. VI mesos de sou, a raó de XII lliures per any.

4

1340, febrero, 15

Venta e inventario de una coca en grada.

ACM, Not. núm. 14.564, s/f.

a

Sit omnibus notum quod ego Guillermus de Castro Aulino, civis Maioricarum, dominus et patronus cuiusdam coche nove bayonesie unius cohoperte, quam noviter et ex nunc nuncupari volo «Sancta Eulalia», adhuc existentis in suo *escar*; iuxta fossare antiquum iudeorum, per me et meos, vendo et titulo venditionis cedo vobis Raimundo Solerii, civi maioricarum, et vestris, unum quarterium integritur pro indiviso de dicta cocha et omnibus exarciis et apparatus ad dictam cocham pertinentibus, declaratis in quodam albarano papireo mea manu scripto, quod vobis tradidi necnon in quarta parte totius domini et patronie eisdem coche et totam scrivaniam ipsius cum omnibus iuribus ad eam pertinentibus, pretio videlicet sexaginta librarum regalium Maioricarum minorum, ad rationem ducentarum quadraginta librarum dicte monete pro tota dicta cocha, varata, parata et exarciata dictis apparatus et exarciis mea propria missione et absque aliquo dampno et missione vestra.

Quodquidem pretium a vobis habuisse et recepisse fateor et concedo [...]

Promitto insuper quod ditam cocham varari faciam et eam exarciabo, dictis exarciis et apparatus in dicto albarano scriptis et expressis mea propria missione et sine aliqua missione vestra [...] pacto et convento inter me et vos et in pactum deducto quod dicta cocha non potest per me nec per vos possit dari ad substandum et vendendum aliqua ratione hinc ad unum annum proxime venturum, in Maioricis nec alibi, nisi de comuni concordia, sed nihilominus uterque nostrum possit de sua parte in dicta cocha vendere et concedere sexdenas et alias partes quibuscumque personis ad sue libitum voluntatis.

Et ego, dictus Raimundus Solerii, laudo, concedo predicta.

Testes: G. Gasulli, P. Vehil, Iacobus de Villafrancha et Bernardus Sala.

b

[Hoja suelta]

En nom de Déu sia, tota via.

1. Primerament, lo buch de la coque axí com ara és, ab son encuns.
Item, barque ab III parels de rems.
Item, arbre de XX gues.
Item, IIII costers per banda.
5. Item, II ànquils d'erba.
Item, I pesa d'entena, altura de XV gues.
Item, lou i beuprés.
Item, creu de XIII gues.
Item, boneta de VI gues.
10. Item, V àncoles, unes ab altres de II quintars.
Item, I gúmena de II quintars.
Item, V rests i II palomeres.
Item, serra manera y atxa.
15. Item, escudeles i mors (?) i coladors.
Item, cau de sentyna.
Item, escandal.
Item, I lanterna.
Item, I tabernacle encuns.
20. Item, deu arrastraxs i V amans.

5

1343, septiembre, 26

Inventario de una nave del gobernador de Mallorca.

ARM, ECR-366, f. 228, 6 cal. oct. 1343

Martinus Luppeti de Minoricha, patronus barche, confiteor et recognosco vobis venerabilibus dominis Bdo. de Moraria et Bertrando Rubei, procuratoribus regiis in regno Maior, per vigoren cuisdam patentis letterae cuius tenor inferius est insertum dedistis michi de mandato nobilis Arnaldo de Erillo res sequentes:

1. Primo quandam barcham armadissam XXXII remorum, duas velas, duas pecias entenarum, arborem furnitum cum quatuor *costers* et cum flanch et cum *ablamant* et cum la *cornal d'erba*.
Item, puge et *osta et orsa devant canapi*.
Item, duos *timons* et unum *govern*.
Item, XXXIIII *rems*.
5. Item, unum *gropial novum de canyem per aguinava*.
Item, IIIIer *pelmenyes sanars de strops*.
Item, unam *astoram d'erba*.

Item, unum *ferro barche*, duos *barrallos* et unum *vernigat*, unum trocium *palomere* veteris esparti.

Item, unam cartam navigandi et unam buxolam navegandi, XII lanceas de *matzem*.

Quae omnia a vobis Andriolo d' Alexandria de mandato habui et recepi et promitto cun dicta barcha ire, apud Minoricham, domino Gilaberto de Corbera, et ibidem librare, dicto Gilaberto, dictam barcham cum omnibus supradictis et quod omnia eant ad regiminem domini regis.

Testes: Bertrandus de Villafrancha, Raimundus Dominici.

6

1345, febrero, 25

Equipamiento de una nave mallorquina vendida a un genovés.

ACM, Prot. núm. 14.679.

ARM, AH-6, f. 152v.-153, 5 cal. martii 1345.

Philippus de Boyl, miles, consiliarius illustrissimi domini regis Aragonum, reformator et regens officii gubernatoris civitatis et regni Maioricarum et insularum eidem adiacentium pro eodem domino rege, venerabili et dilecto Bertrando Rubei, procuratori reddituum et iurium regionum regni Maioricarum, salutem et dilectionis affectum.

Per Guillelmum de la Porta, ianuensem, fuit nobis expositum reverenter quod a quoddam lembo suo, quem emerat a Guillermo Fusterii de Maioricis, fuerunt aliquae sue res abstracte quae ad vestras manus, ut, dicitur, pervenerunt, de quibus inventarium per scriptorem domus regie procurationis mandato vestro factum extitit, inter quas res fuerunt recepte in duabus caxiis suis, res et bona sequentes ipsius Guillelmi:

Primo videlicet quoddam sigillum cum catena argenti, sex cloquearia argenti, una *sesta* nova lautoni, unum *compàs* vetus ferri, unum punxorium armandi, unum calesonum fustis ponderandi milareses, duas *buxolas*, unum balancerium cum balancis et tribus ponderibus lautonis, una carta navigandi cum una *sesta*, alia carta navigandi.

Item, duodecim candeles cere.

Item, unum *bolich* de sartagina (*ç*), unus anulus argenti, una sagina operata de cirico, unum stoig unguentorum fustis cum quibusdam forticibus et pincibus, tres interulas et tria femoralia, unum pinxorium panni lividi operatum de cirico, una capcia fustis cum quibusdam balanciis et ponderibus, una *buxola* navigandi, unum braguerium vetus cum duabus civellis, unum *cademat* cum suo apparamento, una pecia cotonine nove cum duobus capitibus, una carta pergamenea in qua est scrip-

tum compotum lunare, unum speculum fractum, unum frustrum de cirico, unum compotum lunare cum *stoig*, unum foguerium ferri, una calcia cum duobus *peals* panni lividi, duo glomicelli *fili d'empalomar*, duo cartoralia, quoddam instrumentum venditionis medietatis lembi Guillermi Fusterii, unus libellus.

7

1345, marzo, 9

Inventario de la nave de Gandino di Mare.

ARM, AH-443, f. 62s.

1. Primo quidem, lo buch de la nau.
Item, arbre ab dos peses d'entenes.
Item, XXXVI costés.
Item, II amants.
5. Item, II amays veys soberchs.
Item, amants II de cànem.
Item, scutines de cànem I.
Item, cornal de cànem I.
Item, cornals d'erba III.
10. Item, strays de cànem IIII.
Item, bunies de càne, II.
Item, arbre de mig ab peses d'entenes II.
Item, costés de cànem VI.
Item, vela de migana de cotó I.
15. Item, ànchors XIII.
Item, balestes XV.
Item, crochs V.
Item, pavesses LXXIX.
Item, caxes de pasadós XI.
20. Item, cuyrasses XX.
Item, capels de ferra XX.
Item, gorgeres XX.
Item, grupials de cànem V.
Item, gúmenes de ferrar VIII e les altres veles, XV.
25. Item, spercines de cànem IIII.
Item, cap de barche de cànem I.
Item, brulol de cànem del treu I.
Item, I arbre ab II tayes.
Item, cap de coronas I.

- 30. Item, proís de cànem I.
Item, stores de cànem II.
Item, ànchil de cànem I.
Item, sobrerol de cànem I.
Item, ànquils de cànem II.
- 35. Item, treus de cotó II.
Item, bonetes de cotó II.
Item, rusons petits II.
Item, ruxons de barques II.
Item, dalfineres II.
- 40. Item, cadena de barcha I.
Item, axec II.
Item, marchs II.
Item, scanday I.
Item, lou I.
- 45. Item, contralou I.
Item, astes de rencoles II.
Item, arbre de senyera I.
Item, barques II.
Item, gròndoles II.
- 50. Item, astes de fusta II.
Item, rests XII.
Item, libans nous V.
Item, palomeres primes d'erba II.
Item, brassos de la entena de cànem II.
- 55. Item, massa primes de cànem II.
Item, palomeres de grupial II.
Item, gangarells VII.
Item, bótes d'aygua i de vin XXX.
Item, tinell de vinagre I.
- 60. Item, canades IIII.
Item, calderes de pega II.
Item, calderons de cuinar III.
Item, ferres de cuinar V.
Item, casses de pega II.
- 65. Item, losses i escumeres de ferre II.
Item, ast de ferre I.
Item, paella de ferre I.
Item, cuberta de calderó I.
Item, matrassos VI.
- 70. Item, manayres VI.
Item, peu de porch I.

- Item, màniges de descalsar II.
- Item, claveres III.
- Item, tascons de ferre II.
- 75. Item, barrubí I.
- Item, elm ab un monyó.
- Item, pessa d'una entena soberga I.
- Item, pua larga I.
- Item, barrines larges IIII.
- 80. Item, raspes II.
- Item, taves de burines II.
- Item, bruyol de boneta ab I taya.
- Item, romana gran I.
- Item, romana migensera I.
- 85. Item, romana pocha I.
- Item, lanternes XVIII.
- Item, lumaneres de ferre IIII.
- Item, cavilles de ferre I.
- Item, I càvech trencat.
- 90. Item, torns de balestes parar III.
- Item, unes graelles.
- Item, taula gran de menjar I.
- Item, banchs de seure lonchs II.
- Item, serra de serrar brassera I.
- 95. Item, serra manera I.
- Item, limes entre grosses i primes III.
- Item, unes batudes de peschar.
- Item, pareys de crochs III.
- Item, palangre de peschar.
- 100. Item, raya de taynar I.
- Item, fitora I.
- Item, lanses entre dues caxes CCCC.
- Item, vetes d'amantines II.
- Item, caxes noves de senals III.
- 105. Item, tays de II uys e tays de senals veys de VIII en X.
- Item, tays de massaprena IIII.
- Item, mola de custures de senals I.
- Item, tays de panquilets III.
- Item, tays de II puliges de les gates III.
- 110. Item, saquets de cuyr de les gàbies II.
- Item, senyola de bandera ab II anells.
- Item, taya d'arborar de uys I.
- Item, tays de arborar de I uy o dos II.

- Item, arbres de barques II.
115. Item, veles de barques de cotó II.
Item, puliges de càssech III.
Item, cofres redorts de stiba (?).
Item, sachs de canabàs XX.
Item, vernigats XX.
120. Item, pessés de cotines nous II.
Item, sagoles de scandays noves II.
Item, miga pessa de drap nova de mànega.
Item, lanses menys de caxe CCC.
Item, rems nous XX.
125. Item, campana I.
Item, tabernacle I.
Item, cofes velles alguna quantitat.
Item, guidar fornit ab aspes i ab ferres.
Item, pans de pega II.
130. Item, armament de rems veys de les barques.
Item, sagoles III.
Item, I sach de capdells de fil d'empalomar e de veles.
Item, crochs V.
Item, bússola de navegar I.
135. Item, senyera gran, vermella, d'astamenya, ab senyal del rey de Granada I.
Item, altre senyera d'estamenya, ab senyal de Gandí de Mar I.
Item, panó d'aquell mateix senyal I.
Item, I altre gran, de senyal del Comú de Gènova I. [...]

Fuerunt etiam invente res sequentes in camera dicti Gandini quaeque asserebantur fore dicti Gandini et filii sui:

Primo, quandam caxiam scripturarum ipsius Gandini.

140. Item, aliam parvam filii sui quae incontinenti fuerunt sigillate in clausura earundem cum sigillo dicti domini commissarii.
Item, unum matalaff.
Item, unum trevesser.
Item, duas vânovas.
Item, duas catiffas.
145. Item, unum barraganum listat.
Item, duo cervelleras.
Item, unam bonetam en què havia *gramalles*, *cotes* i *calses* i I *cota meytada de seda*, *ab pena de morrets*.
Item, I pavés ab senyal d'ànguila.
Item, fuerunt invente in dicta camera duas coreaceas ab *cuxeres*, *elm* e *gorgera*, quae erant dicebatur C de Anfusus.
Item, fuerunt inventae in dicta camera res sequentes quae dicebantur

- fore Babiloni d'Oria:
Primo, quandam balistam cum croch.
150. Item, quandam catifam palosam.
Item, III coltells de tallar ab un folre.
Item, una boneta de drap ligada en la qual havia vestadures del dit Babiloni.
Item, fuerunt invente in dicta camera res sequentes, quae Iacobi de Castilione fore dicebantur:
Item, un manerès.
Item, una boneta de drap ligada en què havia vestadures e altres robes del dit Jacme.
155. Item, dues cartes de navegar.
Item, un foure ab tres coltells.

Las pertenencias particulares últimamente mencionadas fueron devueltas a sus respectivos propietarios por el comisario de la presa, en Ibiza, en marzo y abril de 1345.

8

1349, mayo, 22

Equipaje de Pere Cases Noves, marinero barcelonés.

ACM, Not. núm. 14.566, f. 114.

Ego Petrus Cases Noves, marinerius, oriundus Barchinone, nunc vero habitator castri Callaris, facio et constituo procuratorem meum certum et specialem vos, Petrum Carbonis, habitatorem dicti castri, oriundum dicte civitatis, presentem et recipientem scilicet ad petendum et exigendum ac recipiendum per me et nomine meo a Francisco de Cases Noves, civi Barchinone, fratre meo, et a domina Na Doya aut ab aliis quibusvis personis detentoribus quarundam vestium mearum et raubarum quas dimissi penes dictam dominam Na Doya decem menses vel inde circa lapsi sunt:

Primo unam caxiam in qua sunt [1] gramasia et tunica panni Brugiarum mixti *vermellet* et [2] unum supertunicale dicti panni cum pelle alba cirogrillorum et [3] una tunica panni de grana cum quarterio de bruneta.

4. Item, una alia tunica similis panni mixti sine quarterio.
5. Item, unum capucium panni lividi.
6. Item, quaedam coreassea et gorgeria.
7. Item, tria paria caligarum.
8. Item, quaedam manice sobergues.

9. Item, una carta navigandi.
10. Item, una buxola.
11. Item, una interula et quaedam femoralia.
12. Item, una tovayola alba.

Quae tota quando recessi a dicta civitate erant in domo den Prats, qui moratur iuxta fossarium ecclesie beate Marie Maris dicte civitatis [...].

Testes: Gabriel Moragues, P. Solanii et Geraldus Buffiy.

9

1352

Equipaje del marinero de Mallorca Guillem Vilamajor.

ACA, *Proceso de una marca contra venecianos* (1361), Canc. Proc. Fol núm. 127/20, f. 30-31.

Guillem Villamajor, «*marinarius Maioricarum*», declara en 1361 que nueve o diez años antes, siendo tripulante de una nave propiedad del genovés Nicola Scotti («*Scota*»), patroneada por el genovés Joan Babila, yendo de camino hacia el puerto de Pera, «*en les mars de la boca del Giro*», fueron apresados por la flota veneciana, fuerte de 30 galeras del almirante Victor Pisà, y le fue robado el siguiente equipaje:

Una caxa ab dos parells de vestits, un blau, altre vert; una brotxa, una taba d'esclavina, un sogo de pena romanesch, camises, bragues, una ballesta, cent pasadors, un travesser, un coxí, una spasa, VI parells de calses, I cota ardida ab pell blava i una carta de navegar, la qual caxa i vestadures i arneses valien i valer podien LX porpres i més.

10

1355, octubre, 10

Inventario del patrono de coca Bernat Massot.

ACM, Not. núm. 14.614, s. f.

[...] Nos, Bernardus Sa Bruguera, magister axie, et Franciscus Alamanni, cives Maioricarum, manumissores et exequutores ultimi testamenti de hiis tantum quae fieri iussit in civitate et regno Maioricarum Bernardus Massoti de Torssa, patroni

coche, in primis precedente venerabili signo sancte crucis, invenimus de dictis bonis:

1. Quendam cocham vocatam de Sancto Antonio, quae nunc est in stipis, in fossario anticho iudeorum, videlicet buchum eiusdem coche *apuntalatum*.
Item, invenimus quandam arborem quae fuit cuiusdam alterius coche vetere dicti defuncti.
Item, sex doblerias fuste de Valentia.
Item, unum calellum pini terre.
5. Item, unum gubernum, quasi novum, quod fuit dicte coche vetere.
Item, quandam antennam eiusdem coche vetere.
Item, unum tertium arboris.
Item, aliquam quantitatem corbaminis dicte coche vetere.
Item, quinque anchoras ferri, quae sunt predictae coche vetere.
10. Item, quandam gondolam cum quinque remis.
Item, quadraginta unam tabulas novas cum *costers fuste de Valentia*.
Item, unam serram arboreriam.
Item, unum carratellum.
Item, quandam quantitatem clavoni veteri.
15. Item, unam taconam ferri.
Item, octo ballistas parvi pretii cum septem *crochs*.
Item, [...] *coreasseas de metzem*.
Item, tres gorgerias,
Item, duas caxietas *de passadors*.
20. Item, unum pavesium cum signo regali.
Item, quinque capellinas ferri.
Item, unum *elm* ferri et unum capellum ferri de Pampalona.
Item, sexaginta ferros de lanceis.
Item, septem barrillos.
25. Item, XVIII fustes de lanceis.
Item, unum *barrubí*.
Item, unum baussanum *stamenye*.
Item, unum ensem ferri parvi valoris.
Item, quandam senyeriam in qua est signum de Almudayna.
30. Item, quandam romanam modicam cum suo pilono.
Item, unum *scanday* sine *sagola*.
Item, unum cepum de moyo.
Item, quandam manum corei, aptam ad implendum butas.
Item, duas lanternas.
35. Item, duo morteria lapidea.
Item, unum ambutum et unum *cau de santina*.
Item, duas caxietas vacuas et unam gavetam fustis.

- Item, unum march et unam barrinam ferri.
 Item, duos *manayres*.
40. Item, quatuor apies ferri.
 Item, unam claveriam ferri et unum scarppe et unam gubiam ferri.
 Item, unam cavillan *ferri de empelmar*.
 Item, octuaginta *perns* ferri inter magnos et modicos.
 Item, quinque golfonos ferri.
45. Item, unum sachum in quo est circa unam *rovam* stupe de calcar.
 Item, unum morterium fustis.
 Item, duos *strays*, unum planum et unum tortis.
 Item, unum amanti.
 Item, unum *pànquil de canabassi*.
50. Item, unum *libant* veterem.
 Item, unam *scotam* veterem.
 Item, unum frustrum sparcine vetere.
 Item, viginti costers arboris canabacii, inter bonos et oldanos.
 Item, unum aliud scanday.
55. Item, unam *bonetam* veterem.
 Item, unum *treu* nuvum et aliud *treu* vetus.
 Item, unum *pànquil* erbe.
 Item, tres gumenas canabasi.
 Item, XXVIII *tayes* inter magnas et modicas.
60. Item, duas trosses et unum collum.
 Item, duo storia de lata.
 Item, unam axiam ferri.
 Item, unum tabernaculum.
 Item, quandam *barcam de panescalm*, quae adhuc est in Portupino, fractam.
65. Item, unum *rest* veterem et unum *grupial* canabassi.
 Item, duas vegetes et unum carratellum vacuos.
 Item, unam paellam cum sua giratoria et unam loceam ferri.
 Item, unum elm de guberno fustis.
 Item, unam magnam quantitate fuste vetere et unam palomariam veterem erbe.
70. Item, unum signum et unum cayler.
 Item invenimus in domo Bernardi Bosch in qua dictus defunctus diem clausit extremum vite sue:
 Quatuor interulas eiusdem defuncti.
 Item, quasdam horas navigandi cum duabus buxolis.
 Item, quatuor cullerias argenti.
 Item, duas tovalliolas veteres.
75. Item, duo linteamina oldana.
 Item, quasdam mapas parvi pretii.

- Item, unum par caligarum panni morati.
Item, unam cotam et gramasiam panni lividi obscuri.
Item, quandam tunicam de blanqueto.
80. Item, unam aliam cotam ardiam panni lividis parvi valoris.
Item, quandam gramasiam et unum supertunicale panni mixti de varvino cum manicis suberguis.
Item, unum *bruschaporch* panni lividi.
Item, unum matalasium de burdo scachatum.
Item, unam vanovam parvi valoris, ruptam.
85. Item, unam *flaciatam oldanam*.
Item, unum *traverserium* parvi pretii.
Item, unum manaresium parvi valoris.

11

1355, abril, 14

Inventario de los bienes de Jaume Andreu, ciudadano de Mallorca, fallecido en la campaña de Cerdeña.

ACM, Not. núm. 14.614, s/f.

Quarta decima die aprilis, anno a nativitate Dni. MCCCCL quinto.

Ego, Bernardus Sa Bruguera, magister axie, civis Maioricarum, tutor datus per curiam domini bajuli Maioricarum filiis et heredibus Iacobi Andree quondam, civis Maioricarum, ab intestato defuncti.

In primis, precedenti venerabili signo sancte crucis, inveni de dictis bonis, quoddam hospitium, quod dictus defunctus habebat et possidebat intus civitatem Maioricarum, in vico Salvatoris Ferrari, in quo dictus defunctus inhabitabat.

Item quoddam aliud hospitium quod est in vico den Serrià.

1. Item, unam gramasiam et capucium panni bipartiti.
Item, unum supertunicale panni lividi clari, cum pena cirogrillorum et capucium eiusdem panni.
Item, unum supertunicale, tunicam et gramasiam panni de *Mallines*, coloris de *terongino* et in dicto supertunicale est pellis dorssum de *vayres*.
Item, quandam gramasiam panni mixti.
5. Item, unum supertunicale panni coloris de *pressagerio* cum pena de *morrets*, parvi pretii.
Item, quandam tunicam panni morati.
Item, unam gramasiam panni lividi obscuri cum capucio dicti panni.
Item, quoddam supertunicale et quandam clamidem domine, panni lividi de *Malinis* et in dicta clamide est pellis de *goletis*.

- Item, unam aliam clamidem panni *verderol de Cortray* cum pena de *morrets*, modici pretii.
10. Item, quandam aliam clamidem panni de grana cum sindone virido.
Item, unam vanovam *grossam de puntis*.
Item, quandam aliam vanovam *primam de puntis* similiter.
Item, quandam aliam vanovam, parvi pretii.
Item, unam aliam vanovam *grossam millaresium*.
15. Item, unam aliam vanovam *grossam*, oldanam.
Item, unum coopertorium lividum, parvi valoris.
Item, quandam mantellinam de media lana cum sindone virido.
Item, unum *sobresenyal* depictum.
Item, unam cortinam lividam cum rosis *de oripello*.
20. Item, unum mandile virmilium *pliche*.
Item, quinque *stormias* corii.
Item, tres mapas longas.
Item, unam mapam de meza.
Item, VIII manutergia.
25. Item, unam tovalliolum.
Item, duas cohopertas auricularium *flocatas* et unum coxinum.
Item, tria linteamina *oldana*.
Item, tres flaciatas *oldanas*.
Item, unam peciam de *cotonina grossa* continentem novem canas, parum plus vel minus.
30. Item, duos cofrenos operis de Pissis.
Item, duas caxias de *alber*, vacuas.
Item, unum armarium de *pliche*, vacuum.
Item, unum arquibanchum vetus trium caxiarum.
Item, aliud arquibanchum duarum caxiarum.
35. Item, quandam albancham auri.
Item, duas mensas longas et unum marfanum.
Item, octo clipeos.
Item, unum archum de *flecha*.
Item, quindecim lanceas *de metzem*.
40. Item, unam catedram fustis.
Item, unam tabulam rotundam.
Item, unum fognum ferri.
Item, quinque matalafia inter bona et *oldana*.
Item, tres traverserios plumbe.
45. Item, VI citras et tres bacinis *lautoni*.
Item, unum storium.
Item, unam concham.
Item, unum par linteaminum.

Item, duas vegetes vacuas.

50. Item, unam tasseam argenti.

Item, unam servam grecam nomine....

Haec autem et non alia inveni de dictis bonis [...] Actum est hoc Maioricis.

Testes nuius inventarii sunt: Marchus Janerii, Gabriel de Rapallo, Bernardus Magistri et Petrus Magistri.

Postquam, scilicet quarta die augusti, anno predicto, comparuit dictus Bernardus Sa Bruguera, tutor predictus, in presentia venerabilis Georgii Garaldi, licenciati in legibus, Ferrandi Torrell, Arnaldi Garsolli, Laurentii Bausarenys et Francisci de Marzella, scriptoris testamenti dicti, et asseruit se habuisse bonis dicte hereditatis bona quae sequuntur, quae dictus defunctus habebat in partibus Sardinie:

Unam caxiam *de alber* in qua erant res sequentes:

Videlicet, unam tasseam argenti.

Item, unum *bossot* corri, sigillatum, in quo erant sex libre et duo solidi mone-
te Barchinonensis.

55. Item, unum cassidule in quo erant in croatis, ex una parte, sex libre et dimidia dicte monete Barchinonensis et, ex alia parte, quinquaginta quinque solidi et sex denarii eiusdem monete, in denariis minutis. Item, ex alia parte, erant in dicto cassidule viginti septem alfonsinos argenti et duos florenos auri.

Item, unum cloqueare argenti.

Item, quandam cirotecam corei ubi erant unum regale auri et sexaginta solidi dicte monete Barchinonensis, in denariis minutis, minus sex denarii.

Item, inveni in quoddam scindone viridi viginti *croats* argenti et octo denarios minutos Barchinonenses et quinque alfonsinos argenti et quinquaginta sex quernos obulorum argenti *soldins*.

Item, sex solidos et octo denarios maioricenses, in denariis minutis.

60. Item, unam cadanetam argenti *de ciuleto*.

Item, duos gladios *talli*.

Item, unum *bossot* sine denariis.

Item, quasdam tabulas *enguixades*.

Item, unam albanecham *de lavacap*.

65. Item, unum frustrum scindonis lividi in quo erant unum florenum auri et sex *croats* et duos alfonsinos argenti.

Item, unum *siuletum* argenti.

Item, unum *farciatum*.

Item, unam tunicam panni mixti.

Item, unam aliam tunicam panni virmilii.

70. Item, unum femorale.

Item, quoddam sobresenyal scindonis crocei.

Item, unum capucium panni morati.

Item, unum par caligarum lividarum.

- Item, duo paria manicarum, quarum alie sunt panni lividi et alie panni mixti.
75. Item, quatuor paria socularum novarum.
Item, unum par caligarum panni virmilii.
Item, duas interulas et duo femoralia lini.
Item, alia duo femoralia.
Item, alias duas interulas.
80. Item, quatuor camisias lini.
Item, unam camisiam.
Item, unam cartam navigandi cum duabus sextis.
Item, unum *serboix* panni mixti.
Item, quasdam mapas.
85. Item, unam, tovalliolum, parvi pretii.
Item, unum librum papireum *de romancio*, cum cohoptis viridis.
Item, quasdam *batudes* piscandi.
Item, duos enses.
Item, unum *tendal* virmilium de lana.

12

1356, marzo, 17

Inventario de la galera real Sant Nicolau.

ACM, Not. núm. 14.623, *sff.*

Nos, Petrus Vendranes, civis Maioricarum, comitus cuiusdam galee armate vocate de Sancto Nicholao, nunc in portu Maioricarum, existentis, cuius capitaneus est venerabilis Raymundus d'Alguer, miles, et Aparicius Padrolo, civis dicte civitatis, scriba dicte galee, confiteor et recognosco vobis Antonio de Murta, civi Maioricarum, guardiano derassane domini regis in Maioricis, presenti, et vestris, quod vos, de mandato venerabilium Guillermi de Lagusteria, locumtenentis gubernatoris in Maioricis, Francisci de Portello et Iacobi Nigri, procuratorum regionum, dedistis, tradidistis et deliberavistis nobis bene et plenarie ad nostram voluntatem, et nos, a vobis, habuimus et recepimus haec quae sequuntur:

1. Primo, videlicet buchum dicte galee.
Item, octo *costers* arboris maioris, furnitos.
Item, sex *costerios del lop*, furnitos.
Item, unam coronam de prede.
5. Item, unam *tayam de coll.*
Item, unam aliam talliam de pedre duorum oculorum.
Item, duas tallias *de flonchs*, qualibet duorum oculorum.

- Item, unam vetam de prede.
10. Item, unum ruxonum cum quatuor marriis.
Item, unam anchoram *enserpatam*.
Item, duas *palomerias*.
Item, duas *gúmenas*.
Item, unum prede *del lop*, furnitum.
15. Item, unam coronam de prode *del lop*.
Item, duas vetas *de flonchs*.
Item, duos *amants*
Item, unam palomeriam entene.
Item, unam trossam arboris maioris.
20. Item, unam aliam trossam *del lop*.
Item, unum *amant del lop*.
Item, unum *flonch del lop*.
Item, unam arborem *del lop*.
Item, duas pecies entene *del lop*.
25. Item, duos timones latinos.
Item, duos timones bayonesios.
Item, tres *espigons del lop*
Item, duos *botaferrés*.
Item, duos *barons*.
30. Item, duas *stantares*.
Item, unam *santuram* dicti arboris maioris.
Item, unam talliam duorum oculorum.
Item, unum *cornal* furnitum.
Item, duas *gúmenas* planas.
35. Item, centum octuaginta remos drissatos et *encuns*.
Item, duos canonos aque.
Item, decem barrilos *d'ayguades*.
Item, unum ambut aptum ad implendas butas.
Item, duos *orsepops* furnitos.
40. Item, unum *ànquil d'artimó*.
Item, unum *orsse devant* furnitum.
Item, *duos bregots de orsepops i de hostes*.
Item, unam palomeriam anchore.
Item, unam talliam de *pànquil*.
45. Item, duos osts, furnitos.
Item, *un cap* de duodecim passes.
Item, unum aliud *cap* de quatuor passis.
Item, unam *pujam del lop*.
Item, unam aliam *pujam del artimó*.
50. Item, unum calderonum.

- Item, unum march ferri.
- Item, unam manegam corii.
- Item, unam lanteam araminis *de senescal.*
- Item, tres ballistas de leva.
- 55. Item, unam *serram maneriam.*
- Item, unum *barrubí d'escalmar.*
- Item, quatuor *fanars* sine astis.
- Item, quatuor *raspes.*
- Item, tres *rompegolls* cum catena.
- 60. Item, unam *gubiam.*
- Item, unum *scarpre.*
- Item, unum *mahux de descalmar.*
- Item, *dues prones.*
- Item, quatuor *roncoles.*
- 65. Item, unam canillam ferri.
- Item, unum *càvech.*
- Item, quatuor pavesios cum corona.
- Item, tres lanternas.
- Item, unam paellam.
- 70. Item, quinque lanceas *romanyoles.*
- Item, duas astas banderie.
- Item, duas astas de *fanars.*
- Item, tres pecias de *tendal.*
- Item, centum viginti corasseas.
- 75. Item, centum viginti capellinas ferri.
- Item, centum viginti gorgerias.
- Item, centum viginti pavesios.
- Item, mille quadringenta tela sive *darts.*
- Item, ducentas lanceas.
- 80. Item, duas macias de pal.
- Item, mille *viratonos* inter soldados et non soldados.
- Item, unum pensum regale.

Res quae sequuntur sunt cuiusdam alterius galee vocate Sancte Eulalia:

1. Primo, unam caxiam de *passadors de leva* in qua sunt trescentos *passadors.*
- Item, unum *trocium de grupial de coll de undecim passis.*
- Item, unum *trocium de collador* de quinque passis.
- Item, sexdecim *manayres managades.*
5. Item, quinque mille *passadors.*
- Item, unum artimonum de triginta duobus versibus.
- Item, unam velam bordam, forratam, de XXIII versibus.

Item, unam aliam velam *del lop*, de triginti duobus versibus.

Item, unam talliam *d'oste sine pulige*.

10. Item, unam bigotam.

Item, unam aliam talliam duocum oculorum sine *pulige*.

Unde renuntiantes exceptioni [...].

Testes: Christophorus Virgilio, Guillelmus Ollari et Franziscus de Marzella.

13

1356, febrero, 13

Inventario del marinero mallorquín Jaume Ferrer.

ACM, Not. núm. 14.614, *s/f*.

Ego, Clara, uxor Iacobi Ferrarii, marinarii quondam, civis Maioricarum, ab intestato defuncti [...] facio inventarium seu repertorium de omnibus bonis dicti defuncti quae ad manus meas devenerunt [...].

1. Primo, unum archibanchum duarum caxiarum.

Item, unam caxiam magnam.

Item, unam archam novam.

Item, unum storium novum stantem in circuitu parietis.

5. Item, unum lectum postium cum sua marfica et cum scanno, stante ante dictum lectum.

Item, unum matalafium.

Item, unum traverserium.

Item, unam mensam novam.

Item, sex sturmias novas palme.

10. Item, duos *tabachs*.

Item, unum *ventallium* de plumba.

Item, unam conchetam planam.

Item, sex pecias inter parobsides et cisoria, operis terre de Malicha.

Item, unam lanceam et duo tela.

15. Item, unam ballistam cum suo crocho.

Item, quasdam coreaceas cum manicis, cum capello et gorgeria ferri.

Item, duos enses et unum manaresium.

Item, duo femoralia de lana.

Item, duas tunicas albas laborandi.

20. Item, tria paria caligarum albarum.

Item, unum tabanum.

Item, unum par tovalliarum.

Item, sex manutergia.

- Item, duo manutergia plana.
25. Item, quatuor tovallioles.
Item, unam caxiam cum centum *passadors*.
Item, unum vestitum dicti defuncti videlicet, gramasiam, supertunicale et tunicam panni lividi de Brugiis cum capucio, caligis et manicis suberigiis et cum pelle de goletis in dicto supertunicali.
Item, unum *mantó* et tunicam cum capucio panni coloris *de prestatge*.
Item, unum *farciatum de burdo*.
30. Item, unam tunicam panni virmilii cum uno cuarterio panni lividi.
Item, unum par caligarum panni nigri.
Item, quandam vanovam novam, primam, de undis.
Item, tria linreamina de brino novo, quorum unum est de panno stricto et duo de panno lato.
Item, duo linreamina parva *de stupa*.
35. Item, unum mantellum domine panni mixti de blanqueto cum quadam trena.
Item, quandam tunicam novam domine panni *de ganassa*.
Item, quoddam supertunicale panni mixti morati cum penna alba.
Item, quandam tunicam panni mixti et quoddam supertunicale bipartitum, de dicto defuncto.
Item, unum cofretum parvum.
40. Item, quandam corrigiam argenti munitam pensi viginti unciarum.
Item, quandam brotxiam munitam argenti.
Item, duos *lavacaps* serici operatos.
Item, unum mandile novum de Cadarç
Item, quasdam manicas sobergias panni mixti.
45. Item, unum siuletum argenti cum quodam cordono serici nigri.
Item, unum annulum auri cum una perla.
Item, unum cosinum album.
Item, unum sedassium.
Item, unam alfabiam.
50. Item, duo scanna parva.
Item, unum banchallum stantem ante lectum.
Item, duos libellos viridos pistandi.
Item, duos barraganos.
Item, refredatorium terre.
55. Item, unum marfanum parvum fustis.
Item, quosdam tripodes coquinandi.
Item, tria cissoria fustea parva.
Item, unum sacchum in quo sunt due quarterie frumenti et duas barcellas.
Item, inveni in pecunia numerata sex libras et tresdecim solidos.
60. Item, duas anfores vitrei.

Haec et non alia inveni de dictis bonis.

Testes: G. Blanch, Bernardus Blanch presbiter, Periconus Blanch, Michael Cirera, Bernardus Fabre, Iacobus Saconomina.

14

1358

Equipo de Pere de Montsó, «sotacòmit de galiota». Proceso de marca contra venecianos (1361).

ACA, Canc. Proc. Fol. 127/20, f. 13v.

Pere de Muntsó. Marinero de Mallorca. Proel de la galiota de Bartomeu Albesa. «Sotacòmit d'aquella galiota» (según Guillem Vaquer, marinero y compañero de tripulación, f. 14v.).

1. Primerament, un arnès lo qual valia de XV en XX florins.
Item, una carta de navegar.
Item, duas gonellas i una cota blava i un mantó blau, un fustaní, una spasa, cervellera i broquer.
Item, una caba.
5. Item, un siulet d'argent.
Item, IIII camises i bragues.
Item, un caperó morat i un blau.
Item, II parells de calses.

15

1358

Equipo de Guillem Vaquer, marinero de Mallorca. Proceso de marca contra venecianos.

ACA, Canc. Proc. Fol. 127/20, f. 19-19v.

Guillem Vaqua (o Vaquer, *sic* en f. 20v.). “*Mariner de Mallorques*”. Embarcado en la nave «*d'en Sunyer i de-n Aymerich*», cambió de nave en «*la riba d'Ostia*» al encontrarse con la nave «*d'en Noguera de Colliure*». Esta fue apresada por las cuatro galeras de la guardia venecianas. Perdió su equipaje (como «*sobresellent*») y salvó la vida.

1. Primerament, XLIIII florins d'or i III dobles i dos reials d'or.
Item, unes armes, ab barbuda i farset, ab mànegues de cuyrasseX ll.

- Item, spasa, punyal, broquer, cervallera i mandret.....III florins.
 Item, una carta de navegar ab II sestès i una búxolaIII flor.
 5. Item, un tabà i una sclavinaIII flor.
 Item, una cota de burellII flor.
 Item, una gramalla vermella mesclada, de Bruges, ab caperó ...III flor.
 Item, un mantó i caperó color d'olivaIII flor.
 Item, una gonella de blanquet i braguesII flor.
 10. Item, una gonella verdencha
 i VIII parells de calses de la color matexa.....III flor.
 Item, un siulet d'argentI flor.
 Item, una gonella moradaII flor.
 Item, dues gonelles blaves i dos parells de calsesII flor.
 Item, un parell de clases de grana i un serboxII flor.
 15. Item, un travesser, un coxí de ploma i una boneta i VII sachsIII flor.
 Item, III parells de camises i braques i una tovallola
 i un lavacap i III capells de li.....III.
 Item, VI gruera a la porta dels notxers qui havia
 comprats (*sic*).....VIII flor.
 Item, yo qui no havia pres dinés, ni malla, de la galea i havia-hi servit dos
 mesos, qui són XX florins lo mes, ultra de VIII mesos que posquí a venir
 a casa mia.
 Súman: CXL ll.

16

1364, octubre, 26

Saqueo de la coca de Esteva Pinyer frente a Giger.

ARM, Su-24, f. 149s.

a

Molt honrat savi e discret senyor, mossèn en Johan de Mora, cavaller, lochti-
 nent de portant veus de governador general en lo Regna de Mallorques, significa,
 soplegant, n'Esteva Pinyer, patró de cocha, dién que ell, ab la dita sua cocha, anant
 al loch apellat Alcoyll, terra de moros, en les mars de Giger, fo encontrat, a XL
 milles luny de terra, ab una nau de III cobertes, de Tonis, de la qual era senyor e
 patró en Molexech, sarray del dit loch de Tunis, qui, ab la dita nau, havia aportat
 al loch de Bugia un fill del Rey de Tunis, lo qual Malexech, patró e senyor de la dita
 nau, ab aquella nau esvahí e vench contra lo dit Esteva e les persones que en la
 sua nau eren e, per forsa d'armes, pres la nau del dit Esteva e aquell Esteva e altres
 de la dita nau nevagans nafrà e maltractà e les robes davayll contengudes, les quals,

per compta estima a norante-sis liures, sinch sous, forcívolment pres e féu pendre e aquelles dins la sua nau meté e se-n portà, contra la volentat del dit Esteva e d'aquells da qui éran les dites robes.

On, honrat senyor, com lo dit Molexech patró, haja robat lo dit Esteva e haja trencada e sia vengut contra la pau ferma que és entre lo molt alt senyor rey nostre d'Aragó e de Mallorques e l'alt rey de Tunis e la qual pau per los dits prínceps és fermament e per aquells tenguda e aquella pau públicament sia a lurs vasalls denunciada.

Emperamor de so soplega lo dit Esteva que us plàcia, vós, de les dites coses e robament e trencament de pau, informar, requerir e scriura al alt rey de Tunis que ell, al dit Esteva deja fer satisfer lo dit damnatge fet per lo dit Molexech, o que al dit Esteva dejats atorgar e conèixer que puscha haver marcha e satisfacció de los dites coses, contra quals que quals béns e robes en los regnes del dit senyor nostre rey o altres regnes sien atrobades dels sotmeses al dit rey de Tunis, axí en mar com en terra, ensemps ab totes messions e damnatges que el dit Esteva, per la dita rahó e per cobrar lo seu damnatge e robament, li convendran a fer e sostenir, la vostra justícia mitgensant. Les robes a ell levades e robades són aquestes:

Primerament li fo robat e levat per lo dis Molexech patró:

1. I march, una gàbia, una scarppe, II bacines, que havien costat XIII ss.
Item, una serra que havia costat X ss.
Item, CC aguts que havien costat XIII ss.
Item, dues delfineres XII ss.
5. Item, IV barrils, XII ss.
Item, II búxoles, XII ss.
Item, unes hores, VIII ss.
Item, dues sestres, V ss.
Item, II volantins, VI ss.
10. Item, costa d'adobar la cocha del dit Esteva, la qual fo investida e rompuda per la nau del dit moro, entre mestres calafats, fusta e clavó, X ll.
Item, una carta de navegar, II ll.
Item, I morter e I boix, VI ss.
Item, I barril de vinagre, XII ss.
Item, una dotzena de lances, II ll.
15. Item, CC viratons, I ll., X ss.
Item, I ballesta e croch, I ll., IV ss.
Item, tres quintars de pa, que havien costat a rahó de XXIII ss. lo quintar, III ll., XVIII ss.
Item, una vela qui haguí a comprar com se-n portassen la mia, XVI ll.
Item, un arbre qui trancaren, VI ll.
20. Item, una raya e IIII escudelles, IIII ss.
Item, unes estovayes de menjar, X ss.
Item, vernigats, IX ss.

b

1364, octubre, 29

P. Comelles, mariner, ciutadà de Mallorca, testimoni jurat i interrogat dir veritat sobre los capítols per part de n'Esteva Pinyer, demunt presentats, i primeiramente sobre lo primer capítol, a ell largament lest, e dix, sobre aquell, no àls saber sinó que aquest stant en lo loch d'Alcoll, terra de moros, ab un leny d'en Pere Sala, lo qual aquell viatge patronajava en P. Steva, ciutadà de Mallorca, viu venir lo dit Esteva Pinyer ab la sua cocha al port d'Alcoll ab los seus mariners tots nuus, hoc encare que lo dit Pinyer era nafrat e aquest e los meriners, qui en lo seu leny on aquest era, los vestiren e ls donaren búxola de navegar e vinagre e saques de què adobassen o fessen un creu, com tot lo lur era squinsat.

Demenat qui eren ensemps ab aquest en lo leny on aquest anave, e dix que en Bernat Sastre e en Joham Arrover e Pere Ferrer e Andreu Puiero e un altre en Nicholau, tots mariners del dit leny.

Demenat qui eren aquell viatge ab lo dit Pinyer e dix que tres hòmens eren ab lo patró ensemps solament, dels quals ell, so dix, no sap més, bé els coneix de vista.

Demanat de quin colp era nafrat lo dit Pinyer, e dix que tenia un colp d'espasa o de coltell a son parer en la una cama i un colp de virató en lo muscle o en lo bras.

Interrogat, si hi viu altres mariners nafrats de la cocha del dit Pinyer, e dix que no.

Demenat del temps, e dix que aquest juliol pres passat és stat.

Demanat sobre lo segon capítol, dix sobre aquell res no saber sinó axí com ho oí dir al dit Steva e mariners seus, e viu aquell, axí com dit ha, tots nuus, que ell i los altres mariners qui ab aquest eren en lo leny d'en Sala los provehiren de robes e d'altres coses, segons que ja ha dit.

Sobre lo ters capítol demenat, dix les coses en aquell contengudes ésser veres. Demanat com ho sap e dix com ell oí cridar en Mallorca la dita pau entre lo senyor rey nostre d'Aragó e lo rey de Tunis ha X anys.

Demenat quant ha de temps que ell oí cridar la dita pau e dix que no li recorda de cert, mas que fo abans que l dit Pinyer fos pres [...].

Sobre lo cinquè capítol demenat, dix no àls saber sinó axí com que ho oí dir al dit Pinyer i mariners qui ab ell eren, que los moros de la dita nau los havien robats e que se-n havien portada la mercaderia que portaven e que ls havien affondrades les bales dels draps que duyen e que se-n havien duyt aquells que ls parech [...].

Andreu Pujet, mariner, qui solia ésser sabater, ciutadà de Mallorca, testimoni interrogat dir veritat sobre los capítols per part de n'Esteva Pinyer dessús presentats [...] dix que ell era ab un leny d'en Sala, lo qual patronetjava, aquell viatge, en P. Esteva, mariner e ciutadà de Mallorca, en lo loch d'Alcoll, terra de moros, e ve venir aquí lo dit Esteva Pinyer, ab una sua cocha, ab d'altres mariners qui ab ell éran, tots desmerxats e nuus e deyes aquí que los moros de una nau de Molexech de Tunis qui venia de Bugia los havien levat quant aduyen e ls havien axí aparellats com eren [...].

Demanat qui eren en lo leny on aquest anave e dix que en P. Esteva, patró del dit leny, i en Comeles i en Bernat Sartra e en Johan Arrover e un altre en Nicholau e en Ferrer, tots mariners i ciutadans de Mallorca.

Demanat qui eren aquell viatge ab lo dit Esteva Pinyer, e dix que tres hòmens hi éran ab lo patró en Pinyer, la ù ha nom en Simon, l'altre no-s sap com ha nom [...].

Sobre lo segon capítol demenat, e dix sobre aquell assò tan solament saber, so és que après que lo dit Pinyer fo estat pres, vench un caro de moros de Bogia e los moros e dos juheus qui y havie deyan que una nau de III cubertes havien encontrada, la qual partia de Bogia e anàvassen a Tunis, que se-n portaven lur senyor a Tunis (com dèyan que altre rey s'evia levat a Bogia) e confirmaren que la cocha del dit Pinyer havia estada prese. E deyen los moros del caro que sí avien après no haver morts e, puys, los mercaders del Coll qui ho refermaven. E àls, dix que no y sap.

Sobre lo quart capítol demenat, dix assò saber, so és que ell viu lo dit Esteva Pinyer com fo arribat al dit loch d'Alcoll, nafrat a son parer en la cama, mas no-s sap de quin colp, tot nuu que estava menys de calses, e los altres mariners que ab ell eren axí mateix tots nuus e descalsos, hoc encare, que lo patró del leny on aquest era, donà al dit Pinyer una camisa e unes bragues, les quals, en presència d'aquest, lo dit Pinyer se vestí com non havie en aquell cas, mas no y viu altre nafrat [...].

Simon Merser, mariner, ara navegant ab la nau de-n Uguet Serra de Mallorca, testimoni jurat i interrogat dir veritat sobre los capítols per part de n'Esteva Pinyer desús presentats, e primerament sobre lo primer, sobre lo qual dix les coses en aquell contengudes ésser veres.

Demanat com ho sap, i dix que per so com aquest, en aquell viatge, anà per mariner ab un altre hom apellat en Bernat Colomines, e moros, qui en aquell viatge los prengueren, tengueren-los tant que altre viatge pogueren haver fet.

Demanat del temps que fo, e dix que a XXII del mes de juliol prop passat.

Demenat de la hora, e dix que hora de prim son partiren de Mallorca per fer lo dit viatge.

Sobre lo segon capítol demenat dix [...] que per so com hi fo pres ensemps ab lo dit Pinyer e ab la sua cocha e mès en la nau del dit Molexech e los moros qui aquí eren los comtaren com ells volien entrar en Bogia, mas un altre rey qui hi havien levat, les ho havia contrestat.

Demanat del die, mes, setmane, qui foren per la dita nau encontrats, e dix que no ho sap, que li recort, mas tan solament li sovén que fo en lo mes de juliol.

Demanat de la hora, e dix que hora de miga tèrcia.

Sobre lo ters capítol demenat, e dix les coses en aquell contengudes ésser veres.

Demanat com ho sap, e dix que per so com ell ans d'aquest viatge, del qual la present informació se pren, era stat devant lo loch de Bogia ab la galera d'en Terre e prengueren un carro de moros, en lo qual havia dos moros e una mora, e no-ls tocaren en res del lur, sinó a un cove de pans que-ls compraren e despuys aquell

caro sà e saul lexaren anar. E puys que los moros de Tunis qui vénen de sà en lo realme del senyor rey d'Aragó són segurs e los cristians del dit senyor rey d'Aragó en lo realme de Tunis axí mateix.

Sobre lo quart capítol demanat, dix les coses en aquell contengudes ésser veres axí com són posades.

Demanat com ho sap, e dix que per so car axí com ja ha dit fo present a les dites coses e hi fo nafrat d'un colp de pedra per lo front e lo dit Esteva Pinyer, patró, fo nafrat de dos colps, d'un colp d'espasa en la cama esquerra e d'un colp de virató en lo bras dret.

Sobre lo quint capítol demanat, e dix que los moros de la dita nau de Molexech, après que agren preses aquests ab la dita cocha, materen en la lur nau draps e moneda, les quals coses ab la moneda ensemps, stima ben valer la quantitat en lo dit capítol expressada, entre la qual moneda hi havie XXIII dobles d'aquest testimoni e d'altre moneda del patró la qual ell no-s sap quanta era en quantitat, e oltre so, dix aquest testimoni, que-ls levaren tota la xàrsia e forniment del leny e tota la lur roba de vestir fins a la camisa e bragues que tots nuus los lexaren sinó una aljuba de pocha valor, verda, que los moros donaren a aquest, e lo patró en Pinyer lexaren tot nuu, ab una gonelleta burella, e lo dit Bernat Colomines, axí matex, ab altre gonelleta.

c

1364, octubre, 30

Bernat Colomines, mariner, ara nevegant ab la nau de-n Uguet Serra, testimoni jurat [...].

Sobre lo segon capítol demanat, dix les coses en aquell contengudes ésser veres.

Demanat com ho sap, e dix que per so car, segons que ja dit ha, ell era aquell viatge ab lo dit en Pinyer, e faent lo dit viatge per anar Alcoyll e descarregar les mercaderies que aportaven, foren encontres, axí com aquest capítol conten, e foren preses per la nau d'en Molexech de Tunis e meses en aquella, en la qual los tengueren X dies, e tots vespres los tenien tancats dejús la proa en la cambra de la xàrsia e, ells stant aquí, los moros los comtaven com ells venien de Bogia, la qual havien perduda, per so com si havie levat altre rey.

Demanat del temps que foren per la dita nau encontres e dix que a XXI dies del dit mes de juliol prop pessat.

Demanat del dia e hora e dix que vigares li és que en diluns hora entorn tèrcia [...].

Sobre lo quart capítol demanat, dix [...] que com ells foren encontres ab la dita nau de Molexech, a la lur cocha vench la barca de la dita nau, bé armada o bé encuns de balesters, que n'y havien ben vint, e nafraren lo dit Esteva Pinyer [...]

e lo dit Simó mariner [...] e puyt los dits moros prengueren la lur cocha ab ells ensemps e materen ells dins la nau.

Despullaren-los tots nuus, que no-ls lexaren res sobre la lur persona, i com los laxaren anar donaren al dit Pinyer una gonella squinsada burella e a aquest una gonella mesclada esquinsada e al dit Simó, qui ab ells era, donaren una aljuba verda dolente, que no valia molt.

d

1364, diciembre, 2

Bernadó des Clapés, mercader de Mallorques, testimoni jurat e interrogat dir veritat sobre los capítols per n'Esteva Pinyer desús presentats, e primerament, sobre lo primer, e dix, sobre aquell les coses en aquell contengudes ésser veres.

Demanat com ho sap, e dix que per so com ell ab d'altres noliegaren aquell viatge lo leny o cocha del dit Esteva per fer lo dit viatge del Coyll, terra de moros.

Demanat qui foren aquells qui ab ell ensemps lo nolietgaren, e dix que en Jacme Sunyer, mercader de Mallorques.

Demanat de quines mercaderies fo carregat lo leny del dit Pinyer aquell viatge, e dix que de sal e de gozema e de tartar e mayols e d'altres coses, les quals, al present, no li recorde de les quantitats, mas bé ho té per escrit en son libre.

Sobre lo segon capítol demanat, dix sobre aquell res no saber de cert, mas que hi ha oït dir axí per ell mateix, com per los fahedós, los quals ells tenen Alcoyl e a Bona, so és que los moros de la nau del qual lo capità fa menció com la dita nau fo a Bona, deyen que ells havien encontrada una nau en les mars de Giger e que li havien levades les mercaderies que portaven e la havien tenguda en lur barcha X dies. E assò les féu saber en Garau des Buch, fahedor lur, lo qual ells tenen a Bona e allò mateix les féu saber en Gabriel Sa costa, lo qual tenen, per fahedor, al Coyll.

Sobre lo ters capítol demanat, dix que ho ha oït dir que pau és entre lo senyor rey d'Aragó e sos sotmesos e lo rey de Tunis e sos sotmesos.

Demanat a qui ho ha oït dir, e dix que a moltes persones de les quals no li recorda.

Demanat si ho oï dir ans que lo dit en Pinyer fos pres, e dix que hoc. Sobre lo Vè capítol demanat, dix ell bé creura que les mercaderies les quals foren levades al dit en Pinyer per los dits moros de la nau d'en Molexech valien la quantitat en lo capítol expressada.

Demanat per què ho creu, e dix que per so com los fahedors lurs trobaren que dels mayols e del tartar los era stat tant levat que bé valia, o pot valer, segons que aquells les feran saber per letres, la dita quantitat [...].

e

1364, diciembre, 16

Jacme Sunyer, mercader de Mallorques, testimoni jurat e interrogat dir veritat sobre los capítols presentats, e primerament sobre lo primer, e dix sobre aquell les coses contengudes ésser veres.

Demanat com ho sap, e dix que per so car ell e en Bernat des Clapés, mercader de Mallorques, noliegaren e carregaren lo dit viatge la cocha del dit Pinyer, per fer lo viatge del Coyll.

Demanat de quines mercaderies carregaren lo dit viatge la dita cocha, e dix que la major partida de sal e de gotzema e de tartar e una bala de mayols e una caixa de un fadrí axí mateix qui és per ell al Coyll, en la qual, so dix segons que la mara del dit fadrí qui ha nom Na Carbonella li ha dit, havie una gonella blanca e camises e bragues, no-s sap quantes.

Demanat de les quantitats de les dites mercaderies, e dix que dues sàrries de tartat e la meytat de la dita bala de mayols, e XXXVIII sàrries de gotxema e C quarteres de sal, tot seu, el càrech que lo dit en Clapés hi carregà, dix que no li recorda sinó tant solament que y havia altres C quarteres de sal sues e altra mitga bala de mayols del dit Clapés, quant és de tartat dic que no hi havia sinó lo seu; de la gotzema que y carregà lo dit Clapés, dix axí mateix sí no recordar quanta era.

Demanat quants, ni quals mariners manà lo dit viatge lo dit Pinyer, e dix que semblant li és que ab lo dit Pinyer eren tres hòmens, los noms dels quals al present no li recorda.

Sobre lo segon capítol demanat, dix res de cert no saber sinó axí com ho ha oït dir al dit Pinyer e als mariners qui ab ell eren en lo dit viatge. E axí mateix que los fahedors que ell té Alcoyll lo y féran saber, per letres, qui axí mateix ho sabien per ells mateys.

E demanat quan li ho digueren, e dix que a VII d'agost qui arribaren en Mallorques, tornats del dit viatge.

Sobre lo ters demanat, dix sobre aquell assò saber que ha oït dir que, d'aquests anys entorn dos anys, a son parer, són passats, en Francesch Sa Costa, cavaller, anà a Tunis per fer la dita pau e més avant ha oït dir que en Joan Royg hi és anat enguany per demanar lo trabut fa lo rey de Tunis al senyor rey d'Aragó.

Demanat a qui ho ha oït dir, dix que ell mateix los hi ha vist anar i venir, la rahó, per què ha oït dir a molts dels quals, no li recorda.

Sobre lo quart capítol demanat, dix no àls saber sinó que ho ha oït dir, axí com és contengut en lo capítol, al dit en Pinyer, e aquells qui ab ell éran hoc axí mateix, que-ls viu venir ab pus àls robes que com hi anaren e lo dit Pinyer qui dix que era stat nafrat al bras.

Sobre lo V capítol, diu assò saber so és que ell e en Clapés han meció dels lurs fahedors qui tenen al Coyll que, de LX peses que havia en la bala de mayols,

na falliren set, e miga sàrria de tartar, e les camises e la gonella qui era en la caixa del dit fadrí [...].

17

1367, septiembre, 6

Equipaje del marinero Bernat Ultzina.

ACM, Prot. núm. 14.683, s/f.

Intus quandam techam quae non erat dicte hereditatis, in qua erant res sequentes quae fuerunt ductae de navi Renovardi de Malo Boscho, in qua dictus vir obierat:

1. Primo, quasdam coreaceas.
Item, unum elmum.
Item, unum gorgerium.
Item, unum farsetum album cum manicis ferreis.
5. Item, unum rarataula.
Item, unum sobresenyal morato, fourato panni lividi.
Item, unam cotam ardidam et unum mantonum panni de burello.
Item, duo caputia panni lividi.
Item, duas tunicas de blanqueto.
10. Item, quandam tunicam moratam.
Item, tunicam de burello.
Item, quasdam mantas panni albi *tuitx*.
Item, quasdam femorales panni albi lane.
Item, unum par caligarum albarum.
15. Item, unum par caligarum panni rubei.
Item, aliud par caligarum panni lividi.
Item, aliud par caligarum panni viridis.
Item, unum *cap* fustaminis.
Item, unum farsetum album.
20. Item, quinque camisas et quinque femorales lini, oldanos.
Item, unum morterium lapidis, cum sua coperta.
Item, unum bacinum leutoni, rotundum et parvum.
Item, unum ense.
Item, unam cartam navigandi cum quatuor septis.
25. Item, uns bahinots cum eius tinterio.
Item, unum pulvinare fluxelli cum duabus cohoptertis.
Item, duos braguerios.
Item, unam zonam corei nigram.
Item, duos soculares novos.

30. Item, unum trebox viridum.
 Item, unum par *de pals* caligarum panni albi.
 Item, aliud par de pals caligarum panni rubei.
 Item, unum barrale stagni, parvum, plenum aque rosee.
 Item, unum tabanum album.
35. Item, unum traverserium, cum cohopena alba.

18

1369, abril, 11

Equipo e instrumental náutico de una tripulación corsaria.

ARM, AH-451, f. 60-65.

Die martii XI mensis aprilis anno a nativitate Dni. MCCCLXVIII.

La següent informació fo rehebuda per manament del honrat en Berenguer de Tagamanent, donzell, lochtinent del noble n'Olfo de Pròxida, portant veus de governador general en Mallorques, a instància d'en Bernat Martí, ciutadà de Mallorques, patró de leny armat, de la cort de la governació de Mallorques.

La tenor de la qual informació se segueix per aquestes paraules:

[1] Bonanat Vicens, de la ciutat de Mallorques, testimoni jurat demanat dir veritat sobre les interrogacions devall scrites.

E primerament, fo interrogat si sap o ha oït die que del leny armat d'en Bernat Martí hajen levades robes, vituales, forniments, arreus i aparellaments d'aquell.

E dix [...] no àls saber sobre aquella, com sia e haja stat en la presó reyal de Mallorques del temps ansà que fou pres lo dit Bernat, ab lo dit seu leny, i aquest testimoni i los altres, qui en aquell eren, per n'Huguet Serra, ciutadà de Mallorques, mas si ell fos d'aquella presó fora, dix que ell sabia quines robes i altres coses fallen d'aquell leny, com veuria so que tornat és stat en aquell leny o a-n Bernat Martí, patró d'aquell, i so que restaria a tornar.

Interrogat quines robes, vitualles aparellaments e arreus havia en lo dit leny com fo per n'Huguet Serra pres, i dix que XL quintars de pa, MM testes d'ays, una citria d'oli per cada banch, dos quintars de formatges de Cicília, cert nombre de carn salada, I aguya de govern, I coffa d'aguts nous que eren tro una rova i miga, XXI spases, del nombre dels punyals dix no recordar, tres búxoles, dues cartes de navegar, una caixa i miga de viratons a parer d'aquest testimoni, una gúmena de cànem, VIII pavesos, II quintars de seu, XXVI quarterols de figua de Borriana i VI quinterades i XIII lances de la companya, I vérgua sardescha, IIII o V darts, III bellestes ab III crochs, VII berrils de vinagre i III de vi bo, III gavetes, XX vernegats, dos morters, dos boixs, XIX o XX pareys de sabates, IIII o V cervelleres, III

broquers, I lanterna, Cert nombre de candeles de cera i de sèu, dues lantes de lautó i tro a IIII bonetes de cuir i de drap, XLIII rems, vela, arbre, entena i altres exàrcies del dit leny, I sach on havia pom, croera d'espasa i XL botons d'argent (axí com a una avellana de gruxa, d'aquest testimoni), tres parells de calces noves de grana del dit testimoni, dues gonelles, un farcet d'aquests testimoni, I spasa, I punyal, II caperons i III parells de calces, I parell de sabates noves, una cana de drap nou de li, III capells garbins, I aljuba, dos bragues, I flaçada d'aquest testimoni. Les quals totes dites robes virtualles arreus i forniments i aparellaments romangueren en lo leny damunt dit com fo pres per n'Huguet Serra damunt dit i no-s sap qui les ha preses.

Interrogat com sap les dites coses, i dix que per so com era en lo dit leny i vahé les dites coses.

[2] Francesch Saurí, de Barchinona, testimoni jurat i demanat dir veritat sobre les interrogacions damunt dites.

E primerament, fo demanat sobre la primera interrogació, i dix sobre aquella ésser ver que com lo dit Bernat Martí ab lo dit seu leny i companies qui en aquell eren, de les quals aquest era I, fo per n'Huguet Serra pres, romangueren totes les robes, forniments, arreus, virtualles i aparellaments d'aquell leny en lo dit leny, que lo dit Bernat ni altres d'aquell leny non trasqueren jens, ni los ne laxaren gens traure, les quals robes, exàrcia, arreus, aparellament d'aquell o virtualles, aquest, en après, no sap.

Interrogat qui les hac o pres, dix que romangueren axí com dit és en lo dit leny.

Interrogat quines robes, virtualles, aparellaments arreus i exàrcia havia en lo dit leny, i dix que XXXX quintars de bescuit, IIII o V ballestes, IIII o V crochs, DCC viratons, arbre nou i sencer del dit leny, I gúmera nova de cànem, tota la exàrcia del dit abre, VIII pavesos, XXII barrils d'aygua i VI barrils plens de vi i II de vinagre i I quarterola de vinagre, III^M cabesses d'ays, XVI satrys plens d'oli (uns ab altres i I quartera), II quintars de formatges de Cicília, II quintars de sèu, XXVI quarteroles de figua de Borriana, VI quintars de figua, XXV o XXX lances, XL o L darts, XX pareys de sabates de guardià, V penons, II cartes de navegar, III búxoles, una rova i miga de stoperols i aguts, XLVI rems, vela, entena, govern dos timons, XV verneguats, VIII gavetes, molts tabans, I cota de fuse, IIII gonelles de lavorar, I polanda de burell mesclat, V pareys de calces, sabates des patró, I broquer, I cervellera, I mandret, IIII camisses, IIII bragues i una boneta de cuyr del dit patró, una cota morada, farsset, brial, camissa i bragues, calces i sabates i boneta de cuyr, I carta de navegar, caperons, croch de un homa de Gènovè, còmit del dit leny, I polanda de burell, una gonella blava, unes calces de blanquet, I caperó morat, I brotxa gran a manera de spasa, I ferr i I ciment, I tabà del dit testimoni i moltes de cascun dels anants i navegants en lo dit leny.

[3] Francesc Vidal, de Ciutadella de la illa de Manorcha, testimoni jurat i demanat de dir veritat, dix [...].

[4] Guerau, colteller de Gascunya, I dels tenguts del leny demunt dit, testimoni interrogat i demanat dir veritat dix [...]:

Dues dobles d'or, I florí i I reyal d'or d'aquest testimoni, I xamellot i broxa, que aquest testimoni tenia penyora, camisa i bragues, I gramaya blava que aquest testimoni tenia penyora, I punyal, I correga, I cervellera, I pell morisqua obrada d'aquest testimoni i robes, camisse i bragues i spases, coltells i abrigals dels altres qui en lo dit leny eren.

[5] Thomàs Vives, de Càller, testimoni jurat i demanat dir veritat sobre les interrogacions damunt dites dix [...] que com lo dit leny fo pres per lo dit Huguet Serra encontinent féu muntar en la galiota la qual ell patronetjava lo dit Bernat Martí, aquest testimoni, Joan Costa, n'Antoni March i los proers i aliers del dit leny i fo lo dit leny ab les robes, aparellament, exàrcies i altres coses del dit leny per lo dit Huguet comanat an Jacme de Balig, en Puigdorfila, Jacme Bosch i Joan Sala [...], I boneta de cuyr d'aquest testimoni, dues gonelles, I cota ab pell de dosos de conills, I mantó, I caperó, III parells de calces, VIII parells de sapates, tres camisses i tres bragues que eren en un sach de canamàs, dues ballestes, I croch esmaltat, unes bragues de lana, I sclavina, I tabà, I polanda, I carta de naveguer, unes ores, I búxola, I spasa, I broquer, I cervellera, I carcaix ple de viratons d'aquest testimoni, una boneta de lana, dos mantons de color, II parells de calces, dues gonelles, I farcet de bort, dues gonelles, dues tovalloles, dos caperons, III parells de çabates, I fustaní doble, III camisses, III bragues, I spasa, I broquer, cervellera, mandret, punyal, corretja de vell marí, tres axes, una destral, dos marchs, tres scarpres i una gúbia, I serra, VI barrines, I plana fornida, una respa, I tabà, I cota de plujes ab caperó que-s tenia en aquella d'en Joan Costa I dels tenguts del dit leny [...].

[9] Bernat Martí, patró del dit leny, testimoni jurat i demanat dir veritat sobre les dites coses, e dix i deposa per aquella forma i manera que lo dit Thomàs Vives ha dit i depositat.

[7] Joan Costa, de Barchinona, I dels tenguts del dit leny, jurat e interrogat sobre los sants IIII evangelis de Déu dix tot axí i per aquella forma i manera que-l dit Thomàs Vives ha dit i depositat e n'ha dit que n'Antoni March, I dels armadors del dit leny havia en lo dit leny robes [...] valents XX reyal d'or [...].

19

1374, octubre, 26

Inventario de la galera Santa Eulàlia.

ARM, R.P. 1289, hojas sueltas.

Noverint universi quod nos, Olfo de Proxida, miles, gerens vices gubernatoris generalis in Regno Maioricarum, confitemur atque recognoscimus vobis Michaeli dez Clapés, marinario et civi Maioricarum, quod de mandato per nos vobis verbotenus facto tradidistis et deliberasti nobis unam galeam domini regis vocatam

«Sancta Eulalia» de qua, vos, dictus Michael, nudius fuistis comitus in quodam viagio quod fecit in mense madii apud insulam Sardinie pro defensione dicte insule et regni eiusdem, quam traditionem dicte galee et rebus et apparatus infrascritis nobis fecistis per modum qui sequitur:

1. Primo namque dedistis nobis buchum dicte galee viginti novem scanorum sive *banchs* enbancatam de [...] ab compliment de brelles i de banquetas et de puntapues i entaulada al pla ab quatre rambades e fornide de aguya e de portes.
Item, duos timons.
Item, II alsjaus.
Item, duos governs.
5. Item, unum arbre de l'artimó.
Item, quatre costes per banda, fornits de taylles et de coladós.
Item, antenes del dit arbre, dues.
Item, duas enginades.
Item, unum espigó.
10. Item, amans del dit arbre, dues.
Item, duas vetas de flonch amb tayas de dos uylls e ab duas pastechas.
Item, una trossa fornida del dit arbra.
Item, costes del artimó ab una taya rodona.
Item, anguil fornit de tayas i de vetas, unum.
15. Item, cornal del dit arbre envestit ab dues tayas cascuna de I uyl.
Item, corona de preda de arborar lo dit arbre, una.
Item, veta de preda de arborar, fornida de taya de II uylls e taya de coll ab paloma, una.
Item, arbre del lop ab son calsés ab dos costers per banda, fornits de tayas cascuna de I uyl ab coladós.
Item, amant del dit arbre del lop e flonch fornit de tayas e de pastecha, unum.
20. Item, corona de preda de arborar lo dit arbre *de lop*, fornida de taya e de [...].
Item, coralet ops *del lop* ab una taya, unum.
Item, entenas del dit arbra ab dos enginados, unum.
Item, trossa del dit arbre, unum.
Item, arbra de la migana ab dos costels per banda, unum.
25. Item, amant del dit arbra, unum.
Item, flonch del dit arbre fornit de tayas, una de dos uylls e una de I uyl, unum.
Item, entenas del dit arbra, duas ab enginadós.
Item, trassa del dit arbre, una.
Item, anguill de la migana an I taya de I uyll, unum.
30. Item, arganells de coll, dos.

- Item, duas entenas novas sobergues ops del *arbra del lop*.
 Item, dos *orsapops* cascun de una taya.
 Item, orsa davant fornida ab II tayas, una de dos uyls e l'altre de I uyll.
 Item, orsa del lop fornida, una.
35. Item, tarnal de la galea, unum.
 Item, senturas dels dits tres arbres, tres.
 Item, dues len[...].
 Item, botafores dels dos timons, duas.
 Item, estancares ab II tayas redones fornides de palomas, duas.
40. Item, dos barons.
 Item, una escala de la galea.
 Item, V estores de espart de pocha valor.
 Item, duas taulas de fust ops de majar.
 Item, un cavalet de remolar.
45. Item, una vela de l'artimó de XXX verses.
 Item, vela *del lop*, una de viginti quinque verses.
 Item, una vela borda nova forrada qui encara no ha servit, de viginti dues verses.
 Item, una vela de la migana de quindecim verses.
 Item, una [...] enserpeyada.
50. Item, unum ruxo de quatuor martes.
 Item, un altre ruxo de quatuor martes, en lo qual n'a una trencada.
 Item, unum gropial en III lochs emplombat de quinquaginta set passes.
 Item, dues palomeres veyas emplombades cascuna de triginta quinque passes.
 Item, una gomena nova fora de mola de sexaginta tres passes.
55. Item, unum gropial nou exit de mola de sexanta III passes.
 Item, una puga del artimó de sexdecim passes.
 Item, unum amant nou soberch, qui no ha servit, de decem passes.
 Item, un um cap de canem nou de prohis de octuaginta passes.
 Item, altre cap de canem nou de setanta sinch passes.
60. Item, I tros de cap de canem que sobra de la exarcia *del lop* de vuit passes.
 Item, unum cap prim de canem nou, soberch de quadraginta passes.
 Item, duas gomenas nova: la una vella, l'altre manada, cascuna de sexanta passes.
 Item, rems centum octuaginta septem in quibus sunt tres fracti sive trencats et sinch plomades e I qui encara no es lavorat; omnes alii sunt ab plomades.
 Item, astes de banderes largues, duas.
65. Item, astes de panons de quarter tres.
 Item, lanses romanyoles veyes, quatre.
 Item, lanses romanyoles novas, octo.

- Item, rampins de ferre ab asta, tres.
 Item, sinch escarsellas fornides.
70. Item, quatuor ?
 Item, tinell de tenir aygua, unum.
 Item, baculls sytal com ? XVIII.
 Item, cans de fust, tres.
 Item, calderó de seu.
75. Item, altre calderó de coure vianda.
 Item, ferres de cuynar.
 Item, aguya de roda soberga, una.
 Item, una serra manera fornida.
 Item, un parpal de ferre.
80. Item, un peu de porch de ferre.
 Item, dos càvechs ab mànec.
 Item, una massa de ?
 Item, pales de fust, quatuor.
 Item, days ab mànech, duodecim.
85. Item, tres manayres ab mànechs.
 Item, una manayra menys de mànech.
 Item, VI gavetas per servir de seu.
 Item, V lanternas de banya.
 Item, dos rampagoys ab cadena.
90. Item, lantea d'aram, una.
 Item, III^{or} raspes de ferre.
 Item, barrubí de scalmar, unum.
 Item, una axa de ferre.
 Item, una pua de ferre.
95. Item, una gúbia de ferre.
 Item, escàrpi de ferre, unum.
 Item, una claviyla de ferre que ret clavera.
 Item, un escanday de plom.
 Item, una barrina de redó.
100. Item, III^{or} barrinas poques.
 Item, lanteas de vidre duas ab un calguer de palma.
 Item, una mànaga de cuhn.
 Item, una bandera reyal larga.
 Item, duas banderas largues ab senyal de Cruylles.
105. Item, un panó de cortar reyal.
 Item, dos panons ab senyal de Cruylles.
 Item, I mantet de canamàs que poc se val per ops de cubrir lo seu de la galera.
 Item, una jerra de tenir oli.

- Item, una caixa de tenir viratons plena de estopa.
110. Item, I march de ferre.
Item, VII sachs de lana barrats.
Item, duas caxas buydes de tenir viratons.
Item, VIII caxes de viratons nous d'hacer qui no són soldats en què n'ha en cascuna caixa D e son per tots quatuor millia.
Item, cuyrasses fornides, CXX.
115. Item, capalines janovesques, CXX.
Item, gorguerins janoveschs, LXXXIII.
Item, gorgueres fornides de canamàs, XXXV.
Item, paveses, CXVI.
Item, VIII fays de lanses en que h'ha per tots, CCXXXVIII.
120. Item, entre darts e trequessets, DCCCLXXX.
Item, una barcha ab III pareys de rems.

Haec et non alia fuerunt cedita dicto nobili per dictum Michael dez Clapers [...].

Testes eiusdem sunt: Iohannes de Sancto Johanne, domicellus; Jacobus Tordera, notarius et venerabilis officialis reverendi episcopi Maioricarum et G. Ça Rocha.

20

1382, enero, 14

Equipaje de Galceran Mercer, marinero barcelonés.

ARM, Not. núm. 24/14, f. 106.

Sit omnibus notum quod ego, Franciscus de Quadris, civis Maioricarum procurator constitutus [...] a domina Sibilía, uxore Galcerandi Racot quondam, civis Barchinone [...], recognosco vobis Iohanni Sala, marinero, civi Maioricarum, presenti, quod dedistis et tradidistis mihi [...] res sequentes quae vobis fuerunt commendate per dictum Galcerandum, in galea Arnaldi Aymerici et Petri Agulloni, civium Maioricarum, dum erat infirmus et de qua infirmitate obiit in dicta galea:

1. Primo, dedistis mihi unam bonetam corei.
Item, unam mantam panni lividi clari.
Item, unam tunicam panni burelli.
Item, unam polandam panni mixti.
5. Item, unum farcietum cotonine nigri.
Item, unum farcietum panni lini albi.
Item, unum par caligarum coloris *de preseguer*.
Item, aliud par caligarum panni *de burell*, cum palitis *soberchs*.

- Item, unum par caligarum vermiliū panni de Mellinis.
10. Item, unum *seraboix* meitadat.
 Item, unum capucium panni mixti.
 Item, unum capucium lividum de Mellinis.
 Item, unam corrigiam corei cum duabus aculis argenti et duabus botis cum uno *ciulet* argenti et unum anulum argenti.
 Item, unam ensem cum vagina nigra.
15. Item, unum caxonum *de fust* cum armis sequentibus:
 Primo, unum farcietum de armar.
 Item, unas coreaceas cum coberta canabaci albi.
 Item, unes *mànagues* ferri.
 Item, unam galteriam ferri.
20. Item, unum lembardaix cum malla minuta.
 Item, unam balistam cobertam de berç...

Actum est hoc Maioricis, XIII die mensis ianuarii, anno a Nativitate Domini MCCCLXXXII.

Testes: discretus Franciscus Sagual, Iohannes de Puteo et Iohannes Pontis.

21

1384, octubre, 18

Inventario del pàmfil Sant Antoni.

ARM, Prot. C-18, f. 259-259v.

Die mercurii, XVIII mensis octobris, anno predicto [1384], ego dictus notarius, cum instancia requisitus per dominum Bernardum de Sancto Iohanne, domicellum, alterum ex heredibus supredictis, nomine suo et alieno, accessi personaliter ad portum de Portupino, ubi erat dictus pàmfil sive lembus vocatus "Sanctus Antonius".

Et cum Bernardus Catalani, patronus dicti lembi, confiteretur dictum quondam venerabilem Bernardum de Cumba [*Sa Coma*] habere decem sexdenas in dicto lembo, intravi dictum lembum, una cum ipso Bernardo de Sancto Iohanne, domicello, herede predicto, et Filipo Michaelis, mercatore, et conscripsi apparatus et exarcias existentes et pertinentes dicto lembo que continuavi ad pedem presentis inventarii:

1. Primo, unam arborem *de proha* cum V costeriis per bandam.
 Item, duas pecias entenarum et unam spigonum.
 Item, unam trociam fornitam cum duobus *ànquils*, cum veta *erbe*.
 Item, duo *amans de canem*.
5. Item, duo flonchs cum *veta de erbe*

- Item, carrigia et *orsapop* cum *veta erbe*.
 Item, duas astas cum *veta erbe*.
 Item, unum *cornal* cum *veta erbe*.
 Item, unum *cohopertorium del canal*.
10. Item, unum arborem de medio et duas pecias antene cum eius furnimento.
 Item, II timones cum II *aliaus* et III *beronis*.
 Item, unum *govern* cum suo *aliau*.
 Item, unum *artimonem XXIII* versuum.
 Item, unum *terserol*, forratum, XVIII versuum.
15. Item, unam medianam XIII versuum.
 Item, duas *gúmenas* torticias canabi, *empomblades*.
 Item, unum caput canabi planum.
 Item III^{or} anchoras.
 Item, unum *ruxonum gros*, de ferro.
20. Item, unam pugiam *de cànem*.
 Item, tria *rests* vetera modici valoris.
 Item, unam *palomeriam* erbe.
 Item, unum *rest* novum nondum adempratum.
 Item, unum *rest* putrefactum.
25. Item, III^{or} *grupials erbe*.
 Item, III^{or} *senyals* rabastellorum fusteorum.
 Item, unam *pecciam* entene fractam.
 Item, unam *grondolam* sive *barcham* cum VIII remis.
 Item, unam *catenam de ferro* catenandi dictam *barcham*.
30. Item, unum *roxonum* pro dicta *barcha*.
 Item, II *falches de proha*.
 Item, II *falches de popa*.
 Item, unam *catam fustis* pro defensione lembi.
 Item, III *atxas*.
35. Item, unum *securem*.
 Item, XI *pavesia*.
 Item, unam *ballistam*.
 Item, CL *viratonos*.
 Item, XIII lanceas, veteres, cum ferris.
40. Item, XII lanceas, novas, cum ferris.
 Item, unam *asserram*.
 Item, unum *march*.
 Item, unam *axiam*.
 Item, duas *barrinas*.
45. Item, unum *scarpre*.
 Item, VII *barrils*.

- Item, unum carretellum.
- Item, II *caus*.
- Item, unum calderonum cum suo *payalo*.
- 50. Item, quosdam tripodes *de ferro*.
- Item, duas palas *de ferro*.
- Item, unum ligonem.
- Item, duas palas *de fuste*.
- Item, unum tabernaculum cum una *búxola*.
- 55. Item, II libans usuductos.
- Item, morterium *boix*, II scisoria, V paropsides fustis.
- Item, unam dalfineriam.
- Item, unam banderiam cum figura Sancti Antonii.
- Item, II vernigatos.
- 60. Item, II tallias levandi barcham.
- Item, unam lanternam.
- Item, unam cayatam.
- Item, II cetrillas tenendi oleum.
- Item, VI tallias.
- 65. Item, unam talliam *del fonch*, soberga.
- Item, unum *morgonal erbe*.
- Item, unum trocium *de piula*.
- Item, II paneras *de barquers*.
- Item, unum fogonum fustis.
- 70. Item, unam cavetam.
- Item, VII storia *de payol*.

22

1404, agosto, 29

Inventario de los bienes de Domingo Ontes, calafate.

ARM, Prot. C-72, f. 68-69.

Die Iovis, XXVIII mensis augusti, anno proxime dicto.

Ego, Magdalena, uxor Dominici Ontes, calafati, civis Maioricarum, defuncti nullo quod sciatur facto seu condito testamento, relicta enim quoddam infanti etatis viginti mensium vel inde circa, vocata Lucia, filia communi eiusdem et mei, attendens quod de iure et consuetudine Maioricarum est quod quicumque bona regunt alienne tenent conficere inventarium de illis bonis que ad eorum manus pervenerint, ne bona illa deperdi valeant, devastari aut aliter occultari [...] facio inventarium [...] anteposito venerabilis sancte crucis signo in modum qui sequitur:

Et, primo, inveni quoddam hospitium situatum intus civitatem Maioricarum, in parrochia Sancti Iacobi, in vico dicto *de bon Ayre*, quod tenetur sub directo dominio et alodio domini regis et ad certum censum, prout in cartis inde confectis continetur, confrontatum, ex una parte, cum quodam hospio domine Stephanie, matris mee, et, ex alia parte, cum muro civitatis, et, ex alia parte, cum hospio Iacobi Rocha, marinarii, in quoquidem hospio nunc moratur domina Guerau et domina Solanes eiusdem filia, vigore loguerii per dictum quondam virum meum eisdem facti.

Item, inveni in introitu dicti hospitii domine matris mee, in quo dictus vir meus una mecum et domina mater mea predicta habitabat, unam caxiam navigandi, magnam, et intus eam res quae sequuntur:

1. Primo, unum juponum *de fustaní*, cordonato, album.
Item, aliud juponum de bordet, listatum.
Item, aliud juponum *de fustaní*, cordonato, album.
Item, aliud juponum de cotonina pilosa, nigrum.
5. Item, unum cossetum *de dossos d'esquirols*.
Item, unum gonellum *burellum*.
Item, aliud gonellum virmilium.
Item, unum saccum de panno livido, foderatum de panno croceo.
Item, unam polandam panni *de oliveta* de vernino, foderatam de cotonina livida.
10. Item, unam gramalliam sive *mantó*, lividam, panni huius terre, grossi.
Item, unum saccum de panno *pebret*, de vernino, foderatum de panno virnilio, oldanum.
Item, unum tabanum bucellu, foderatum de panno albo.
Item, duo capucia livida.
Item, alia duo capucia virida.
15. Item, unum capucium panni de scarlata novum.
Item, unam dagam munitam argenti.
Item, quatuor cubribanchos.
Item, inveni unam cotam mei, dicte Magdalene, *de oliveta*, cum manicis foderatis de sindone livido.
Item, aliam cotam mei dicte domine, *de oliveta*, cum manicis truncatis.
20. Item, unum clamidem sive *mantell* lividum cum pelle *vayrorum*.
Item, aliud clamidem viridum.
Item, inveni unum caxonum armorum et intus eum: unam coraceam, caput ferri, *davantbrassos* et *gornera* dicti defuncti.
Item, unum carcax viratorum.
Item, unam cartam navigandi.
25. Item, inveni unum caxonum et intus eum: ferramenta officii dicti defuncti.
Item, aliam sportam cum ferramenta dicti officii.
Item, aliam sportam cum *mays* dicti officii.

- Item, sex quarterias frumenti in quodam arquibanco.
 Item, unum caxonem parvum cum aliquibus ferris dicti officii.
30. Item, inveni in comestorio dicti hospicii, unum artibanchum novum duorum caxiarum, vacuum.
 Item, alium artibanchum novum trium caxiarum, vacuum.
 Item, unum oratorium in parieti stantem.
 Item, inveni in pariete duo storia scacata.
 Item, sex *stormias*.
35. Item, unum banquet Flandriarum.
 Item, duas catedras magnas *de Romania*.
 Item, unam tabulam rotundam.
 Item, in camera dicti hospicii inveni: unum lectum encaxiatum plenum paleis.
 Item, unum *matalassum* viridum cum signis virmiliis.
40. Item, unum *traverserium* album cum listis lividis.
 Item, unum cohoptorium *de bordet*, lividum.
 Item, unam vanovam operis undarum.
 Item, duo linteamina *stupe* quatuor telarum.
 Item, unam cortinam virmiliam ante lectum.
45. Item, circumcirca lectum, unum storium scacatum.
 Item, ante dictum lectum, unum artibanchum unius caxie.
 Item, unum par cofrum operis Valencie, vacuorum.
 Item, quasdam mapas tabule, longas, cum listis cotoni lividis in capitibus.
 Item, unam tovalliolum listatam.
50. Item, aliquos *tovallones* et *pedassos* parvi valoris.
 Item, in quodam terramine dicti hospicii inveni: unam caxiam vacuum.
 Item, unam bonetam corei.
 Item, unum arcum *de rotlo*.
 Item, unam ballistam.
55. Item, duos *cints*.
 Item, unum braxium balliste.
 Item, unum carcax viratonorum.
 Item, unam servitoriam sive tabulam *partere*, pictam.
 Item, unum panerium particulum virgarum.
60. Item, aliud panerium.
 Item, duo paneria virgarum magna.
 Item, unum ensem, cohoptum et munitum corio virmilio, et peltam sive *broquer*.
 Item, unam *massam* militis antiquam.
 Item, unum *matalassum* parvi valoris.
65. Item, unam *alfabetam* parvam tenendi aquam.
 Haec et non alia bona inveni in dicta hereditate [...].

Quod fuit firmatum die veneris, vicesima nona mensis augusti, anni MCCCC
quarti.

Signum mei, Magdalene predicte, quae hoc laudo.

23

1412

Equipo del piloto catalán Pere Aymeric.

ACA, Canc. Prot. Fol. Núm. 102/29.

Pere Aymeric, nauta, pilotus navis de Simón de Montofa de Barchinona.*

Primo, unam ballistam... III ll.

Item, unum caxonum intus quod erant unam choreaceam et *braçals* et manicas armandi... XVI ll.

Item, unam tecam magnam... IIII ll.

Item, unam diploide sive *jupó* novam fustaní virgatam... II ll., V ss.

14. Item, aliam diploide sive *jupó* armandi... I ll., X ss.

Item, unam *cotam* sive gona panni lividi *folratam de blau*... II ll.

Item, aliam *cotam* sive *gonam* burelli, *folratam de violat*... III.

Item, unum par caligarum virmilium... I ll.

Item, aliud par caligarum nigrorum... XV ss.

10. Item, unum serboxium virmilium de grana... VI ss.

Item, quatuor interula sive camisas et quinque femuralia... II ll., X ss.

Item, unum capucium de lira... I ll.

Item, tria paria socularum... VIII ss.

Item, duo auricularia sive *coxins fluxelli*... I ll.

15. Item, duas tovalliolas sibe tovalloles... XII ss.

Item, unum mapamundi, quod decostiterat... XII ll.

Item, unam cartam navigandi, valentem... IIII ll.

Item, alium librum vocatum de *compàs*, valentem... I ll., X ss.

Item, septem massos de Paternostres... IIII ll., VIII ss.

20. Item, unum librum de Alexandro... I ll., X ss.

Item, unum balasardum... IIII ll., X ss.

* Esta nave fue apresada por la escuadra genovesa en Porto Pi de Mallorca (1412) y llevada a Génova. Entre sus tripulantes hay los siguientes que, según sus declaraciones, llevaban instrumental náutico: Pere Riambau, mariner («*una búxola*») [f. 118 v.]; Martí Englès, mariner («*unam cartam navigandi cum suo fornimento quae valebat II ll.*») [f. 119 v.]; Nicholaus Gassó, mariner («*una carta de navegar*») [f. 119 v.]

- Item, alium librum vocatum *Titus Vespasià*... I ll, X ss.
- Item, alium librum vocatum *Virgilium*... II ll., V ss.
- Item, alium librum continentem istoriam Sancti Georgii... X ss.
- 25. Item, alium librum vocatum *frare Bernat*... X ss.
 - Item, quandam anforam plenam *de aygua ros*... VI ss.
 - Item, quandam anforam de *aygua de murta*... VI ss.
 - Item, unum glàdium cum vagina et *la guaspa argentei*... XV ss.
 - Item, quandam *astoram domasquinam*... XVss.
- 30. Item, unam peltam sive *broquer*... XV ss.
 - Item, in quadam *gàbia* unum par de filacontos... X ss.

24

1426, junio, 11

Inventario de los bienes del marinero de Mallorca Joan Blasco, fallecido fuera de la isla.

ARM, Prot. M-158, f. 115-115v.

Et primo atrobam en la dita heretat un coffret poch de cuyr, ab algunes launes i pany de leutó, ligat ab fil de cànem i demunt lo pany d'aquell, segellat a sera vermella, en lo qual eran empresas o compresos dos puigs ab trams demunt, en lo qual, obert, atrobam les coses següents:

Item, una bossa de astam vermell i blanch i vert i morat i groch, dins la qual atrobam les coses següents:

1. Primerament dins un paper, sis ducats d'or.
 - Item, un nobla de nau, d'or.
 - Item, sis soldinas d'argent.
 - Item, quatre jaduts i una burba i un mellet poch d'argent.
5. Item, un reyal d'or de Mallorques, nou.
 - Item, noranta quatre lliures i denou sous en creuats.
 - Item, un parell de lensols de cànyem de poca valor i oldans, de tres teles cascun.
 - Item, altre parell de lansols de tres telas de bri ab randa, qui son migs lansols.

Postea vero, quarta mensis octobris, anno infrascripto [1426 (...)] recepimus a partibus Valencie res et raupas infrascriptas [...]:

Primo, un caxó, en lo qual atrobam las cosas següents:

10. Primo, un mantó burell, oldà.
 - Item, diversos trossos de draps de diversos colors.
 - Item, tres camisas i tres brages, oldanes, en un talech.

- Item, una caxa d'àlber, en la qual atrobam les coses següents:
 Primo un parell de calses vermelles, vellas, oldanes.
15. Item, una cota de drap verd, folrada de drap vermell.
 Item, un caperó de drap de lana, vermell.
 Item, un caperó d'ascarlata de la terra.
 Item, un jupó de drap de lana, vermell.
 Item, un mantó negre.
20. Item, un jupó de camaló, oldà.
 Item, unes hores de vidre.
 Item, una carta de navegar.
 Item, unas cestas.
 Item, un miray.
25. Item, un trespontí oldà.
 Item, una flassada blanca, oldana.
 Item, una taba de gus.
 Item, un tros de flassada.
 Item, quatre culleres d'argent.
30. Item, vint-i-nou paletes d'argent.
 Item, un brocal de daga d'argent.
 Item, un janoví d'argent.
 Item, cinquanta-vuyt sous, en diners.
 Haec et non alia bona invenimus [...].
- Testes: Tomas Selva, mercator, et Ioannes Roses, capalerius, cives Maioricarum.

25

1451, junio, 7. Mallorca

Equipaje de un marinero italiano.

ARM, Prot. C-105, f. 121v.

Ego, Bartholomeus Corço de Calbi, marinerius, gratis etc. facio procuratorem meum certum etc. vos, Antonium Guotxoni, cerdonem, civem Maioricarum, presentem etc., videlicet, ad petendum exigendum, recipiendum per me, etc., ab Agnello dello Porto, marinerio, habitante in civitate Ianue, omnes res et bona mea infrascripta quas et que a me tenet:

1. Primo, una caixa, dins la qual ha una cuirça de perna ab guocents, cuberta de fustaní negre.
 Item, una spasa, tal com es.
 Item, un broquer, tal com es.
 Item, un punyal.

5. Item, un parell de calses, forrades de blanquet.
Item, altre parell de calses de mescla, tals com són.
Item, altre parell de calses de blanquet.
Item, un guonell stret sens mànegues.
Item, un gipó de fustaní.
 10. Item, un guonellet de sarge blanca.
Item, un altre guonellet de vermell, tal qual és.
Item, un caputxó de drap camellí, doble.
Item, una carta de ponent e de levant e un quarteró de levant, ab tres cestes.
Item, tres camises e sinch panyos.
 15. Item, un guavà e dues flassades.
Item, una roba de mescla, forrada de frissó tal qual.
Item, una lança de Xereç e un dart.
Item, un altre guonellet de mescla.
Et, de receptis apochas, albarana, fines, faciendum, etc.
- Testes: Iohannes de Guataria, viscainus, et Iulianus de Malta, marinerii.

26

1455, julio, 6. Nápoles

Equipo del piloto barcelonés Guillem Batle, fallecido en la nave del patrón Jaume Pipinell.

ARM, Prot. 2574, f. 1-2r.

1. Primo, inveni un gavà burell, forrat de burell.
Item, una clotxa negra, sanar.
Item, un gipó de fustaní, negra, ab collar de drap negre.
Item, un gavià burell forrat de blau usat.
5. Item, un parell de lançols de quatre teles.
Item, un gonell burell folrat de negre.
Item, un parell de stivals de vaqua.
Item, un gonell de mescla sotil, forrat de burell.
Item, un parell de calses negres, forrades fins a miga cuxa de bordat, sotils.
10. Item, un altre parell de calses negres, bonas, forrades en semblant manera.
Item, un trespontí bo, blau, forrat de blanch.
Item, un gavà de burell sotil.
Item, un calderó ab son paelló.
Item, dues faxes de cavall.
15. Item, un capell de filtre negre.

Item, XXXVIII pells de moltó ben sotils.

Item, dues corteroles buides.

Item, una portadora ab son cubertor.

Quasi incontinenti fuerunt inventa in uno tecario quod erat in domo magistri Petri Nadal sutoris [...].

Primo, una cuyraça, gornida de amito leonat, ab sos gossets de ferro e lunas.

15. Item, una cervellera calada, bona, stofada.

Item, una spasa sotil.

Item, un punyal vell, sens beyna.

Item, dins un saquet quatre camises noves e uns punyets.

Item, un barret de agulla negra, usat.

25. Item, una capça petita, ab dos bragues.

Item, un gipó blanch, vell, ab mitges mànegues negres, sotil.

Item, un gipó, bo, de fustaní negra, ab mitges mànegues e collar vermell.

Item, un tros de drap de lli, nou, que són sis canes menys un palm.

Item, altre tros del dit drap, que són dues canes e miga.

30. Item, una roba negra ja usada, d'home forrada de burell.

Item, un siulet d'argent.

Item, mitga carta de navaguar, bona.

Item, tres cestes per la dita carta.

Actum est hoc Neapoli, die undecimo mensis iulii, anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quinto.

Signum mei, Francisci Ferrer, [mercatoris] predicti, qui hoc laudo et concedo, presentibus Antonio Baruta, marinero; Raimundo Tolosa, mercatore civitatis Berchinone; Raphaele Andreu, civi Maioricarum; Francisco Saura, dicti civitatis Berchinone, habitatori pro nunc in civitate Neapolis, pro testibus ad premissa vocatis.

27

1507, marzo, 7

Inventario, parcial, de Pere Villas, marinero.

ARM, Prot. T-497, f. 18-19v.

1. Item, una capsa pintada, obra de Candia, ab sinc mocadors e un capel de li.
Item, una capseta vermella, obra de Candia, trencada, dins la qual ha una corretja de argent ab parx de seda carmesina, ab son cap i sivella e XVII platons.
Item, una mitga carta de navegar, vella.
Item, dues búxoles grans.

5. Item, VIII búxoles mitgenseseres.
Item, tres ampolletes i un scanday de plom, romput, ab sa lansa.

28

1543, diciembre, 16

Inventario de un bergantín moro verado en Alcudia.

ARM, Prot. A-272, f. 15.

1. Primo la dita fragata o bergantí de deu banchs ab vuit rems, arbre, entenes, vela i timó.
Item, dos smerills ab sis massoles.
Item, una vela dita borda.
Item, una tenda de cànem.
5. Item, un ferro ab dos trossos de cànem.
Item, sis barrils buits.
Item, una búxola.
Item, una charte de navegar.
Item, V quintars de bescuit.
10. Item, duas banderes, la una de Spanya, l'altre de moros.
Item, mige rova de pólvora.
Item, mige rova de sèu, en un talaquet.
Item, dos barrils de serdina.
Item, duas barrinas, un xorrach i una axa.
15. Item, duas calderas.
Item, vint cadenes de ferro.
Item, divuit manilles i XIII peus.
Item, dos clavillas de ferro del arbre.
La roba del rays:
Item, una catifa i una sclavina.
20. Item, una flassada i un coxí.
Item, una catifa i un cobertor.
Item, un tros de catifa i una cortina.
Item, una cota verda de vert scur.
Item, uns calsons blaus i un barret vermell.
25. Item, una altre cota de vert scur.
Item, una cota blava.
Item, una cota vermella.
Item, un sach, una capsa dolenta ab dos gansalles de fil i padassos.
Item, un sach dolent i uns calsons vells.

30. Item, un faxet de fletxas ab un arch turchesch.
Item, tres rodellas.
Item, tres ancolles ab mantega.
Item, tres plats i dues escudelles de fust.
Item, una servidora ab ous de peix.
35. Item, una alcolla ab oli.
Item, una ralla.
Item, un plat de stany.
Item, set gavetas de fust.
Item, tres escopetes ab son forniment.
40. Item, dos archs ab son forniment.
Item, una ballesta.
Item, quatre maneresos.
Item, tres gerretas: duas de mantega i una de mel, les quals dóna lo rays al senyor mossèn Pere Pachs.
Item, un sach ab una pallissa.
45. Item, un albernuix blanch.
Item, un sach.

29

1566, marzo, 21

Inventario de un almacén de efectos navales de Felip Salvago, genovés.

ARM, Prot. S-111, f. 270v.-271.

En la botiga devant los porxos de mar, la qual dit defunt tenia conduïda de Rafel Valls, forner:

1. Item, setanta canes de erbatge, entre senrós i negre.
Item, deu pessés de cotonines stretas i grosses per fer veles.
Item, XV pessés de parellas.
Item, setxe búxolas de navegar.
5. Item, tres relotges de ampolletas de mitge hora.
Item, trenta-una linternas de banya, furnidas de lenyam.
Item, denuncia que en casa de mestre Domingo Finari hi ha quinze quintars de pega.
Item, un barril ple de pega.
Item, XXV dotzenes de cassolas de llenyam.
10. Item, dos bótas de almàgara, ço ès, una en dita botiga i altre en casa del dit mestre Domingo Finari.
Item, un barril i mig quintarenchs, plens de perns de ferro.

- Item, circa de tres quintars de claus de cubertas de nau.
Item, quatre balons xichs de claus barquerols.
Item, un balonet de claus stoparols.
15. Item, cinc plechs redons de planxa de plom.
Item, mig baló de stoparols de xiastra.
Item, quatre mig saquets de clavó menuda, de diverses sorts.
Item, mitx balonet de tatxes.
Item, cinc rotlos i mig de corda de cànem.
20. Item, vint i tres plechs de corda de cànem més sotil.
Item, circa de dos quintars de stopa de calafat.
Item, dos-cents sarrions de spart, buits, de navegar loza.
Item, dos pellas de ferro, entre grans i xiques, ab ses mànechs.
Item, deu barrines grosses.
25. Item, sinch ferros de calafat.
Item, denou serras sens furnir.
Item, vuit palas de ferro sens mànechs.
Item, tretze lliures de plom en pans.
Item, una cadena de ferro de encadenar barcas.
30. Item, una capseta ab dosentas agullas de cusir velas.
Item, mitx baló de stoparols o claus de cadires, stanyats.
Item, un taulell de lenyam ab dos caxons, ab ses claus i panys.
Item, unes balanses de aram ab sos pesos de ferro, so és, de III ll., II ll., I ll., mitga ll., quatre onzes i una onza.
Item, un caxó de llenyam sens cuberta ab compartiments per tenir-hi diversitat de clavó i altres coses.
35. Item, una romana grossa ab son piló, que treu a pes menor, dos quintars, i, a pes major, sinch quintars.
Item, una romana xicha ab son piló, que treu a pes major, sexanta lliures, i a pes menor, XVI lliures III onzes.
Item, vint-i-un remes de barca, nous.

En lo estudi:

- Primo, axàrcia de cànem de diverses sorts, en la qual han sis o set quintars de pes de dita axàrcia.
Item, quaranta pessas de telas, ditas parellas.
Item, vint i set pessas de cotoninas de Gènova per fer velas.

1568, enero, 23

Equipaje personal del «patró de nau», de Rodas, Stefano Sarra.

ARM, Prot. S-111, f. 367.

1. Primo, una flassada cardada i altre flassada o barregà barbaresch, vell.
Item, un caputxó de mariner.
Item, una capa, molt vella i dolenta.
Item, un jaquet vermell, vell.
5. Item, un scandall de vaxell.
Item, unes bótes de vaqueta, velles.
Item, sinch camises, totes velles i squinsades.
Item, una tovallola vella.
Item, dos búxolas i una empolleta relotja.
10. Item, un sallo negre de raxa, vell.
Item, uns calsons negres, vells.
Item, un parell de mitges calses i calsons i robota, tot vell i fet pedassos.
Item, tres barrets de mariner vells i una gorra negra, vella.
Item, un parell de mitges calses negres.
15. Item, dos torcaboques usats.
Item, una cinta de cuyr.
Item, una carta de salvaconduct dins una bossa de cuyro.
Item, un saquet xic de cànem.
Item, una caxeta de noger dins la qual éran les dites robes.
20. Item, una capa tan vella i squinsada que no és sinó per pedassos.
Item, una spasa de una mà.
Item, una carta de navegar.

PROCESSOS INQUISITORIALS PER CRIM D'HERETGIA I UNA APEL·LACIÓ PER MALTRACTAMENT I PARCIALITAT PER PART DE L'INQUISIDOR (1440). DOCUMENTS DELS PROTOCOLS NOTARIALS

○ JOSEP HERNANDO I DELGADO
UNIVERSITAT DE BARCELONA

La documentació notarial i els processos del Sant Ofici de la Inquisició

Ja no és una novetat l'afirmació que la Història Medieval, la Història Moderna i la Història Contemporània cerquen la seva informació cada vegada més als arxius notarials, estenent aquesta recerca als camps més diversos: econòmic i financer, social, artístic, espiritual, cultural, etc., fent ús dels mètodes de la sociologia i de la història quantitativa.¹ És per això que ningú ja no dubta que els fons dels protocols notarials han superat el caràcter de font secundària i s'han convertit en material de primera línia, en un nou caràcter de la història, com ha dit algú, que pretén ser total i en què excel·leixen els aspectes socioeconòmics, artístics, culturals i de la vida quotidiana de les col·lectivitats.² La documentació notarial, doncs, reflex-

1. Són diversos els treballs basats en documentació notarial, l'objectiu dels quals és un intent de tipificació d'aquesta documentació. Sobre documentació notarial aragonesa, en especial per al medi rural, vegeu F. J. GARCÍA MARCO, «Tipología documental e investigación histórica: Las actas notariales como reflejo de la evolución de la sociedad aragonesa en la Edad Media», *Aragón en la Edad Media*, IX (1991), p. 31-53. Vegeu, tanmateix, per a un medi socialment més complex, un intent de classificació tipològica: L. PAGAROLAS I SABATÉ, «Els Arxius de Protocols, font per a la Història Moderna», *Manuscrits*, 8 (I, 1990), p. 285-323, treball actualitzat pel mateix autor a l'article «Tipología documental y posibilidades de aprovechamiento histórico de los libros notariales catalanes», a *Perspectivas actuales sobre las fuentes notariales de la Edad Media*, Zaragoza: Universidad, 2004, p. 47-82. Pel que fa a això, són de gran interès les consideracions fetes per A. EIRAS ROEL, «La Metodología de la investigación histórica sobre documentación notarial: para un estado de la cuestión. Introducción general», a *Actas del II Coloquio de Metodología Histórica: La Documentación Notarial y la Historia*, Santiago de Compostela: Universidad, 1984, v. I, p. 13-30.

2. I això gràcies a la utilització en massa dels grans fons documentals existents, sistema de treball que s'ha fet necessari. D'aquí que permeti la quantificació i la seriació de les dades, amb les possibles comparacions d'espai i temps, i implica el tractament estadístic, amb la pràctica de diferents mètodes de sondeig. Vegeu el nostre J. HERNANDO, *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs. De l'esclavitud a la llibertat (segle XIV)*, Barcelona: CSIC, 2003. La utilització massiva de la documentació notarial de l'Arxiu Histò-

teix millor que qualsevol altra la «vida» de l'època estudiada i, malgrat la seva complexitat, proporciona material per a qualsevol aspecte històric.³

Si tenim en compte que la presència del notari era indispensable en el cas dels processos i també en aquells que generà l'actuació del Sant Ofici de la Inquisició⁴ (*Sanctum Officium Inquisitionis Haereticae Pravitatis*),⁵ no és gens estrany, doncs, el fet de l'existència de documentació relacionada amb la Inquisició que hom pot trobar als protocols notariais: actes dels processos

ric de Protocols de Barcelona ens ha permès exposar del col·lectiu islàmic de Barcelona aspectes com ara la demografia, tot el referent al tràfic d'esclaus, l'estat físic dels esclaus, la integració dels esclaus mitjançant el treball, la conversió al Cristianisme, l'accés a la llibertat, la integració social, etc. Vegeu també C. VELA i AULESA, *Especiers i candelers a Barcelona a la Baixa Edat Mitjana. Testaments, família i sociabilitat. 1300-1525* (tesi doctoral inèdita llegida a la Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval, sota la direcció de la Dra. Maria Teresa Ferrer i Mallol i la tutoria del Dr. Prim Bertran Roigé), Universitat de Barcelona, 2005. L'objecte de la tesi és l'estudi de dos col·lectius socioprofessionals, els especiers i els candelers de cera, en dos aspectes concrets: la seva organització familiar i la seva sociabilitat. Aquest objectiu és assolit a través dels seus testaments. Hom obté així la dissecció de les relacions familiars i socials dels candelers i els especiers i de llurs famílies. Metodològicament, la investigació es desenvolupa en tres grans apartats: l'estudi diplomàtic dels testaments, l'entorn jurídic que reflecteixen els testaments i la situació personal, vital, professional i social del testador. La tesi comprèn diversos apèndixs que responen a sengles tipologies documentals: registres dels documents que formen la base de la tesi, 893 fitxes biobibliogràfiques, i 70 taules, dues gràfiques i un mapa de la ciutat de Barcelona. Un complement indispensable per comprendre l'abast de l'estudi i el buidat exhaustiu d'una documentació especialment rica per a una tesi com aquesta.

3. Congressos, col·loquis, seminaris demostren la importància de la documentació notarial per a la Història. Vegeu *Actas de las Primeras Jornadas de Metodología Aplicada de las Ciencias Históricas*, Santiago de Compostela: Universidad, 1975, 5 v.; *Actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada. La documentación Notarial y la Historia*, Santiago de Compostela: Universidad, 1984, 2 v.; *Actes notariés. Les Sources de l'histoire sociale, XVIe-XIX, siècles*, Strasbourg: Librairie Istra, 1979; *Historia y documentación notarial. El Madrid del Siglo de Oro*, ponencias de las Jornadas celebradas en Madrid, 2-4 de julio de 1992 (A. EIRAS ROEL, dir.), Madrid: Ed. Colegio Notarial, Consejo General del Notariado, 1992; *Problèmes et méthodes d'analyse historique de l'activité notariale (XVe-XIXe. siècles)*, Actes du Colloque de Toulouse (15-16 septembre 1990), Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1991. A més a més, molts són els historiadors que han fet veure aquesta importància, per exemple: P. Brezzi i E. Lee, A. Eiras Roel, J. L. Laffont, M. A. Motis Dolader, L. Pagarolas i Sabaté, A. Riera Melis, etc.

4. Vegeu a l'Apèndix Documental el document núm. 1. D'ara endavant la paraula document l'escriurem doc.

5. "*Habeat ergo notarios publicos Episcoporum, locorum vel dominorum temporalium illarum terrarum vel regnorum, in quibus officium est sibi commissum, qui processus conficiant et alia quae ad negotia fidei pertinent, exequantur*", N. EIMERIC, *Directorium inqui-*

contra acusats d'heretgia, actes de les apel·lacions presentades pels acusats, nomenaments de procuradors per part dels acusats. Documentació, d'altra banda, que no ha cridat, fins ara, l'atenció dels historiadors. Doncs bé, Bartomeu Costa (major), notari públic de la ciutat de Barcelona, actuant entre els anys 1438 i 1498, fou un dels notaris del tribunal del Sant Ofici de la Inquisició durant diversos anys a la ciutat de Barcelona. És per això que els instruments notariais dels seus protocols que fan referència a processos inquisitorials per acusacions d'heretgia són nombrosos. Presentem ara alguns d'aquests instruments que fan referència a dos processos. Un és l'acta notarial del procés contra Pere Marc, mestre de cases, ciutadà de Barcelona, acusat de crim d'heretgia per haver realitzat actes de latria als dimonis, actes exclusius per al culte de Déu. Aquesta acta notarial conté els fets esdevinguts en haver estat acusat de nigromància: el procés s'inicia el dia 29 de gener de 1440 i finalitza el dia 15 d'octubre de 1440, data en què es publica la sentència absoluta. Els altres contenen, a més d'una part de les declaracions de diversos testimonis en la fase del procés «en ofensa» contra Agnès, muller de Berenguer Modoy, corredor d'orella i ciutadà de Barcelona, acusada també de crim d'heretgia per blasfema, per fer malefics i actes de bruxeria, l'acta notarial de les diverses actuacions seguides en les apel·lacions fetes per la dita Agnès en el dit procés i el nomenament en forma pública d'un procurador per a poder dur a terme l'apel·lació davant la instància superior. Com veurem, el motiu de l'apel·lació era haver estat maltractada no observant el que manava la llei i era pràctica obligada pels inquisidors en el cas que l'imputat fos una dona i, més encara, si aquesta estava prenyada, com era el cas de l'acusada Agnès, a més a més d'altres raons de caire sobretot processal, com veurem, com és la parcialitat de l'Inquisidor. En un i altre procés actuà el mateix Inquisidor, més ben dit, el mateix lloctinent o comissari de l'Inquisidor General designat per Autoritat Apostòlica per als territoris de la Corona d'Aragó, amb jurisdicció per a Barcelona i la seva diòcesi, Amand des Vall. Com veurem, la seva actuació envers els imputats fou d'una duresa, potser, excessiva.

Si la història de les heretgies medievals està avui relativament ben estudiada pels investigadors, ens cal una major atenció a la praxi del procediment inquisitorial i, per tant, cal un major interès per la història de la Inquisició, com a institució, en les seves relacions amb la societat, la qual rebutjava una i altra vegada aquesta institució per representar una forma de control

sitorum, Romae, 1585, p. 592-93. Aquesta obra de Nicolau Eimeric la citarem amb *Directorium inquistorum* i la pàgina o pàgines.

ideològic.⁶ D'aquí l'interès també, com veurem, de l'estudi i la publicació de documentació que conté, per exemple, un procés de la Inquisició contra un acusat d'un crim d'heretgia en què els testimonis citats a declarar en la fase «en ofensa» contra el delat, malgrat les proves «físiques» que semblen condemnar l'acusat, es decanten majoritàriament a favor d'aquest, marginant tota mena de prevenció sobre una institució com la Inquisició, que podia imputar un testimoni favorable a l'acusat pel fet de l'encobriment.

El Sant Tribunal de la Inquisició del segle XV a Catalunya era el resultat d'un desenvolupament d'esdeveniments que té el seu inici al final del segle XII. Quines característiques tenia? Com estava constituït? Quines eren les seves competències? ¿Era un tribunal exclusivament eclesiàstic? I en aquest cas, quin era el paper de la jurisdicció episcopal i, per això, del tribunal eclesiàstic episcopal? D'altra banda, com funcionava? Quines eren les fases processals? ¿Tenia garanties jurídiques l'imputat? Quin era el pes de les proves en el resultat del procés, és a dir, en la sentència? La documentació processal de la Inquisició, documentació que és també notarial, conté moltes de les respostes.

La Inquisició a Catalunya⁷ i els processos inquisitorials

Hom considera que el primer acte ben documentat de la Inquisició a

6. Vegeu, sobre això, el cas de Nicolau Eimeric com a Inquisidor General a la Corona d'Aragó i el rebuig dirigit contra la seva persona i la seva actuació inquisitorial tant en camp teòric o de les idees com en el pràctic o social. Cf. J. DE PUIG I OLIVER, «El procés dels lul·listes valencians contra Nicolau Eimeric en el marc del Cisma d'Occident», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 56 (julio-diciembre 1986), p. 319-463; del mateix autor «Nicolás Eymeric, un inquisidor discutido», a *Praedicatores Inquisitores, I The Dominicans and the Mediaeval Inquisitio», Actes of the 1st International Seminar on the Dominicans and the Inquisition, Rome, 23-25 February, 2002*, Roma: Istituto Storico Dominicano, 2004, p. 545-593. N'és un altre exemple la pretensió del mateix Nicolau Eimeric d'estendre la jurisdicció de l'Inquisidor sobre els infidels, més en concret contra els jueus, quan obren contra la fe cristiana. Cf. J. PERARNAU, «El *Tractatus brevis super iurisdictione inquisitorum contra infideles fidei catholicam agitantes* de Nicolau Eimeric. Edició i estudi del text», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 1 (1982), p. 72-126. El carmelita Felip Ribot impugnà aquesta pretensió. Cf. J. DE PUIG I OLIVER, «El *Tractatus de haeresi et de infidelium incredulitate et de horum crimine iudice* de Felip Ribot, O. Carm. Edició i estudi», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 1 (1982), p. 127-190.

7. La bibliografia sobre la Inquisició medieval és molt abundosa. Ens limitarem aquí a una breu relació d'aquelles obres significatives per al nostre propòsit, que no és altre que

Catalunya⁸ és la constitució d'Alfons I de l'any 1194, publicada a Lleida, contra els anomenats heretges valdesos, que des de les zones meridionals de França atemptaven contra la unitat religiosa dels seus dominis. Anava

circumscriure'ns a la implantació de la Inquisició a Catalunya. Per a fonts: J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Graz - Austria, 1961, t. 21, 22 i 23, que citarem amb MANSI; *Constitucions de Catalunya*, edició facsímil de l'incunable de 1495, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1988; J. D. COSTA BORRÁS (ed.), *Collectio novissima constitutionum provincialium Tarraconensium*, Barcelona, 1866, que citarem amb *Const. Tarrac.*; N. EIMERIC, *Directorium inquisitorum*, Romae, 1585, que ja hem dit que citarem amb *Directorium inquisitorum*. Per a bibliografia sobre la Inquisició: C. DOUAIS, *L'inquisition: ses origines, sa procédure*, Paris, 1906; J. GUIRAUD, *Histoire de l'Inquisition au Moyen Age*, v. I-II, Paris, 1935-1938; C. DELLA VENERIA, *L'Inquisizione medioevale ed il processo inquisitorio*, Milano, 1939; B. HAMILTON, *The medieval Inquisition*, New York, 1981; A. C. SHANNON, *The medieval Inquisition*, Washington, 1983; R. AUBERT, "Inquisition", a *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastique*, v. 25, Paris, 1995, cols. 1294-1296; J. B. GIVEN, *Inquisition and medieval Society: Power, Discipline and Resistance en Languedoc*, Ithaca - London, 1997; G. G. MERLO, "Le origini dell'inquisizione medioevale", a A. BORROMEO (cur.), *L'inquisizione. Atti del Simposio internazionale* (Città del Vaticano, 29-31 ottobre 1998), Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2003, p. 25-39. A. Dondaine fou un gran estudiós del binomi heretgia-inquisició. Els seus treballs, publicats en gran part a *Archivum Fratrum Praedicatorum*, han estat reunits a A. DONDAINE, *Les hérésies et l'Inquisition, XIIIe-XIe siècles. Documents e études* (a cura de Y. DOSSAT), Aldershot, 1990 (Variorum Collected Studies Series). Per a repertoris bibliogràfics sobre la Inquisició medieval i l'heretgia: G. GONNET, "Bibliographical appendix. Recent european historiography on the medieval Inquisition", a G. HENNINGSEN, J. TEDESCHI, C. AMIEL (ed.), *The Inquisition in early modern Europe. Studies on Sources and Methods*, Dekalb, 1986, p. 199-223; L. ALBARET, "L'Inquisition et les hérésies dans le Midi de la France au Moyen Âge: essai de bilan historiographique", *Heresis*, 36-37 (2002), p. 145-159; D. SOLVI, "La parola all'accusa. L'inquisitore nei risultati della recente storiografia", *Studi Medievali*, XXXIX (1998), p. 367-395. Sobre heterodòxia i la Inquisició catalana a l'Edat Mitjana: E. FORT I COGUL, *Catalunya i la Inquisició. Assaig d'un coneixement desapassionat de la institució*, Barcelona, 1973; F. CARRERAS CANDI, «La inquisició barcelonina substituïda per la castellana (1146-1487)», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1909-1910, p. 130-177; B. BENNASSAR et alii, *La Inquisition Espagnole, XVe-XIXe siècle*, Paris, 1979; J. PÉREZ VILLANUEVA, *La Inquisició. Nueva visión, nuevos horizontes*, Madrid, 1980; B. LLORCA, *La Inquisició en España*, Barcelona, s/a; J. A. LLORENTE, *Historia crítica de la Inquisició en España*, 2 v., Barcelona, 1880; B. NETANYAHU, *Los orígenes de la Inquisición en la España del siglo XV*, Barcelona, 1999; M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, v. III, p. 358 i s.; J. M. POU Y MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Vic, 1930; J. VENTURA I SUBIRATS, *Els heretges catalans*, Barcelona, 1963.

8. Fins al segle XII no pensaren les autoritats eclesiàstiques que l'heretgia havia de ser reprimida amb la força. És precisament amb l'aparició del catarisme, vers 1140-1150,

dirigida a totes les autoritats eclesiàstiques i civils i als pobles sota la seva autoritat. En ella s'especificava que fossin perseguits i castigats els heretges anomenats valdesos, també coneguts com a Pobres de Lió, i també tots els altres heretges, declarats enemics públics de Crist i dels seus regnes, i que fossin comminats a anar-se'n de les terres dels seus regnes. Tots aquells que els ajudessin eren amenaçats amb la indignació de Déu i la reial, amb la pèrdua dels seus béns i amb el càstig que era aplicat als convictees del crim de lesa majestat. Entre d'altres disposicions, donava seguretat a aquells

quan hom prengué consciència del perill herètic. A partir d'aquest moment, els canonistes i els concilis començaren a elaborar un cos de doctrina i legislació sobre la repressió. Els canonistes, en assimilar l'heretgia a la infidelitat i al sacrilegi, consideraren que havia de ser penalitzada amb les penes espirituals de l'Església i també amb les sancions temporals, que havien d'aplicar les autoritats seculars a petició de l'Església, les quals podien arribar fins a la mort i la guerra santa contra els recalitrants. Als concilis de Reims (1148), presidit per Eugeni III (MANSI, t. 21, col. 718), i de Montpeller (1162) i de Tours (1163), presidits per Alexandre III (MANSI, t. 21, col. 1.160, 1.177-78), els heretges foren excomunicats, es prohibí l'intercanvi i el comerç amb ells, es demanà als reis que no els donessin asil, els capturessin i els privessin de llurs béns. Als concilis III del Laterà, l'any 1179, i de Verona, l'any 1184, hom estengué les mesures anteriors a tota l'Església, alhora que es concedien indulgències als qui prenguessin les armes contra els heretges, en igualtat amb els croats de Terra Santa (MANSI, t. 22, col. 231-33, 494-95). Tot aquest sistema doctrinal i disciplinari patia de greus mancances. No es coneixien bé les noves heretgies, res no havia estat dit sobre el procediment a seguir en els processos. Endemés, els freqüents escrúpols de consciència impedièn a moltes autoritats eclesiàstiques prendre una actitud que anés més enllà de les meres penes espirituals. Un pas vertaderament important fou donat pel papa Luci III en promulgar, l'any 1184, la constitució *Ad abolendam* (MANSI, t. 22, col. 476-478; *Directorium inquisitorum*, p. 101). Amb aquesta decretal, la legislació antiherètica adquirí precisió i rigor. Després d'anatematitzar, entre d'altres, els càtars, els pobres de Lió i els arnaldistes, els deixava a l'arbitri de la potestat secular perquè els castigues amb la pena corresponent: confiscació dels béns, demolició de les cases, desterrament, però no la mort. Un punt important fou el referit a la perquisició: arquebisbes i bisbes havien de visitar les parròquies sospitoses una o dues vegades cada any i hi havien de triar tres o més testimonis de bona consciència, els quals, sota jurament, havien de denunciar els heretges clandestins. Els acusats eren jutjats per un tribunal eclesiàstic que imposava només sancions espirituals; aquells qui rebutjaven retractar-se'n, eren lliurats al braç secular. No es pot afirmar que aquesta fos la carta constitutiva de la Inquisició medieval. Manava, ben cert, cercar, indagar, esbrinar si hi havia heretges, perquè fossin castigats, i això d'una manera organitzada i sistemàtica. Però no instituí cap nou tribunal. Com a màxim, el que pot dir-se és que organitzà i perfeccionà la *Inquisició episcopal*, ja existent des de temps antic, perquè sempre fou el bisbe, a la seva diòcesi, el jutge ordinari en matèria d'heretgia.

que maltractessin els heretges, que no serien castigats, més aviat serien mereixedors de l'acceptació reial.⁹

Pere I el Catòlic, en una constitució publicada a Girona, l'any 1198, ampliava, si això és possible, les mesures contra els valdesos amb la confiscació de béns i penes pecuniàries contra aquells que no col·laboressin amb aquestes mesures. Aquesta constitució havia de ser llegida en totes les esglésies dels regnes dels seus dominis cada diumenge i havia de ser observada per tothom.¹⁰ Es tracta d'un important document, perquè posava les bases del que seria la institució d'un tribunal i una jurisdicció especial.

En la segona dècada del segle XIII,¹¹ la Inquisició féu un gran pas endavant per a la seva institucionalització a Catalunya, arran d'una constitució

9. «*Quoniam Deus [...] Quapropter precedentium nostrorum imitatores, qui hereticos a conspectu Dei et catholicorum omnium abiectos, ubique damnandos atque persequendos censuerunt, Valdenses videlicet, sive Inzabbatatos, qui et alio nomine se vocant Pauperes de Lugduno, et omnes alios hereticos, quorum non est numerus, a sancta Ecclesia anathematizatos, ab omni regno nostro et potestativo, tanquam inimicos crucis Christi, christianeque religionis violatores, et nostros etiam et regni publicos hostes, exire ac fugere precipimus [...] Si quis igitur [...] in domibus suis recipere vel eorum funestam predicationem aliquo loco audire, vel eis cibum vel aliud aliquod beneficium largiri presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et nostram se noverit incurrisse, bonisque suis absque appellationis remedio confiscandis, se tanquam reum criminis lese maiestatis puniendum [...] omne malum, dedecus et gravamen quod eis, preter solummodo lesionem mortis aut membrorum detractionem intulerit, gratum et acceptum erit in oculis nostris et nullam inde penam pertimescat quoquomodo incurrere, sed magis ac magis gratiam nostram se noverit promereri*», J. MARQUÈS CASANOVA, «Alfonso II el Casto y la Seo de Gerona», a *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, v. II («Comunicaciones»), Barcelona, 1962, p. 218-219. Nicolau Eimeric, en veure la importància d'aquesta constitució, la inclogué en el seu *Directorium inquisitorum*, p. 298.

10. «*Hoc autem nostrum edictum et perpetuam constitutionem per omnes civitates, castella et villas regni nostri et dominationes ac per omnes terras potestati seu iurisdictioni nostrae subiectas omnibus dominicis diebus per omnes parrochiales Ecclesias recitari iubemus et ab Episcopis ceterisque Ecclesiarum rectoribus atque Vicariis, Baiulis, Iustitiis, Merinis et omnibus populis inviolabiliter observari et praedictam poenam transgressoribus inferendam irrevocabiler mandamus*», P. MARCA, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*, Parisiis, 1688, doc. 487, col. 1.384-1.385. Aquesta obra la citarem amb *Marca Hispanica*.

11. Al començament del segle XIII es generalitzaren els moviments de repressió de les heretgies. Innocenci III, l'any 1203, proclamà la croada contra els càtars. S'establiren tribunals i organismes inquisitorials. El concili del Laterà de l'any 1215 decretà generals les disposicions de la Inquisició per a la repressió de l'heretgia (MANSI, *VIII De inquisitionibus*, t. 22, col. 994-995). Aquesta disposició conciliar havia de reforçar els organismes d'aquella repressió.

de pau i treva de Jaume I, publicada l'any 1225. En aquesta constitució s'establia la prohibició que els heretges entressin als territoris dels seus dominis.¹² En una altra constitució, aquesta de l'any 1228, es decretava que, en haver estat degudament examinats els heretges, els bisbes havien de pronunciar sentència canònica,¹³ i pertanyia a la justícia del braç secular el seu compliment aplicant la legislació vigent. La Inquisició anava prenent forma.

Tanmateix, s'atribueix a la butlla *Declinante iam mundi vespere ad occasum*, de Gregori IX,¹⁴ publicada a la ciutat de Spoleto l'any 1232 i dirigida a l'arquebisbe de Tarragona i metropolità de Catalunya, la institució formal d'un tribunal de la fe a Catalunya sota la competència exclusiva del poder eclesiàstic, és a dir, dels bisbes, amb el concurs del braç secu-

12. «XXII. *Ab hac pace excludimus omnes haereticos et fautores et receptatores eorum et reptaros qui se de bausia noluerint scondiere secundum usaticos Barchinonenses et manifestos*», *Marca Hispanica*, doc. 502, col. 1.408.

13. «XIX. *Ab autem pace excludimus haereticos manifestos et eorum credentes, fautores atque defensores, fures et latrones et eorum receptatores, et publice excommunicatos, nisi voluerint se emendare ad mandatum Episcopi, statuentes insuper firmiterque mandamus ut nullus eos defendat, immo manifestet eos et omnibus modis devitet*», *Marca Hispanica*, doc. 506, col. 1.414.

14. El creador de la Inquisició medieval fou, de fet, Gregori IX (papa, 1227-1241), després d'un període caracteritzat per les contradiccions d'Innoceni III (papa, 1198-1220) amb iniciatives que anaven des de les purament pastorals fins a altres en què la repressió s'aplicava amb un rigor desconegut fins llavors, per exemple amb la decretal *Vergentis in senium*, de l'any 1199, que defineix jurídicament l'heretgia com un crim de lesa majestat divina en el quadre del dret romà, decretal que reproduïx Nicolau Eimeric dins el *Directorium inquisitorum* (p. 102); també, després d'un període en què les legislacions civil i eclesiàstica es perfeccionaren. Així, entre 1231 i 1233, Gregori IX prengué tot un seguit de mesures de les quals sortí la Inquisició en el seu sentit estricte. La novetat consistí en la institució d'un «tribunal» especial o extraordinari, és a dir, en la creació d'una jurisdicció d'excepció, confiada als jutges delegats per la Santa Seu, els inquisidors. La Inquisició així definida aparegué l'any 1231 a Alemanya, l'any 1232 a la Corona d'Aragó, l'any 1233 a França, i fou confiada, per la seva preparació intel·lectual, a l'orde de Sant Domènec. Vegeu la constitució *Ille humani generis*, dins MANSI, t. 23, p. 73-74. Vegeu també L. PAOLINI, «Papato, inquisizione, frati», a *Il papato duecentesco e gli ordini mendicanti*, Spoleto - Assisi, 1998, p. 187; L. ALBARET, «Les frères Prêcheurs et l'Inquisition», a *L'ordre des Prêcheurs et son histoire dans la France méridionale*, Toulouse, 2001 (Cahiers de Fanjeaux; 36), p. 319-341. Vegeu sobretot *Praedicatores Inquisitores - I The Dominicans and the Mediaeval Inquisition, Actes of the 1st International Seminar on the Dominicans and the Inquisition, Rome, 23-25 february 2002*, Roma: Istituto Storico Dominicano, 2004, que citarem amb *Praedicatores Inquisitores*.

lar en casos determinats. En aquesta butlla, hom manava a l'arquebisbe de Tarragona i metropolità de Catalunya que es procedís contra els heretges, llurs protectors i llurs encobridors, ja fos per ell mateix, el metropolità, o bé pels frares de l'orde dels Predicadors, o bé per altres; que es practiqués una diligent indagació o «*inquisitio*» sobre els heretges i que, en haver estat trobats culpables, davant llur refús a convertir-se sincerament i obeir els manaments de l'Eglésia sense cap mena de restricció, es procedís contra ells segons deien els estatuts formulats ja contra els heretges.¹⁵

Per recomanació de Ramon de Penyafort a l'assemblea eclesiàstica reunida a Tarragona, el dia 7 de febrer de l'any 1234, la butlla pontifícia tingué un complement important. Fruit d'aquesta assemblea és una constitució en la qual s'establia que cap persona laica pretengués discutir sobre la fe catòlica, ja de forma privada, ja públicament; que ningú posseís llibres de la Bíblia, tant de l'Antic Testament com del Nou Testament, en llengua vulgar; que no es concedís cap càrrec públic a algú que hagués estat infamat o fos sospitós d'heretgia; que les cases que allotgessin heretges fossin destruïdes en el cas de ser alous i, en els altres casos, que fossin tornades al seu senyor; que tan sols podien dictar penes els bisbes o llurs delegats; que els qui amparaven els heretges perdessin llurs béns i, a més a més, haguessin de ser lliurats a l'autoritat reial per rebre el corresponent càstig corporal; que els oficials seculars que no volien fer complir aquestes disposicions, haguessin de ser destituïts; que hom enviés als llocs sospitosos d'heretgia un clergue assistit per dos o tres laics per dur a terme una inquisició.¹⁶

El bisbe és encara la màxima autoritat. Però a la butlla de l'any 1232 s'encomanaven les tasques inquisitorials als frares mendicants de l'orde dels Predicadors, agents en nom de la Seu Apostòlica. D'aquí que, a poc a

15. J. ICART, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, Tarragona, 1951, p. 137-138.

16. “*Item, statutur ne aliquis libros Veteris et Novi Testamenti in Romano habeat [...] Item, statuimus ne aliquis infamatus de haeresi [...] ad baiuliam [...] admittatur. Item, [...] statuimus ut domos recipientium haereticos scienter, si alodia fuerint, destruantur [...] Item, statuimus ut in locis suspectis de haeresi, in quibus episcopus viderit expedire, unus sacerdos vel clericus ab episcopo, et duo vel tres a nobis laici vel nostro vicario vel baiulo eligantur, qui haereticos vel credentes et receptores eorum in suis parochiis perquirere teneantur, omnia loca quantumcumque secreta intrandi, vel perscrutandi, cuiuscumque domini vel privilegii habeantur, nulla eis licentia denegata [...]*”, MANSI, t. 23, col. 329-332.

poc, els inquisidors s'anessint situant en un primer pla.¹⁷ Tanmateix, com pot observar-se en els processos d'Inquisició, el bisbe no restà pas marginat, perquè, en haver estat portada a terme l'acció indagatòria o inquisitorial o instructòria, intervenia l'autoritat del bisbe designant un «cojutge».

El desplegament inquisitorial era ja un fet a Catalunya.¹⁸ Però l'any 1242 té lloc el tercer concili de Tarragona. En ell, estigué present Ramon de Penyafort.¹⁹ Assistiren personalment alguns dels bisbes sufraganis de Tarragona, altres enviaren llurs procuradors. Fou sols una assemblea eclesiàstica que comprenia tots els territoris de la Corona d'Aragó. En aquesta assemblea es tractà de regularitzar les penitències i les fórmules d'abjuració dels heretges. El concili començà establint la distinció entre heretges, sospitosos, ocultadors, factors, defensors i relapsos.²⁰ Tots aquests estaven sub-

17. Vegeu la interessant exposició de l'estat de la qüestió del binomi dominics-Inquisició a G. G. MERLO, «Predicatori e Inquisitori. Per l'avvio di una riflessione», a *Praedicatorum Inquisitores*, p. 13-31.

18. No hem d'oblidar, entretant, dues noves intervencions del pontífex. El dia 30 d'abril de 1235, Gregori IX es dirigeix al nou arquebisbe de Tarragona donant-li instruccions per a la interpretació de la butlla de 1232 i li envia un reglament de la Inquisició redactat per Ramon de Penyafort. Dos anys més tard, Gregori IX envia al prelat un altre document en què es renova el contingut de la seva butlla de l'any 1232.

19. Sobre la participació de sant Ramon de Penyafort en la formació de la institució de la Inquisició i la seva autoria d'un manual o *Directorium* per a ús dels inquisidors, en què es definia el concepte jurídic d'error herètic, eren classificades les diverses categories de culpables i graduava les diverses penes corresponents a cada classe de delictes, posava llum en casos dubtosos, indicava la manera de procedir contra els heretges, redactava les diferents fórmules de sentència i abjuració segons els diversos delictes, vegeu F. VALLS TABERNER, «San Ramón de Penyafort», a *Literatura jurídica*, Barcelona, 1986, cap. 11 («San Ramón y los comienzos de la Inquisición»), p. 111-117.

20. «*In primis quaeritur qui dicantur haeretici, qui suspecti, qui credentes, qui fautores, qui receptatores, qui defensores, et qui relapsi: cum ista genera hominum in canone explicentur. Et videtur quod Haeretici sunt qui in suo errore perdurant, sicut sunt inzabbatati, qui dicunt in aliquo casu non esse iurandum, et potestatibus ecclesiasticis vel saecularibus non esse obediendum, et poenam corporalem non esse infligendam in aliquo [...]* Credentes vero dictis haeresibus similiter haeretici sunt dicendi. Suspectus de haeresi potest dici qui audit praedicationem vel lectionem Inzabbatatorum, vel flectit genua orando cum eis [...] Celatores credimus eos qui viderunt Inzabbatatos in platea [...] et non revelaverunt eos [...] Occultatores dicimus qui fecerunt pactum de non revelando haeticos vel Inzabbatatos [...] Receptatores sunt qui scienter bis vel ultra receperunt haeticos [...] in domo sua vel in alio loco suo [...] Defensores dicimus qui scienter defendunt haeticos [...] verbo vel facto [...] Fautores credimus omnes supradictos posse dici secundum magis vel minus, et etiam qui alias quocumque modo eis dederint consilium, auxilium vel favorem [...] Relap-

jectes a excomunió major. A més a més, hom establí diverses disposicions normatives sobre el tracte que haurien de rebre.²¹ Aquest concili de Tarragona tingué una trascendència extraordinària per a la implantació de la Inquisició a Catalunya. Malgrat tot, hom ha de dir que les decisions preses no foren altra cosa que l'acceptació solemne de les directrius concretes del papa Gregori IX.

En conclusió, a mitjan segle XIII la Inquisició estava organitzada a Catalunya i no diferia dels altres organismes inquisitorials d'altres països. Afegim només algunes disposicions complementàries. Davant la insistència de Jaume I que el papa recordés als superiors de l'orde dels Predicadors el deure del nomenament de frares d'aquest orde per a exercir d'inquisidors, Innocenci IV, en un breu del 7 d'abril de l'any 1254, manà als superiors de l'orde dels Predicadors de Lleida, Barcelona i Perpinyà que nomenessin inquisidors i els enviessin al rei. Ultra això, un document important per a la història de la Inquisició és la Pragmàtica d'Alfons III publicada a Barcelona el 24 de juny de l'any 1286, en què s'establia que els oficials del regne havien d'obeir els inquisidors i ajudar-los, mentre que els inquisidors disposaven de llicència per poder recórrer lliurement totes les terres dels seus dominis.²² Aquesta pragmàtica fou ratificada per una altra de Jaume II publicada el 22 de abril de l'any 1292. El mateix féu el

sos dicimus illos qui post abjuratam haeresim vel renuntiatam, revertuntur in pristinam credentiam haeresis”, MANSI, t. 23, col. 553-555. Nicolau Eimeric reproduí aquesta constitució al seu *Directorium inquisitorum*, p. 234-245.

21. Les penes a imposar podien ser la presó perpètua, penitències solemnes de per vida o temporals, portar signes distintius, assots, prohibició d'entrar en els temples, etc.: «*Haeretici perseverantes in errore relinquuntur curiae saecularis iudicio. Perfecti vero haeretici, si converti voluerint, et dogmatizantes, absolute praehabita, et abjuratone facta, perpetuo carceri intrudantur. Credentes autem haeticorum erroribus solemnem faciant poenitentiam [...] Poenitentia illorum qui sunt relapsi in fautoriam similiter erit solemnis [...] Poenitentia illorum qui non sunt relapsi in fautoriam, sed sunt fautores, et vehementissime suspecti, erit eodem modo solemnis [...]*», MANSI, t. 23, col. 556-557.

22. Vegeu E. CARBONELL, «Opuscles inèdits II», a *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón* (Barcelona), XXVIII (1864-65), p. 75-76. Reproduïm l'epígraf: «*Pragmatica domini regis Alfonsi quod omnes officiales domini regis tam Aragonum, Valentiae, Maioricarum et Cataloniae teneantur ad eius requisitionem obedire Inquistori hereticae pravitatis, quicumque fuerit, ordinis Praedicatorum, in capiendis hereticis et etiam eis incarcerandis et alias adversus eos procedendo pro favore fidei catholicae. Data Barchinonae, VIII calendas iulii, anno Domini MCCLXXXVI*».

concili de Tarragona de l'any 1292 pel que fa als clergues, com es pot veure a la constitució VII *De hereticis*.²³

La Inquisició, per tant, actuava «*causa fidei*».²⁴ Podem fer esment, de manera sintètica, d'algunes de les seves diligències. Si a Catalunya les primeres actuacions són de la darrerria del segle XII contra els valdesos, ja en el segle XIII hom procedí contra els càtars.²⁵ Més endavant, hom actuà contra uns jueus per blasfèmies i per escarnir l'Eucaristia,²⁶ o per acció proselitista envers cristians de natura o conversos.²⁷ També en el segle XIV, contra els templers.²⁸ En aquest mateix segle, algunes doctrines d'Arnau de Vilanova foren matèria per a la intervenció de la Inquisició.²⁹ També ho

23. «*Volumus etiam et mandamus quod dilecti fratres predicatorum, inquisitores hereticorum a Sede Apostolica deputati, qui laborant ad extirpandam hereticam pravitatem, a rectoribus ecclesiarum vel eorum vicariis benigne recipiantur, et in tam necessario et coram Deo accepto fidei negotio iuventur efficaciter per eosdem*», J. M. PONS GURI, «Constitucions conciliars tarraconenses (1229-1330)», a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, v. II, Barcelona, 1989, p. 319.

24. Malgrat que foren molts els grans inquisidors que actuaren en els dominis reials, des de la instauració formal de la Inquisició en temps de Ramon de Penyafort, destaquen en especial els del segle XIV: Bernat de Puigcercós, Nicolau Rossell i, sobretot, Nicolau Eimeric, nomenat el 1356. Aquest fou l'inquisidor més tenaç, més dur i més agressiu de tota la història de la Inquisició catalana. El seu accés al càrrec de Gran Inquisidor de la Corona d'Aragó tingué com a efecte, en paraules de J. de Puig, una profunda reestructuració de l'organisme inquisitiu, reestructuració que no comportà un canvi essencial, però que tingué una gran importància. Vegeu A. ESPONERA CERDÁN, OP, «Los dominicos y la Inquisición medieval según la *Historia de la Santa Inquisición* (1589-92) de V. J. Antist OP», a *Praedicatorum Inquisitores*, p. 751-52; J. DE PUIG I OLIVER, «Nicolás Eymeric, un inquisidor discutido», a *Praedicatorum Inquisitores*, p. 545-593.

25. Vegeu J. VENTURA SUBIRATS, *Els heretges catalans*, Barcelona, 1963. D'ell mateix, «El catarismo en Cataluña», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXVIII (1959-1960), p. 75-168.

26. Vegeu J. MIRET I SANS, «El procés de les hòsties contra'ls jueus d'Osca en 1377», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, IV (1911-1912), p. 59-80.

27. Vegeu J. PERARNAU I ESPELT, «El procés inquisitorial barceloní contra els jueus Janto Almuli, la seva muller Jamila i Jucef de Quatorze (1341-1342)», *Revista Catalana de Teologia*, IV (1979), p. 309-357.

28. Vegeu J. M. SANS I TRAVÉ, *El procés dels templers catalans. Entre el turment i la glòria*, Lleida, 1990.

29. Vegeu al *Directorium inquisitorum* de Nicolau Eimeric la «*Quaestio XI. De haeresibus damnatis ab Inquisitoribus Aragoniae sine expresso mandato Papae*» («2. Arnaldi de Villanova errores quamplures»), p. 282.

foren les opinions dels begards.³⁰ També algunes opinions de Ramon Llull i dels seus seguidors, el moviment dit lul·lisme.³¹ També certes opinions de frares espirituals franciscans sobre la probresa.³² Per invocar els mals esperits, tenir tractes amb dimonis i fetilleria o bruixeria,³³ intervingué la Inquisició en aquest segle XIV contra un jueu en un procés que enfrontà l'inquisidor del moment, Nicolau Eimeric, amb el poder secular quant a la jurisdicció d'un i altre poder.³⁴ En els darrers processos del segle XIV, la Inquisició actuà sobretot contra la fetilleria o bruixeria amb protagonisme de totes les classes socials i en tota la seva extensíssima gamma de concrecions, com ara astrologia, sortilegi, malefici, nigromància, conjurs, arts màgiques, encantaments, bruixeria, invocacions i adoracions demoníques, ocultisme, alquímia, etc. Així, és quasi impossible, en aquests casos, individualitzar una sola causa per iniciar un procés inquisitorial, si no és el denominador comú que l'inquisidor cercava que romangués palès: que en llurs pràctiques es donava l'acte d'adoració al diable (acte de «*latría*» reservat a la divinitat) o de veneració també al dimoni (acte de «*dulia*»), cosa que implicava un pacte amb ell per obtenir algun benefici per a un mateix o per a altres, actuació que equivalia per als inquisidors a una apostasia de la fe, és a dir, un crim d'heretgia i, consegüentment, llur intervenció «*causa*

30. Vegeu J. M. POU Y MARTÍ, O.F.M., *Visionarios, beguinos i fraticelos catalanes (siglos XII-XV)*, Madrid, 1991.

31. Vegeu al *Directorium inquisitorium* de Nicolau Eimeric la «*Quaestio XXVI. De libris damnatis a diversis Romanis Pontificibus*» («3. *Opuscula XX Raymundi Lulli prohibita*»), p. 331-334. Sobre això, cf. J. PERARNAU I ESPELT, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric. Els fragments de l'Ars amativa de Llull en còpia autògrafa de l'inquisidor Eimeric integrats en les cent tesis antil·lianes del seu Directorium Inquisitorium*, Barcelona, 1997. També, J. DE PUIG I OLIVER, «El *Dialogus contra Lullistas* de Nicolau Eimeric. Edició i estudi», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19 (2000), p. 7-296; J. DE PUIG I OLIVER, «El procés dels lul·listes valencians contra Nicolau Eimeric en el marc del Cisma d'Occident», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 56 (julio-diciembre 1986), p. 319-463; J. DE PUIG I OLIVER, «La sentència definitiva de 1419 sobre l'ortodòxia lul·liana. Contextos, protagonistes i problemes», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19 (2000), p. 297-388.

32. Vegeu l'obra del P. J. M. Pou a la nota 30.

33. Vegeu l'interessant treball J. PERARNAU I ESPELT, «Activitats i fórmules supersticioses de guarició a Catalunya en la primera meitat del segle XIV», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 1 (1982), p. 47-78.

34. Vegeu J. PERARNAU, «El *Tractatus brevis super iurisdictione inquisitorium...*». I també J. DE PUIG I OLIVER, «El *Tractatus de haeresi et de infidelium incredulitate...*».

fidei». ³⁵ És a dir, hom suposava que les arts màgiques de bruixes, mags i altres no eren possibles sense ajuda del dimoni i implicaven un pacte amb el diable, la qual cosa equivalia al culte al diable. D'aquí la creació de la imatge de la bruixa, ³⁶ objecte d'inquisició per crim d'heretgia. Hom no

35. «*Et similiter etiam in aliis operibus magicis in quibus complementum operis ex virtute daemoneis expectatur. In omnibus enim est apostasia a fide, propter pactum ininitum cum daemone: vel verbotenus, si invocatio intersit, vel facto aliquo, etiam si sacrificia desint. Non enim potest homo duobus dominis servire [...]* Ex his clare patet quod daemones invocare et consulere etiam sine sacrificio, apostasia est a fide, et per consequens haeresis. Longe ergo plus cum sacrificio», *Directorium inquisitorum*, p. 362.

36. Vegeu, si més no, el que queda d'un procés per bruixeria de 1419 contra Sança, muller d'Alfons de Camins, peixater de Barcelona. Hom creia que tot nadó, en néixer, estava exposat al mal. Calia, doncs, protegir-lo. Sança cerca en realitat la protecció d'un nadó neutralitzant els efectes de mals auguris i sortilegis, és a dir, pretén desviar els mals de la bruixeria, i també mitjançant certes pràctiques aconseguir la benevolència de Déu concedint la fertilitat a certes dones: «*De bruixes. Die martis, intitulata XI^a mensis iunii, anno a natiuitate Domini M^o CCCC^o XVIII° perseveravit in facto proprio sine iuramento et in alieno cum iuramento domina Sanccia, uxor Alfonsi de Camins, cisoris piscium Barchinone.*

Et primo fuit interrogata si ella, deposant, serie jamés anada ab algunes dones qui són appellades bruxes, ni ha haguda companyia de aquelles, ni sab alguna persona qui use de aquelles coses, e dix que no.

Interrogata si ella, deposant, hauria dit a neguna persona «si també fos calt com és fret que fora mort», e dix que no li recorde que ella haje dites tals paraules.

Interrogata si ella, deposant, hauria dit a neguna persona que moltes vegades de nits aparellava la taula de menjar e posave-y tovalles e pa e vi e aygua e un mirall en què-s mirassen los del trip, e que-s torbassen en menjar e en beure e en mirar-se en lo mirall e no matassen / [2r.] los infants petits, e dix açò saber e ésser ver que en una casa de Barchinona, en la plaça de l'Oli, en la casa de un mercader, lo nom del qual no li recorde, ella, deposant, levà l'infant mascle, fill del dit mercader, com la muller lo infantà; e en lo terç vespre de nits que lo infant fonch nat, ella, deposant, mes una tovalla blanca, bella e neta, en una taula de menjar e posà-y aygüe e vi e un mirall, perquè lo trip que venie aquí begués e-s miràs; e que en aquesta guisa l'infant / serie deliure, que no calie aver por ni peril per lo dit trip.

Interrogata més avant si ha usat de les dites coses e arts en negunes altres cases ni lochs, e dix que no.

Interrogata més avant qui li mostrà ni d'on hagué que com los infants són nats, metassen taula ab toballes blanques, e en aquella taula metés aygua, vi e lo miral, sagons damunt ha dit, e dix que stant en lo castell de Blanes de mossèn Bernat de Cabrera, ella vehé fer ço que / [3r.] damunt ha dit a una levadora, la qual era del compte de Prades e levava los infants del dit mossèn Bernat de Cabrera.

Interrogata més havant si ella, deposant, ha dit jamés a neguna dona, a la qual un infant li era mort, «yo ho havia ja dit a vós, que jo trobava monjoyes, en les quals jo coneixia que lo trip o bruxes hi devien venir», e dix que no, jamés talls paraules ella deposant dix a negú.

distingeix entre «màgia negra», que cerca directament el mal d'altri, el «*maleficium*», i el que podríem anomenar «màgia blanca», la que cerca la curació, l'adivinació, el descobriment de la font del «*maleficium*» i l'anul·lació dels seus efectes. Una altra manifestació objecte de l'atenció de la Inquisició fou la blasfèmia i també escarnir la litúrgia cristiana, en especial l'Eucaristia, com veurem en els documents referents a un dels dos processos que publiquem a l'apèndix documental. Per últim, també en el segle XV, la Inquisició actuà en alguns casos d'acusació de criptojudaisme.³⁷ En conclusió, podem afirmar que, segons la documentació conservada, una certa conformitat per manca de causes significatives i per l'actuació en «desviacions menors»³⁸ és la característica de la Inquisició catalana, insti-

Interrogata més avant si ella, deposant, coneix una dona appellada Anthònia, muller d'en Guillem Dager, a la qual ella, deposant, hagués dites les paraules contengudes en lo testimoni de la dita Anthònia, / lo qual és stat legit a ella, deposant, e dix que no la coneix ell ni sa muller.

Interrogata més avant si ella, deposant, ha levat negun infant o infanta a neguna dona, e que agués pres lo lit on lo infant o infanta se congrie en lo ventre de la mare, e aquell venés per preu d'un florí a neguna altra persona, e dix que no.

Interrogata més havant si ella, deposant, rocegia lo lit del dit infant o infanta per la cambra en la qual jahie la partera, e dix que no.

Interrogata més avant si lo dit lit del demunt dit infant o infanta que la dita dona havie haüt, si hi féu seure neguna dona damunt lo dit lit, e dix que hoc madona Cirera.

Interrogata més avant ella, deposant, per què féu seure la dita na Cicera sobre lo dit lit, e dix que per ço que Déus li donàs infants.

Interrogata més avant si ella, deposant, haurie dit a neguna persona que tres dones eren de companyia que pornejaven los infants, e dix que no és ver ni jamés ne parlà ab neguna persona.

Interrogata si ella, deposant, sap res en un infant qui morí, fill d'en Johan Flix e de la dona na Eulàlia, muller sua, e dix que no-y sap res.

Fuit sibi lectum et perseveravit, presentibus fratribus Iacobo Pascasii, de ordine Predicatorum, et Raphaelae Martini, alias Ferriol, clerico", ADB, *Processos*, 327, Epígraf [Sança de Camins]. Concepte: Bruixeria, 16 f.

37. J. HERNANDO, «El procés contra el convers Nicolau Sanxo, ciutadà de Barcelona, acusat d'haver circumcidat el seu fill (1437-1438). *Processus inquisitionis facte contra Sanxo, conversum, civem Barchinone*», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 13 (1992), p. 75-100.

38. Vegeu J. DE PUIG I OLIVER, *Nicolás Eymerich, un inquisidor...*, p. 546. Com diu J. de Puig, l'actuació de la Inquisició en causes «menors» és la predominant des de Nicolau Eimeric, com diu ell mateix: «*Modo autem pravitate haeretica quam plurimum extirpata, in tantum ut raro sint haeretici pertinaces, et rarius relapsi, et rarissime divites, sed pauperes, utpote Fraticelli, Beguini seu Valdenses*», *Directorium inquisitionum*, p. 708.

tució només eclesiàstica, durant el segle XV, fins a l'aparició de la Inquisició castellana.³⁹

Les fases d'un procés⁴⁰

La lectura dels processos inquisitorials ens informen que el procés criminal es dividia en tres fases o parts: una fase «en ofensa» o d'iniciació o sumària, una segona fase «en defensa» o plenària i la tercera part o fase en què es dictava sentència. La finalitat de la primera fase, és a dir, la fase «en ofensa», era la preparació de la fase «en defensa». Les actuacions de la fase «en ofensa» es dirigien a l'aclariment del fet delictiu, a la recerca dels seus presumptes autors, a la investigació de les circumstàncies en què s'havia comès el delicte i tot allò que, de manera genèrica, portés a l'aclariment dels termes en què s'havia de plantejar formalment el litigi en la fase del judici «en defensa» o plenari. El caràcter, per consegüent, de la part «en

39. Tan sols destaquem la petició feta al papa, el dia 4 de gener de 1446, pels consellers de la ciutat de Barcelona demanant que l'inquisidor fos un frare català de l'orde dels Predicadors, perquè, en conèixer la llengua, els costums i les lleis de la terra, s'evitarien molts problemes en les causes d'Inquisició. No s'atengué aquesta petició fins a l'any 1459. En aquesta data es creà una Inquisició especial i autònoma per a la ciutat i el bisbat de Barcelona, separada de la Inquisició General o de l'organisme amb jurisdicció sobre la resta de les terres catalanes.

40. Sobre el sistema processal a Catalunya, pot consultar-se l'edició de procesos, per exemple: J. HERNANDO, P. VALDEPEÑAS, «El procés contra Francesch Fonollada i na Violant, acusats de col·laboració en l'evasió de la presó episcopal de Barcelona de l'any 1436», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 11-12 (1990-1991), p. 75-107; J. HERNANDO, «El procés contra el convers Nicolau Sanxo...». De la bibliografia, cf. J. LALINDE ABADIA, «Los gastos del proceso en el derecho histórico español», *Anuario de Historia del Derecho Español*, XXXIV (1964), p. 249-416; A. LÓPEZ-AMO MARÍN, «El derecho penal español de la Baja Edad Media», *Anuario de Historia del Derecho Español*, XXVI (1956), p. 337-367; J. MALDONADO Y FERNÁNDEZ DEL TORO, «Líneas de influencia canónica en la historia del proceso español», *Anuario de Historia del Derecho Español*, XXIII (1953), p. 467-493; G. MARTÍNEZ DíEZ, «La tortura judicial en la legislación histórica española», *Anuario de Historia del Derecho Español*, XXXII (1962), p. 223-300; R. O'CALLAGAN, «Doctrina de las Decretales respecto a fundar las sentencias», *Revista Jurídica de Catalunya*, IX (1903), p. 245-253. Vegeu algunes reflexions sobre el tema a V. FERRO, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, 1987. Per a una exposició del tema amb paral·lelismes amb Castella, vegeu M. P. ALONSO, *El proceso penal en Castilla (siglos XIII-XVIII)*, Universidad de Salamanca, 1982.

ofensa» era merament preliminar i preparatori de la part «en defensa». La praxi, tanmateix, demostra la importància decisiva de la part «en ofensa», la qual era, en realitat, l'autèntic fonament del procediment penal, perquè en ella quedava ja configurat, quasi podríem dir decidit, el litigi.

Part important del judici, en haver-s'hi adherit, era el procurador fiscal, perquè tot procés criminal era del fisc i no de la part. Així, verificat el delicte,⁴¹ es procedia a l'interrogatori de totes aquelles persones que poguessin aportar quelcom sobre els fets i els seus possibles autors. Els testimonis eren cridats pel jutge mateix a instàncies del procurador fiscal o a instàncies de part. No hi havia cap limitació quant al nombre. Eren interrogats tant els testimonis presencials com aquells sobre els quals pogués haver-hi sospites que sabien quelcom o poguessin aportar qualsevol indici per poc important que pogués semblar. L'interrogatori es feia tenint present dos objectius: establir, primer, el «*corpus delicti*», en cas contrari el procés seria nul, fins i tot en el cas que es donés la confessió de l'imputat; en segon lloc, es pretenia inquirir o indagar, si no se sabia, qui n'era l'autor, d'aquí els reintrogatoris i els acaraments. Totes les declaracions eren fetes sota jurament i hom havia de guardar o mantenir secret sobre tot allò que es referia als acusats, uns per deure professional, com ara els notaris i els escriptors, i altres per ser-ne referent testimonial presents als interrogatoris. Els delats o acusats no tenien coneixement de la informació «en ofensa» fins que, en haver finalitzat aquesta fase, hom els en lliurava una còpia («*translatum*») en la fase «en defensa».

Les investigacions de la fase «en ofensa» havien de ser objectives. Recollien tot allò que era favorable i desfavorable a l'acusat. Tanmateix, atès que la finalitat d'aquesta fase era la recerca de dades que individualitzessin la persona o les persones que hagués o haguessin comès el delicte, es pot observar en els processos que només s'interrogava sobre allò que pogués portar a determinar la presumpta culpabilitat dels acusats. Del que es tractava era de confirmar una inicial presumpció de culpabilitat. És per això que la imparcialitat judicial era un «desideratum» difícil d'assolir. Per tant, més que una investigació objectiva sobre les circumstàncies del delicte i els presumptes autors, la fase «en ofensa» era sobretot una recerca de les dades inculpatòries envers l'acusat, dades que eren determinades en ella. La

41. “*Noverint universi quod cum ad aures honorabilis et providi viri religiosi [...] locumtenentis sive commissarii Sancti Officii Inquisitionis heretice pravitatis [...] fama publica refferente, voce clamosa pervenisset [...]*”, Apèndix Documental, doc. 1.

posició de la part acusadora quedava en aquesta fase perfectament prefi-xada. L'acusat, que declarava sota jurament sobre el fet d'altri, però sense jurament respecte al fet propi, sols podia fixar la seva postura en el litigi com a negativa envers els càrrecs que li eren imputats i que resultaven d'una fase «en ofensa» o sumària en la qual no podia intervenir. L'acusat no feia sinó al·legar innocència en la seva contestació o confessió, si és que tenia lloc, amb el seu propi testimoni o declaració. Per provar-ho havia d'esperar la segona fase «en defensa».

En la fase «en ofensa», per consegüent, només actuava la part acusa-dora. L'acusat no podia demanar, per a l'aclariment dels fets, que es fessin les diligències que ell considerava oportunes i favorables envers la seva persona. No és gens estrany, doncs, que les actuacions procedimentals fos-sin parcials i no fossin altra cosa que un atac directe contra l'acusat, la pre-sumpció de culpabilitat del qual es volia confirmar. Tampoc no és gens estrany, endemés, que els acusats protestessin vivament, com es pot veure en els processos que publiquem, per la seva situació d'indefensió. L'acusat podria defensar-se en la fase «en defensa», però ho faria des d'una posició d'inferioritat i, potser, des de la presó, disposant d'uns terminis molt limi-tats i en total dependència del seu procurador i del seu advocat.

Quan el procurador fiscal considerava que l'enquesta o inquisició havia ja finalitzat, presentava al jutge una petició de condemna de l'acusat, en el seu cas, i d'aplicació de tortures o turment per poder obtenir la confessió de la seva pròpia boca. En aquest moment, el jutge decretava que es publi-quessin, és a dir, que es comunicessin a l'acusat les actuacions fetes en fase «en ofensa» i els càrrecs resultants, i se li concedia llicència perquè designés advocat i procurador, bo i fixant-li un termini per a presentar les seves defenses. Així començava la segona fase del procés, dita «en defen-sa». Les proves més eficaces en la fase «en defensa» eren les inspeccions oculars, la finalitat de les quals era demostrar, per exemple, que els testi-monis de càrrec no podien haver vist ni sentit els fets sobre els quals havien declarat, i els testimonis anomenats «de coartada», amb els quals s'inten-tava provar que l'acusat no podia haver comès el delicte en aquell lloc i en aquell moment. L'acusat podia renunciar a les defenses i acollir-se a la clemència del tribunal, prèvia declaració d'innocència, fixant així la seva posició.⁴² Després de publicades les defenses, el tribunal, havent demanat

42. “[...] *de hiis dictus dominus locumtenens sive commissarius suam inquisitionem face-re incepisset [...] ipsamque perfecisset et publicasset, translatumque de eadem dicto Petro*

el parer d'experts en teologia i dret, si esqueia, i prèvia audició dels advocats, si la defensa la demanava, assignava la relació i dictava sentència en presència del procurador fiscal, l'advocat fiscal, el notari i els testimonis. Era la tercera fase, la qual posava fi al procés.

El procés inquisitorial contra Pere Marc, mestre de cases, ciutadà de Barcelona, acusat de crim d'heretgia

El dia 29 de gener de 1440, Amand des Vall, de l'orde dels Frares Predicadors, mestre en teologia, lloctinent i comissari del Sant Ofici de la Inquisició de la Maldat Herètica en la ciutat i diòcesi de Barcelona, per delegació de l'Inquisidor General en els territoris de la Corona d'Aragó, Francesc Sala, també de l'orde dels Predicadors,⁴³ inicià un procés d'inquisició, atès que era de domini públic («*fama publica referente voce clamosa pervenisset ad aures*») que un tal Pere Marc, mestre de cases («*magister domorum*»), ciutadà de Barcelona, invocava els dimonis, tenia dimonis familiars, els oferia encens, els adorava i els feia altres oficis de latria que sols pertanyen a Déu i, endemés, feia pràctiques adivinatòries i sortilegis. És per això que es feia

Marchi ac omnes exceptiones et deffensiones, que de iure essent concedende, sibi concessisset; idemque Petrus Marchi, seu verius eius procurator [...] quasdam cedulas sive positiones in locum deffensionum obtulisset, confidensque de clementia dicti domini locumentis sive commissarii noviter creati, dictas deffensiones et exceptiones offerre omisisset et de probatione ipsarum minime curasset, petiissetque instanter ad ulteriora procedi et ab impositis penitus absolvi [...] iidem domini iudices, habitis in et super premissis diversis colloquiis, tractatibus, consiliis et collationibus cum multis tam in sacra theologia quam in utroque iure peritis, ipsorumque votis et relationibus collectis [...]”, Apèndix documental, doc. 1.

43. Sobre els delegats, lloctinents o comissaris de l'Inquisidor General del Sant Ofici i la seva autoritat, vegeu el que diu Nicolau Eimeric al seu *Directorium inquisitorum*: “*Utrum Inquisitor possit sibi Vicarium seu Commissarium auctoritate Apostolica instituere? Respondemus quod sic: quia delegatus est domini nostri Papae, ut dictum est supra [...] Delegatus autem potest subdelegare [...] Possunt igitur Inquisitores subdelegare et commissarios seu vicarios facere et instituere [...] Utrum Inquisitor Vicario suo seu commissario possit plenarie committere vices suas? Respondemus quod sic, nam delegatus, ut dictum est supra [...], est delgatus domini nostri Papae [...] Et omnis delegatus potest subdelegare et alteri plenarie committere vices suas [...] Potest igitur Inquisitor commissarium instituere et eidem committere ut possit delatos vel suspectos citare, testes examinare, reos condemnare, et generaliter eidem committere plenarie vices suas*”, p. 588-89.

sospitós d'heretgia.⁴⁴ Amand des Vall, el lloctinent o comissari de l'Inquisidor General, bon coneixedor del *Directorium inquisitorum* de Nicolau Eimeric, com demostrà sempre en altres processos, fou l'instructor de la causa amb l'ajut de dos funcionaris de la cúria de l'inquisidor: el procurador fiscal Pere de Torres, batxiller en dret canònic i civil i ciutadà de Barcelona, i l'advocat fiscal Francesc Colomer, doctor en decrets i també ciutadà de Barcelona. En tots els tràmits estigué present el notari públic de la ciutat de Barcelona Bartomeu Costa, el qual llevà acta dels tràmits de cada una de les fases del procés. Finalitzada la instrucció de la causa, el comissari del Sant Ofici de la Inquisició publicà els resultats de la inquisició o investigació i en lliurà còpia a l'imputat, Pere Marc, perquè presentés o al·legués les seves defenses amb l'ajut d'advocat i procurador.

La instrucció de la causa, és a dir, la fase «en ofensa», en haver arribat la notícia d'un crim d'heretgia pretesament comès pel mestre de cases Pere Marc, consistí primer en la detenció del sospitós i el seu ingrés a la presó que es trobava al palau episcopal. Pere Marc fou tractat amb duresa per

44. Vegeu la descripció dels nicromants heretics que fa Nicolau Eimeric en el *Directorium inquisitorum*: “*Quaestio XLIII. De invocantibus daemones: Invocantes namque daemones quantum ad modum trifarie variantur, ut apparet in libro qui Salomoni inscribitur, qui Tabula Salomonis intitularur [...] Apparet etiam in libro qui Honorio necromantico, qui Thesaurus necromantiae a necromanticis appellatur [...] In praedictis enim et aliis nonnullis libris et inquisitionibus apparet quod quidam daemones invocantes manifeste exhibent honorem patriae daemonibus invocatis, utpote eis sacrificando, adorando, orationes execrabiles effundendo, se daemonibus devovendo, obedientiam promittendo, aliquid se facturos pro daemonibus asserendo, per talem daemonem iurando, per nomen alicuius superioris daemonis istum, quem invocant, adiurando, laudes daemonum vel cantus in eius reverentia promendo, genua flectendo, prostrationes faciendo, castitatem pro daemonis reverentia vel monito obervando, ieiunando vel carnem suam alias macerando, vestibis nigris vel albis pro daemonis reverentia et artis monito induendo, per characteres et signa et ignota nomina obsecrando, luminaria accendendo, thurificando, de ambra, ligno aloes et similibus aromaticis subfumigando, aves vel animalia alia immolando, sanguinem proprium ex se emittere procurando, aves et animalia seu eorum partes comburendo, sal in ignem mittendo, holocaustum de quovis faciendo. Omnia enim praedicta, et quam plura alia nefaria in praedictis inveniuntur a daemonibus consultata et concupita, in quibus omnibus et quolibet praedictorum honor patriae, si praedicta bene considerentur, daemonibus exhibetur. Si enim bene antiquae et novae legis sacrificia Deo exhibita contemplantur, illico inveniuntur quod supradicta non daemonibus, sed Deo solummodo tanquam vera sacrificia exhibenda [...] Quidam autem daemones invocantes exhibent daemonibus invocatis non honorem patriae, sed duliae: utpote nomina daemoniorum inter nomina spirituum Beatorum vel Sanctorum in suis quibusdam nefariis orationibus miscendos mediatores in illis orationibus a Deo*

Amand des Vall, lloctinent de l'Inquisidor General. Atesa la gravetat del delict, l'imputat fou fermat amb anella i cadenes al coll i grillons als peus. Es decretà la seva comunicació plena: ni la seva dona, Constança, ni el seu fill podrien visitar-lo per donar-li consol i ànims i poder portar-li aliments i roba, com era habitual en el cas de detinguts que es trobaven a les presons, tant l'episcopal com la secular. Tampoc no li fou permès la designació de procurador perquè realitzés les tasques necessàries per preparar la defensa, ni d'advocat perquè el representés davant el tribunal i redactés les al·legacions i apel·lacions pertinents.⁴⁵

Tot seguit es procedí a la recerca de testimonis i es féu el registre de la casa de l'imputat en cerca de proves. Els testimonis foren diversos. De l'acta notarial del procés podem deduir que, tret d'un d'ells, els testimonis no aportaren cap dada que confirmés la imputació d'actes d'adoració al dimoni i, per tant, l'acusació d'heretgia. Tanmateix es féu un registre minuciós del domicili de l'imputat, el resultat del qual semblava confirmar la veracitat de la imputació. En el registre estigué present un notari públic de la ciutat de Barcelona, l'esmentat Bartomeu Costa, notari de la causa, el qual

exaudiendis ponendo, cereos accedendo, et Deum per eorum nomina vel merita obsecrando [...] Quidam autem daemones invocantes quaedam faciunt invocando, in quibus non apparet clare quod honorem latrae nec duliae exhibeant daemonibus invocatis, ut circulum in terra describendo, puerum in circulo ponendo, speculum, ense, amphoram vel aliud corpus pervium coram puero statuendo, ipso nicromantico librum tenente ac legente et daemone invocante, et similia multa, ut praedicta ars et talium multorum confessio satis docet [...] Et similiter etiam in aliis operibus magicis in quibus complementum operis ex virtute daemone expectatur. In omnibus enim est apostasia a fide, propter pactum inicum com daemone, vel verbotenus si invocatio intersit, vel facto aliquo, etiam si sacrificia desint [...] Ex his apparet quod magicam artem sectantes et exercentes, ut haeretici sunt habendi et vitandi [...] Sed daemones invocantes et eisdem sacrificantes, magicam artem sunt in hoc sectantes et exercentes, ergo ut haeretici sunt ab Ecclesia Dei habendi et vitandi. Et sequitur: illud etiam non est omittendum, quod quaedam sceleratae mulieres, retro post satanam conversae, daemonum illusionibus et phantasmatis seductae, credunt et profitentur se nocturnis horis cum Diana dea paganorum, vel cum Herodiade et innumera multitudine mulierum, equitare super quandam bestiam, et multarum terrarum spatia intempestae noctis silentio pertransire eiusque iussionibus velut dominae obedire et certis noctibus ad eius servitium evocari [...] Ex his apparet quod praedictae sceleratae mulieres in perfidia perseverant, a recta via deviant atque fide et earum mentibus infidelibus daemones se obiciunt et deludunt", Directorium inquisitorum, p. 360-363.

45. Vegeu el procés d'Agnès, muller de Berenguer Modoy, més endavant. Quasi les mateixes acusacions i el mateix tracte: escorcoll sistemàtic, grillons i cadenes, empresonament amb aïllament.

llevà acta del resultat, és a dir, elaborà i signà un inventari de tot el que havia estat trobat. El registre es féu el dia 20 d'agost, quasi set mesos després que el procés hagués començat.⁴⁶

Pere Marc, l'imputat, posseïa diversos textos sobre màgia i culte al diable que semblaven allunyar els dubtes sobre la certesa de l'acusació. Posseïa diversos quaderns del *Llibre de las Semiforas*,⁴⁷ *lo qual donà lo Creador a Adam*, en tres còpies diferents, text que s'incloïa en el segon *Llibre de Raziel*, llibre de màgia, el contingut del qual venia de Raziel, l'àngel guardià del paradís.⁴⁸ Més sospitós per a un imputat d'heretgia era posseir el llibre *Clavicula Salomonis*, ni que fos tan sols una part, que arribà a ser nomenat també *Llibre del Diable*, el més cèlebre i temut manual de màgia ritual, considerat per la Inquisició herètic, on es descriu com preparar-se un mateix i preparar els instruments requerits per a les operacions de màgia, quines fórmules emprar, quins símbols i segells fer servir, com conversar amb els esperits evocats i quina petició fer-los.⁴⁹ Un altre dels llibres trobats a casa seva era la *Consecratio Arymadernari*, príncep dels inferns, reputat en l'antiguitat com origen de tot mal. Un altre dels textos era *Experimentum spiritus Bilech*, també un llibre de màgia. També, el text *Ad impe-*

46. No ha estat possible, almenys fins ara, trobar la còpia de l'inventari validat pel notari Bartomeu Costa l'any 1440. Disposem tan sols d'una transcripció, que pel seu interès reproduïm, que es troba a A. BALAGUER Y MERINO, «Carta al Sr. D. Matias de Martino parlantli de la superstició á Catalunya en lo segle XV», *La Renaixensa*, v. VI, 2 (1876), p. 284-290 i 297-298. Andreu Balaguer y Merino portà a terme diverses tasques a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Hom pot deduir, doncs, que «l'original» es trobava en aquest arxiu. Era habitual en aquella època portar a casa el material de l'arxiu sobre el qual es treballava. Això explica, per tant, la seva pèrdua. Esperem que algun dia pugui ser trobada la còpia del segle XV de l'inventari. La nostra reproducció del text ha estat adaptada a les normes actuals i hem corregit, sempre que era possible, la lectura subjectiva i, ocasionalment, deficient d'Andreu Balaguer. Vegeu la reproducció que en fa M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, v. III, Madrid: CSIC, 1947, p. 434-436. D'aquest prové el text de l'inventari que es troba a E. FORT I COGUL, *Catalunya i la Inquisició...*, p. 114-116.

47. «*Semiforas*» són els noms sagrats. Com es diu al llibre, «*semiforas, quod significat nomen perfectum*».

48. Cf. L. DE BARRIENTOS, *Trattato sulla divinazione e sui diversi tipi d'arte mágica*, Torino, 1999. Vegeu d'aquesta obra el cap. «Raziel, astrologia, cabala e alchimia», p. 25-41.

49. Nicolau Eimeric coneixia molt bé aquest llibre: «*Item tempore eiusdem Innocentii Papae VI idem frater Nicolaus Eymerici, Inquisitor, et Arnaldus de Buschetis condemnarunt quendam magnum et grossum librum daemonum invocationum in septem partes distinctum, qui intitularur Liber Salomonis, in quo erant scripta sacrificia, orationes, oblationes et nefaria quamplurima fieri daemonibus consultata*», *Directorium inquisitorum*, p. 336.

trandum quidquid volueris, la finalitat del qual era assolir qualsevol desig per qualsevol via. Dos curts textos per a seduir les dones, dels quals un començava amb la frase «*Si vols que la fembra digue tot son coratge*» i l'altre «*Per fer venir dones*». Un quadernet sobre com fer jocs de mans, l'incipit del qual era «*En qual manera se preparen speriments de furts*». Hom trobà també fulls de paper i fragments de pergamins escrits de la pròpia mà de l'imputat, Pere Marc, amb invocacions a esperits i dimonis. També papers i pergamins amb diversos dibuixos i imatges, planxes d'estany amb «*rotlos*» o cercles usats pels mags com a signes propicis d'evocació d'un mal esperit. A més a més, hom trobà pedres, cristalls, herbes i altres elements per a objectius desconeguts. Una part d'aquest material implicava pràctiques d'un culte implícit als dimonis, una altra part portava a la conclusió que el culte al diable era a penes indubtable.⁵⁰

50. Nicolau Eimeric, al *Directorium inquisitorum*, exposa els signes que permeten conèixer el nigromant heretge: «*Magi hareticales, seu necromantici, vel daemonum invocatores et sacrificatores, qui iidem sunt, per signa exteriora huiusmodi dignoscuntur: habent enim, ut communius, ex visione et apparitione, ac colloccatione malorum spirituum torvum visum et obliquum, ponuntque se ad divinandum de futuris, etiam de illis quae dependent ex mera Dei voluntate vel hominum, nonnulli eorum astrologiae vel alchimiae intendentes: unde si Inquisitori aliquis deferatur quod necromanticus est, et apparet manifeste quod alias est divinator, vel astrologus, seu alchimista, maximum signum sit Inquisitori de veritate. Nam divinatores, ut plurimum, expresse vel tacite sunt daemonum invocatores. Astrologi etiam, ut frequenter, et alchimistae, ut in pluribus, nam quando non possunt pertingere ad finem intentum, daemonis auxilium quaerunt, invocant et implorant, et implorando obsecrant et sacrificant tacite vel expresse*», p. 475. Tota màgia era reprobable? És d'interès, pel que fa això, el comentari de Francisco Peña a aquest passatge del *Directorium inquisitorum*: «*Prudenter vero Eymericus hoc loco non dixit magos simpliciter, sed magos haereticos, quasi velit indicare non omnem magiam illicitam, aut magos omnes vetitos et malos. Quod ut apertius intelligatur [...] duplicem in primis esse magiam [...] mathematicam unam, alteram naturalem sive elementariam, quamvis utraque naturalis sit, cum utraque sine daemonum praestigiis exceri possit [...] Naturalis magia, quae ex compositione et mutua unione quarundam rerum, miras alias quasdam res producit, ut si quis mixturam faciat quae sub aquis ardeat, vel quae a radiis solis accendi possit, vel si quis ignem in certa materia ita accendat, qui ex oleo extinguitur, et similia. Magia mathematica est quae per Geometriae et Arithmeticae regulas mira prorsus opera fabricat: ut columbam, quae in aere volitet [...] Ex his orta est tertia venefica vocata, seu malefica et infamis, que tota est ex immundorum spirituum incantationibus et invocationibus concinnata: nefaria eam peperit curiositas, nam cum multi vera arte destituti, mira illa opera, de quibus diximus, fabricare non possent, ad daemones confugerunt, qui haec illos docerent [...]*», *Directorium inquisitorum*, p. 475-76. Sobre màgia i nigromància a l'època medieval, vegeu R. KIECKHEFER, *La magia en la Edad Media*, Barcelona, 1992. En aquesta obra pot trobar-se una

Finalitzada la primera fase del procés, la fase «en ofensa», començava la segona fase, l'esmentada ja «en defensa». En aquest moment, però, Amand des Vall havia estat substituït per un nou lloctinent o comissari de l'Inquisidor General, el nom del qual era Guillem de Torre, també de l'orde dels Predicadors. Pere Marc, ara mitjançant el seu procurador, no presentà les seves defenses, és a dir, renuncià per escrit a les inspeccions oculars i als testimonis «de coartada», tot demanant amb insistència que el procés seguís el seu curs i que ell, l'acusat, fos absolt de totes les imputacions, atesa la manca de proves per a l'acusació objecte del procés. Per consegüent, la segona fase «en defensa», la part de l'acusat, fou molt breu.

El lloctinent o comissari del Sant Ofici, Guillem de Torre, donà per acabades les dues parts del procés prèvies a la tercera, la lectura de la sentència. Seguidament, el comissari comunicà al bisbe de Barcelona, màxima autoritat eclesiàstica, Simó Salvador, el procés d'Inquisició contra l'acusat Pere Marc. El bisbe, per la seva banda, lliurà la causa al seu vicari general, el canonge de Barcelona Narcís de Sant Dionís. Amb aquest fet, Narcís de Sant Dionís era designat jutge de la causa. Narcís de Sant Dionís actuaria amb el jutge nomenat per l'Inquisidor General, que no era cap altre que l'esmentat frare dominicà Guillem de Torre, el substitut de l'instructor de la causa i, per consegüent, ell també instructor abans que jutge.

Mentrestant, l'acusat, mitjançant el seu procurador, demanava amb insistència que es procedís amb diligència. Els jutges del tribunal de la Inquisició, els esmentats Guillem de Torre i Narcís de Sant Dionís, fixaren la data per a la lectura de la sentència: seria llegida el dia 15 d'octubre de 1440.⁵¹

abundosa i selectiva bibliografia. Vegeu també G. R. QUAIFFE, *Magia y maleficio. Las brujas y el fanatismo religioso*, Barcelona, 1989. E. GARCÍA FERNÁNDEZ, «Herejes, inquisidores y gobernantes en la Europa Medieval (siglos XI al XV)», a *Disidentes, Heterodoxos y marginados en la Historia. Novenas Jornadas de Estudios Históricos*, Salamanca: Universidad, 1991, p. 51-84. E. GARCÍA FERNÁNDEZ, «Ciencia y magia en la Edad Media», *Cuadernos del Cemyr*, 8 (2000), p. 11-52.

51. Pere Marc no mancava de contactes i amics, com ho demostra el fet que, malgrat que havien passat alguns mesos des que es trobava a la presó, el dia 12 d'octubre, dos dies abans de la lectura de la sentència, li fou concedit un préstec mitjançant un contracte de «comanda-dipòsit» per Lluís Palat, funcionari encarregat de la cura de la presó del veguer de Barcelona, l'autoritat secular. Aquest préstec li havia de permetre pagar honoraris i deutes. Transcrivim tot seguit l'instrument notarial que ho acredita: “*Noverint universi quod nos Petrus Marchi, magister domorum, civis Barchinone, et Constancia, eius uxor, confitemur et recognoscimus vobis Ludovico Palat, carcerario carcerum Curie vicarii Barchinone, quod habuimus et recepimus a vobis et tenemus in vestra pura comanda, puro et pla-*

Fins a aquesta data, els dos jutges analitzaren les proves, consultaren amb experts en Teologia i Dret Canònic i Civil i reberen els seus informes.

Aquell mateix dia, és a dir, el 15 d'octubre de 1440, es reuní el tribunal al palau episcopal, a les dependències del vicariat. Estava present l'acusat, de genolls davant dels jutges. Es trobaven també presents el procu-

no deposito vestro, octo libras monete Barchinone de terno. Et ideo renuntiantes exceptioni pecunie predictae non numerate et non tradite et doli mali, et actioni in factum, et omni alii iuri, rationi et consuetudini contra hec repugnantibus, convenimus et promittimus vobis quod predictas octo libras solvemus, reddemus, trademus et restituemus vobis et vestris, aut cui seu quibus volueritis loco seu nomine vestri, quomodocumque vobis placuerit, cum seu quando et ubicumque per vos seu vestros aut nuntium vel procuratorem vestrum fuerimus requisiti, sine omni videlicet dilacione, excusatione et exceptione, et etiam sine aliquibus dampno, missione et interesse vestro et vestrorum. Quinymo solvemus, refficiemus, satisfaciemus et emendabimus vobis et vestris indilate omnes et singulas missiones, sumptus, dampna et interesse, quas et que pro dicto vestro deposito petendo, habendo et recuperando, vel aliqua eius parte petenda, habenda et recuperanda seu alias, ratione more solutionis et restitutionis eiusdem vos vel vestri feceritis et sustinueritis. De quibus quidem missionibus et expensis, dampnis et interesse predictis credatur vobis et vestris vestro et eorum plano et simplici verbo, nullo alio probationum genere requisito. Et pro hiis complendis et firmiter attendendis, tenendis et observandis, obligamus vobis et vestris scilicet ego dictus Petrus Marchi me personaliter et nos ambo dicti coniuges omnia et singula bona nostra et utriusque nostrum insolidum, mobilia et immobilia, ubique habita et habenda. Renuntiantes quantum ad hec beneficio novarum constitutionum et dividendarum actionum, et epistole divi Adriani, et consuetudini Barchinone loquenti de duobus vel pluribus insolidum se obligantibus. Et specialiter ego dicta Constancia, cerciorata ad plenum de iuribus meis, renuntio quantum ad hec beneficio Valleyani Senatus Consulti, quo cavetur mulieres fideiubentes alienam obligationem in se suscipientes, et Auctentice "Si qua mulier", posite C. "Ad Valleyanum", qua cavetur quod si qua mulier crediti instrumento proprii viri consencerit obligantis vel se aut substantia sua obnoxia fecerit pro eodem, quod huiusmodi consensus seu obligatio mulieris non valeat in aliquo, nisi manifeste probetur peccaniam ipsam in utilitatem ipsius mulieris fore conversam; et consuetudini Barchinone dicenti quod, quando mulier se obligat cum marito in mutuo, deposito vel comanda, non teneatur, dum bona mariti sufficiant, et in defectu bonorum viri teneatur quoad dimidiam tantum; et quoad obligationem bonorum dicti viri mei doti et sponsalicio meis et iuri ypothecarum mearum que habeo et habere debeo in et super bonis dicti viri mei. Que omnia et singula vobis dicto Ludovico Palat quantum ad hec ex pacto remitto. Et nos ambo dicti coniuges omni alii iuri, rationi et consuetudini contra hec repugnantibus. Et quia forte renuntiationes per me dictam Constanciam facte non valerent nisi iuramento coroborarentur, ideo iuro sponte in animam meam per Dominum Deum et eius sancta quatuor Evangelia, manibus meis corporaliter tacta, predicta omnia et singula attendere et complere, tenere et observare et in aliquo non contra facere vel venire ratione dictorum iurium meorum tantum, et non alias. Hec igitur que dicta sunt supra, facimus, paciscimur, convenimus et promittimus nos dicti coniuges

rador fiscal, Pere de Torres, i l'advocat fiscal, Francesc Colomer. Procurador i advocat, com a funcionaris de la cúria del lloctinent de l'Inquisidor General, intervenien de part del fisc. Assistia també Bartomeu Costa, notari públic de la ciutat de Barcelona, el qual havia de llevar acta pública dels fets. Seguidament, davant de tres testimonis, els jutges procediren a la lectura de la sentència. Els jutges determinaren que no quedava provat que l'acusat, Pere Marc, invoqués els dimonis, fes pràctiques endevinatòries i sortilegis amb adoració dels dimonis, els encensés, els fes pregàries i els consultés, pràctiques susceptibles de ser qualificades com a heretgia i per les quals hom havia de procedir contra l'acusat per heretge. Dels testimonis, tan sols un d'ells estava d'acord amb el fet que l'acusat havia comès crim d'heretgia. El pes probatori dels textos trobats a casa seva i de l'altre divers material fou considerat irrellevant per a una condemna de crim d'heretgia. La sentència, doncs, fou d'absolució del crim d'heretgia. De la sentència es pot deduir que els jutges consideraren que els testimonis no aportaven certesa sobre l'acusació. D'altra banda, el fet de posseir llibres, textos i objectes sobre i per al culte al diable i pràctiques de nigromància, no era prova suficient per a poder deduir amb certesa i fora de tot dubte que l'acusat Pere Marc donava culte al dimoni, que practicava la màgia i la nigromància. Per consegüent, hom no podia arribar a la conclusió que s'havia de procedir contra ell per heretge. És per això que no hi havia altra conclusió que la sentència fos d'absolució del crim d'heretgia.⁵²

ges per nos et omnes heredes et successores nostros quoscumque vobis dicto Ludovico Palat et vestris, et vobis etiam notario infrascripto, tanquam publice persone, pro vobis et vestris et pro aliis etiam personis omnibus, quarum interest et intererit, recipienti et paciscenti ac etiam legitime stipulanti. Actum est hoc Barchinone, duodecima die octobris, anno a nativitate Domini millesimo CCCC quadragesimo. Sig+num Petri Marchi, predicti, qui hec laudo et firmo. Sig+num Constancie, eius uxoris, predicte, que hec laudo et firmo et iuro. Testes huius rei sunt: discretus Petrus Poncii, notarius, et Dominicus Siba, causidicus, cives Barchinone". AHPB, Bartomeu COSTA (major), Primus liber comunis, 1438, desembre, 17 - 1442, gener, 27, s/n.

52. "Cum constet nobis per processum dicte inquisitionis, videlicet tam per testes quam per ipsius delati confessiones, quod dictus Petrus Marchi delatus fuerit invocator demonum seu uti divinacionibus et sortilegiis cum adoratione demonum, turifficatione, et alias circa ydolorum aras nepharias preces emittere seu demones consulere, taliter quod saperent heresim manifeste et ex quibus contra eundem ut hereticum esset procedendum, nisi per unum testem consonum criminis, idcirco, hiis attentis et consideratis et alias, pronuntiamus, sententiamus et declaramus dictum Petrum Marchi de hiis heresibus, de quibus fuit apud nos delatum, et contentis in processu dicte inquisitionis fuisse et esse absolvendum, et

Ara bé, de les deposicions o declaracions dels testimonis, de la confessió feta per l'imputat, de l'existència en el seu domicili de llibres, altres escrits i divers material, no hi havia dubte que l'imputat, Pere Marc, malgrat que no fos considerat heretge, sí que per les seves pràctiques havia actuat il·lícitament i havia pecat. Tanmateix, tenint present que l'imputat Pere Marc havia passat massa temps en una duríssima presó amb grillons als peus i també amb una anella i cadena al coll, no havent rebut cap visita de la seva esposa ni del seu fill, tot això ja era suficient penitència. Més encara, l'acusat havia plorat els seus pecats. Per últim, calia tenir present la pobresa extrema de l'acusat. És per tot això que els jutges es mostraren clementes. L'amonestaren severament per les seves pràctiques sospitoses de nigromància i li requisaren tots els seus llibres, cèdules i escriptures sospitoses. A més a més, li imposaren com a penitència pels seus pecats resar cada dia i de genolls, a casa seva o en un altre lloc que pogués, el salm *Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam*, és a dir, el salm 50.⁵³

El dia en què fou llegida i publicada la sentència, és a dir, el dia 15 d'octubre de 1440, per manament dels jutges i a instàncies del procurador fiscal, tots els llibres i altres escrits trobats en poder de l'acusat Pere Marc foren lliurats al comissari de l'Inquisidor General i, en haver estat reprovats, foren llançats al foc a la plaça o pati que hi havia (i hi ha) davant l'entrada

eundem cum presenti a dicto crimine heresis absolvimus et relaxamus et nostro fischi procuratori scilencium imponimus sempiternum", Apèndix documental, doc. 1.

53. "Verum quia tam ex testimonibus et confessionibus dicti delati quam ex libris, cedulis et scriptis apud eundem delatum repertis et alias constat nobis ipsum Petrum Marchi demones invocasse alias quantum per adorationem et turificationem et modo et forma heresim manifeste sapientibus, licet de eius animo et affectu satis constet, propter quod non est dubium dictum Petrum non minimum errasse sive peccasse, considerato tamen et attento quod dictus Petrus Marchi, qui in duro et durissimo carcere per longum tempus apartatus cum compedibus et cathena in collo stetit, absque eo quod non permittebatur ut eius uxor et filii eundem visitarent nec cum eo loquerentur, satis ex eo penitentiam reportavit et sua peccata flevit, considerata etiam ingenti inopia et paupertate dicti delati, volentes cum hiis et aliis attentis nos haberi cum dicto Petro Marchi potius misericorditer quam iustitie sequi rigorem, quod propter predicta gesta per eum et attemptata pro dicta demonum invocatione et aliis de quibus est delatus, ut pro penitentia et loco penitentiae, factaque primitus per nos dicto delato diligenti monitione et dictorum criminum redargutione, exutisque coram eodem delato omnibus libris, cedulis et scripturis suspectis apud dictum delatum repertis, iniungatur eidem ut per unum annum continuum die qualibet genibus flexis, et etiam aliqua si comode facere poterit, seu in domo vel alio loco congruo, dicat pro eius peccatorum remissione psalmum de "Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam", Apèndix documental, doc. 1.

del palau episcopal, essent-hi present el notari de la ciutat de Barcelona Bartomeu Costa i els testimonis, ja presents a la lectura de la sentència, i d'una gran multitud.⁵⁴ Tot seguit, en haver estat alliberat perquè havia estat absolt del crim d'heretgia, l'acusat Pere Marc sol·licità del notari un instrument públic o acta pública de tots els fets, acta que tanscrivim en primer lloc a l'Apèndix documental i que fou transcrita al protocol pertinent de la seva notaria.

Pere Marc, mestre de cases i ciutadà de Barcelona, malgrat la seva declaració de innocència i penediment extern, tornà a fer com abans. Dos anys més tard, és a dir, l'any 1442, tornava a ser a la presó del palau episcopal de Barcelona acusat dels mateixos delictes, és a dir, de nigromància. Igualment, com abans, es trobava fermat amb anella i cadena al coll i grillons als peus. Atès que era un relapse, ara arriscava la vida, per la qual cosa planejà i portà a terme un intent de fugida de la presó on es trobava. No hi reeixí. En haver estat capturat, fou tornat de bell nou a la presó episcopal.

Aquest mateix dia, és a dir, el 27 de juliol de 1424, el comissari del bisbe de Barcelona i el comissari de l'Inquisidor General «*in causa fidei*» iniciaren un nou procés contra Pere Marc encaminat a esbrinar els fets referits a la seva fugida i a identificar els possibles col·laboradors en la fugida d'un acusat de crim d'heretgia. Primer, fou interrogat Mateu ses Serres, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona i rector de la parròquia d'Argen-tona, que es trobava també pres al càrrec episcopal, però en una estança diferent de la de Pere Marc. Tot seguit declararen com a testimonis fra Antoni, de l'orde del Carme, i Joan Diç, un seglar que vivia a Barcelona. Tant el frare carmelità com el seglar es trobaven també presos a la mateixa estança que l'imputat. A més a més, prestà declaració Constança, l'esposa, activa col·laboradora en la fugida del seu marit, en haver estat ella qui havia fornit a Pere Marc les eines necessàries per a poder fer un forat a la paret que separava la dependència destinada a presó d'una altra dependència destinada a celler. Pere Marc, en haver fet el forat, pogué passar al celler i des d'aquí sortí al carrer, on l'esperava la seva muller Cons-

54. “*Et post ipsius sententie promulgationem de mandato dictorum dominorum iudicum sive comissariorum, et ad instantiam dicti procuratoris fischalis, omnes libri et cedule per dictum Petrum Marchi dicto domino locumtenenti inquisitoris traditi ut reprobati fuerunt igne combusti in platea introhitis dicti palacii die, hora et anno et loco proxime dictis, presente me dicto et infrascripto notario et testibus predictis, ad premissa vocatis specialiter et assumptis*”, Apèndix documental, doc. 1.

tança i alguns amics seus. La seva llibertat durà ben poc, perquè tan sols pogué fer una curta cursa. A la Plaça Nova, la que hi ha davant la Seu de Barcelona, malgrat la seva resistència, fou capturat i tornat a la presó episcopal. No sabem el resultat final del procés, atès que el procés tan sols conté els interrogatoris dels testimonis, els reinterrogatoris i els acaraments de diversos testimonis per les contradiccions que hi havia en llurs respostes. Probablement el procés no arribà a la fi, perquè no hi havia possibilitat d'imputar a col·laboradors d'un acusat de crim d'heretgia i, per consegüent, que aquests fossin acusats com a sospitosos d'aquest crim.⁵⁵

55. Transcrivim tot seguit l'interrogatori del testimoni Joan Diç, habitant de Barcelona, on es troba l'acusació de nigromància dirigida contra Pere Marc i la seva versió dels fets de la fugida: *«Iohannes Diç, habitator Barchinone, deponens in facto suo proprio sine iuramento.*

Et primo interrogatus si ell, testimoni e deposant, sab ni ha oït dir si en Pere March, mestre de cases, lo dia present és fugit de la presó comuna del senyor bisba de Barchinona, dins la qual ell, deposant e testimoni, era detengut pres, e dix que bé sab que és fugit de la dita presó lo dia present.

Interrogatus com ho sab, e dix que per tant com ha vist lo forat que ha fet en la dita presó, per on és fugit lo dit Pere March.

Interrogatus si ell, testimoni e deposant, sab o ha oït dir com ha fet lo dit forat ni ab què, e dix que ell, deposant e testimoni, lo li ha vist fer, e que li ha vist fer lo dit forat ab un pich sens mànech e un scrapre e un ferro agut e ab lo mànech dels guilons. E axí mateix li viu tenir una lima.

Interrogatus si ha molt temps que tenia los dits ferraments, e dix que III o IIII setmanes ha que lo dit Pere March tenia los dits ferraments, car lo dit Pere March los mostrà a ell, testimoni.

Interrogatus per quina rahó mostrà lo dit Pere March a ell, testimoni e deposant, los dits ferraments, e dix que per tant com lo dit Pere March dehia a ell, deposant e testimoni, que se'n volia enar, e convidave a ell, testimoni, si se'n volia enar, mostrant-li los dits ferraments. E ell, deposant, responia que no se'n volia enar.

Interrogatus si ell, testimoni e deposant, viu exir lo dit Pere March per lo dit forat, e dix que no lo viu exir per lo dit forat. Bé és ver que après que lo dit Pere March ha passat lo dit forat e fou passat en lo seller del dit palau, lo dit Pere March convidà infinides vagades a ell, deposant, que se'n anàs ab ell dient lo dit March a ell, deposant, e a mossèn Matheu Serra, prevera, que si ells cridaven, que ell los mataria. E ell, deposant e testimoni, per por de las dites manaces tench a noves lo dit Pere March tant com poch. Però, a la fi, per la dita por ell, testimoni e deposant, liurà al dit Pere March la clotxa d'ell, deposant, [...] lo gipó [...] lo, en sperança que se'n iria ab ell. Però ell, deposant, no ho ha volgut fer, car après la fuyta del dit March lo senyor bisba e sos oficials lo han trobat dins la dita presó ab grillons en les cames.

Interrogatus si ell, deposant e testimoni, sab ni ha oït dir si en la dita fuyta ha donat consell, favor ni ajuda algú, e dix que no-y sab res, sinó que la muller e fill del dit Pere March foren a les portes de la dita presó lo dia proppasat. E lo dit Pere March encarregà los dits muller e fill que ab serts hòmens fossen dins les vergons, perquè cuidassen al dit Pere March en la dita fuyta, dient que per lo matí del present dia hi fossen.

Procés per crim d'heretgia contra Agnès, muller de Berenguer Modoy, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona, i acta notarial de les apel·lacions fetes contra el lloctinent o comissari de l'Inquisidor General per maltractament i sospita de parcialitat

En el *Primus liber comunis* del notari Bartomeu Costa,⁵⁶ el mateix que conté l'acta notarial del procés inquisitorial contra Pere Marc per crim d'heretgia, hem trobat també un instrument contenint, en forma pública, els diver-

Interrogatus si sab ni ha oït dir qui eran los dits hòmens, e dix que no ho sab ell, testimoni e depositant.

Interrogatus si sab ni ha oït dir que alguns, stans dins lo carçre o fora lo carçre, hagen donat consell, favor ni ajuda al dit Pere March en la dita fuyta, e dix que no, ni creu que li fretiva consell, car ell ne dóna a molts en via de mal.

Interrogatus si ell, depositant e testimoni, ha vist ni oït dir si la muller del dit Pere March ha aportat guix en la dita presó e hage aquell liurat al dit Pere March, e dix que, despuys que ell, depositant, és en la dita presó, ell, testimoni, ha vist que entre diverses vagades la dita dona ha aportat al dit Pere March guix, que podia ésser en torn XVIII o XX diners.

Interrogatus per què volia lo dit guix, e dix que per foradar e tepar en diverses lochs la dita presó.

Interrogatus quomodo scit, et dixit quia vidit ipse testis.

Interrogatus si la dita dona muller del dit Pere March sabia que lo dit Pere March volgués lo dit guix per tepar e destepar los forats de la dita presó, e dix que hoc sabia-hi, car ell, testimoni, oí com lo dit Pere March dehia que volia lo dit guix per la dita rahó.

Interrogatus si ell, testimoni, sap qui ha aportats los dits ferros, e dix que no ho sap ell, testimoni e depositant.

Interrogatus quant pot haver que los dits ferros hi eran, e dix que ja hi eran com ell, depositant, entrà en la presó, car ell, testimoni e depositant, entrà lo dimecres ans de Corpore Christi proppassat en la presó. E lo dit March après mostrà a ell, depositant, los dits ferros convidant a ell, testimoni, e induhint-lo que ell, testimoni, fugís. E ja ell, testimoni, trobà que lo dit March havia assejat de foradar en la dita presó diverses lochs. E axí matex ell, testimoni, oí dir a dit Anthoni que fra Anthoni de l'orda del Carme de Barchinona, qui ab dit March stave pres en la dita presó, li havia ajudat a fer los dits forats.

Interrogatus si ell, depositant, sab si lo dit Pere March stant en la dita presó ha dites ni obrades algunes coses qui tòchan art de nigromància, e dix que no-y sab àls sinó que lo dit Pere March diverses vagades lo vahé apertar en la presó demunt dita. E deya cridant que pusque Déu no li podia ajudar, que diables que-l se'n portassen.

Fuit sibi lectum et perseveravit et cetera». ADB, *Processos*, núm. 843 (1442): [Pere March], *Fuga de la presó episcopal*, 20 f., s/n. Vegeu tot el text del procés a J. HERNANDO, «La inquisición en Cataluña en la Baja Edad Media. Un proceso por crimen de herejía contra el ciudadano de Barcelona Pere Marc (1440)», *Clio & Crimen*, 2005, p. 127-174.

56. AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Primus liber comunis*, 1438, *desembre*, 17 - 1442, *gener*, 27, s/n.

sos fets que portaren a la recusació d'Amand des Vall, de l'orde dels Predicadors, lloctinent de l'Inquisidor General en tots el territoris de la Corona d'Aragó, Francesc Sala, i també a l'apel·lació per part d'un acusat també del crim d'heretgia. Aquest instrument es troba tan sols indicat al *Manuale primum* del mateix notari.⁵⁷ Però, en un *Plec de documentació diversa* també de Bartomeu Costa,⁵⁸ hi ha un quadern de 24 folis relligat, el fil del qual serví per a cosir la meitat dels folis pels marges externs (superior, inferior i lateral), és a dir, els primers 12 folis, mentre que els altres quedaven lliures per a ser llegits. Aquests darrers 12 folis contenen l'esmentada recusació del lloctinent de l'Inquisidor i l'apel·lació. El text, escrit sens dubte pel notari del tribunal de l'Inquisició o per un seu escriptent, conté nombroses correccions, interlineats i ratllats fets a l'escrivania del notari Bartomeu Costa, perquè com hom escriví al marge superior, «*est in forma publica et clausum traditum*». És a dir, se'n fa fer un instrument públic, copiat després al *Primus liber comunis* i referenciat al *Manuale primum*. Els primers 12 folis del quadern contenen les declaracions de diversos testimonis en el procés contra Agnès, muller de Berenguer Modoy, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona, acusada d'un crim d'heretgia. Per què aquesta primera meitat del quadern fou cosida? Cal tenir present que les declaracions dels testimonis o imputats es feien davant notari i testimonis que estaven obligats a mantenir secret del que veien i sentien («*fuit sibi iniunctum tenere secretum*»). És per això que el notari, en endur-se el plec a l'escrivania, per tal de, en haver estat corregit el text, posar-lo «*en forma pública*», hagué de cosir la part del quadern que contenia les declaracions de diversos testimonis per tal de mantenir-ne el secret. Així ha arribat fins avui.⁵⁹

El dia 31 de maig de 1440, Amand des Vall, lloctinent o comissari de l'Inquisidor general de la Corona d'Aragó a la ciutat i diòcesi de Barcelona, anà a la presó de la Vegueria de Barcelona, on es trobava des de feia ja 30 dies l'acusada Agnès («*quia per triginta fere dies in dicto carcere nimis duro sub duabus clausuris tenuistis*») per tal d'interrogar-la. Per tant, malgrat que el quadern esmentat, l'únic que ha arribat a nosaltres, no diu quan s'inicià el procés, podem deduir-ne que Agnès fou presa en començar el mes de maig i que, com era costum, llavors es començà el procés amb els interrogatoris de rigor.

57. AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Manuale primum*, 1438, desembre, 7 - 1444, setembre, 11, s/n.

58. AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Plec de documentació diversa*, 1439 - 1449, s/n.

59. Vegeu la transcripció a l'Apèndix documental, doc. 3 i 4.

El quadern tan sols conté les declaracions de tres testimonis. El primer fou Joan Garcia, notari, habitant de Barcelona, que havia estat hoste a casa de l'acusada Agnès i que més endavant en seria nomenat procurador en els afers tocants al procés inquisitorial. Un altre testimoni fou Caterina, muller de Bernat Font, ferrer, ciutadà de Barcelona. El tercer fou l'esmentat Bernat Font, que també havia estat hoste de l'acusada Agnès. Els crims d'heretgia que hom li imputava eren els de blasfèmia heretical, de bruixeria i de nigromància.

El notari Joan Garcia, en ser interrogat si la dona Agnès havia blasfemat contra Déu, la Verge Maria i els sants, respongué que un dia, per ira motivada per una esclava i en haver begut vi, digué tres vegades: «*Jo renech aytal –dient de Déu– si tal cosa no serà així*», insistint davant una nova pregunta de l'inquisidor que tres vegades blasfemà, afegint, però, que «*totes les tres vegades la vahia fallona e irade contra la dite slave*». Tanmateix, Joan Garcia, en decàrrec d'Agnès, féu constar que, en haver blasfemat, tot seguit se'n penedia. A més a més, Agnès tenia a casa un oratori a la seva cambra davant el qual resava, que els diumenges i festes anava a missa, com tot bon cristià, a l'església de Santa Maria del Pi.

Caterina, preguntada si l'acusada Agnès havia dit «*Déus non ha poder*», respongué que, malgrat que blasfemava sovint, no recordava que hagués dit aquesta blasfèmia. Sobre si blasfemava contra la Verge Maria dient que «*era axí corrompuda com altre done*», Caterina respongué negativament. El tercer testimoni, però, Bernat Font, digué que havia oït la dita Agnès «*renegar e despitar de Déu e dir 'en despit de Déu' e 'Déu non ha poder'*». Que això li oí dir almenys dues vegades. Sobre si renegava de la Verge Maria, repongué que li semblava que sí, però que no ho recordava amb certesa.

Cal tenir present que no tots els blasfems eren sospitosos d'heretgia, com exposa Nicolau Eimeric en el seu *Directorium inquisitorum*. Tan sols els qui ho feien de manera conscient i pertinaç contra els articles de la fe, com quan es nega l'omnipotència de Déu, cosa que aniria contra el primer article de la fe. També eren blasfems heretges aquells qui deien de manera conscient i pertinaç que la Verge Maria «*era axí corrompuda com una altre done*», cosa que anava contra l'article del Credo que diu «*natum ex Maria Virgine*». Si no es donava la consciència plena i la pertinàcia, la reiteració en aquesta blasfèmia els feia «*suspectos vehementer de haeresi*». I no era excusa la sola torbació, la fúria, la ira, la commoció, la inebrietat.⁶⁰

60. “[...] *Blasphemi sunt in duplici genere: quidam articuli fidei non obviant quoquomodo, utpote malum Deo, vel Beate Virgini imprecantes, eisdem maledicentes [...]* Quidam

A més d'ofensa a l'Eucaristia per aixecar-se les faldilles quan tocaven les campanes en l'elevació de l'hòstia consagrada,⁶¹ Agnès estava imputada també del crim d'heretgia per haver comès actes que podem qualificar de bruxeria, de nigromància. Malgrat que no és acusada directament de culte, ni de latria ni de dulia al dimoni, tanmateix és acusada de fer malefics relacionats, semblava, amb un capellà mort a la Plaça Nova. Hom pregunta si ha demanat a l'esmentat capellà, que havia viscut a casa seva, hòsties, se suposa que consagrades, en ús per acusats de bruixeria i de nigromància.⁶² Cal tenir present que ja havia estat acusada d'algunes pràctiques màgiques sospitoses i n'havia estat absoluta.⁶³ Algun testimoni accepta haver oït que, de nit, es despullava al terrat, feia rotllos i prenent un colom feia determinades arts (sacrificis?).⁶⁴ Tant Joan Garcia com la dona

sunt alii qui contra fidei articulos verba sua proferunt et eos agitant de directo, utpote qui Dei omnipotenciam infringunt, dicentes Deum tempus clarum vel huiusmodi factibilia non posse facere, quod est contra primum fidei articulum qui est credere in unum Deum patrem omnipotentem; vel qui Beate Marie Virginis matris Dei pudicitiam tollunt, dicentes eam meretricem [...] quod est contra articulum fidei qui est credere Filium Dei conceptum de Spiritu Sancto, natum fore ex Maria Virgine [...] Si in talibus verbis haereticalibus volunt stare et pertinaciter defensare, haeretici sunt habendi [...] Propter frequentiam habituatam, quae suspectos vehementer de haeresi illos reddit [...] Nec prodest quicquam, quod ad excusandum excusationes in peccatis ponitur a nonnullis, quod verba huiusmodi haereticalia evomentes, moventur ad proferendum sola turbatione et furia et non assertione firma et credentia [...] quia vinum noverat et eius fortitudinem sciebat et cavere expediebat [...] Et ita patet quod, licet blasphemi meri cadant sub titulo de maledictis et non de haeticis, et hi Inquisitoris haereticorum iudicio non subdantur, tamen blasphemi haereticales fidei articulos agitantes, trahuntur et cadunt sub titulo de hereticis et per consequens eorum inquisitio, iudicium et punitio ad Inquisitores noscitur pertinere”, Directorium inquisitorum, p. 355-356.

61. “Interrogatus si ell, testimoni, sab ni ha hoyt si ella deposant jamay tocant a les sglésies per levar lo Cors de Jhesuchrist, si-s ha levades les faldes e à mostrat les vergonyes en virtuperi del cors de Jhesuchrist, e dix que nunca-u ha fet”, Apèndix documental, doc. 3.

62. “Interrogatus si aquell capellà qui morí a la Plassa Nove, qui stave en la sua case, si nunca ha raptade ella deposant de neguns malifficis ne si nunca li ha demanades hòsties, e dix que pot ésser que és stade reptade de alguns affers de case, mas de neguns malifficis jamay per negú fon reptade”, Apèndix documental, doc. 3.

63. “Interrogatus si com ella fon presa la primera vagade, manà a negú que li tallàs la cuxe e que li matés una cèdula dins la cuxe, e dix que jamay ho dix a negú ne a negune, e que remet-ho al procés del qual és axit ab bone sentència”, Apèndix documental, doc. 3.

64. “Interrogata si ella, testimoni, sab ni ha hoyt dir que la dite done Agnès se sie despollade al seu terrat e que allà hage fets neguns rotlos, e dix que ella testimoni ha hoyt dir a la dona appellade Vicente, qui stà al entrant del carrer d'en Serra, devant un spacier, la qual ho vench dir a l'ort a la dite Agnès e a ella, testimoni, que lo fill d'en Vilar la havia escan-

Caterina, ambdós testimonis, negaren que Agnès fes aquestes pràctiques o, si de cas, afirmaren, com diu Caterina, que ho han sentit dir. Bernat Font, que no sap res del que feia al terrat, tanmateix, quan vivia a casa de la imputada, molts matins trobaven «*lo lit de la dite Agnès que aytal s'era al matí, com se levave, com al vespre, com se colgave. Si anave bruixant o no, no-u sap*». Però, interrogat si algun mal esperit anava a casa de la imputada, respongué que «*ben per un mes durà que sentiren una veu molt terrible qui venia tots vespres a les VIII° ores, e com ell testimoni la sentia, tot seu spaventave. E que pensàs que fos qualche diable e qualche ànime*».

Culpable? Innocent? Tot fruit d'un fals testimoni? Parcialitat palesa de l'Inquisidor o jutge? L'imputada Agnès ja havia estat processada per bruixeria, malgrat que fou absolta.⁶⁵ Tots els testimonis, però, estan d'acord

tade al vaynat, que dehia dir que la dite Agnès fahia rotlos al terrat e que prenia un colom e que n fahia algunes coses”, Apèndix documental, doc. 3.

65. Agnès, d'altra banda, havia estat la beneficiària d'un llegat testamentari de Pere de Vila-rasa, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona, la qual cosa, potser, no semblava propi d'una sospitosa del crim d'heretgia; tanmateix, als textos del procés que han arribat a nosaltres no se'n diu res. Ho sabem per la cessió de drets sobre aquest llegat que féu el dia 23 de juliol de 1420 a causa d'un deute: “*Noverint universi quod ego Agnes, uxor Berengarii Modoy, cursoris auris, civis Barchinone, ex certa scientia de et cum consensu et voluntate dicti viri mei inferius consentientis in solutum consimilis peccunie quantitatis quam vobis venerabili domine Catarine, uxori venerabilis Francisci de Camosio, [Manual: Iohannis de Camós] quondam, civis Barchinone, certis de causis debeo sine instrumento et scriptura aliqua cum evictione et bonorum meorum obligatione, prout infra patet, do, cedo et mando vobis et vestris, et quibus velitis, omnia iura omnesque actiones, reales et personales, mixtas, utiles et directas, ordinarias et extraordinarias, ac alias etiam quascunque que michi competunt et competere possunt et debent in illis undecim libris Barchinone, que michi solvi debent octava die aprilis proxime venturi ex et de illo censuali mortuo quod ego dicta Agnes ex legato michi facto de vita mea tantum per discretum Petrum de Vilarasa, quondam, prebiterum, in ecclesia Sedis Barchinone beneficiatum, habeo et recipio et recipere debeo et consuevi anno quolibet, octava die aprilis, in et super Generali Cathalonie et Generalitatibus eiusdem et contra honorabiles diputatos dicti Generalis, et contra alias personas et res ratione et occasione dictarum undecim librarum. Quibus iuribus et actionibus supradictis possitis vos et vestri, et quos volueritis, dictas undecim libras petere, exhigere, recipere et habere, et de eisdem apocham et apochas, firmes et cessiones facere et firmare, retroclamaque facere, et alias uti, agere et experiri, et omnia alia facere in iudicio et extra iudicium, quecunque et quemadmodum ego facere poteram ante presentem cessionem et possem nunc et etiam postea quandocunque. Ego enim facio et constituto vos et vestros, et quos volueritis, in hiis dominam et procuratrissem in rem vestram propriam ad faciendum inde vestre libitum voluntatis, dicens et notifficans tenore presentis publici instrumenti vicem epistole in se gerentis honorabilibus dipputatis Generalis Cathalonie presentibus et futuris,*

que blasfemava. Un d'ells diu que deia balsfèmies hereticals contra Déu i la Verge Maria. Sobre les pràctiques de bruixeria i nigromància, el testimoni Joan Garcia ho nega tot; Caterina, l'altra testimoni, afirma que ha sentit dir que pujava al terrat de nit... Bernat Font no ho ha vist, però no dormia al llit de nit, endemés sentí la veu terrible tots els vespres. D'un diable? D'una ànima? D'altra banda, aquests testimonis semblen patir de parcialitat: Joan Garcia, notari, visqué com a hoste a casa de la imputada. També en fou hoste el ferrer Bernat Font, marit del tercer testimoni, la dona Caterina. No és gens estranya, doncs, la duresa de tracte per part del lloctinent de l'inquisidor. Però també s'explica l'actitud d'Agnès de rebuig del delegat de l'Inquisidor, el frare predicador Amand des Vall, per sospita de parcialitat i, per tant, l'intent d'apel·lació a l'Inquisidor General, el frare predicador Francesc Sala.

El dia 31 de maig de l'any 1440, Amand des Vall, lloctinent de l'Inquisidor General de la Corona d'Aragó, a la tarda («*inter quartam et quintam oras post meridiem*») anà a la presó i manà que la dona Agnès, acusada del crim d'heretgia, fos portada a la seva presència per declarar, perquè

*ac aliis etiam personis qui ad hec teneantur, quatenus de dictis undecim libris ista vice duntaxat vobis et vestris, et quibus velitis, respondeant et satisfaciant et vos et vestri, et quos volueritis, possitis ipsos et quenlibet ipsorum compellere et forciare modis et compulsioni-bus quibuscunque. Insuper convenio et promitto vobis quod predictas undecim libras, de et in quibus presentem vobis facio cessionem, faciam vos et vestros, et quos volueritis, habere, tenere et recipere contra cunctas personas et inde vobis et vestris teneri volo de evictione, et de restitutione omnium missionum, dampnorum et interesse litis et extra. Et predicta omnia et singula rata et firma habere, tenere et observare, et contra ea non facere vel venire aliquo iure, ratione vel causa. Obligando pro hiis vobis omnia bona mea, habita et habenda, in posse notarii infrascripti, tanquam publice persone, a me predicta omnia pro vobis et pro aliis etiam personis omnibus, quarum interest et intererit, recipientis et paciscentis ac etiam legitime stipulantis. Actum est hoc Barchinone, vicesima tertia mensis iulii, anno a nativitate Domini millesimo CCCC quadragesimo. Sig+num Agnetis, predictae, que hec laudo et firmo. Sig+num Berengarii Modoy, predicti, qui predictis, tanquam de meis consensu et voluntate factis, consentio eaque laudo et firmo. Testes huius rei sunt, videlicet firme dicte Agnetis: Johannes Trullols et Luchas Caldés, custodes carceris Vicarii Barchinone. Et firme dicti Berengarii Modoy: religiosus frater Berengarius Rubey, in sacra pagina magister, ordinis Fratrum Predicatorum, et Iohannes Bisanyes, clericus Barchinone. [In Manuali] Item, dicta Agnes firmavit procuratorium instrumentum discreto Iohanni Garcia, notario, ad intimandum honorabilibus deputatis Cathalonie, quatenus de dicta pensione responderent dicte venerabili domine Caterine et suis et cetera. Testes predicti", AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Primus liber comunis*, 1438, *desembre*, 17 - 1442, *gener*, 27, *sn.*; *Manuale primum*, 1438, *desembre*, 17 - 1444, *setembre*, 11, *sn.**

ja el dia abans havia requerit al lloctinent de l'Inquisidor perquè publicués la inquisició, li'n donés còpia i passés a la segona part del procés, la part «en defensa», que li permetés exposar les seves raons i defensar-se. Endemés, protestà pel tractament rebut i pel fet que hom havia tret de casa seva una tassa d'argent. Doncs bé, ara Agnès exposà verbalment davant del lloctinent de l'Inquisidor: primer, que tot i estar prenyada, hom li havia posat grillons als peus i cadena i havia estat empresonada de manera indigna d'una dona; segon, el lloctinent de l'inquisidor havia refusat una i altra vegada la publicació de la inquisició i, per tant, havia denegat passar a la segona part del procés, la part «en defensa»; tercer, per consegüent apel·lava a l'Inquisidor General, el frare predicador Francesc Sala, tot demant que li donés «apostolos» amb resposta positiva, és a dir, li concedís acte de remissió del procés al tribunal superior en virtut de l'apel·lació.

Cal tenir present que Agnès sabia molt bé el que feia perquè estava ben assessorada. Precisament, en ser interrogat el testimoni Joan Garcia, notari de Barcelona, que després seria el seu procurador per a tots el afers relacionats amb el procés, declarà que Agnès, en presentar una apel·lació anterior, ja tenia advocat, Galceran Desén. A més, Joan Garcia, que era notari, la visitava sovint a la presó. Per tant, no sembla que manqués a Agnès assessorament legal i, per tant, tenia esment de les lleis del país i del sistema processal, com ho demostren les seves apel·lacions, tant verbals com escrites. Si bé no sabem res del contingut d'aquella apel·lació primera, el que segueix ens n'assabenta. Agnès pretén la recusació del lloctinent de l'Inquisidor perquè el considera sospitós de parcialitat i de comportament il·lícit: tractament injust i denigrant en ser tret de casa seva i portada a la presó de la Vegueria, fou escorcollada personalment per l'Inquisidor, li féu posar grillons als peus i cadena al coll essent una dona prenyada, més encara la vol tancar de nou a la presó;⁶⁶ a més a més, havent demanat diverses vegades

66. Les Constitucions de Catalunya manaven que la dona incriminada havia de ser tancada en un monestir amb dones honestes i que si era prenyada no podia ser maltractada de cap manera: “*De quaestionibus*, cap. XIII, 10 *Mulier praegnans non est torquenda, nec post quadraginta dies post partum suum. Item nota quod praegnans mulier non est torquenda, quia eius corpus tangi non debet [...] qui etiam putat confesionem talium non valere, quia illegitima est tortura [...] non debet torqueri infra 40 dies post partum, quia non est fortis [...] Cap. XXV, 4 Mulier pro crimine debet in monasterio apud mulieres honestas custodiri: [...] nulla vero mulier debet pro aliquo crimine carcerari vel viris custodienda committi, sed debet in monasterio apud honestas mulieres custodiri [...] nec debet mulier personaliter de domo extrahi, nec etiam pro debitis fiscalibus incarcerari, sed debet per alium mulier in*

que publicués la inquisició donant-li còpia de les actuacions fins llavors fetes, que li permetessin una defensa adequada, l'Inquisidor ho ha recusat. És per això que apel·la a l'Inquisidor principal i li demana que li lliuri apòstols reverencials o afirmatius i, en cas que siguin negatius, torna a apel·lar. Tot seguit demanà al notari que fes instrument públic del que havia al·legat.

El lloctinent de l'Inquisidor, bon coneixedor dels privilegis de l'Inquisidor «*in causa fidei*» i del que calia fer en cada situació, com es pot veure al *Directorium inquisitorum* de Nicolau Eimeric,⁶⁷ al·legà ignorància sobre l'embaràs d'Agnès, per tant, que li volia donar el tractament que li tocava. És per això que manà al carceller que la tractés com a dona prenada, perquè ell ignorava què calia fer en aquests casos. Per tant, l'inquisidor restablia amb això una situació de legalitat. Quant a la publicació de la inquisició i la possibilitat de concedir a Agnès que es pogués defensar, ho faria quan fos temps, és a dir, depenia de la seva voluntat. Per tant, res de denegació de la publicació de la inquisició. Sobre l'apel·lació, calia pensar-

iudicio respondere”, Thomas MIERES, *Apparatus super constitutionibus curiarum generalium Cathaloniae*, pars prima, Barchinonae, 1611, p. 5-6 i 88. El mateix dedueix Francesc Peña en el seu comentari al *Directorium inquisitorum* de Nicolau Eimeric: “*Si quis autem alterius gratia iure torqueri prohibeatur, ut mulier praegnans propter periculum partus, tunc nec terreri potest, quoniam ex terrore et comminatione posset sequi abortus, expectanda igitur est donec pariat, si veritas aliter quam per torturam aut terrorem haberi non possit*”, *Directorium inquisitorum*, p. 519.

67. “*Quando enim delatus videt quod Inquisitor gravavit eum realiter et de facto, utpote quia defensiones iuris eidem petenti non concessit, vel advocatum eidem denegavit, vel similia, recusat eum merito ut suspectum, causam recusationis praehabitam allegando. Tunc inquisitor debet attendere ad causam recusationis. Et si videt quod contra ius et iustitiam eum aggravavit, defensiones iuris sibi denegando, vel similia peragendo, tunc inquisitor habet duas vias recusationem huiusmodi repellendi: Prima est, ut cum senserit quod delatus vult eum recusare, antequam recusatio ad eum perveniat, committat alicui plenarie vices suas; et ex tunc non poterit recusari, nec facta commissio impugnari, ut habetur [...] Secunda via est, ut cum recusatio fuerit Inquisitori praesentata, inquisitor videns quod merito delatus ipsum ut suspectum recusavit, pro eo quia defensiones iuris sibi denegavit, vel aliud simile, quod fieri non debuit, corrigat errorem suum et reducat processum ad illum statum in quo erat antequam ipsum aggravasset, utpote ad illum statum, in quo delatus ab eo defensiones iuris petivit, dicendo [...] admittendo eum ad se defendendum, et concedo sibi iuris defensiones, et mando sibi dari copiam processus, et concedo sibi talem, quem petit in advocatum, et talem in procuratorem. Et sic ablato gravamine aufertur causa suspicionis, et recusatio iam fit nulla [...] Si autem infra tempus arbitris assignatum percipiat Inquisitor quod recusatio foret falsa et per falsos testes probatur, et quod pronuntiabitur contra eum, tunc cum assensu tamen recusantis, alias non, potest alicui committere plenarie vices suas [...]*”, *Directorium inquisitorum*, p. 485.

ho. També de tot se'n féu instrument públic. I també en això l'Inquisidor Amand des Vall actuà seguint exactament el que diu el *Directorium inquisitorum* de Nicolau Eimeric.⁶⁸

Dos dies després, el dia 2 de juny, el lloctinent de l'Inquisidor presentà a Agnès un escrit contenint els «apòstols»: ell mai no negà les defenses a

68. "*Quartum quod prorogat et dilatat iudicium, sententiam et processum Inquisitoris est delati ab Inquisitore appellatio, et haec interdum est aliqua atque iusta, interdum est frivola atque nulla. Quando enim delatus sensit se ab Inquisitore realiter et de facto contra ius et iustitiam aggravatum, utpote, quia non vult eum ad se defendendum admittere, vel solus sine Episcopo seu eius vicario pronuntiavit delatum quaestionare, et similia non fienda, et appellat ab Inquisitore, huiusmodi gravamina allegado, atque apostolos saepe et saepius postulando, tunc Inquisitor appellatione huiusmodi sibi praesentata sine turbatione atque metu debet petere copiam appellationis protestans verbo, quod non currat sibi tempus. Et cum ipse delatus tradiderit sibi copiam, adhuc Inquisitor habet duos dies ad respondendum. Et post haec habet adhuc triginta ad apostolos exhibendum. Et licet statim possit respondere et apostolos dare, istos vel illos, ubi multum sit peritus, tamen ut cautius procedatur, melius est aliquem terminum vel decem, vel viginti, vel viginti quinque dierum eidem ad dandum pariter et recipiendum apostolos, quales dare decernit, assignare, cum potestate prorogandi infra tempus iuris. Et infra tempus assignatum debet diligenter attendere, et discutere causas appellationis, seu gravamina allegata: et si videt habito bono consilio peritorum, quod iniuste et indebite delatum aggravavit, ad se defendendum eum non admittendo, vel solus et per se sine episcopo vel eius vicario, eundem delatum quaestionandum pronuntiando, vel similia, adveniente termino assignato corrigat errorem suum et reducat processum ad punctum et statum in quo erat, quando defensiones ille petivit [...] Attendat autem circumspectus et providus Inquisitor, quod quaedam sunt gravamina reparabilia, ut sunt ista de quibus statim dictum est [...] Attendat etiam Inquisitor quod, licet a die responsionis habeat tringinta dies ad apostolos exhibendum [...] et possit petenti apostolos assignare ultimam diem iuris, hoc est trigesimam ad apostolos recipiendum, tamen ne videatur quod vult vexare delatum, et de vexatione indebita reddat se suspectum; et ne videatur confirmare gravamen sibi impositum, propter quod extitit appellatum, melius est quod assignet infra temporis iuris terminum competentem, utpote decem dierum vel viginti, et potest postmodum (si expedire viderit) adveniente termino, prorogare, dicendo se fuisse aliis negotiis fidei implicatum vel huiusmodi [...] Quando vero delatus dubitat quin contra eum feratur sententia, quia constat sibi de culpa sua, frequenter recurrit ad appellationis remedium, ut sic subterfugiat Inquisitoris iudicium, et sic ab inquisitore appellat et causas frivolas assignat, utpote quod Inquisitor eum captum tenuit, et cautioni idoneae eum tradere noluit, et similia frivola colorata, qua appellatione Inquisitori praesentata, Inquisitor copiam appellationis petat, qua habita statim vel post duos dies respondeat, in qua responsione diem et horam et locum appellanti ad dandum et recipiendum apostolos tales, quales decreverit, praefigat... Si enim videat quod causae appellationis sunt falsae et frivolae atque nullae, et quod appellans non vult nisi iudicium subterfugere, seu prorogare, det apostolos negativos seu refusatorios", *Directorium inquisitorum*, p. 487-488.*

la imputada, està en disposició de donar-les perquè el procés es troba en el punt de poder-ho fer; l'acusada no ha presentat cap indicati que demostrí una justa causa de sospita contra l'inquisidor, que està disposat a fer tot el que és de dret; per tant, Agnès no ha estat tractada injustament i il·lícita; per consegüent, l'apel·lació a l'Inquisidor general és «vana i frívola». D'aquí que els apòstols fossin refutatoris o denegatius.⁶⁹

Tot seguit, Agnès presentà per escrit l'apel·lació que havia fet a la sessió anterior del dia 31. L'Inquisidor Amand des Vall l'havia tractat contra el dret i la justícia i l'havia vexat indegudament, estant prenyada, delatada i acusada per enemics:

- 1) l'Inquisidor l'havia escorcollat personament contra el que mana el costum i contra el que l'honestedat de la dona exigeix;
- 2) contra el que és costum, ella, una dona, havia estat empresonada i subjectada amb grillons i cadenes;
- 3) feia ja 30 dies que estava tancada a la presó, aïllada de tot contacte i consol de cap home, amb la qual cosa l'Inquisidor ignorava conscientment les sancions canòniques imposades a tot Inquisidor que actués abusivament;
- 4) havia cercat com a testimonis aquells que eren enemics manifestes de l'acusada Agnès;
- 5) li havia robat una copa d'argent i l'amenaçava de prendre-li tots els seus béns.⁷⁰

69. “*Et dictus locumtenens Inquisitoris, visa apellatione interposita a dicta domina Agnete a nullo gravamine sed vane et fruxtatorie, quoniam dictus Inquisitor nunquam sibi denegavit deffenciones, ymmo paratus est sibi dare eas, cum processus fuerit in punto ipsas dandi, neque dicta domina allegat minusque hostendit aliquam iustam causam suspitionis contra dictum Inquisitorem. Quam cum hostenderet, prefatus locumtenens paratus erit face-re quit iuris fuerit et rationis. Quibus attentis et processu inde facto, non credit in aliquo eam gravasse. Et cum apellationibus frivolis nec ius defferat nec sit a iudice defferendum, idcirco predictae apellationi tanquam vane et frivole non deffert, dans sibi presentem cedulam pro apostolis reffutatoriis. Mandans notario eam continuari et in presenti processu post apellationem predictam viva voce a dicta domina interpositam seu licet in scriptis non tamen in forma debita*”, Apèndix documental, doc. 3.

70. “*Et primo in ipsius mulieris captione personali propriis manibus inoneste per vos facta scrutando vestes superiores et inferiores, carnem eius propriis manibus illicite pertractando contra morem et honestatem mulierum in omni iudicio observatum. Insuper ipsam constitutam in tuta custodia pro mulieribus deputata contra morem mulierum cum conpedibus ferreis vexatis ac cum cathena ferrea amplius vexare intendebatis, nisi quia nepharium et crudelis-*

Agnès, en aquests escrits, considerava que l'Inquisidor actuava com un injust i cruelíssim jutge, per la qual cosa apel·lava Francesc Sala, Inquisidor General, “*virum in omnibus approbatum et iustum*”, i, per tant, demanava que hom li donés els apòstols pertinents positius. L'Inquisidor, atenent el que és de dret, com hom pot veure al *Directorium inquisitorium*, fixà el termini que és de dret per donar els apòstols.

El dia 21 de juny, Joan Garcia, notari de Barcelona, que havia estat testimoni en el procés, es presentà davant l'Inquisidor al convent dels Frares Predicadors. Joan Garcia demanà llicència per ser procurador de l'acusada Agnès, que li fou concedida.⁷¹ Tot seguit, ara com a procurador de l'acusada, demanà amb insistència que l'Inquisidor li concedís els apòstols «*reverencials*» o positius sobre l'apel·lació presentada per l'acusada Agnès. La resposta de l'Inquisidor fou que havia actuat justament i jurídica contra l'apel·lant, el tracte donat a ella no fou vexatiu, l'apel·lació, per tant, era frívola. Per tant, refusà la dita apel·lació, tot considerant la resposta verbal com a apòstols negatius, tot seguint també les directrius del *Directorium inquisitorium*.⁷²

simum accitum stantibus iudicabatur cum compedibus et cathena ferrea mulierem sub fortissima custodia positam debere constringi. Insuper quia per triginta fere dies in dicto carcere nimis duro sub duabus clausuris tenuistis eidem omni hominum loquela et solatio denegato ac insuper crudelitatem nimiam exercendo, pridie ipsam in duriozem et terribiliorem carcerem transferre mandastis, crudelibus aflagendo, limites vestri sacri officii transgrediendo iuxta sacrorum canonum sanctiones, ulterius vero emulos et malivolos dicte mulieris scienter quesieritis cum quibus et quorum consilio totum processum confecistis, ut occulter probabitur suo loco, necnon preter cupam argenteam quam vi de domo ipsius rapuistis quo minatus fuistis eidem mulieri quod preter cupam predictam omnia bona eius usurpabitis et ipsam mulierem penitus desipabitis et multa alia suo loco et tempore alleganda contra dictam mulierem ius et iustitiam pretermittendo crudelissime ut crudelis egeretis in maximum contemptum vestri sacri officii, quod pro proprietate et salute animarum institutum est, ideo propter dicta gravamina illata [...]”, Apèndix documental, doc. 3.

71. L'instrument públic del nomenament del notari Joan Garcia com a procurador porta la data de 23 de juny. Vegeu l'Apèndix documental, doc. 4.

72. “*Et dictus Inquisitor respondens praefatae interiectae appellationi dicit quod ipse iuste et secundum canonicas sanciones, ac consulta ad Inquisitores et privilegia eorumdem, processit et procedere intendit, ac a iuris tramite non descensit, nec discedere intendit, neque ipsum appellansem aggravavit, nec aggravare intellexit, nec intendit, quod patet per causas coloratas allegatas singulas discurrendo: non enim gravavit eum in hoc, quod ipsum cepit, et captum tenuit, quia cum sit sibi delatus de haeretica pravitate, et testes multos habeat contra eum, merito ipsum tanquam convinctum de haeresi, vel sibi vehementer suspectum captum tenere debuit atque debet: nec gravavit eum, quia dare ipsum noluit cautioni,*

De tot se'n féu instrument públic, perquè en totes les actuacions d'aquest intent d'apel·lació de l'acusada davant el tribunal de la Inquisició per crim d'heretgia estigueren presents dos testimonis i el notari Bartomeu Costa, qui en donà fe pública i féu escriure en una acta tots els fets i transcriure en ella totes les cèdules contenint els requeriments d'apel·lació d'Agnès i les respostes i apòstols donats per l'Inquisidor, el qual publicà la present inquisició i inicià així la segona fase del procés, la fase «en defensa», de la qual no ens ha arribat la relació escrita i, menys encara, el resultat final del procés, és a dir, la sentència.⁷³

Tanmateix, i això sí que és positiu, aquest instrument que conté els fets sobre l'intent d'apel·lació de l'acusada Agnès ens il·lustra sobre el sistema processal, sobre la possibilitat d'actuació d'un acusat en la fase «en ofensa», sobre la possibilitat de recusar un jutge, l'Inquisidor, per parcialitat manifesta i maltractament, és a dir, per tracte injust i il·legal envers un acusat, sobre les garanties legals a l'abast d'un acusat i els seus drets, potser massa limitats, sobre la possibilitat d'apel·lar, no per una sentència considerada injusta donada en la fase final del procés, sinó sobre la possibilitat d'apel·lar durant el procés, en aquest cas en la primera fase del procés, la fase «en ofensa». Però també ens il·lustra sobre les competències de l'Inquisidor i, sobretot, sobre els seus privilegis i el seu poder. Si en el procés del mestre de cases Pere Marc el mateix inquisidor, Amand des Valls, actuava amb certa benevolència, aquí, en el cas de la dona Agnès, ho feia amb

nam cum crimen haeresis sit crimen de maioribus, et ipse appellans esset convictus et staret in negativa, nequaquam erat, nec est cautioni etiam maximae dandus, sed est et erat in carceribus detinendus [...] dicat sic: Quare apparet quod ipse Inquisitor iuste et debite processit, et a iuris semitis minime deviavit, minusque ipsum in aliquo gravavit, sed ipse appellans per causas coloratas, atque fictas nititur subterfugere iudicium, iniuste et indebite appellando: propter quae eius appellatio est frivola atque nulla, utpote a nullo gravamine interiecta, peccans in materia et forma. Et cum appellationibus frivolis nec iura deferant, nec sit a iudice deferendum, ideo dicit ipse Inquisitor quod interiectam appellationem non admittit, nec admittere intendit, nec ei defert, nec ei deferre proponit. Et hanc responsonem offert dicto tali, sic indebite appellanti, pro apostolis negativis et mandat inseri statim et immediate post appellationem praedictam eidem praesentatam: et sic tradat notario, qui appellationem eidem praesentavit", Directorium inquisitorum, p. 488.

73. El dia 23 de juny era nomenat procurador Joan Garcia perquè apel·lés prop de l'Inquisidor General. El dia 20 d'agost encara era lloctinent de l'Inquisidor General Amand des Vall. Però el dia 15 d'octubre aquest era substituït per Guillem de Torre. Hom podria especular sobre les causes de la substitució. Tanmateix, també podríem preguntar-nos si el procurador Joan Garcia tingué èxit.

rigor tot mostrant, malgrat les aparences que escoltava l'acusada, el poder immens i absolut de l'Inquisidor, la recusació del qual era quasi impossible, com hom pot deduir de la lectura del *Directorium inquisitorum* de Nicolau Eimeric, que confirma la praxis inquisitorial, i que la concessió de qualsevol apel·lació topava amb l'autoritat de l'Inquisidor, l'únic que podia concedir-ne la llicència. Les garanties que protegien l'acusat eren, doncs, poques i minses. Aquest no podia fer altra cosa que acollir-se a la benevolència de l'«*Inquisitor haereticae pravitatis*», tant se val que actués un lloctinent o comissari o delegat.

APÈNDIX DOCUMENTAL

Procés contra Pere Marc

1

1440, gener, 29 - octubre, 15. Barcelona

Acta notarial del procés contra Pere Marc, mestre de cases, ciutadà de Barcelona, acusat d'un crim d'heretgia per fer actes de latria, exclusius de Déu, als dimonis. La sentència fou d'absolució per manca de proves concloents. Tanmateix, donada la naturalesa dels llibres i els objectes trobats a casa seva, fou amonestat severament i li fou imposada una penitència consistent en el res diari, i prosternat de genolls, del salm «Misere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam».

AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Primus liber comunis*, 1438, desembre, 17 - 1442, gener, 27, s/n.

In^a Christi nomine. Noverint universi quod cum ad aures honorabilis et providi viri religiosi fratris Amandi de Vallo, in sacra pagina professoris, ordinis Fratrum Predicatorum, locumtenentis sive comissarii^b Sancti^c Officii Inquisitionis heretice pravitatis in civitate et diocesi Barchinone, a reverendo in Christo patre religioso fratre Francisco Sala, magistro in sacra theologia, eiusdem ordinis, inquisitore generali dicte heretice pravitatis in omnibus regnis et terris citra mare et Rossillione^d dicioni serenissimi domini regis Aragonum subiectis, auctoritate apostolica

a) *Han estat unificades i regularitzades segons la forma correcta continguda al ms. les grafies següents: aliqibus, confesionis, deffensiones, duessimo, fideiusiones, fiscali, fisci, penitensiam, prosedi, relligiosi, sentensiam, sortiligiis, turi. Per tal d'evitar un apartat crític excessivament prolífic, limitem les notes a aquells accidents més notables.*

b) comissarii, *al ms.* comissarius.

c) sancti, *al ms.* sacci.

d) *Segueix ratllat* subiectis.

deputato, fama publica refferente, voce clamosa pervenisset quod quidam nuncupatus vulgariter Petrus Marchi, magister domorum, civis Barchinone, diabolico ductus spiritu, Deum non verendo et correctionem temporalem spernendo, usus fuerit invocationibus demonum, eos tenendo familiares, turifficationes, adorationes et alia officia latrie, que soli Deo pertinent et spectant, faciendo, de hiis dictus dominus locumtenens sive commissarius suam inquisitionem facere incepisset die veneris, vicesima nona mensis ianuarii, anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo, ipsamque perfecisset et publicasset, translatumque de eadem dicto Petro Marchi ac omnes exceptiones et deffensiones, que de iure essent concedende, sibi concessisset; idemque Petrus Marchi, seu verius eius procurator, tam coram dicto domino locumtenente inquisitoris, quam etiam coram honorabili et provido viro religioso fratre Guillermo de Turri, in sacra theologia professore, eiusdem ordinis, post revocationem locumtenentis dicti domini Amandi^e in dicta locumtenentia sive comissione succedenti, quasdam cedulas sive positiones in locum deffensionum obtulisset, confidensque de clementia dicti domini locumtenentis^f sive commissarii noviter creati, dictas deffensiones et exceptiones offerre omisisset et de probatione ipsarum minime curasset, petisissetque instanter ad ulteriora procedi et ab impositis penitus absolvi; cumque dictus frater Guillelmus de Turri, locumtenens sive commissarius memoratus, reverendo in Christo patri domino Barchinone episcopo processum dicte inquisitionis comunicasset; idemque reverendus dominus episcopus causam huiusmodi honorabili viro Narcisso de Sancto Dionisio, legum doctori, canonico Ecclesie Barchinone, eiusdem in spiritualibus et temporalibus vicario generali, comisisset; petisissetque instanter verbotenus dictus delatus seu aliqui eius parte ad ulteriora huiusmodi cause procedi, idcirco die sabbati, que fuit^g quintadecima mensis octobris, anno a nativitate Domini M^o CCCC^o XXXX°, hora videlicet terciarum, ad^h audiendum sententiam per dictos dominos Guillelmum de Turri et Narcissum de Sancto Dionisio, vicarium generalem, iudices et commissarios memoratos, assignata, idem domini iudices,ⁱ habitis in et super premissis diversis colloquiis, tractatibus, consiliis et collationibus cum multis tam in^j sacra theologia quam in utroque iure peritis, ipsorumque votis et relationibus collectis, existentes intus^k palatium dicti reverendi domini episcopi, sedentes pro tribunali in consistorio dicti vicariatus more iudicum iudi-

e) *Segueix ratllat et.*

f) *Segueix ratllat inquistorio.*

g) *Segueix ratllat XV^a.*

h) *ad interlineat.*

i) iudices, *al ms.* iudes.

j) *Segueix ratllat et.*

k) *intus interlineat.*

cantium, presente ad hec dicto Petro Marchi delato, existente genibus^l flexis coram ipsis terre^m prosternato, quem delatum dicti domini iudices primitus verbo diligenter monuerunt et sibi penitentiam in huiusmodi sententia infrascriptaⁿ contentam iniunxerunt, et presentibus venerabili Petro de Turribus, in utroque iure baccallario, procuratore fischali,^o etiam honorabili Francisco Colomerii, decretorum doctore, cive Barchinone,^p avvocato fischali curie dicti domini locumtenentis inquisitoris, pro parte^q fischali in hiis intervenientibus, presentequa me Bartholomeo^r Costa, notario publico^s infrascripto, et presentibus etiam honorabilibus religioso fratre Berengario Rubey, magistro in sacra pagina, dicti ordinis Predicatorum, conventuale Barchinone, Iacobo Porta, legum doctore, comendatore ville de Vallibus,^t ordinis Sancti Anthonii, et Iohanne Marchi, clerico, notario dicti vicariatus,^u pro testibus ad hec vocatis specialiter et assumptis, idem domini iudices suam in scriptis protulerunt sententiam sive declaracionem in modum^v sequentem:^w

Christi eiusque genitricis virginis Marie nominibus humiliter invocatis. Unde nos Narcissus de Sancto Dionisio, legum doctor, canonicus et prepositus Sedis Barchinone ac vicarius generalis reverendi domini episcopi Barchinone, et frater Guillelmus de Turri, sacre theologie professor, locumtenens inquisitoris hereticæ pravitatis in civitate et diocesi Barchinone a reverendo magistro Francisco Sala, inquisitore generali, datus et assignatus, visa denunciacione per procuratorem fiscalem dicti officii inquisicionis obblate contra Petrum Marchi, magistrum^x domo-

l) *Segueix ratllat flect.*

m) *terre sic al ms.*

n) *Segueix ratllada una paraula il·legible.*

o) *fischali interlineat.*

p) *Segueix ratllat seu.*

q) *Segueix ratllat seu.*

r) *Bartholomeo, al ms. Bartholomei.*

s) *publico, al ms. pubico.*

t) *Segueix ratllat orde.*

u) *vicariatus, al ms. vicarius.*

v) *Segueix ratllat sequen siquidem.*

w) *Segueix ratllat Lata fuit predicta sententia sive declaracio per per dictos dominos iudices sive comissarios ac per dictum dominum vicarium de voluntate dicti domini eius coniuudicis lecta et publicata et post ipsius sentencie promulgacione de mandato dictorum iudicum sive comissariorum et ad instaciam dicti procuratoris fischalis omnes libri et cedulae per dictum Petrum Marchi dicto domino locumtenenti inquisitoris traditi ut reprobati fuerunt inge combusti platea introhitus dicti palacii die hora anno anno et loco predictis presente me dicto et infrascripto notario et testibus predictis ad premissa vocatis specialiter et assumptis ut superius continentur et pluribus aliis hic multitudine satis grandi plurima alia in proceso de hiis dicta et actitata coram dicto domino locumtenente inquisitoris seriusius enarrata videntur de quibus omnibus et.*

x) *magistrum interlineat.*

rum, delatum de aliquibus heresibus in eadem contentis; visis depositionibus testium in offensam dicti delati productorum; visis confessionibus dicti delati; visis etiam diversis cedulis apud dictum delatum repertis et aliquibus libris reprobatis et de heresi suspectis; visis defensionibus dicti delati; visis videndis et attentis attendendis, sedentes pro tribunali more iudicis iudicantis, sacrosanctis Evangelii coram nobis positis et per nos reverenter inspectis, ut de vultu Dei nostrum procedat iudicium et oculi mentis nostre cernere valeant equitatem, die horaque presentibus ad hanc nostram sententiam utrique parti assignatis, et ad quam ad cautelam cum presenti assignamus, presente avvocato fischi dicti officii inquisitionis, ad eandem proferendam procedimus in modum qui sequitur:

Cum non constet nobis per processum dicte inquisitionis, videlicet tam per testes quam per ipsius delati confessiones, quod dictus Petrus Marchi delatus fuerit invocator demonum seu uti divinacionibus et sortilegiis cum adoratione demonum, turificatione, et alias circa ydolorum aras nepharias preces emittere seu demones consulere,^y taliter quod saperent heresim manifeste et ex quibus contra eundem ut^z hereticum esset procedendum, nisi per unum testem consonum criminis, idcirco, hiis attentis et consideratis et alias, pronuntiamus, sententiamus et declaramus dictum Petrum Marchi de hiis heresibus, de quibus fuit apud^{aa} nos delatum, et contentis in processu dicte inquisitionis fuisse et esse absolvendum, et eundem^{ab} cum presenti a dicto crimine heresis absolvimus et relaxamus et nostro fischi procuratori scilencium imponimus sempiternum. Verum quia tam ex testium depositionibus et confessionibus dicti delati^{ac} quam ex libris, cedulis et scriptis apud eundem delatum repertis et alias constat nobis ipsum Petrum Marchi demones invocasse alias quantum per adorationem et turificationem et modo et forma heresim manifeste sapientibus, licet de eius animo et affectu satis constet, propter quod non est dubium dictum Petrum non minimum errasse sive^{ae} peccasse, considerato tamen et attento quod dictus Petrus Marchi, qui in duro et durissimo carcere^{af} per longum tempus apartatus cum compedibus et cathena in collo stetit, absque eo quod non permittebatur ut eius uxor et filii eundem visitarent nec cum eo loquerentur, satis ex eo penitentiam reportavit et sua peccata flevit, considerata eciam ingenti inopia et paupertate dicti delati, volentes cum hiis et aliis attentis nos haberi cum dicto Petro Marchi potius misericorditer quam iustitie sequi rigo-

y) consulere, *al ms.* concusulere.

z) ut *interlineat*.

aa) apud *interlineat*.

ab) eundem *interlineat*.

ac) *Segueix ratllat* quod.

ad) constet, *al ms.* costet.

ae) *Segueix ratllat* Petrum.

af) *Segueix ratllat* per lognum.

rem, quod propter predicta gesta per eum et attemptata pro dicta demonum invocatione et aliis de quibus est delatus, ut pro penitencia et loco penitentie, factaque primitus per nos dicto delato diligenti monitione et dictorum criminum redargutione, exutisque^{ag} coram eodem delato omnibus libris, cedulis et scripturis suspectis apud dictum delatum repertis, iniungatur eidem ut per unum^{ah} annum continuum die qualibet genibus flexis, et eciam aliqua si comode facere poterit, seu in domo vel alio loco congruo, dicat pro eius peccatorum remissione psalmum de "Miserere mei Deus secundum^{ai} magnam misericordiam" et cetera.^{aj} Et cum presenti eidem Petro Marchi dictam iniungimus penitentiam, cancellantes cum hac eadem quascumque securitates, manulleutas, iuramenta, fideiussiones, cum quibus dictus delatus seu quivis alii pro eo hac de causa teneantur obligati sive obnoxii et cetera.

Lata fuit predicta sententia sive declaratio per dictos dominos iudices sive comissarios ac per dictum dominum vicarium de voluntate dicti domini eius conuictis lecta et publicata. Et post ipsius sententie promulgationem de mandato dictorum dominorum iudicum sive comissariorum, et ad instantiam dicti procuratoris fischalis, omnes libri et cedulae per dictum Petrum Marchi dicto domino locumtenenti inquisitoris traditi ut reprobati fuerunt igne combusti in platea introhitus dicti palatii die, hora et anno et loco proxime dictis, presente me dicto et infrascripto notario et testibus predictis, ad premissa vocatis specialiter et assumptis, ut superius continetur, et pluribus aliis in multitudine satis grandi, prout hec et quamplurima alia in processu de hiis ducto et actitato coram dicto domino locumtenente inquisitoris seriusius narrata^{ak} videntur. De quibus omnibus et singulis supradictis prefatus Petrus Marchi petiit et requisivit sibi, et aliis quorum intersit, fieri et tradi unum et plura publicum et publica instrumentum et instrumenta per me notarium supra et infrascriptum.

Que fuerunt acta Barchinone die, hora, mense et anno et loco predictis, presentibus testibus superius nominatis et me notario predicto, prout superius continetur.

ag) exutisque, *al ms.*

ah) unum *interlineat.*

ai) *Segueix ratllat maner.*

aj) *Segueix ratllat et cetera.*

ak) narrata, *al ms. narrati.*

1404, agost, 20. Barcelona

Inventari dels escrits i objectes trobats a casa de Pere Marc, mestre de cases, ciutadà de Barcelona, que serviren per a fonamentar l'acusació d'heretgia per fer actes de latria als dimonis.

Original perdut. Còpia deguda a Andreu Balaguer i Merino, s. XIX.⁷⁴

Inventari de les escriptures e processos liurats per lo reverent mestre Amandez Vall, olim lochtinent de Inquisidor, al reverent mestre Guillem Torres, lochtinent de Inquisidor per la ciutat e bisbat de Barchinona novellament elegit.

Die sabbati, XX^a mensis augusti, anno a nativitate Domini millesimo CCCC XXXX, inter septimam et octavam oras ante meridiem ipsius diei, in presentia mei Bartholomei Costa, auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem serenissimi domini regis Aragonum, et in presentia etiam [...]:

Primo, IIII planxes d'astany, en cascuna de les quals ha tres rotlos dintre de los quals ha algunes letres entrecavades ab alguns caractes.

Ítem, dos coltells ab mànechs blanchs de mala talla.

Ítem, dos trossos de cretalls: la un era rodó, l'altre era pla a quatre cayres, ambolcats en un sendat.

Ítem, un cartepàs de talla larga, cubert de pergamí, contenint III fulles scrites, lo qual comensa: *Aquest libre de semblansa de tots los hòmens*. E feneix: *balas agnus balas fa scriure en pergamí verge e posar sots capell*.

Ítem, dos cisterns de paper sens alguna cuberte. La un dels quals ocupa IIII fulles, qui comensa: *A dolor prenets coral*. E feneix: *Direm-ne «in furore»*. En lo qual ha molts rotlos e diverses caractes. E l'altre comensa: *Assí comensa lo Libre del Semiforas, lo qual donà lo Creador a Adam*. E en la penúltima carte ha una pintura quaix feta com a marró. E és sots escrit: *Per desligar persone ligade*. E feneix lo dit coern en la darrera carta: *Et testificentibus que contra me sunt, amen*.

Ítem, altre cistern de paper, lo qual occupe en scripture IIII fulles, lo qual comensa: *Divendres en ora de Venus*. E feneix: *Explicit experimentum spiritus Bilech sertum*.

Ítem, altre cistern de paper qui occupe IIII fulles. E comensa: *Incipiunt Clavicula Salamonis*. E feneix: *De la persona que amarets e volrets*.

74. Com hem dit a la nota 46, disposem tan sols d'una transcripció que es troba a A. BALAGUER Y MERINO, «Carta al Sr. D. Matias de Martino...». Vegeu la reproducció que en fa M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos...* D'aquest prové el text de l'inventari que es troba en E. FORT I COGUL, *Catalunya i la Inquisició...*

Ítem, altre cistern de paper, qui ocupa XI fulles scrites, qui comensa: *Assí comensa La Clau del Semiforas*. E feneix: *Perquè jo us prech en aquesta ora, amén*.

Ítem, un cuern de pergami scrit de letra rodona, lo qual ocupa VIII fulles, qui comensa: *Incipit consecratio Arymadenari*. E feneix: *Altanayl Almista*.

Ítem, un full de paper, en lo qual ha diverses rotlos e letres innotes.

Ítem, un cistern de paper, qui ocupa en scripture XIII fulles e comensa en lo vermell: *Canticum novum*. E en lo negre *Cantars*. E feneix *La obre qui-s pertany*.

Ítem, un cartapàs de paper ab cubertes de pergami, de III cisterns, lo qual és tot ple de caractes. E comensa: *Devant Senyor*. Lo segon cistern comensa: *No sien IX dies*. Lo terç comensa après los caractes: *Si vols disputar ab heretges*.

Ítem, dues fulles de paper, en les quals ha pocha scripture, qui comensa: *Sinch de ypicon*. E feneix: *Lo VIII és dit*.

Ítem, un cuern de paper, qui ocupa de scripture X fulles. E comensa: *Assí comensa La Clau de Semiforas*. E feneix: *Et auxilio Creatoris, amen*.

Ítem, altre cistern de paper, qui ocupa de scripture VII fulles. E comensa: *Oracions de les VII planetes*. E feneix: *Ab los perfums que acostuma és ordonat. Deo gracias*.

Ítem, altre cistern de paper, qui ocupa en scripture VIII fulles. E comensa: *Aquests són los perfums del sol*. E feneix: *Gabriel està sobre-l mes de marts Dumiel*.

Ítem, altre cistern de paper, qui conté XIII fulles scrites. E comensa: *De arte entomptica et ydayca*. En lo qual ha molts rotlos e caractes. E feneix: *De ossibus caponorum et de corvibus*.

Ítem, dos cisterns de paper, qui ocupen XXIII fulles, qui comensa lo primer cuern: *Comensa lo segon libre de La Clavicula*. E feneix lo segon cuern: *Per què aquest libre sanctíssim se deu tenir*.

Ítem, altre cistern, qui ocupa scrites VIII fulles. E comensa: *En la qual manera se preparen speriments de furts. La fe en totes coses de obres de ymatges*.

Ítem, un cartapàs poch de II cisterns ab cubertes de pergami, qui ocupa XXII fulles. Comensa: *Ad impetrandum quicquid volueris*. E après se segueix: *Erga altare*. E feneix: *sanare luego que privado es*.

Ítem, un libret petit de pergami, lo qual conté XIII fulles scrites. E comensa: *Domine Ihesu Christe*. E feneix: *En remembransa deu*.

Ítem, un cartapàs de paper ab cubertes de pergami, qui ocupa XVIII fulles scrites. E comensa: *En divendres ans del sol exit*. E feneix: *sens manament del mestre*.

Ítem, un full de paper trencat a forma de procés, qui ocupa III fulles scrites: *Si tu vols fer esperiment general*. E feneix: *Stelle qui dicitur Mesembrion*.

Ítem, mig full de paper scrit, qui comensa: *Mane e conjur e stretch*. E feneix: *Amén, amén, amén*.

Ítem, dues cartes poques scrites, en la qual ha una figura quadrada. E en l'altre ha molts noms ignots.

Ítem, un llibret de pergami ab cubertes de pergami, qui ocupa XIII fulles scrites, qui comensa: *Isti sunt phi[...]*. Et finit après caractes: *Neon*.

Ítem, una nòmina de pergami verge, en la qual ha pintats molts rotlos e caractes.

Ítem, un petit llibret de paper, qui comensa: *Isti sunt phi[...]*. Et finit: *Per virtut de aquestes paraules*.

Ítem, un petit llibret de paper, qui comensa: *Per fer pedres contrafetes de crestall*. E feneix: *Alegras e feren gràcias a Déu Ihesu Christ*.

Ítem, un poch trosset de pedra blanca, en la qual ha un rotlo concavat ab algunes letres innotes.

Ítem, migs fulls de paper. En la un del quals ha pintade un fas o ymage ab los pits plens de caractes, e no mostre sinó lo cap, mans e peus. E l'altre fulla havia pintat un marró i figura quadrade ab alguns noms.

Ítem, un tros de pergami verge, en què és pintade la dite figura o ymage de vermelló.

Ítem, un llibret de pergami ab cubertes de cuyro, en lo qual ha pintades moltes ymages e rotlos de vermelló. E comensa: *Pater est vita, Filius est sanitas*. E feneix: *de Boscho*.

Ítem, un cuern de paper, qui ocupa X fulles, qui comensa: *Per fer venir dones*. E feneix: *Sobre lo cap de una gallina e seguria*.

Ítem, un tros de pergami verge, qui comensa: *Jo Billech o qualsevulla altre sperit*. Et finit: *Dan en lo nom*.

Ítem, VII trossos de paper scrites. La un dels quals comensa, lo primer: *Dejunarà*. Lo segon: *Rey siats*. Lo terç: *Retxiel mante*. Lo quart: *O tu Retxiel*. Lo quint: *O tu rey*. Lo sisè: *Jo Pere March man a-n Retxiel*. Lo setè: *Manté que te'n vages*.

Ítem, un full de paper trencat en VIII fulles, part scrit e part blanch, qui comensa: *Primer pendràs una creature verge*. Et finit: *Cum cultor exorzimus ipse est*.

Ítem, vuyt fulles o trossos de paper entre grans e pochos. La primera de les quals comensa: *Qualsevulla imperador*. La segona: *Recompte Seroen*. La tercera: *Si vols demanar gràcia a senyor*. La quarta: *Ypericon*. La V^a: *Tres sants àngels*. La VII: *Divendres en ore de Venus*. La VIII: *Hages dos mirals*.

Ítem, li liurà dos processos originals de na Medoya e d'en Gabriel Valls.

Ítem, un petit cistern de paper, en part scrit e en part blanch, cusit ab fil blanch, en lo qual ha scrites alguns ligaments e alguns desligaments.

Ítem, una petite cèdula de paper, en la qual comensa: *Passó axí siats vosaltres perasosos e ligats*. E feneix: *lat lal lat*.

Ítem, algunes fulles de erbe sequa, qui stan embolicades dins un paper.

Ítem, un cuern petit de paper, qui ocupa quatre cartes scrites. La una de les quals comensa: *Si vols que la fembra te digue tot son coratge*. Et finit: *de una nit de una dona*. E après se seguexen algunes letres.

Ítem, duas petites cèdules de paper. La una de les quals comensa: *Quant lo trigo sie sech*. La segona comensa: *Al ja e descobrir-las*.

Ítem, un trosset de pergamí, en lo qual ha algunes lletres divisides. E en la fi són les paraules següents: *Dessots lo portal*.

Ítem, dos trossos de paper squinsats. En la un dels quals és, de una part, part de una creu ab dues lletres negres grans *a* e *l*, e ab alguns noms. E en l'altre part havia algunes conjuracions, qui comensa: *Per aquets preciosos noms*. En lo segon tros ha una part de rotlo e senyal de *Salamó*, dintre ab dues *ons*, una *c* e dues *n*.

Ítem, tres trossets de pergamí. Los dos dels quals comensen: *Lagraximin*. Lo tercer, en què ha VI creus, comensa: *Jesus hohanos*.

Ítem, un tros de pergamí petit, en què ha pintat un caracte ab algunes lletres innotes.

Ítem, un tros de pergamí larch e stret, qui comensa: *En nom de Déu gran*. E segueix-se: *Conjur-vos, tals sprits*. E feneix: *E complí tot ço que ell volgué, de bé e de mal*.

Ítem, un poch de saffrà dins un paper.

Ítem, dos trossets petits de pergamí. E la un dels quals comensa: *Per amor*. E ha aquí lletres separades. Lo segon comensa: *Ebliena eli*. E feneix: *Per axir de presó*.

Ítem, un trosset petit de pergamí verge, segons se mostrave, en lo qual són scrietes les paraules propdites.

Ítem, una carte de paper, en la qual ha pintat un castell ab tres torres, lo qual és vist ésser de strologia.

Ítem, un trosset petit de pergamí, en què ha alguns caractes.

Ítem, un tros de tresflorí.

Ítem, un trosset de paper.

Ítem, un trosset petit de crastal petit envolcat en paper.

Ítem, un anell de lautó ab una pedra de crastall de color vermella.

Ítem, un trosset petit de pedra blancha enbolcade en paper.

Ítem, tres trossos de soffre de diverses natures.

Ítem, un tallaplomes.

Ítem, una agulla e una ploma de scriure de ferro.

Ítem, dos caps de cornetes de bou.

Ítem, uns quants trossos de lignum aloes.

Ítem, alguns trossos de sera.

Que omnia superius designata deinceps dictis processibus [...], ut ipse reverendus magister Amandus asseruit, fuisse Petri Marchi, magistri domorum, nunc pro crimine heresis in captione detenti. Postmodum autem, die sabbati, XV^a dicti mensis et anno predicto [15 d'octubre de 1440], fuerunt combusta omnes predicti libri et omnia alia in posse Petri Marchi inventa, preter processus predictos, in patio palatii episcopalis ex mandato reverendi fratris Guillermi de Turri, locumtenentis Inquisitoris, et honorabilis domini Narcisii de Sancto Dionisio, vicarii in spiritualibus et temporalibus reverendi domini episcopi Barchinone, ex quo in sen-

tencia absolutoria dicti Petri Marchi in dicto loco et dicta die lata et promulgata sich continebatur, presente me dicto notario [Bartholomeo Costa] et presentibus honorabilibus et providis viris domino Iacobo Porta, decretorum doctore, magistro Berengario Rubey, ordinis Predicatorum, discreto Iohanne Marchi, notario, et puribus aliis in multitudine satis grandi.

Procés contra Agnès, muller de Berenguer Modoy i apel·lació

3

1420, maig [...] - juny, 21. Barcelona

Declaracions de tres testimonis en el procés contra Agnès, muller de Berenguer Modoy, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona. Agnès recusa fra Amand des Vall, lloctinent de l'Inquisidor general de la Corona d'Aragó, per maltractament i actuació imparcial. És per això que apel·la a fra Francesc Sala, Inquisidor General. Ni la recusació ni l'apel·lació prosperaren.

AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Plec de documentació diversa, 1439 - 1449: «Apellatio domine Agnetis, uxoris Berengarii Modoy»*, s/n.

AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Primus liber comunis, 1438, desembre, 17 - 1442, gener, 27*, s/n.

AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Manuale primum, 1438, desembre, 17 - 1444, setembre, 11*, s/n.

Ihesus Christus. In Christi nomine. Ihesus Christus
Appellatio domine Agnetis, uxoris Berengarii Modoy /

[Joan Garcia, notari de Barcelona, testimoni]

Discretus Iohannes Garcia, notarius, comorans Barchinone, testis citatus, iuratus et interrogatus dicere veritatem, quam sciat, in et super infrascriptis.

Et primo fuit interrogatus si ell, testimoni, coneix la dona na Agnès, muller d'en Berenguer Modoy, e dix quod sich.

Interrogatus^a com la coneix, e dix que per ço com ha posat en case sue essent sa hoste e ja abans la conexia en temps de mossèn Vilarasa, prevere.

Interrogatus si sab ni ha hoyt dir que / la dita Agnès sia presa ne tengude en la

a) *Segueix ratllat si sap per.*

presó per negú, e dix que^b hoc, car ell, testimoni, la ha viste en la presó comuna de la ciutat e parlat ab ella.

Interrogatus si sab per què stà presa la dite Agnès, e dix que ha hoyt dir que stà presa e detengude per mossèn lo Inquiridor per alguns crims que la inculpa-ven^c.

Interrogatus si ell, testimoni, sab ni ha hoyt dir qui li ha ordonade ne scrite la apel·lació que ara poch ha la dite / Agnès ha interposade devant lo reverend lochtinent de Inquisidor, *et dixit* que ell, testimoni, no sab qui la-y ha ordonade ne scrite ne consellade^e, com ell, testimoni, no la hage viste. Sta en veritat que ell, testimoni, parlant hir ab la dite Agnès, li dix ell, testimoni, qui era son advocat e la dite Agnès respòs-li que mossèn Galceran Desén. Si lo dit mossèn^f Galceran la-y ha scrite ne ordenade, no-y sab res ell, testimoni, ne-u ha hoyt dir a la dite Agnès, ne sab ell, testimoni, / quin li-u^g ha consellat a la dite Agnès, ne-u ha hoyt dir a negun altre, ne-u sabie sinó per ço com ella mateixa lo-y dix hir.

Interrogatus si ell, testimoni^h, stant en case de la dite Agnès o fore de aquella, algunes vagades hauria hoyt dir a la dite Agnès tals paraules o semblants dressants aquelles contra Nostre Senyor Déus e la sua Beneyte Mare ne sants ne santes de paradís, ne si ha vist ne hoyt ell, testimoni, fer ne obrar algunes coses a la dite Agnès qui vinguessen ne-s sgordassen a la fe christiana / directament ne indirecte, e dix que ell, testimoni, foren dues o tres vagades que, la dite Agnès stant en sa case, vahé aquella a vinyares d'ell, testimoni, mont torbade de vi e qüestionajant-se ab una sclaveⁱ que té en son servey, mogude de gran ira li hoyt dir per tres vagades: «Jo renech^k aytal –dient de Déu– si^l tal cose no serà axí». E ell, testimoni, appartave's. E despuys ell, testimoni, reptave la dite Agnès dient-li per què dehia semblants / paraules, e la dite Agnès responia a ell, testimoni: «E com mesquina tal cose he dite?» Hoch a la fe dehia ell, testimoni. E lavors la dite Agnès dehia a ell, testimoni, que-s ajonollave en terra e-s prenia a plorar^m penedint-se que tals paraules hagués dites tant com toque. Que ella fes neguns actes ne digués de paraula que fossen contra la fe ne *bonos mores*, jamés ell, testimoni, tal cose vahé ni sabé,

- b) *Segueix repetit que.*
- c) *Segueix ratllat coma.*
- d) *Segueix ratllat no.*
- e) ne consellada *Segueix ratllat interlineat.*
- f) *Segueix ratllat .G.*
- g) li-u *interlineat.*
- h) *Segueix ratllat sap.*
- i) *Segueix ratllat co.*
- k) *Segueix ratllat die.*
- l) *Segueix ratllat s.*
- m) *Segueix ratllat penej.*

ans vahia que / tenia son oratori en la cambre hon jahia e vahia que fahia reverència a aquell de grans vagades. E axí mateix diumenges e festes e altres dies de feyne la vahia anar a sa missa a Sancta Maria del Pi, axí com tot cristià o christiana deu fer. Car si ell, testimoni, vahés a la dite Agnès fer coses contra la fe christiana, ell, testimoni, axí com aquell qui és cristià, no soffarire ne permetera ni anirare en case allà hon se / tingués ni-s perpetràs coses ni actes contra Déu ni la sua Beneyte Mara ni sants ni santes de paradís, ans fora acusador de aquells aytals.

Interrogatus si sab queⁿ a cascuna de les dites tres vagades, que ell, testimoni, diu demunt que la hoya jurar e renegar, fos torbade de vi talment que fos fore de seny, e dix que ell, testimoni, de fi an fi, segons ha dit demunt, vahia ell, testimoni, que era molt irade / contra la dite sclave e alguna vagade de aquelles li donave vinyares a ell, testimoni, que fos torbade de vi e ere fore de son arbitre per la gran còlere e follonia que^o havia^p.

Interrogatus com ell, testimoni, sie stat interrogat, si cascuna vegade de aquelles la vahia fore de seny, e ell, testimoni, respongué que alguna vegade tots temps era / fore de arbitre, que respongué a l'interrogat e dix que ja-u ha dit demunt^q ell, testimoni, les coses contengudes en lo dit article e que no-n sab àls.

Interrogatus com él, testimoni, sie stat interrogat demunt^f, si totes les dites tres vegades la vahia fora de seny, e ell, testimoni, hage respost que de fi en fi^s vahia ell, testimoni, que era molt irade contra la dite sclave, e alguna vegade de aquelles li donave vinyares a ell, testimoni, que fos torbade e fora de son arbitre per la gran còlera^t, com hi ha diferència de alguna vagade a totes les tres vegades, que respongue si a cascuna vagade / la dita Agnès era irade e fellona e fore de seny^u, e dix que totes les tres vagades la vahia fallona e irade contra la dite sclave, segons ell, testimoni, ha dit dessús.

Et tunc dictus reverendus dominus locumtenens Inquisitoris, cum ipse non responderit interrogationi sue, mandavit^v sibi quod responderet interrogationi, scilicet utrum esset^w extra censum in qualibet vice illarum trium^x. Et dixit se stare et

n) sap que *interlineat*.

o) *Segueix ratllat de*.

p) *Segueix ratllat* interrogatus com si cascuna vagade de aquelles la vahia torbade ell testimoni.

q) *Segueix ratllat* que totes les tres vagades que ha dites demunt era la dite Agnès for mo.

r) *Segueix ratllat* que to.

s) *Segueix ratllat* era.

t) *Segueix ratllat* que respongué si totes dites tres vegades era fore de seny.

u) de seny *interlineat*.

v) *Segueix ratllat* quod.

w) *Segueix ratllat* inter.

x) cive illarum trium *interlineat*.

perseverare in predictis per ipsum supra depositis^y, ço és, que era fellona e irade e fore de son arbitre totes les dites tres vegades, tant com ell, testimoni, podia comprendre.

Interrogatus si ell, testimoni, sab ni ha hoyt si ella depositant jamay^z tocant a les sglésies per levar lo Cors de Jhesuchrist, si-s ha levades les falde e a mostrat les vergonyes en virtuperi del cors de Jhesuchrist, e dix^{aa} que nunque-u ha fet.

Interrogatus si aquell capellà qui morí a la Plassa Nove, qui stave en la sua case, si nunque ha raptade ella depositant de neguns malifficis ne si nunque li ha demanades hòsties, e dix que pot ésser que és stade reptade de alguns affers de case, mas de neguns malifficis jamay per negú fon reptade. /

Interrogatus si com ella fon presa la primera vagade, manà a negú que li tallàs la cuxe e que li matés una cèdula dins la cuxe, e dix que jamay ho dix a negú ne a negune, e que remet-ho al procés del qual és axit ab bone sentència.

Fuit sibi lectum, presentibus fratre Alano Michaelis, ordinis Predicatorum, et Martino^{af} de Agude, magistro in artibus, et perseveravit.

[Agnès, muller de Berenguer Modoy, acusada]

El ilico dicta domina Agnes, delata predicta, requisivit reverendum dominum locumtenentem, quatenus publicaret sibi / presentem inquisitionem in modum quod de illa posset copiam habere et dare suas defensiones. Necnon protestata fuit de iniuria et dampnis^{ab} sibi facta per eundem reverendum dominum locumtenentem super modum captionis, hoc est, quia cum^{ac} maximo scandalo^{ad} et coram plebis multitudine eam cepit et posuit in carceribus Vicarii et fecit sibi ponere compedes et cepit a persona eius^{ac} scrutinium in magnum dedecus et vilipendium^{af} persone et fame sue et mandavit^{ag} ab ea ganifulos amoveri^{ah}. Necnon surrexit seu apportari fecit iniuste^{ai} a domo eius quendam cupam argenti^{ak} deauratam. Que dampna et iniuria possit suis loco et tempore proponere et allegare, requirens predicta in presenti processu continuari et cetera. /

y) *Segueix ratllat* et ilico dictus reverendus dominus locumtenens inquisitoris.

z) *Segueix ratllat* leva.

aa) *Segueix ratllat* no.

ab) et dampnis *interlineat*.

ac) locumtenentem super modum captionis hoc est quia cum *interlineat i escrit damunt* inquisitorem qualiter sibi eam cum *ratllat*.

ad) *Segueix ratllat* cepit eam.

ae) cepit a persona eius *interlineat i escrit damunt* ceperunt *ratllat*.

af) et vilipendium *interlineat*.

ag) mandavit *interlineat i escrit damunt* ceperunt *ratllat*.

ah) amoveri *interlineat i segueix ratllat* et de hiis requisivit.

ai) seu apportari fecit *interlineat*.

ak) *Segueix ratllat* requirens deau.

Et confestim dictus reverendus dominus locumtenens respondens dixit quod bene erat intentio sua^{al}, quando esset tempus, publicare sibi presentem inquisitionem et dare sibi advocatum et procuratorem. Tamen quod de hiis haberet suum consilium et faceret quod iuris esset. Et in quantum tetigit de tacea, respondit idem dominus locumtenens^{am} quod ipse non vidit taceam nec eam tetigit, sed audivit quod baiulus secum apportavit pro salario eius et quod de illa nullam daret sibi rationem^{an}.

Et hoc factum fuit coram predictis testibus. /

[Caterina, muller de Bernat de la Font, ferrer, ciutadà de Barcelona]

Die martis, XXXI mensis madii, anno predicto.

Domina Caterina, uxor Bernardi de la Font, que superius^{ao} iam testificata est, testis citata, iurata et interrogata dicere veritatem.

Et primo fuit interrogata si ella, testimoni, ha hoyt dir a la dite Agnès en sos juraments que digués “Déu non ha poder”, et dixit que ja ha testificat demunt e que ha hoyt dir a la dite done en sos juraments que dehia “Jo renech Déu en despit de Déu”. Però que sertament no li recorde si dehia “Déu no ha poder”. Mas / que dehia en sos juraments moltes aretgies. Però que asòs lo-y hoyt dir.

Interrogata si en sos juraments li ha hoyt dir a la dite Agnès negun mal de la Verge Maria, e dix que no, may.

Interrogata si ella, testimoni, sab ni ha hoyt dir que la dite Agnès hage dit jamay que la Verge Marie era axí corrupude com una altre done, e dix que no.

Interrogata si ella, testimoni, sab ni ha hoyt / dir que la dite Agnès usàs de negunes males arts, e dix que no.

Interrogata si ella, testimoni, sab ni ha hoyt dir que la dite done Agnès^{ap} se sie despullade al seu terrat e que allà hage fets neguns^{aq} rotlos, e dix que ella, testimoni, ha hoyt dir a la dona appellade Vicente, qui sta al entrant del carrer d'en Serra, devant^{ar} un spacier^{as}, la qual ho vench dir al ort a la dite Agnès e a ella, testimoni^{at}, que lo fill d'en Vilar la havia escantade al vaynat, que dehia dir que la dite Agnès fahia rotlos al terrat e que prenia un colom e que-n fahia algunes coses. /

Fuit sibi lectum, presentibus discretis Petro Pau, prebitero, vicario Sancti

al) *Segueix ratllat* quando.

am) respondit idem dominus locumtenens *interlineat*.

an) sed audivit quod baiulus secum apportavit pro salario eius et quod de illa nullam daret sibi rationem *interlineat*.

ao) *Segueix ratllat* primo.

ap) *Segueix ratllat* hage fets.

aq) *Segueix ratllat* rotl.

ar) al entrant del carrer d'en Serra devant *interlineat* i escrit damunt devant *ratllat*.

as) *Segueix ratllat* qui va.

Saturnini de Monte Tornesio, et fratre Guillermo Splugues, ordinis Predicatorum. Et perseveravit. Et fuit sibi iniunctum tenere secretum per iuramentum.

[Bernat de la Font, ferrer, ciutadà de Barcelona]

Bernardus de la Font, ferrarius, civis Barchinone, testis citatus, iuratus et interrogatus dicere veritatem, quam sciat, in et super heretica pravitate.

Et primo fuit interrogatus si ell testimoni coneix la dona na Agnès, muller d'en / Berenguer Modoy, et dixit que^{au} hoc.

Interrogatus com la coneix, et dixit que per tant com ha stat en la case sue per spay de mig any e entorn.

Interrogatus si sab que la dite done sie orrible juradore o renegadora e despitadore de Déu e que digué en sos juraments digué^{av} que Déu non ha poder tal cose, et dixit que ell, testimoni, hoy de la dite Agnès renegar e despitare de Déu e dir «en despit de Déu» e «Déu non ha poder» e de fet que li axia molte corrupció de la bocha. /

Interrogatus quantes vagades li ha hoydes dir les dites paraules a la dite Agnès, e dix que més de una vagade lo·y ha hoyt o pur al meys dues vagades.

Interrogatus si sab que com la dite Agnès era irade, si renegave^{aw} o despitave de la Verge Marie, et dixit que com renegave de Déu, a sos viyares sí·s fahia de la Verge Marie, però no·u sab sertament.

Interrogatus si ell, testimoni, sab que negun mal sperit vingués a la case de la dite Agnès, e dix star en veritat que, com ell, testimoni, stave a la case de la dite Agnès, / per ben un mes durà que sentiren una veu molt terrible qui venia tots vespres a les VIII° ores, e que com ell, testimoni, la sentia, tot seu spaventave, e que pensàs que fos qualche diable e qualche ànima. E que com ell, testimoni, dehia a la dite Agnès que aquella veu venia, ella non havia gens de por e que un diner que li donassen serrare tota la case tote e non volia parar orella a la dite veu.

Interrogatus si ell, testimoni, sab ni ha hoyt dir que la dite Agnès se'n pujàs al terrat de nits, e que ella fes neguns malifficis, e dix que no·u / sab ni·u ha hoyt dir, car com ells eren colgats, ella podie fer so que·s volie. E que algunes vagades trobaven lo lit de la dite Agnès que aytal s'era al matí com se levave com al vespre com se colgave. Si anave bruxant o no, no·u sab ell, testimoni, què fahia.

Generaliter et cetera.

Fuit sibi lectum, presentibus fratre Guillermo Splugues, ordinis Predicatorum, et Anthonio Masdeu, cive^{ax} Barchinone. Et perseveravit. Et fuit sibi iniunctum tenere secretum.

at) testimoni *interlineat*.

au) *Segueix ratllat* quibus.

av) *Segueix ratllat* que.

aw) renegave, *al ms.* renegade.

ax) cive, *al ms.* civi.

[Apel·lació de la imputada Agnès en forma pública]⁷⁵

Noverint^{ay} universi quod die martis inter quartam et quintam oras post meridiem^{az} ipsius diey, intitulata tricesima prima mensis madii, anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo, in presentia mei Bartholomei Costa, auctoritate regia notarii publici per totam terram et dominationem serenissimi domini regis Aragonum, et in presentia etiam fratris Guillermi Splugues, ordinis Fratrum Predicatorum, et Ludovici Pelat, carcerarii carcerum Vicarii Barchinone, ac Luce Calders, secum comoranti, testium ad hec vocatorum specialiter et assumptorum, reverendus dominus frater Amandus de Valle, magister in sacra pagina, ordinis Fratrum Predicatorum, locumtenens inquisitoris heretice pravitatis in civitate et diocesi Barchinone, constitutus personaliter in aula carceris curie Vicarie Barchinone, mandavit verbo Luche Calders, alteri ex custodibus dicti carceris, quatenus exire faceret dominam Agnetem, uxorem Berengarii Modoy, civis Barchinone, delatam de crimine heresis, ad deponendum. Et incontinenti dicta domina Agnes exivit. Et dum ipse reverendus dominus locumtenens diceret dicto Luche^{ba} Calders quatenus ipsam dominam Agnetem a congregatione aliarum mulierum et aliorum captorum separaret seu aportaret, dicta Agnes ibi personaliter constituta incontinenti verbo et cum gravi querela exposuit coram ipso domino locumtenente talia vel similia verba in effectum:

75. Totes les actuacions que portaren a dues apel·lacions d'Agnès es troben, com ja hem dit, al quadernet que conté part del procés. Aquestes actuacions al quadernet comencen així: "*Postmodum autem dicta die XXXI mensis madii, predictus reverendus dominus locumtenens Inquisitoris, constitutus personaliter in aula carceris curie Vicarii Barchinone mandavit Luche Calders, alteri ex custodibus carceris, quatenus exire faceret dictam dominam Agnetem, delatam predictam, ad deponendum. Et incontinenti dicta domina Agnes exivit [...]*". Al marge superior hom afegí posteriorment: "*Est in forma publica et clausum traditum*". D'aquí les correccions fetes al mateix quadernet, amb les formalitats pròpies d'un instrument notarial i mancat de l'espontaneïtat en la redacció que té el text del quadernet, obra del notari o d'un escriptent seu. Aquestes correccions del text del quadernet es feren a l'escrivania del notari del procés, Bartomeu Costa. I, com és indicat, hom lliurà el «mundum» i féu les còpies sense etcetera al *Liber comunis* i de forma tan sols indicativa al *Manuale*. Nosaltres hem transcrit la còpia del *Liber comunis*. Vegeu: AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Primus liber comunis, 1438, desembre, 17 – 1442, gener, 27, s/n*; AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Manuale primum, 1438, desembre, 17 – 1444, setembre, 11, s/n*.

ay) Al marge esquerre Apellatio domine na Modoya.

az) martis inter quartam et quintam oras post meridiem *interlineat* i *escrit damunt* iovis intitulata secunda mensis iunii *ratllat*.

ba) Luche, *al ms.* Lucho.

Vos, reverende domine locumtenens, agravastis me iniuste multis modis, et nunc vultis me iterum fortius agravare, quia posuistis me in compedibus^{bb} et sum pregnata, et nunc vultis me appartare seu apartari facere. Et quod peius est, quia, licet pluries ego^{bc} supplicaverim vos quatenus publicaretis^{bd} michi inquisitionem per vos contra me receptam, taliter quod copiam eiusdem habere possem, tamen vos ea facere recusastis in mei dampnum ac prejudicium valde magnum, propter que non imerito me quamplurimum agravastis, et timeo per vos in futurum fortius agravari, ideo a vobis et ab omnibus vestris procedimentis contra me factis et fiendis verbo apello ad reverendum dominum Inquisitorem principalem, petens cum magna instantia apostolos reverenciales michi dari, a denegacione^{be} quorum iterum apello.

Quibus verbis per dictam dominam Agnetem dicto reverendo domino locumtenenti prolatis, inmediate dicta domina Agnes verbo requisivit me dictum notarium quatenus de predictis omnibus et singulis sic, ut pretangitur, peractis, sibi facerem et traderem unum et plura publicum et publica consimilia instrumenta in fidem et testimonium premissorum.

Et predictis omnibus et singulis sic, ut premittitur, peractis, incontinenti dictus reverendus dominus locumtenens interrogavit dictam dominam Agnetem a quanto tempore citra erat pregnans. Que respondit quod a proxime preterito mense fabroarii citra erat pregans.

Item, fuit interrogata cum dixisset quod a proxime preterito mense fabroarii erat pregnans, si erat pregnans a primo die vel ab ultimo die mensis fabroarii citra, et dixit quod a mense ianuarii^{bf} citra non habuit mestrua habere solita. Et dicta ratione^{bg} reputabat se pregnantem.

Et incontinenti dictus dominus locumtenens respondit super predictis quod ipse non volebat eam appartare cum sciret^{bh} per eius assertionem quod ipsa esset pregnata. Et quod non erat verum quod ipse denegasset sibi publicationem inquisitionis, ymmo obtulerat sibi^{bi} publicare dictam inquisitionem^{bk} et copiam de eadem sibi tradere quando esset tempus. Et quod super apellatione quam facit, habebit suum consilium et acordium. Et nichilominus mandavit Ludovico Palat, carcera-rio, quatenus tractaret dictam Agnetem ut mulierem pregnantem, quia ipse ignorabat quid erat fiendum in talibus.

bb) *Segueix ratllat* et sum.

bc) ego *interlineat*.

bd) publicaretis *interlineat* damunt supplicaveritis *ratllat*.

be) denegacione, *al ms.* denagotione.

bf) *Segueix ratllat* fabroarii.

bg) *Segueix ratllat* rpn.

bh) sciret *interlineat i escrit* damunt sit *ratllat*.

bi) *Segueix ratllat* quando.

bk) *Segueix ratllat* quando esset tempus.

Que omnia et singula supradicta tam dictus reverendus dominus locumtenens Inquisitoris quam dicta domina Agnes requisiverunt in presenti processu per ordinem inseri et continuari et ad partem, si opus fuerit, eis et utrique ipsorum fieri et tradi unum et^{bl} plura, publicum et publica, consimilia instrumenta per me notarium supra et infra nominatum^{bm}.

Amplius vero die iovis, que fuit secunda mensis iunii, anno predicto, presentibus me dicto notario et huiusmodi cause seu negotii scriptore, et presentibus / etiam fratre Guillermo Splugues, ordinis Fratrum Predicatorum, et Ludovico Pelat, carcerario predicto, pro testibus ad hec vocatis speciliter et assumptis, predictus reverendus dominus locumtenens Inquisitoris constitutus personaliter in predicta aula carceris curie dicti honorabilis Vicarii Barchinone, iussit coram eo venire dictam dominam Agnetem, delatam predictam. Et cum dicta domina Agnes fuisset adducta coram ipso reverendo domino locumtenente, ipse reverendus dominus locumtenens Inquisitoris, in presentia mei dicti notarii et testium^{bn} predictorum, dixit eidem domine Agneti quod ipse tradebat sibi pro apostolis et loco apostolorum apellationis per ipsam coram ipso verbo interposite, quandam papiri cedulam scriptam, que tunc in manu sua tenebat, quam tradidit michi dicto^{bo} et infrascripto notario, requirens ipsam apostolorum cedulam in fine premissorum inseri et continuari et inde sibi fieri et tradi unum et plura, publicum et publica, consimilia instrumenta. Que siquidem papiri^{bp} ac apostolorum cedula est huiusmodi continentie et tenoris:

Et dictus locumtenens Inquisitoris, visa apellatione interposita a dicta domina Agnete a nullo gravamine sed vane et fruxtatorie, quoniam dictus Inquisitor nunquam sibi denegavit deffenciones, ymmo paratus est sibi dare eas, cum processus fuerit in punto ipsas dandi, neque dicta domina allegat minusque hostendit aliquam iustam causam susptionis contra dictum Inquisitorem. Quam cum hostenderet, prefatus locumtenens paratus erit facere quit iuris fuerit et rationis. Quibus attentis et processu inde facto, non credit in aliquo eam gravasse. Et cum apellationibus frivolis nec ius defferat nec sit a iudice defferendum, idcirco predictae apellationi tanquam vane et frivole non deffert, dans sibi presentem cedulam pro apostolis reffutatoriis. Mandans notario eam continuari et in presenti processu post apellationem predictam viva voce a dicta domina interpositam seu licet in scriptis non tamen in forma debita.

Et predictis omnibus et singulis sic, ut dictum est, peractis, incontinenti predicta domina Agnes non divertendo se ad alios actus in presentia mei dicti notarii et tes-

bl) *Segueix ratllat pub.*

bm) *nominatum interlineat i escrit damunt scriptum ratllat.*

bn) *testium interlineat i escrit damunt testes ratllat.*

bo) *Segueix ratllat notario.*

bp) *Segueix ratllat cedula.*

tium predictorum ad hec specialiter vocatorum et assumptorum, dixit verbo dicto reverendo domino locumtenti quod ipsa volebat dirigere in scriptis apellationem quam die martis proxime preterita coram ipso verbo interposuerat. Et dictis verbis per ipsam, ut predicatur, prolatis, incontinenti ipsa domina Agnes presentavit ac per me dictum notarium publice legi fecit dicto reverendo domino locumtenti quandam papiri cedula scriptam apellationem et alia in se continentem huiusmodi continentie seu tenoris:

Cum remedium apellationis vexatis et iniuste tribulatis a iure sic indultum, et vos reverende magister Amande de Valle, locumtenens reverendi magistri Francisci Sala, Inquisitoris generalis in regno Aragonum, contra ius et iustitiam gravaveritis et indebite vexaveritis dominam Agnetem, uxorem Berengarii Modoy, civis Barchinone, pregnantem, ab inimicis^{bq} suis manifestis apud vos delatam et acusatam, modis illicitis et inonestis rationibus sequentibus:

Et primo in ipsius^{br} mulieris captione personali propriis manibus inoneste per vos facta scrutando vestes superiores et inferiores, carnem eius propriis manibus illicite pertractando contra morem et honestatem mulierum in omni iudicio observatum.

Insuper ipsam constitutam in tuta custodia pro mulieribus deputata contra morem mulierum cum conpedibus ferreis vexatis ac cum cathena ferrea amplius vexare intendebatis, nisi quia nepharium et crudelissimum accitum stantibus iudicabatur cum conpedibus et cathena ferrea mulierem^{bs} sub fortissima custodia positam debere constringi.

Insuper quia per triginta fere dies in dicto carcere nimis duro sub duabus clauris tenuistis, eidem omni hominum loquela et solatio denegato, ac insuper crudelitatem nimiam exercendo, pridie ipsam in duriozem et terrebiliorem carcerem transferre mandastis, crudelibus affligendo, limites vestri sacri officii transgrediendo iuxta sacrorum canonum sanctiones, ulterius vero emulos et malivolos dicte mulieris scienter quesieritis cum quibus et quorum consilio totum processum confecistis, ut occulariter probabitur suo loco, necnon preter cupam argenteam quam vi de domo ipsius rapuistis quo minatus fuistis eidem mulieri quod preter cupam predictam omnia bona eius usurpabitis et ipsam mulierem penitus desipabitis, et multa alia suo loco et / tempore alleganda contra dictam mulierem ius et iustitiam pretermittendo, crudelissime ut crudelis egeretis in maximum contemptum vestri sacri officii, quod pro proprietate et salute animarum institutum est, ideo propter dicta gravamina illata et cominata a vobis tanquam ab iniusto et crudelissimo iudice, debito honore semper salvo, et partem manifeste faciente, cum inimicis^{bt} suis, ad

bq) inimicis, *al ms.* inmiscis.

br) ipsius, *al ms.* ipsis.

bs) mulierem *interlineat i escrit damunt mulieri ratllat.*

bt) inimicis *interlineat i escrit damunt inimicis ratllat.*

reverendum patrem magistrum Franciscum Sala, Inquisitorem generalem predictum, virum in omnibus aprobatum et iustum, sicut prius verbo ita et nunc in hiis scriptis provocat et apellat, ponens personam suam et omnia bona sua sub custodia dicti reverendi domini Inquisitoris, petens sepe et sepius ac vicibus geminatis apostolos reverentiales sibi tradi, a quorum denegatione iterum et iterum^{bu} apellat et totiens quotiens negaveritis, totiens provocat et apellat, petens per vos notarium de hiis omnibus unum et plura confici instrumentum vel instrumenta et sibi tradi *et cetera*.

Qua quidem papiri cedula sic, ut premititur, presentata ac per me dictum notarium eidem reverende locumtenenti de verbo ad verbum lecta, ilico dicta domina Agnes petiit et requisivit vive vocis oraculo sepe sepius et instanter ac vicibus geminatis apostolos reverentiales super dicta apellatione sibi dari, concedi et tradi, a denegatione quorum iterum apellabat.

Et in continenti dictus reverendus locumtenens Inquisitoris dicte domine Agneti ad recipiendum apostolos super dicta apellatione terminus iuris et interim quancumque dare vellet assignavit. De quibus omnibus et singulis sic, ut predictur, factis et dictis, incontinenti dicta domina Agnes verbo petiit et requisivit predicta in fine premissorum ac in presenti processu inseri et continuari et sibi ad partem fieri et tradi unum et plura, publicum et publica, instrumenta per me notarium antedictum.

Adveniente autem die martis, inter sextam et septimam oras ante meridiem ipsius diei, intitulata XXI^a mensis iunii, anno predicto, in presentia mei dicti et infrascripti notarii et in presentia etiam fratris Iacobi de Xeres et fratris Petri Parentis ac fratris Iohannis Lupi, conventualium monasterii Fratrum Predicatorum Barchinone, testium ad hec vocatorum specialiter et assumptorum, discretus Iohannes Garcia, notarius, habitator Barchinone, constitutus personaliter coram predicto reverendo domino locumtenente Inquisitoris, in camera sua dicti monasterii Fratrum Predicatorum personaliter invento, verbo dixit et exposuit coram ipso reverendo domino locumtenente talia vel similia verba in effectum:

Mossèn, jo són assí que-s placie que-m doneu licència de procurar la dona na Agnès, muller d'en Berenguer Modoy, la qual per vós és detengude en la presò de l'honorable vaguer de Barchinona.

El ilico idem reverendus dominus locumtenens Inquisitoris concessit sibi licentiam procurandi dictam dominam Agnetem, tamen mandavit sibi sub pena excommunicationis quod absque iustitia non procuraret eandem dominam Agnetem.

Qua quidem licentia dicto discreto Iohanni Garcia concessa, incontinenti idem Iohannes Garcia, ut procurator et nomine et pro parte dicte domine Agnetis, petiit et requisivit vive vocis oraculo sepe sepius et instanter ac vicibus geminatis apostolos reverentiales super dicta apellatione sibi dicto nomine dari, concedi et tradi.

bu) *Segueix ratllat* provocat.

Alias protestatus fuit quod non stetit nec stabat per ipsum seu principalem suam quoniam dictos apostolos reciperet, seu per dictum reverendum dominum locumtenentem qui et si ipsos tradere sibi recusaret seu denegaret. Et protinus dictus reverendus dominus locumtenens Inquisitoris tradidit dicto discreto Iohanni Garcia dicto^{bv} nomine ibidem presenti quandam papiri cedulam scriptam, quam pro apostolis et loco apostolorum, prout dixit, sibi dicto nomine dabat seu concedebat, que est tenoris sequentis:

Et dictus locumtenens respondendo prefate apellationi interposite pro parte dicte Agnetis, uxoris Berengarii Modoy, dicit quod iuste et iuredice contra ipsam appellentem processit, nec ipsam credit in aliquo gravasse, sed dicta apellatio est frivola et a nullo gravamine interiecta. Unde cum apellationibus frivolis nec iustitia defferat, nec sit a iudice defferendum, idcirco cum reverentia reverendi Inquisitoris, ad quem extitit appellata, dictam apellationem non admittit neque ei defferat presentem responsionem, dans pro apostolis negativis, quam requirit continuari ad finem premissae apellationis per vos notarium et fieri publicum instrumentum.

Qua quidem papiri cedula et contenta in ipsa, ilico tam dictus reverendus dominus locumtenens Inquisitoris, quam dictus discretus Iohannes Guarcia petierunt et requisiverunt in fine dicte apellationis inseri et continuari et inde utrique ipsorum nominibus quibus supra^{bw} fieri et tradi unum et plura publicum instrumentum seu publica instrumenta per me notarium supra et infrascriptum.

Que fuerunt acta Barchinone, diebus, horis, mensibus et anno ac locis predictis, presente scilicet me dicto et infrascripto notario et presentibus etiam testibus supradictis ad premissa vocatis pariter et assumptis, ut superius continetur.

Post predicta vero, dicta die et quasi incontinenti, predictus reverendus dominus locumtenens Inquisitoris, motu pietatis et ut ne dicta domina Agnes, delata predicta, quoquomodo valeat dici indeffensa, publicavit totam presentem inquisitionem. Mandavit michi dicto notario et huiusmodi cause scriptori, quatenus traderem copiam totius presentis [...]^{bx}.

bv) *Segueix ratllat* notario.

bw) nominibus quibus supra *interlineat*.

bx) Aquest últim paràgraf es troba al quadernet i no als protocols.

1440, juny, 23. Barcelona

Agnès, muller de Berenguer Modoy, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona, nomena Joan Garcia, notari, ciutadà de Barcelona, procurador seu. En trobar-se Agnès a la presó acusada, segons el seu parer, falsament del crim d'heretgia davant Amand des Vall, lloctinent o comissari a la ciutat i diòcesi de Barcelona de l'Inquisidor General, Francesc Sala, i no poder-ho fer ella personalment, encomana al seu procurador la gestió de totes les accions que es refereixin a la seva defensa i a l'apel·lació.

AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Primus liber comunis, 1438, desembre, 17-1442, gener, 27, s/n.*

AHPB, Bartomeu COSTA (major), *Manuale primum, 1438, desembre, 17-1444, setembre, 11, s/n.*

Noverint universi quod ego Agnes,^auxor Berengarii Modoy, cursoris auris, civis Barchinone, attendens me fore per aliquas personas michi malivolas et ingratas accusata coram reverendo magistro Arnaldo de Valle, locutenente in civitate et dioecesi Barchinone locutenente Inquisitoris, de aliquibus criminibus heresim sapientibus, propter que detineor capta et incarcerata in carceribus Vicarii Barchinone, meque velle ab ipsa accusatione tanquam falsa totaliter excusare, que quidem^b excusatio licite fieri per me personaliter non valet propter dictam captionem et detentionem persone, idcirco gratis et ex certa scientia citra revocationem aliorum procuratorum per me actenus constitutorum in presentia dicti reverendi locumtenentis Inquisitoris, notarii et testium infrascriptorum, constituo et ordino procuratorem meum certum et specialem vos discretum Iohannem Garcia, notarium, civem Barchinone, ad agendum^c, ducendum, tractandum, procurandum ac debito modo finiendum et determinandum pro me et nomine meo omnes et singulas causas sive lites tam civiles quam criminales quam etiam alias motas et movendas inter me agentem vel deffendentem,^d parte ex una, et alias quascumque personas agentes^e vel deffendentes, parte ex altera, quibusvis^f rationibus, iuribus sive causis, et pro hiis et eorum occasione coram reverendo magistro Francisco Sala, ordinis Predicatorum,

a) *Damunt el nom, dues ratlletes obliqües per a indicar la ferma.*

b) *Segueix ratllat deute.*

c) *Segueix ratllat per prompto.*

d) *Segueix ratllat et.*

e) *agentes, al ms. agendes.*

f) *Segueix ratllat qyuibudiu.*

in omnibus regnis et terris illustrissimo domino regi Aragonum citra mare et^g Rossillionem subiectis Inquisitore generali, aut quibuscumque eius locumtenentibus et comissariis et in aliis etiam quibusvis curiis ecclesiasticis et secularibus comprehendendum, et coram eis quasvis personas michi in aliquo obligatas, iniuriantes seu inculpantes in iudicio et extra conveniendum et de iure meo docendum, querelas quascumque faciendum et exponendum, iusque super bonis meis firmandum, eaque proinde obligandum, agendum quoque et respondendum et deffendendum, excipiendum, proponendum et replicandum, libellos et pencionas offerendum et recipiendum et lites contestandum de calumpnia et veritate dicenda, et aliter in animam meam iurandum et ab adverso iurari petendum, testes, instrumenta et alia^h probationum genera producendum et publicandum, renuntiandum et concludendum in causa, et omnia que in littem fieri requirantur et merita causarum exhigantⁱ et requirantur faciendum, sententias tam interlocutorias quam diffinitivas audiendum et inde et aliter appellandum, supplicandum et reclamandum, et appellationes, suplicationes et reclamaciones prosequendum et finiendum, emparas, sequestrationes et alias oppositiones faciendum seu fieri faciendum et absolvi consentiendum, protestandum et requirendum, et protestatis et requisitis respondendum, et inde fieri faciendum et recipiendum publicum instrumentum seu publica instrumenta, et generaliter omnia alia et singula circa predicta utilia et neccessaria et opportuna et que in eis fieri requirantur pro me et nomine meo faciendum et libere exercendum, quemadmodum ego facere possem, si personaliter interesssem. Et volens vos dictum procuratorem meum super predictis relevare ab omni onere satisfaciendi, fideiubendo in hiis pro vobis, promitto vobis et notario etiam infrascripto, tanquam publice persone, pro vobis et aliis etiam personis omnibus quatenus interest et intererit recipienti et paciscenti ac etiam legitime stipulanti iudicio sisti et iudicatum solvi cum suis clausulis universis, et me semper habere ratum, gratum et firmatum quicquid per vos dictum procuratorem meum in predictis et circa predicta per me et nomine meo procuratum et actum fuerit sive gestum et nunquam revocabitur aliqua ratione sub bonorum meorum omnium ypotheca.

Actum est hoc Barchinone, vicesima tertia die iunii, anno a nativitate Domini millesimo CCCC quadragesimo quinto.

Sig+num Agnetis, constituentis predicte, que hec laudo et firmo.

Testes huius rei sunt^k: Ludovicus Palat, carcclarius carceris Vicarii Barchinone, et Luchas Calders, alter ex custodibus dicti carceris, cives Barchinone.

g) *Segueix ratllat* Rossillionem.

h) *Segueix ratllat* probationes.

i) *Segueix ratllat* exhigant.

k) *Segueix ratllat* Lodovicus.

EL FORN DE VIDRE DEL PLA D'EN LLULL DE BARCELONA (1447-1640) EN ELS PROTOCOLS NOTARIALS

○ SÍLVIA CAÑELLAS MARTÍNEZ, CARMÉ DOMÍNGUEZ RODÉS
BARCELONA

La producció vidriera medieval de Barcelona ha estat glossada i remarcada per escriptors, historiadors i viatgers des d'antic. Sempre, però, hi ha hagut al darrere el record de la prohibició d'instal·lar forns de vidre dins el clos de la ciutat de Barcelona. Això suposava una forta contradicció i plantejava molts dubtes sobre la veritable procedència dels vidres, tant per a la confecció de recipients com per a la realització de vidres plans per elaborar vidrieres.¹

Diversos són els autors que, abans que nosaltres, s'han plantejat aquestes qüestions i molts els documents que sobre els vidriers barcelonins han sortit a la llum.² Cal només donar una ullada al recull en fitxes del senyor Madurell que es conserva a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona per veure la quantitat de referències que li aparegueren sobre la matèria. Però la majoria d'aquestes notícies són molt parcials i poc aporten per si soles; cal, per tant, revisar-les a la llum d'altres textos i notícies de diferents procedències.

Amb aquests plantejaments, hem seleccionat, entre els nombrosos documents que sobre vidres es conserven a l'AHPB, aquells que fan referència al forn de vidre que consta documentalment que es trobava instal·lat a Barcelona, al Pla d'en Llull, entre mitjan segle XV i mitjan XVII. A més, hi hem afegit un contracte que, per extensió i interès, ens ha semblat impor-

1. En un recull d'ordinacions fet al segle XV, s'esmenta la prohibició de 1323 de fer vidre dins la ciutat de Barcelona (i, per tant, de tenir-hi forns de vidre): AHCB, *Manuscrits*, «Rúbrica d'ordinacions, 1477», L-38: «*Que algú no gos obrar de vidre en ciutat ne dins lo territori de aquella, per rehó del dampnatge que sen segueix*». *Libre Inti MCCCXXIII, cartes XXVIII*.

2. L'extensió del present article impossibilita esmentar tota la bibliografia referida al tema, però no volem deixar de destacar el volum ja clàssic de Josep GUDIOL, *Els Vidres Catalans*, Barcelona: Alpha, 1936 (*Monumenta Cataloniae*; v. III), i el text molt més recent d'Ignasi DOMÈNECH, «El vidrio», a *Historia General del Arte*, v. XLV («Artes decorativas», I), cap. IX («Summa Artis»), Madrid: Espasa Calpe, 1999.

tant d'incloure. Es tracta d'un document de 1510 procedent del fons notarial de l'AHCB que parla d'un arrendament de l'esmentat forn.

Amb el present article volem revisar alguns dels aspectes que apareixen en aquests documents notariais. Per això hem posat en contacte aquests escrits amb altres de diferents procedències i d'arxius diversos, majoritàriament de l'ACA i de l'AHCB, d'on hem recollit un important volum documental, en bona part inèdit.

Hem estructurat l'article a partir dels diferents documents i els hem situat en ordre cronològic. Darrere de cada document hem afegit els comentaris i les explicacions derivades d'aquest i del seu moment a través d'altres textos conservats i hem subdividit cada comentari segons els temes tractats. El resultat és també un repàs a la història del forn de vidre del Pla d'en Llull (Barcelona), entre mitjan segle XV i mitjan XVII, en espera d'una publicació més àmplia sobre els nostres forns de vidre.

Document 1:

Deute contret per Bartomeu Llorenç per a la compra de sosa (14-III-1454)³

El pimer text seleccionat és una reconeixença de deute que féu el vidrier de Barcelona Bartomeu Llorenç, amb la seva mare i la seva esposa, de nom Maria, al mercader de Barcelona Rafel Oller. El document explica que Bartomeu era fill d'un altre vidrier de Barcelona, de nom Gispert Llorenç, i de la seva muller Justa, la qual, un cop vídua, es casà en segones núpcies amb el porter del portal dels orbs Joan Alemany. El deute era de 43 lliures i 8 sous i aquests eren part de les 87 lliures i 8 sous que havien costat 144 quintars de sosa que calien a Bartomeu Llorenç per al seu ofici. Prometien retornar el deute abans del següent mes d'agost.

Compres de sosa

De fet, no és aquest l'únic document sobre venda de sosa que es conserva a l'AHPB. Un de molt proper, de 1458 (15-VII), explica que Pau Sala i el seu fill Francesc, vidriers de Barcelona i habitants de la parròquia de Sant Vicenç de Vallromanes, reconeixien a Bartomeu Fontanils, mercader

3. AHPB, Bernat MONTSERRAT, *37è manual*, 1453-54 (14 març 1454).

de Barcelona, un deute de 123 lliures, 13 sous i 6 diners pel preu de 291 quintars de sosa que els calia per al seu ofici de vidrier.⁴

La compra de sosa per part dels vidriers evidencia la fabricació de vidre, ja que aquest és un dels elements essencials per a la seva elaboració en unir-se amb la sílice. La sílice prové de les sorres, mentre que els òxids alcalins són produïts amb cendres vegetals.⁵

Així, en comprar matèries primeres per a la seva elaboració, sabem que Pau Sala a Vallromanes i Bartomeu Llorenç a Barcelona tenien producció de vidre, és a dir, un forn on feien objectes de vidre.

Però aturem-nos un moment en el preu pagat. Pau Sala donava 8 sous i 6 diners per quintar, mentre que Bartomeu Llorenç (4 anys abans) pagava 12 sous, 1 diner i menut pel mateix pes. Res en els textos no explica a què es devia aquesta diferència i tampoc no podem afirmar res de segur a partir d'allò que coneixem d'altres casos. Podem aventurar algunes hipòtesis referides a la disponibilitat del mercat o a una millor negociació. Cal tenir present el fet que la quantitat comprada és més del doble en el cas de la compra més econòmica. Però possiblement l'explicació més lògica sigui la derivada de la diferent aparença i qualitat del producte adquirit, que, en ser millor, faria possible unes peces de vidre també de major qualitat i més preu. Tot i utilitzar el mateix tipus de plantes per a l'obtenció de la sosa, la combustió podria haver-se fet amb més cura o haver-hi una menor presència d'impureses en un cas que en l'altre. Així, el resultat final seria el de dos productes que sortirien al mercat a un preu força diferent. En aquest cas, el prestigi del forn de Barcelona vindria avalat per l'elecció d'unes matèries primeres més seleccionades. Insistim, però, que això queda en el terreny de les hipòtesis.⁶

4. AHPB, Pere TARAFÀ, *Manual 3, 1458-59* (15 juliol 1458). S'esmenta també una compra de sosa, feta aquí pel vidrier Miquel Pasqual, a Carmela FALOMIR, *L'Art del vidre a la Seu Valentina i a la vila de Castelló durant el segle XV*, tesi de llicenciatura, Castelló: Universitat Jaume I, juny 1995 (inèdita), p. 139.

5. En relació amb la composició i el comportament del vidre, vegeu de José María FERNÁNDEZ, *El vidrio. Constitución. Fabricación. Propiedades*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto de Cerámica y vidrio, 1985.

6. La barreja accidental de plantes diferents, la presència de sorra o d'altres materials, disminuïa la qualitat de les cendres resultants. És molt interessant per entendre el procés d'elaboració d'aquestes cendres l'article de Joaquín FERNÁNDEZ, «La elaboración de la sosa en España: de la barrilla a la fábrica Solvay de Torrelavega», *Antilia* (Universidad Complutense de Madrid), v. IV (1998), art. 1 (consultable a Internet: www.ucn.es/info/antilia/revista/vol4-sp/ant4-1-sp.htm).

Establiment del forn

El document de partença explica, com hem vist, algunes coses de la família de Bartomeu Llorenç; però, què més sabem d'aquest vidrier de Barcelona? De fet, Bartomeu Llorenç és esmentat en diversos documents de diferents procedències des de mitjan segle XV fins als anys 90. Un dels documents més interessants sobre ell és el que prové de l'ACA, del *Llibre d'Establiments*, núm. 1.⁷

Allí s'anotà la concessió de llicència d'instal·lació de forn de vidre dins la ciutat de Barcelona que concedí el rei a Bartomeu Llorenç. S'esmenta una carta anterior, de 1447, però el document definitiu era només d'un any abans (2-I-1453) del corresponent a la compra de la sosa que li calia al mestre del forn de vidre de Barcelona per elaborar els seus vidres. El cens anual a pagar era de 9 sous.⁸ La localització exacta del forn dins la ciutat de Barcelona no quedava aquí fixada i es diu que seria triada pel vidrier, qui podria també reconstruir el forn o fer-lo de nou quan així ho cregués oportú. El document de l'establiment fixava també que aquest forn treballaria de forma exclusiva dins la ciutat de Barcelona i en dues llogües entorn i el propietari es comprometia a tenir-lo en bones condicions i en funcionament constant, només amb permís d'aturada de 2 mesos.⁹

Aquest compromís vindria forçat per l'experiència procedent dels problemes sorgits amb el forn exclusiu que havia existit a Barcelona amb anterioritat. L'antic forn havia caigut en desús, però seguia conservant les seves prerrogatives. Era el forn de Viladalls, al carrer del Vidre, atorgat en el segle XIV a Pere Barceló i que a mitjan segle XV tenia per propietari el barber Leonard Derç. Segons alguns dels textos consultats, Leonard no pagava

7. ACA, *Real Patrimoni, Batllia*, v. 71, «Llibre d'establiments», 1.

8. Aquests pagaments, que havien de fer-se efectius per Pasqua, foren realitzats de forma irregular, amb acumulació de pagaments de diversos anys en un. Vegeu ACA, *Reial Patrimoni, Batllia*, v. 418, f. 56; v. 1.127, f. 76; v. 418, f. 56; v. 1.130, f. 80; v. 1.127, f. 83; v. 1.127, 1.128, 1.129, 1.130, 1.131 i 1.132; v. 1.133, 1.134, 1.135, f. 90; v. 1.136, f. 100; v. 1.137, f. 24; v. 1.138, f. 90, i v. 1.139, f. 145.

9. ACA, *Real Patrimoni, Batllia*, v. 72, f. 162-164, i v. 144, f. 42-43; és esmentat també en molts altres textos: v. 117, 418, 437, 327-328, 365, 662 i 547, f. 170. També ACA, *Reial Patrimoni, Establiments i Precaris*, caixa 4, f. 649. La rebuda dels 33 sous corresponents de l'entrada consta al v. 1.124 de la mateixa sèrie i arxiu, f. 165.

els censos reials per ésser considerat insolvent i havia deixat caure el forn per inactivitat.¹⁰

Localització del forn

Sabem, pel Fogatge de Barcelona de 1448,¹¹ que Bartomeu Llorenç vivia a l'illa de cases on es trobava el monestir de Santa Anna de Barcelona. Ara bé, en buscar un lloc per a situar el seu forn, es desplaçà a l'altre extrem de les muralles, en aquella part de la ciutat que seria posteriorment destruïda per ordre de Felip V. Es trobava a tocar de l'actual parc de la Ciutatella, més enllà de l'edifici del Born i de les restes arqueològiques del seu interior. Alguns mapes de la Barcelona de l'època, amb la col·laboració de diferents documents, fan possible d'entendre la seva situació gairebé exacta. Des d'un inici, el forn es trobava entre els desapareguts carrers de Cavarroques i de Pere de Vic, tocant el rec Comtal, a la zona nord-est del Pla d'en Llull.¹²

En els 40 anys llargs (1447?-1493?) que Bartomeu Llorenç es féu càrrec del Forn de Vidre del Pla d'en Llull, no tot anà bé. L'adveniment de la guerra civil afectà la provisió de llenya. Per això, l'any 1464 (29-II), Ramon Carvero i el vidrier Bartomeu Llorenç suplicaven al Consell de Cent l'exoneració de l'impost de la llenya per tal de poder mantenir la seva producció de vidre. Un mes després (23-III), el Consell de Trenta-dos de la Ciutat de Barcelona donava la seva resolució favorable.¹³

10. En realitat, els documents sobre el canvi de forn són una mica embolicats, ja que no acaben de coincidir les dades que s'hi donen. El forn de Viladalls estigué actiu com a mínim des de 1316 i els primers problemes es plantegen ja al final del segle XIV, però els censos continuen més enllà de 1453 i hi hagué alguns intents de tornar-lo a instal·lar, com ara el protagonitzat pel conegut brodador Antoni Sadurní. Vegeu, sobretot, ACA, *Real Patrimoni, Batllia*, v. 1.135, «Llibre 2n ordinari de la 2a regència de Joan d'Argentona» (1471), f. 74, i v. 410, «Albarans de censos de diverses papiracions», f. 112.

11. AHCB, *Consell de Cent, Fogatges*, XIX-7.

12. ACA, *Reial Patrimoni, Batllia*, v. 144, f. 42-43, també esmentat als v. 327-328 i a ACA, *Reial Patrimoni, Establiments i Precaris*, caixa 4. Al fogatge de 1496, llegim també «illa hon és lo forn del vidre», AHCB, *Consell de Cent, Fogatges*, XIX-30, resum del Padró de 1496.

13. AHCB, *Consell de Cent, Registre de deliberacions*, II-16 (1463-65), f. 104 (29 febrer 1464), full solt (23 març 1465) i f. 108-109 (23 març 1464).

Aquesta exoneració degué restar vigent fins al 1484 (24-X). Llavors, amb les reformes polítiques i econòmiques del rei Ferran, el Consell de Trenta-dos reclamà de nou l'exigència de l'impost de la llenya al forn de vidre de la ciutat.¹⁴

L'exclusivitat

Però, mentrestant, es presentà també un problema amb la qüestió de l'exclusivitat. L'any 1473, el mercader Ponç Julià, procedent de Girona, aconseguí permís per tal d'instal·lar a Barcelona un forn per a recoure vidre. Volia confeccionar fils i cadenes de vidre i altres objectes d'aquest material que no fossin recipients.¹⁵ Però Bartomeu Llorenç reaccionà immediatament amb una renovació del seu establiment i amb la reclamació pertinent (23-III-1473).¹⁶ Les institucions reconegueren llavors que el nou forn entrava en contradicció amb l'establiment amb l'exclusiva anterior i atengueren la demanda que feia Bartomeu Llorenç. El text explica que el forn dels Llorenç funcionava ja des de feia 20 anys. Diu que, en moments difícils per a la subsistència del forn per guerra o crisi, havia resistit gràcies a la producció no estrictament de recipients. Es parlava també de la llenya i se li donava permís per estar fins a un any inactiu sense perdre cap dels seus drets.¹⁷

L'establiment de Ponç Julià fou declarat nul i davant de les seves reclamacions se li imposà silenci.¹⁸ Bartomeu demanà que es fes públic el seu establiment per tal que aquest fet no es tornés a repetir. El dia 2 de setembre de 1473, el corredor reial Franci Luna, acompanyat de dos trompetes, féu la crida pública pels carrers de Barcelona, crida que afegia, a les condicions ja conegudes, la multa per als infractors.¹⁹

14. AHCB, *Consell de Cent, Registre de deliberacions*, II-27 (1483-85), f. 93 i 103.

15. ACA, *Real Patrimoni, Batllia*, v. 668, «Manual 3 de Matheu Çafont» (1465-74), f. 88-89, full solt a la coberta i v. 1.136, «Compte segon de Joan Çarriera», f. 128.

16. ACA, *Real Patrimoni, Batllia*, v. 1.136, «Compte 2n de Joan Çarriera» (1471-74), f. 127.

17. ACA, *Real Patrimoni, Batllia*, v. 72, «Llibre d'establiments», 2, f. 162-164, esmentat també als v. 144 i 327-328, al 359 i al 1.136, f. 127.

18. ACA, *Real Patrimoni, Batllia*, v. 1.380, «Diversarum Rerum», 52, f. 46. També en parla el v. 359, f. 4, i el v. 1.138 de la mateixa secció i sèrie, al «3r llibre de rebudes de Joan Sarriera», 1474, f. 153.

19. ACA, *Real Patrimoni, Batllia*, v. 969.

En definitiva, Bartomeu Llorenç, fill i pare de vidriers, fou l'encarregat de portar endavant l'únic forn de vidre existent a Barcelona en la seva època. La producció que en aquest establiment es realitzava mereixia la valoració i la consideració dels seus coetanis i de les institucions del moment. Hem vist també que la seva producció no es limitava a la realització de vaixelles i que en alguns moments subsistí amb altres menes d'objectes fets en vidre.

Document 2:

Contracte d'aprenentatge de vidrier

d'Esteve Granada amb Bartomeu Llorenç (23-XI-1461)²⁰

En aquest text, el vidrier de Granollers Esteve Granada prometia a Bartomeu Llorenç, vidrier de Barcelona, que el serviria durant dos anys en tot allò lícit que li fos requerit. Bartomeu Llorenç, de qui ja hem comentat la concessió de l'establiment del forn de vidre del Pla d'en Llull de Barcelona, l'acceptava com a deixeble i es comprometia a ensenyar-li, durant aquest temps, l'ofici de vidrier i a pagar-li un total de 13 lliures i 4 sous pels vestits i el calçat.

Contractes d'aprenentatge

Coneixem alguns contractes d'aprenentatge de vidriers anteriors a aquest. Vegem, per exemple, el de 26 de maig de 1429, que s'establí entre el vidrier de Barcelona Pau Sala i l'aprenent Andreu Baldoni.²¹ El contracte consistia bàsicament en el jurament que feia Baldoni, fill d'Eulàlia i del difunt Andreu Baldoni de ciutat de Mallorca, de romandre tres anys a l'obrador de Pau Sala, vidrier de Barcelona, per aprendre l'ofici de vidrier i per servir-lo en tot allò lícit que li demanés. En el document Pau Sala l'acceptava com a deixeble i prometia fer-se càrrec de la seva manutenció i de donar-li vestit i calçat. En un altre contracte laboral, datat el 26 d'agost de 1432, trobem el mateix vidrier Pau Sala que contractà un nou operari. En

20. AHPB, Jaume BARÚS, *Manual 6* (23 novembre 1461).

21. AHPB, Bernat PI, *34 manual comú* (26 maig 1429). Del vidrier Pau Sala sabem que era membre d'una important nissaga de vidriers anomenats Sala relacionats amb el forn de vidre de Vallromanes i que trobem documentats des de l'any 1408 i fins a les acaballes del segle.

aquest cas es tractava de Bernat Jonquers, vidrier obrador habitant de la parròquia de Sant Vicenç de Vallromanes, de la diòcesi de Barcelona, qui prometé d'estar-se durant un any amb el vidrier de Barcelona, obrant vidre i servint el mestre en tot allò que li demanés. Pau Sala, que l'acceptava com a deixeble, prometia pagar-li 27 lliures i 10 sous, a més d'un pagament en espècies.²² Com sigui que ja no es tracta d'un jove aprenent sinó d'un «vidrier obrador» o fadrí, la remuneració s'havia incrementat notablement –recordem que el primer document parlava de 13 lliures i 4 sous per dos anys– i a més s'establia el pagament d'una quantitat extra en espècies.

És també interessant la notícia aportada per Mn. Gudiol, quan transcriu el contracte signat el 4 de setembre de 1546 entre Pere Quillet, francès habitant en aquell moment a Cardona, i Gabriel Badorc, vidrier de Vallbona. Badorc acolliria durant cinc anys el fill del primer, Gabriel Quillet, com a aprenent de l'art i l'ofici de vidrier. El contracte especifica que això era ús i costum d'aquest art a Barcelona, prova de l'obligatorietat d'acomplir amb el requisit de l'aprenentatge.²³

Les relacions laborals a les ordinacions del gremi de vidriers

Però, què en diuen, d'aquests usos, les ordinacions que aprovà el Consell de Cent? De fet, els pactes entre mestres i aprenents als forns de vidre de Barcelona no diferiren gaire dels que es feien en altres oficis. Les condicions que s'acordaven acostumaven a estar en relació amb allò que s'establia en les ordinacions gremials. Ja en el redactat de les primeres ordinacions del gremi de vidriers, que daten de l'any 1456,²⁴ les relacions laborals ocupaven un apartat. Es feia esment de l'obligat compliment per part de l'aprenent –i en el seu cas del fadrí, és a dir, l'operari qualificat– del temps pactat. La finalitat de la mesura devia ser la d'evitar allò que devia ser pràctica habitual quan el jove operari esdevenia bo en el seu ofici i era con-

22. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1432-33, f. 49 (26 agost 1432).

23. GUDIOL, *Els vidres...*, p. 55 i nota 125 (p. 159). Gudiol no n'especifica la procedència, però transcriu el document i diu que el contracte li ha estat facilitat pel Sr. Josep Colomines. En el document, actuen com a testimonis dos vidriers més de Vallbona, Bernat Fonts i Joan Cubells, la qual cosa indica la importància d'aquesta població com a centre vidrier. Joseph MAS, *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, v. II, aporta un altre contracte d'aprenentatge de 1606 a la Guàrdia de Montserrat.

24. AHCB, *Consell de Cent, Registre d'ordinacions*, sign. IV-8 (1456-62), f. 4-7.

tractat per un altre vidrier. En aquest cas, al mestre li calia pagar una multa de 50 sous. A les ordinacions de 1595 es reproduïren pràcticament les mateixes condicions. La multa per l'incompliment del pacte era encara de 50 sous, tot i que llavors, a més de la multa, s'obligava l'aprenent a tornar amb el primer mestre per acomplir amb la totalitat del temps fixat al contracte. A més, en aquestes noves ordinacions, s'hi establia la durada de l'aprenentatge, que havia de ser de quatre anys.²⁵ Avançant en el temps (l'any 1659), la multa per incomplir amb el temps pactat ascendí a 25 lliures. S'establí llavors que abans de passar l'examen de mestre vidrier caldria, a part dels quatre anys d'aprenentatge, haver treballat dos anys més com a fadrí.²⁶ Els mestres vidriers eren curosos amb l'acompliment de les obligacions acordades per a l'ofici, com ho demostren les nombroses notícies que tenim sobre les incidències que es produïen i la intensa activitat del gremi.

Bartomeu Llorenç i el gremi

Bartomeu Llorenç fou també un significat habitant de Barcelona i membre destacat del gremi de vidriers i esparters. L'any 1461, data del contracte esmentat, feia només sis anys que els vidriers eren aplegats en el gremi i disposaven de Pia Almoina; el seu primer representant en el Consell de Cent havia estat el vidrier Francesc Gallart, a qui el Consell havia encarregat el redactat de les ordinacions.²⁷ Des del 1461 i fins al 1479, trobem esmentat Bartomeu Llorenç en qualitat de menestral i representant de la confraria de vidriers i esparters, formant part del Consell de Cent de la ciutat i del Consell de Trenta-dos en diverses ocasions.²⁸ Com a mestre del forn de vidre de Barcelona és evident que li calia estar ben relacionat amb els estaments municipals.

L'any 1470, els vidriers confreres del Sant Àngel custodi i de Sant Bernardí es reafirmaren en la intenció de continuar en associació amb els esparters. Els consellers establiren que la representació en el Consell de la ciu-

25. En aquestes ordinacions es produí també la separació de la confraria dels esparters i la dels vidriers. AHCB, *Registre d'Ordinacions, 1595-1602*, sign. IV-23, f. 1-4.

26. AHCB, *Consell de Cent, Registre d'ordinacions*, IV-34 (1658-1663), f. 29-35.

27. AHCB, *Consell de Cent, Registre de deliberacions*, II-11 (1456-58), f. 67 i 68 (8 abril 1457).

28. AHCB, *Consell de Cent, Registres de deliberacions*, II-14 (1461-62), f. 44; II-15 (1462-63), f. 75 i 81; II-22 (1473-75), f. 7, 9, 140 i 141; II-25 (1479-81), f. 8 i 110.

tat fos alterna. A més, en aquestes mateixes ordinacions es deia que els mestres del forn de vidre de Barcelona haurien de figurar tots els anys com a representants entre els prohoms de la confraria, la qual cosa comportava la representació assegurada en el Consistori de Bartomeu Llorenç. Justificaven aquest privilegi amb l'explicació que eren ells els qui més exercien la representació de l'ofici.²⁹ La disposició seria anul·lada pels consellers l'any 1484 a petició dels confreres, que consideraren que anava contra la igualtat dins el gremi i establiren que en l'elecció de prohoms hi havien de participar tots els vidriers de la ciutat.³⁰

Com hem vist al primer apartat, aquest no fou l'únic entrebanc que patí Bartomeu Llorenç l'any 1484, ja que també es discutí el privilegi que tenia el forn de vidre de Barcelona quant a l'exoneració de l'impost de la llenya.³¹ I, encara més, dos anys després, el 1486, el mestre Llorenç hagué d'assistir a l'intent d'instal·lació –o reobertura– d'un altre forn a la ciutat per part del brodadador Antoni Sadurní.³²

El testimoniatge que prestà en diverses ocasions en documents de protocols posa en evidència l'excel·lent relació que mantenia Bartomeu Llorenç amb el món artístic del moment. Intervingué en diferents documents al costat de personatges destacats, com ara els pintors Jaume Huguet o Jaume Vergós, o l'al·ludit brodadador Antoni Sadurní.³³

Els Granada

Són molts els individus dedicats a l'ofici de vidrier que portaren el cognom Granada. Alguns d'ells es relacionaren amb el forn de vidre del Pla d'en Llull. És el cas d'Esteve Granada, que surt esmentat al document que

29. Diu que «porten lo càrrech de la dita confraria més que los altres». AHCB, *Consell de Cent, Registre d'ordinacions*, IV-9 (1463-71), f. 172-173.

30. Diu que ho demanen «considerant que dita ordinació no és stada posada en aquella egualtat que's pertany entre dits vedriers donant més porció al dit forn que als altres restants vedriers de la ciutat». AHCB, *Consell de Cent, Registre de deliberacions*, II-27 (1483-85), f. 59, 61, 84, 85 i 93.

31. Vegeu el document I d'aquest article.

32. Vegeu la nota 10.

33. Sobre Huguet: AHPB, Esteve SOLEY, *Manual*, 1486. Ens posà sobre el rastre d'aquest document el doctor Francesc Ruiz. Sobre Vergós i Sadurní: AHPB, Esteve SOLEY, *Manual*, 1486.

aquí comentem, però també el de Damià Granada, que veurem més endavant en un contracte d'arrendament del mateix forn.

En absència d'un estudi a fons dels lligams familiars, podem esmentar algunes referències d'aquest conjunt de vidriers. El nom de Granada fou, en realitat, un sobrenom que rebé la família Pujalt. Podríem apuntar alguna mena de relació amb la ciutat homònima, però no en sabem res més que la coincidència en el nom.

El nom de Francesc Granada, que reapareixerà en el present article, correspon al de més d'un vidrier. Un primer Francesc seria mort l'any 1448, quan el seu fill Pere posava ordre en els afers familiars. Pere tenia dos germans de les primeres núpcies del pare i una germana de les segones. La noia es deia Antònia, el germà mitjà Lluís i era argenter i el petit rebé el mateix nom que el pare, Francesc, i també era vidrier. Francesc s'havia assentat a Granollers, mentre Pere s'estava a Caldes de Montbui.³⁴

Un dels dos Francesc havia establert l'any 1445 una relació comercial, que comentarem més avall, amb el mercader de vidre Jordi Sala. Encara un altre Francesc estigué des del principi a mitjan segle XVI relacionat amb el forn de vidre de Sant Pere de Bigues.³⁵

Després del segon dels Francesc Granada, trobem a Granollers un Damià Granada (1491), vidrier i propietari del forn de vidre, bé que possiblement era habitant de Barcelona l'any 1497. Ell mateix o un altre vidrier del mateix nom treballà, com veurem més avall, al forn de Barcelona 19 anys després.³⁶

Es coneix un Miquel Granada que intervingué l'any 1464 en un arbitri al costat del també vidrier Pau Sala. I l'any 1465 al Padró de milícies de Barcelona es repetí el mateix nom i ofici en un resident del quarter on hi havia el monestir dels Frares Menors i un del quarter del Mar. Una tercera

34. Pere Pujalt (Granada): AHPB, Miquel FERRAN, *6è manual* (17 octubre 1448); en relació amb el cognom Pujalt, podem assenyalar la curiositat que la zona on se situava el forn tenia un carrer que en algunes èpoques rebé aquest nom (vegeu l'apartat 6.1 del present article).

35. Francesc: AHPB, Gabriel TERRASSA, *Manual 20, 1444-48* (18 desembre 1445); ACA, *Reial Patrimoni, Mestre Racional*, v. 1.548 (2 març 1548); AHPB, Esteve SOLEY, *71 manual, 1502-03* (1 desembre 1502); AHPB, Bartomeu SUMES, *Manual, 1504* (11 setembre 1504); AHPB, Pere TRITER, *Manual de contractes núm. 29* (11 setembre 1505); AHPB, Esteve SOLEY, *92 manual* (10 novembre 1513).

36. Vegeu el document 5.

anotació situa al quarter de Sant Pere un Granada, de qui només s'esmenta el cognom.³⁷

Jaume Granada, vidrier de Barcelona, és documentat el 1484 (11-X). Dos anys després col·laborà amb el brodador de Barcelona Antoni Sadurní en la construcció del forn de vidre de Montcada.³⁸

Trobem un Vicenç Granada l'any 1490 (19-VII) a Girona, on signà acords amb el vidrier de Girona Nicolau Saverters per tal de posar en marxa un forn de vidre.³⁹ Un altre Granada, de nom Rafael, es trobava a Barcelona l'any 1546.⁴⁰

De fet, les nissagues de membres dedicats a un mateix ofici eren corrents a l'època i entre els vidriers això no era una excepció. En el present article s'esmenten de forma repetida alguns cognoms, com ara el de Llorenç, Saverters o Sala, corresponents a diferents individus, però el cas dels Granada és significatiu per la quantitat de dades i la seva extensió cronològica. El gremi dels vidriers i esparters, com altres del moment, posaren a les seves ordinacions una referència que ens recorda aquest fet. Els fills d'agremiats pagaven una quantitat menor que els altres en els seus exàmens d'entrada al gremi.⁴¹

Document 3:

Mateu Llorenç ven vidre pla per a les vidrieres de Santa Maria del Mar (8-IV-1494)⁴²

En un document de 1494, el vidrier de Barcelona Mateu Llorenç declarava haver rebut dels obrers de Santa Maria del Mar el pagament corres-

37. Miquel: AHPB, Pere TARAFÀ, *Manual Comú 11, 1464-65* (1 novembre 1464); AHCB, *Consell de Cent, Fogatges*, XIX-8 (Padró de milícies dels Framenors) i XIX-10 (Padró de milícies del Quarter de la Mar). En Granada: AHCB, *Consell de Cent, Fogatges*, XIX-9 (Padró de milícies de Sant Pere).

38. Jaume Granada: AHPB, Guillem JORDÀ (menor), *21 manual, 1484* (11 octubre 1484); AHPB, Esteve SOLEY, *Manual, 1486* (20 agost 1486).

39. Vicenç Granada: AHG, *Notaria Capitular Girona-8*, núm 91, Pere ESCUDER, 1489-91 (19 juliol 1490), esmentat a Pere FREIXES, *L'Art gòtic a Girona*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1983 (Col·lecció de Monografies de l'IEC; 9), p. 365, i ACB, *Volum de Contractes Matrimonials de 1499-1501*, f. 43.

40. Rafael Granada: ACA, *Reial Patrimoni, Mestre Racional*, v. 1.452 (22 març 1546).

41. AHCB, *Registre d'Ordinacions, 1595-1602*, sign. IV-23, f. 3: «pagan per lo dit examen ço és si serà fill de confrare dotze sous e si serà altre qualsevol persona vint-y-sinch sous».

42. AHPB, Esteve SOLEY, *52 manual comú, 1494*.

ponent a mig quintar i 6 lliures de vidre per a vidrieres de l'església. La venda es feia a raó de 9 lliures el quintar.

La importància d'aquest text és doble. D'una banda, esmenta el nom del vidrier Mateu Llorenç, fill de Bartomeu Llorenç, de qui ja hem fet el comentari més amunt. De l'altra, parla de la venda de vidre pla per a vidrieres i, per tant, de l'elaboració d'aquest producte al forn de Barcelona.

Vendes de vidre pla

Coneixem altres document sobre venda de vidres per a les nostres vidrieres. El més antic, de 1385 i procedent de l'Arxiu de la Catedral de Girona, parla de la compra de 40 lliures de pes de vidre blanc, blau, groc, morat i verd a 10 lliures el quintar i de 26 lliures de vidre vermell a 14 lliures el quintar. El vidre venia de Barcelona, però no es pot afirmar que fos produït al seu forn, ja que podria haver-se venut a través d'aquesta ciutat i procedir de més lluny.⁴³

La següent compra, de 1405-07 i procedent de l'arxiu de la Catedral de Barcelona, es relaciona amb la confecció de la vidriera de Sant Antoni d'aquesta Catedral per part de Nicolau de Maraya. Allí es refereix a l'adquisició d'una bona quantitat de vidre blanc (mig quintar) a Joan Lorena, mestre del forn de vidre de Sentmenat. En aquest cas, sembla clar que la confecció del vidre s'ha realitzat en un forn fora de Barcelona, però proper a aquesta ciutat.⁴⁴

43. Vegeu D. A., *Els vitralls de la Catedral de Girona*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, CVMA Catalunya, 1987, v. 2; ACG, *Llibre de l'Obra*, v. XII (1385), f. 74. El mateix passa amb els vidres que es feren venir de Barcelona per a l'elaboració de les vidrieres de la Seu de Vic que feia Jaume Fontanet (1550-54): Arxiu de la Cúria Fumada (Vic), Salvi BEULÓ, *Volum de Capítols Matrimonials de 1549-1552*, f. 94, plec de 1550, ref. 3.343; 1553-56, f. 55, ref. 3.344, i f. 110, ref. 3.344. Hi ha també referències als preus dels vidres plans a D. A., *Els vitralls del monestir de Santes Creus i la Catedral de Tarragona*, Barcelona: CVMA, 1992, Espanya 8, Catalunya 3, p. 186. En relació amb la dificultat d'elaboració del vidre vermell, vegeu Víctor NIETO ALCAIDE, «El "Tratado de la fábrica del vidrio" de Juan Denis», *Archivo Español de Arte* (Madrid: CSIC, Instituto Diego Velázquez), XL (1967), núm. 157-160, p. 273-303.

44. ACB, *Llibre de l'Obra*, 1405-07, f. 49 i 50. Aquest document fou esmentat per primer cop a Sílvia CAÑELLAS, *Aproximació a l'estudi de les vidrieres de la Catedral de Barcelona: des de les primeres manifestacions a la conclusió del cimbori*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1993 (Col·lecció de tesis microfitxades; 1.804), transcrit també a D. A.,

L'altre, més proper al de l'AHPB per la datació (1-VII-1496) i pel vidrier que fa la venda, el mateix Mateu Llorenç, procedeix de l'arxiu de la Biblioteca de Catalunya. En ell, els còsols de la Casa Llotja de Mar de Barcelona anotaren el pagament de 21 lliures barcelonines fet al vidrier per tres quintars de vidre. Els vidres eren per a la confecció de la vidriera que Gil Fontanet feia per a la finestra que hi havia al costat de la Taula del pariatge de l'esmentada Llotja.⁴⁵

Veiem que els preus del text més antic (1385) són molt més elevats que els dels següents, possiblement per la procedència dels vidres, mentre que els altres són coincidents. El preu del vidre pla és de 7 lliures el quintar tant en el cas d'aquell procedent de Sentmenat (1406) com del de Barcelona (1494, 1496), i això tot i que la primera i la darrera de les compres es distancien entre si 90 anys.

Més interessant que això seria el fet del color del vidre. Malauradament, els dos documents que deixen clara la procedència barcelonina són els que no parlen dels colors i haurem de mirar el document gironí per trobar referències a la diferència de preu dels colors. Allí se'ns mostra que el vidre vermell és més car que els altres. La diferència de preu és deguda a diferents factors: dificultat d'elaboració i baixa oferta, utilització de matèries primeres més cares... però potser també per la diferent procedència. Això podria explicar que en els altres documents no aparegui la diferenciació, ja que podria ser que el vidre vermell no s'hagués arribat a produir mai al nostre forn. No obstant això, estem de nou en l'àmbit de les suposicions. Haurem d'esperar, per tant, més troballes i que les investigacions sobre l'estructura química dels nostres vidres ajudin a aclarir aquests fets.⁴⁶

Els Vitralls de la Catedral de Barcelona i del Monestir de Pedralbes, Barcelona: IEC Àmbit Serveis Editorials, CVMA, 1997, Espanya 9, Catalunya 4.

45. Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya, *Llibres de la Junta de Comerç*, núm. 149, «Albarans del dret del pariatge», 1493-1496 (1 juliol 1496).

46. Les anàlisis que fins ara s'han fet són escasses i potser resulta un xic aventurat, ara per ara, fer cap afirmació en aquest sentit, però ja que la composició de les cendres vegetals de les zones mediterrànies i les de les zones del centre d'Europa són relativament diferents, les anàlisis químiques poden ajudar força a entendre la procedència del vidre de les nostres vidrieres. Sobre aquests aspectes cal seguir amb atenció les publicacions i els estudis de Domingo Gimeno i de l'equip de la Universitat de Barcelona que treballa, amb la col·laboració de l'Ajuntament d'aquesta ciutat, en les vidrieres de Pedralbes. Vegeu *Comunicacions* (Universitat de Barcelona), núm. 85 (maig 1999), p. 21, i l'article de D. A., «La restauració

Elaboració del vidre pla

El vidre pla per a l'elaboració de vidrieres té unes peculiaritats tècniques que cal destacar. El monjo Teòfil ens explica, ja al segle XII, la confecció de vidre pla pel procediment de la manigueta.⁴⁷ Les nostres vidrieres medievals contenen vidres fets amb aquest procediment, però també molts altres que són procedents de grans cibes.

Els dos tipus són vidres bufats obtinguts, al forn de vidre, a partir d'inflar una porció de material vitri. En els dos darrers segles han aparegut sistemes industrials per a l'obtenció de vidres plans. Tot i així, encara avui, el vidre de més qualitat que s'utilitza per a la creació de vitralls és vidre bufat realitzat amb els procediments que detallem.

L'elaboració s'inicia amb l'obtenció d'una bombolla feta bufant una bola de vidre fos per l'embocadura d'una canya (de vidrier). Per obtenir el vidre de manigueta cal fer rotar i aplanar paral·lelament la bombolla fins a donar-li forma d'ampolla. Després s'han de seccionar els dos extrems i fer un tall longitudinal del cilindre resultant. Finalment cal rescalfar, obrir i aplanar la peça fins a obtenir la placa de vidre.

La ciba s'inicia d'igual manera, però la bombolla no és aplanada, sinó que se li aplica un puntil en l'extrem contrari a la canya i s'obre el forat que ha deixat la canya en desprendre's. L'obertura progressiva del forat i la rotació que s'aplica al conjunt fan aparèixer primer una forma de campana i finalment un disc. El centre de la peça té més massa vítria que el contorn i, en conseqüència, resulta més intensa de color.⁴⁸ El segle XIX aplicà petites cibes en conjunt de vidrieres, però anteriorment els discs eren de gran dimensions i eren trossets per ésser aplicats a les vidrieres.

del vitrall de Sant Pere i Sant Jaume de l'església del Reial Monestir de Pedralbes», a *1 Jornades Hispàniques d'Història del Vidre*, Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2001 (Monografies; 1), p. 359-373. I més recentment Domingo GIMENO, Montserrat PUGÈS, «Caracterización química de la vidriera de Sant Pere i Sant Jaume (segundo cuarto del s. XIV, monestir de Pedralbes, Barcelona)», *Boletín de la Sociedad Española de Cerámica y Vidrio* (Madrid), 41, núm. 2 (2002), p. 225-231.

47. THEOPHILUS, *De diversis artibus, The various arts*, London: Thomas Nelson and Sons Ltd, 1961, p. 40-43.

48. E. VIOLLET-LE-DUC, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI au XVI siècle*, Paris: Ve. A. Morel et Cie., 1875, p. 373-378.

Renovació de l'establiment

Però retornem al document i a l'aparició del mestre Mateu Llorenç, fill i nét de vidriers i encarregat, al seu torn, del mateix forn de vidre que havia portat el seu pare, el de Barcelona, situat al Pla d'en Llull. Poc temps abans de les seves vendes de vidre pla (1493), el rei Ferran li havia fet la concessió de l'establiment del forn de vidre esmentat.⁴⁹ No es tracta, com hem de suposar, d'un establiment nou, sinó d'una renovació del forn preexistent que havia portat, fins aquell moment, Bartomeu Llorenç. De fet, els censos anuals de l'esmentat forn se seguiren pagant a nom del pare encara durant alguns anys. Posteriorment, i fins al 1501, els 12 sous corresponents a l'abonament anual del cens que es feia per Pasqua per al forn de vidre del Pla d'en Llull van ja a nom de Mateu Llorenç.⁵⁰

El text de la confirmació de l'establiment que es féu el 1497 (5-VI) parlava de l'ampliació concedida a Mateu Llorenç. Aquí es feia un repàs de tots els privilegis, establiments i exclusives concedits anteriorment, dels quals hem parlat més amunt en referir-nos a Bartomeu Llorenç. Afegia dos elements més a les concessions fetes amb anterioritat: l'ampliació del territori de treball i la producció de vidres esmaltats.⁵¹ Així, estenia el permís per a tenir forn de vidre en producció per a tot Catalunya, però remarcava que l'exclusivitat només era efectiva dins la ciutat de Barcelona. El cens anual seria a partir d'aquell moment de 12 sous.

Esmalts sobre vidre

En relació amb la producció de vidres esmaltats hem de dir que la referència a aquests entre la producció del forn fa pensar en les peces dels vidres esmaltats catalans del segle XV. Recipients de vidre de diverses tipologies amb representacions esmaltades de fullatges i ramatges combinats amb aus, gossos i altres animals i figures humanes. Amb domini de l'esmalt verd, se n'empraven també de blancs, grocs i blaus per als detalls. Conservem encara part d'aquestes peces en diferents col·leccions i museus que,

49. ACA, *Reial Patrimoni, Batllia*, v. 420, f. 517, i v. 327-328.

50. Fins al 1497, però el 1499 apareix de nou el nom de Bartomeu en lloc dels de Mateu. ACA, *Reial Patrimoni, Batllia*, v. 420, f. 170.

51. ACA, *Reial Patrimoni, Batllia*, v. 547, «Regiarum V», f. 173-175.

a través d'aquest text, hauríem de reivindicar com a procedents del forn o dels forns dels Llorenç, si no clarament del forn de vidre del Pla d'en Llull.

És interessant destacar el fet que el pagament que es féu a la Batllia per a la confirmació de l'establiment no és en metàl·lic, sinó amb allò que podríem catalogar com un magnífic exemple de la producció barcelonina de l'època: es parla d'una gran copa de vidre esmaltada, coberta amb tapa i meravellosament treballada.⁵²

Crida per privilegi

Immediatament després de feta la renovació de 1497, el regent de la Batllia General de Catalunya, Galceran Ferrer, ordenava, per desig del rei, que es fes públic l'establiment fet al vidrier i habitant de Barcelona Mateu Llorenç, en relació amb el forn de vidre de la ciutat. S'insistia en les concessions anteriors i es recordava que Mateu Llorenç, i després d'ell els seus hereus o successors, tindrien un forn de vidre on poden fer o deixar que altres fessin qualsevol objecte de vidre, és a dir, tota mena de recipients, fils, cadenes, ornaments femenins o altres objectes de vidre. Es deia també que el forn podia ser modificat i canviat de lloc sense existir canvi en les condicions i que això ho podia fer en qualsevol indret de les terres de Catalunya. A més, s'esmentava la producció d'esmalts, que en les anteriors concessions no apareixia. La crida insistia en l'exclusivitat dins la ciutat de Barcelona i en dues llegües entorn. També advertia que, qui fes un forn sense permís exprés del rei i del propietari del forn amb llicència, hauria de pagar una multa de 200 florins d'or d'Aragó i li seria enderrocat el forn. Així, el trompeta i corredor reial Franci Luna es passejà per Barcelona el dia 26 de juny de 1497 fent públic tot aquest contingut amb la finalitat que ningú pogués al·legar-ne desconeixement.⁵³ L'experiència del cas que hem vist de 1473 és clara.

52. «*Unam cupam vitri smaltati magnam cohoptam et miriffice laborata*», ACA, *Reial Patrimoni, Batllia*, v. 547, f. 174. Caldria com a element bibliogràfic esmentar un text força antic de Joaquim FOLCH, *El tresor artístic de Catalunya. Els antics vidres catalans esmaltats*, Barcelona: Políglota «Quaderns de divulgació artística de la *Gaceta de les arts*», sèrie B, secció IV, 1926.

53. ACA, *Reial Patrimoni, Batllia*, v. 969.

Els Llorenç

De la família Llorenç hem vist fins aquí l'existència d'un primer membre vidrier anomenat Gispert, que es casà amb Justa. El fill de la parella fou el també vidrier Bartomeu, marit de Maria i pare de Mateu, el darrer vidrier de qui hem parlat.

Hem vist que Bartomeu Llorenç trobà lloc on posar el vidre lluny del seu habitatge. En canvi, el seu fill Mateu vivia, segons el fogatge de Barcelona de 1497, o bé en el mateix forn o bé en alguna casa molt pròxima a aquest, en la mateixa illa on se situa la seva feina.⁵⁴

No tenim més relacions clares de la seva família, tot i que hi ha esmentats altres vidriers de cognom Llorenç per aquestes dates. Hem pogut llegir els noms de Joan (1406), Gabriel (1496) i Cristòfol (1513) seguits del cognom Llorenç i de l'ofici de vidrier i també el d'un altre Bartomeu Llorenç més tardà (1524).⁵⁵ Joan Llorenç arrendà amb Nadal Xetart, també vidrier, el forn de vidre de Sentmenat, l'any 1406, i era mort l'any 1466 quan la seva vídua feia venda d'unes propietats.⁵⁶ Aquest darrer document (4-IX-1466) és interessant perquè estableix la relació entre forns i famílies de vidriers, ja que Llorenç havia estat casat amb Antònia, germana de Pau Sala, vidrier de Sant Vicenç de Vallromanes, del qual hem parlat ja més amunt. El document notarial es fa per la venda de germana a germà de les possessions del carrer del Pont de Caldes de Montbui.⁵⁷

54. ACA, *Reial Patrimoni, Fogatge*, núm A 403 (1497); vegeu Josep IGLÉSIAS, *El Fogatge de 1497. Estudi i transcripció*, Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991, p. 157. Joan VALLS, «Els forns de vidre i els vidriers a Vacarisses», *Balcó de Montserrat*, núsms 403-404 (2002). Esmenta Mateu Llorenç en relació amb aquest document.

55. Gabriel Llorenç signava els seus capítols matrimonials el dia 1 de maig de 1496: AHPB, Joan FANER, *Manual, 1496-97*; Cristòfol Llorenç era casat amb Joana: ACA, *Reial Patrimoni, Mestre Racional*, reg. 1.446 (24 setembre 1513); vivia al carrer Bonaire de Barcelona: AHCB, *Consell de Cent, Fogatges*, XIX-15, Padró de milícies de Catalunya de 1516; Bartomeu Llorenç: ACB, *Capítols Matrimonials de 1523-25*, f. 37, 7 març 1524, per bé que, si és el mateix que apareix al fogatge de 1516, el nom seria en realitat Bartomeu Ferrer.

56. ACB, *Notaria Capitular Canyelles*, bossa de 1406 (13 abril 1406).

57. AHPB, Honorat SACONAMINA, *Manual, 1466-67*. Del mateix Joan Llorenç sabem que l'any 1443 (11-XI) nomenà procurador seu Jordi Pometa, espaser de Barcelona, per tal que procurés cobrar d'uns deutors seus de València, i que l'any 1450 (2-VII) intervingué en un altre document: AHPB, Francesc TERRASSA, *Primer Manual, 1438-45* (11 novembre 1443), i AHPB, Guillem JORDÀ (major), *Manual 14, 1449-50* (2 juliol 1450).

Document 4:**Declaració de deutes on intervé Joan Comet en negocis sobre vidres (14-XII-1504) i compra de salicorn (29-IV-1517)⁵⁸**

L'any 1504, el vidrier de Barcelona Joan Comet reconegué al mercader de Barcelona Joan Benet Puig un deute de 14 lliures per certa quantitat de vidre que aquest li havia proporcionat.

L'any 1517, el mateix vidrier amb la seva muller, Antònia, reconegueren un deute de 5 lliures i 2 diners per 4 quintars i mig de salicorn que li havia proporcionat el mercader de Barcelona Berenguer Cornet (el quintar sortiria a 1 lliura, 2 sous i 2 diners).

Compravenda de vidre

A part dels encàrrecs i compres reials, coneixem alguns documents on intervenen diferents vidriers i mercaders per tal de comprar i vendre objectes de vidre. Podem, per exemple, esmentar la compravenda protagonitzada pel vidrier de Barcelona Francesc Granada (18-XII-1445), que tenia el forn de vidre a Bigues i que trobem venent peces d'aquest material al mercader de vidre de Barcelona Jordi Sala.⁵⁹ I podem referir-nos a la que feren el vidrier de Barcelona Joan de Burch i la seva muller Maria a Pere Puig, també vidrier de Barcelona (19-XI-1444).⁶⁰

58. AHPB, Jaume VILAR, *28 Manual de contractes i altres instruments, 1504-05* (14 desembre 1504), i AHPB, Miquel SUMES, *Manual, 1517* (29 abril 1517). Transcrivim Comet i no Cornet com apareix en algunes referències bibliogràfiques, perquè en els documents consultats la diferència entre els dos cognoms és força clara, sobretot en aquells que comparteix amb el mercader Berenguer Cornet.

59. AHPB, Gabriel TERRASSA, *Manual 20, 1444-48* (18 desembre 1445). Hem esmentat ja més amunt la presència de vidriers de nom Sala i la seva relació anterior amb el forn. De Francesc Granada tenim també algunes dades que l'assenyalen com a propietari del forn de Bigues. L'any 1502 (1-XII), venia un captiu (AHPB, Esteve SOLEY, *71 manual, 1502-03*); l'any 1504 (11-IX), era esmentat en uns acords per a la producció de vidre amb el vidrier Jaume Saverters i un mercader de Barcelona (AHPB, Bartomeu SUMES, *Manual, 1504*); el 1505 (11-IX), llogà a l'esmentat Saverters un obrall per vidre del seu forn de Sant Pere de Bigues (AHPB, Pere TRITER, *Manual de contractes núm. 29*); l'any 1513 (10-XI), el vidrier de Barcelona Joan Fugida li reconegué un deute (AHPB, Esteve SOLEY, *92 manual*) i era esmentat en un document de 1548 (2-III) sobre la parròquia de Sant Pere de Bigues (ACA, *Reial Patrimoni, Mestre Racional*, v. 1.458).

60. AHPB, Francesc TERRASSA, *Primer Manual, 1438-45*. És molt interessant el document sobre els acords (1592) entre el mercader de vidres de Madrid Antonio de Limia, amb botiga a aquella ciutat, i els vidriers del forn de Mataró Francisco Guanter i Genesio Tremoler

No podem comparar els preus que s'estableixen en aquests documents amb el nostre, ja que tots són del tot imprecisos en relació amb les quantitats en pes o nombre de peces venudes.

En canvi, hi ha un element força interessant a comentar relacionat amb les dates en les quals es formalitzen els negocis entre vidriers i mercader. Totes elles coincideixen a fer-se abans de cap d'any. Hem de pensar, per tant, en la necessitat d'aconseguir material per a aquestes dates, és a dir, abans de la Fira d'Any Nou, on els vidriers muntaven parada. Això mostra el negoci que aquesta fira devia de suposar per als expositors. Les parades de vidre del Born per la festivitat d'Any Nou eren, ja l'any 1430, un costum. Representaven un orgull per al Consell de la ciutat i per als vidriers un bon moment d'exposar els seus productes i de donar-se a conèixer. Suposava també alguns maldecaps pels problemes de trencaments i destrosses, dels quals es queixaren en diverses ocasions els síndics del gremi al Consell de la ciutat.⁶¹ La seva importància arribà a ser tal i ells en foren tan conscients com per arribar a utilitzar la possible absència dels vidriers a la festa com a amenaça contra el Consell quan alguna de les decisions preses per aquest no agradà a la confraria.⁶²

*Joan Comet i la producció de vidre*⁶³

Si retornem al document que comentem, haurem de deduir de tot això vist que Joan Comet, l'any 1504, no era productor de vidre, ja que era ell

per a la comercialització del vidre del forn de Mataró a Castella, Aragó i altres punts fora de Catalunya (AHCBC, *Notarial*, «Contractes IX-6», 7 setembre 1592).

61. GUDIOL, *Els vidres...*, p. 37, 47-48 i 52.

62. Així passà, per exemple, quan Felip Amiguet (1627) rebé, en contra de la posició del gremi, l'acceptació del consell de la ciutat de fer un nou forn a la ciutat i tenir-hi botiga de vidre. Llavors, els síndics amenaçaren amb no posar parada al born per any nou si Amiguet ho feia: AHCBC, *Consell de Cent, Registre de deliberacions*, II-137 (1627-1628), f. 9-10 i f. 12-13.

63. L'any 1506, Joan Comet surt esmentat en altres document de l'AHPB: en una feia només de testimoni (7, 23 i 24 juliol i 17 agost), mentre que en altres és ell el personatge principal (23 desembre 1504), com en el que reclamava la quantitat de 5 lliures i 2 sous que March Prats, hortolà de Barcelona, li devia (AHPB, Jaume VILAR, *28 Manual de contractes i altres instruments, 1504-05*: 7, 23 i 24 juliol, 17 agost i 23 desembre 1504). El mateix vidrier ens apareix en un document de l'ACA, *Real Patrimoni, Mestre Racional*, reg. 1.446 (24 setembre 1513).

qui comprava els productes de vidre. Què feia realment Comet com a vidrier? Els dubtes sobre la feina que realitzaven els vidriers surten sovint en llegir els diferents documents de l'època. El procés d'aprenentatge calia fer-lo entre el forn i la botiga, i després s'hi podia seguir treballant. El vidrier podia també llogar un obrall en un forn o simplement parar botiga. És lògic suposar que, dels agremiats de Barcelona, molt pocs treballaven al forn de la ciutat. Alguns ho devien fer en els altres forns dels entorns, mentre que a Barcelona en feien les transaccions comercials.⁶⁴ Recordem que per tenir botiga on vendre material de vidre a Barcelona calia pagar les quotes corresponents al gremi i que estava prohibida la venda ambulat de productes d'aquest material.⁶⁵ Al final de segle és clara la diferència entre els vidriers de llum i els vidrier de forn. Mentre el segon treballava al forn en l'elaboració de vidre i peces de vidre, l'altre modificava, en el seu taller o botiga, les barres de vidre per a fer-ne figures.⁶⁶

Contràriament a allò que passa en el primer document, en el de 1517 el deute és per compra de salicorn. En aquell moment, per tant, s'havia produït un canvi important en l'activitat d'aquest vidrier. Quin és aquest can-

64. És molt interessant en aquest sentit el document sobre la ciutadania de Barcelona de Francesc Ça Torra (3 gener 1407). Els veïns declararen conèixer l'esmentat vidrier i digueren que aquest tenia dona i fills que vivien a Barcelona, al carrer de Vernet. Explicaven que l'esmentat vidrier tenia un forn de vidre a Bigues, prop de Granollers, d'on anava i venia contínuament, i que havien vist missatgers d'ell amb bèsties carregades de vidre que anaven i venien. AHCB, *Consellers*, C-V, 3, «Informacions de ciutadania», 1375-1420. Hem d'agrair la localització d'aquest document a Albert Cubeles, qui ens n'indicà la referència.

65. AHCB, *Llibre del Consell*, I-11 (1330-1331), f. 25, i de nou a AHCB, *Consell de Cent*, *Registre d'ordinacions*, sign. IV-8 (1456-62), f. 37 i 38.

66. A les ordinacions de 1595 llegim «*que no sia lícit ni permès a persona alguna parar obra de vidre de llum en la present ciutat de Barcelona ni territori de aquella obrar ni tenir botiga de vidre de llum si primer no conste als pròmens de la present confraria que la dita persona ha estat quatre anys aprenent e examinat [...]*»; més avall, «*[...] que qual-sevol persona que vulla parar botiga de vidre de forn en la present ciutat de Barcelona que haia de haver stat exercint lo dit ofici ab forn de vidre [...]*» i, encara més, que «*[...] los confreres vidriés qui tindran botiga o obrador tant de vidre de llum com de vidre de forn los quals seran asentats com a confreres forsats en lo libre de dita confraria y hauran pagada la entrada de aquella sien tinguts e reputats per mestres y hàbils de dit art y d'esí al devant los qui vindran hàian de haver stat los dits quatre anys aprenent en lo modo sobredit [...]*», però «*[...] que los que vuy stan en possessió de fer vidre de llum y vendre per ciutat tèr-mens y territori o en ses cases o botigues no sien compresos en les presents ordinacions així en vidre de llum com de forn [...]*». AHCB, *Registre d'Ordinacions* (1595-1602), sign. IV-23, f. 1-4.

vi? La resposta ens la dóna un document de l'AHCB. Es tracta de l'arrendament del Forn de vidre del Pla d'en Llull de Barcelona, que comentarem més avall. El contracte s'establí, l'any 1510 (1-V), entre Joan Comet i Damià Granada, com a arrendataris, i Francesc Trauer, mercader i propietari del forn de vidre del Pla d'en Llull de Barcelona, com a arrendador. Tot i que el contracte d'arrendament acabava l'any 1511, Comet continuà alguns anys més amb la producció de vidre i possiblement en el mateix forn amb o sense Damià Granada. Amb tot això, ens hauríem de preguntar on realitzava la seva tasca productiva Joan Comet. Sabem que l'any 1510 era al forn del Pla d'en Llull, a Barcelona, però ignorem on va treballar amb posterioritat a aquestes dates. De fet, en els Fogatges de Barcelona trobem, l'any 1497, Damià Granada com a habitant de la zona del Carrer del Carme, mentre que no apareix Joan Comet i sabem, pel de 1516, que Joan Comet vivia davant la Llotja i Damià Granada a la zona del Born, per tant, tots dos eren habitants de zones no gaire allunyades del forn de vidre.⁶⁷

Qualitat del vidre: el salicorn

Si ens centrem en el segon document, veiem que es parla d'una compra de salicorn. Una altra compra de la mateixa matèria és documentada a l'AHPB el 18 de juny de 1518. En aquest document, el vidrier de Sant Bartomeu de Villalta de la diòcesi de Barcelona, Andreu Ortal, reconeixia un deute de 22 lliures i 4 sous al mercader Berenguer Cornet per la compra de 18 quintars i mig de salicorn (a 1 lliura, 6 sous i gairebé 10 diners cada quintar).⁶⁸

Ja hem comentat més amunt l'ús de la sosa com a element de formació dels òxids alcalins que integren els vidres, cal ara fer-ne alguna precisió més. L'esmentat contracte d'arrendament del Forn del Pla d'en Llull especifica el diferent preu que el propietari pagava pels objectes de sosa i pels

67. AHCB, *Consell de Cent, Fogatges*, XIX-15, Padró de milícies de Catalunya de 1516. Més a prop encara del forn vivia el venedor de vidre de nom Joan Roig.

68. AHPB, Miquel SUMES, *Manual, 1518* (18 juny 1518). La repetició del nom del mercader en els dos documents fa pensar en una certa especialització en aquest producte o en un conjunt de productes de similar envergadura i qualitat, potser també de procedència similar. Trobem també alguna referència al negoci de la barrella com la que es fa en un document posterior: AHPB, Miquel LENTISCLÀ, «12 omnium contrac. et instrumentorum protocol» (11 març 1633).

de salicorn. La correspondència segons el text és de gairebé el doble de preu per a la salicòrnia que per a la sosa. Parla del preu de les grosses, és a dir, de dotze dotzenes d'objectes, de dues qualitats diferents i possiblement destinats a diferents usos. La primera (salicòrnia) es paga a 15 sous i a 8 la segona (sosa). Entre les peces d'aquest forn, les fetes amb vidre de salicorn eren de més qualitat i més luxe, mentre que les elaborades amb vidre de sosa eren d'ús més corrent i de més baixa qualitat; la tipologia devia variar també segons l'ús i el tipus de vidre, però res no diuen els nostres documents d'aquest fet.⁶⁹

El pare Gil ens explica, en el seu escrit del segle XVI, que en el seu temps les herbes salinoses que s'utilitzaven per a fer la sosa es collien a Tortosa i al Pla del Llobregat i amb elles es feia el vidre més groller. En canvi, la barrella es produïa a València i el salicorn a França i servien per als vidres més fins. Les plantes havien d'ésser cremades en clots a terra amb molta cura i atenció constant i les cendres resultants es presentaven en pans. Són aquests pans els que podien entrar al mercat i els que compraven els vidriers per a l'elaboració de vidre.⁷⁰

Cal dir que els inventaris de cases burgeses parlen d'una àmplia producció de vidres d'ús diari per a la ciutadania. D'altra banda, les compres reials confirmen la importància dels vidres catalans i els inventaris de cort parlen de les peces més selectes. Vidres de diferents colors, esmaltats, daurats i de tipologies diverses apareixen entre les produccions procedents de Barcelona.⁷¹

69. El text sobre vidre al nostre país escrit al s. XVI pel pare Gil en la *Geografia de Catalunya*, n'esmenta tres qualitats: la de sosa o més corrent i econòmica, la de salicòrnia i una tercera de màxima qualitat que té per base el solatge i pòsit que el vi fa a les bótes. D'aquesta última no en tenim cap referència. Josep IGLÉSIAS, *Pere Gil S. I. (1551-1622) i la seva geografia de Catalunya*, Barcelona, 1949 (Cuadernos de Geografía; 1), p. 215-216, transcriu el text.

70. IGLÉSIAS, *Pere Gil...* Hi ha un cert embolic en la denominació utilitzada: cal assimilar l'herba de sosa amb la solsola soda; la barrella amb la dita barrella d'Alacant, que és de la mateixa família que l'anterior, i la de salicorn, amb la salicòrnia. Vegeu també la darrera nota de l'apartat 1.1 del present article.

71. GUDIOL, *Els vidres...*, p. 45 i 142-154, i DOMÈNECH, «El vidrio...», p. 492, parlen, entre altres, dels vidres que el rei Ferran tramet des de Barcelona a la reina de Castella.

Document 5:**Arrendament del forn de vidre del Pla d'en Llull (1-V-1510)⁷²**

El primer dia del mes de maig de 1510 es firmaren a Barcelona capítols entre el mercader de la ciutat Francesc Trauer i els vidriers de Barcelona Damià Granada i Joan Comet sobre l'arrendament del forn de vidre de Barcelona. El document, molt extens i a la vegada explícit, aporta abundant informació sobre el funcionament dels forns de vidre. En el contracte s'especificà que l'arrendament tindria lloc durant el període comprès entre el primer dia de setembre de l'any 1510 i el dia de Sant Joan del mes de juny de l'any 1511. A més, es concretava que es llogava a cadascun dels vidriers esmentats un obrador o obrall pel qual pagaria cada un 7 lliures i 10 sous mensualment i que l'arrendament comprendria també el gran utilatge –les eines grosses– existents al forn i els operaris acostumats per al treball del foc. S'establien també altres acords sobre la comercialització del material i les obligacions i drets dels signants del contracte.

Contractes d'arrendament de forns de vidre

Malgrat la importància d'aquest document, cal dir que no és l'únic contracte d'arrendament que coneixem. Ja ens hem referit al realitzat l'any 1406 pel forn de vidre de Sentmenat entre el cavaller Pere de Sentmenat i els vidriers Joan Llorenç i Nadal Xetart.⁷³ Sabem que un altre Granada, de nom Francesc, llogava l'any 1505 al també vidrier Jaume Saverters un obrall del forn de vidre de Sant Vicenç de Vallromanes amb dret a utilitzar les eines i els estris que allí hi havia.⁷⁴ El 1562, el forn de vidre de Monistrol de Noia, vegueria del Penedès, era llogat per la senyora Antònia de Rocavertí al vidrier Joan Bonet.⁷⁵

72. AHCB, *Fons notarial*, sèrie XII, núm. 27 (1 maig 1510).

73. Vegeu el document 3.

74. AHPB, Pere TRITER, *Manual de contractes núm. 29* (11 setembre 1505).

75. AHPB, Lluís RUFET, *12 Manuale apprisarum contractuum et instrumentorum, 1562* (29 novembre 1562). De l'any 1604 és un altre arrendament de forn, en aquest cas del de Sant Genís de Vilassar, en el qual el vidrier de Barcelona Bartomeu Oriol cedia per tres anys a Marc Rosselló, vidrier de Mataró, el forn i les dependències amb l'habitatge del lloc anomenat «forn del vidre de mossèn Sala»: AHPB, Climent CORTELL, *Quadernus apriarum, 1603-04* (2 novembre 1604). El mateix Rosselló apareix en un altre arrendament de 1642, esmentat a Joan GIMÉNEZ, «Els Roig, un llinatge de vidriers al Mataró del segle XVII»,

Però cal, sobretot, que ens referim a un arrendament de 1491 sobre dos obralls del forn de vidre de Sant Pere de Bigues. El llogater fou el vidrier Jaume Saverters. Féu l'arrendament un vidrier de nom Damià Granada.⁷⁶ Podríem aquí preguntar-nos si és el mateix individu el que apareix el 1491 i el del 1510. Com que en l'arrendament més antic és el propietari del forn i 19 anys després és l'arrendador, caldria plantejar-se la possibilitat que fos aquest Damià Granada un descendent més jove. No obstant això, també podria tractar-se d'un intent de tenir una producció més propera al mercat que devia suposar la ciutat de Barcelona.⁷⁷

Propietat del forn

El mercader Francesc Trauer és qualificat al document d'«honorable» i es diu que era el senyor del forn del vidre del Pla d'en Llull. Així, el fet que ell no fos vidrier, no impossibilitava que fos el propietari del forn i, de fet, és ell qui fa el pagament dels censos pel forn des de 1506 fins a 1517.⁷⁸

No obstant de ser-ne el propietari, Trauer no podia treballar directament al forn, ja que no era vidrier i això, no només pel desconeixement, sinó també per la prohibició del gremi, que impossibilitava l'exercici d'aquesta professió si no se n'era mestre agremiat.

El forn i l'any 1510

El document diu ben poc de l'estructura del forn. Tot i així detalla que el lloguer és per l'ús del forn i de dues boques («obralls») amb els seus respectius gresols («morters»). Això fa pensar en una estructura similar a la d'altres forns de gresols de l'època. El forn devia ser de planta approxi-

a *I Jornades Hispàniques d'Història del Vidre. Actes*, Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2001, p. 180, nota 6.

76. Vegeu el document 2.

77. GUDIOL, *Els vidres...*, p. 39-40 i 140-141, nota 54, transcriu el document tot apuntant que es troba a l'AHCB i que prové d'una col·lecció particular, i que a ell li ha estat facilitat per Agustí Duran i Sanpere. En el contracte actuaven com a testimonis un vidrier i un barber de Bearn, a la França meridional. Altres documents situen els Saverters a Barcelona i a Girona i, curiosament, sempre relacionats amb els vidriers Granada.

78. ACA, *Reial Patrimoni, Batllia*, v. 420, f. 170.

madament circular i devia estar cobert per una cúpula, anomenada aquí «copa». El conjunt devia tenir diverses obertures a diferents nivells.⁷⁹ El nivell inferior del forn contindria el foc amb l'entrada de combustible i les boques amb aquesta finalitat.

A la zona mitja aniria la plataforma, que suportaria els gresols per a la pasta vítria. Aquesta plataforma estaria comunicada amb la zona inferior, amb el foc, per un gran orifici central. Les obertures a l'exterior depenien de les dimensions del forn. El text parla expressament del lloguer de dos «obralls», és a dir, de dues de les boques. No sabem quantes en tindria en aquests moments. Les concessions fetes pel rei al propietari del forn establien, des d'un inici, que podria tenir tants obralls com volgués.⁸⁰ En l'arrendament sembla com si quedés oberta la possibilitat a l'ús d'altres boques per a altres vidriers que haurien d'estar inclosos amb una altra mena de tractes amb el propietari. Des d'aquestes boques es tenia accés als gresols, que el document, com altres del moment, anomena «morters» i ens diu que cada arrendatari en podria tenir dos de grans i un de petit.

Finalment, el nivell més alt del forn seria ocupat per l'espai de refredament de les peces, que en alguns casos era situat en un forn a part. No sabem si el forn del Pla d'en Llull seria, en aquell temps, compacte o tindria mufles o altres forns per a diverses funcions. El document esmenta, de fet, el dret a les arque («arches») del forn, però podria ser que es referís a les mateixes boques del forn que tenien forma d'arc i no a mufles independents.

Cal assenyalar també que el propietari s'obligava a proporcionar als vidriers arrendataris un calcinador per als esmalts, que havien de demanar, quan els calgués, amb sis dies per avançat.

A part del forn pròpiament dit, dret a foc i obralls, el propietari cedia algunes eines per a l'ús del forn. De fet, poc s'especifica sobre això. Hem de suposar que algunes eines serien d'ús personal i serien portades pels mateixos vidriers, mentre que el gran utillatge, allò que aquí és anomenat com a «eines grosses», seria aportat pel propietari.

79. És interessant per a l'estructura del forn el text de Mª Luisa GONZÁLEZ, *Vidrios Españoles*, Madrid: Editorial Nacional, 1984 (Artes del Tiempo y del Espacio; 17).

80. ACA, *Real Patrimonio, Batllia*, v. 668, «Manual 3 de Matheu Çafont» (1465-74), f. 90-91; v. 365, «Sumari dels censos...», f. 58, i v. 359, «Index anticus censium BGC», f. 4. Sabem, per contra, que el forn de Viladalls passà de tenir-ne tres a quatre al final del segle XV, «que ultra los tres obrays qui eren en lo dit forn posqués fer e tenir un altre obray» (ACA, *Real Patrimonio, Batllia*, v. 374, «Memorial dels censos de Barcelona i el seu territori», f. 159).

La llenya

El propietari es comprometia a tenir en funcionament el forn i, per això, deia que faria estellar la llenya que calgués per al foc del forn. És curiós l'esment només de passada d'aquest fet ja que, en altres moments, és aquest un dels problemes principals que plantegen els forns. Alguns dels contractes d'arrendament detallen exactament d'on ha de procedir la llenya i quina es pot i quina no es pot tallar.⁸¹ De fet, havia estat la gran quantitat de llenya que consumien com a combustible els forns de vidre una de les raons de la seva prohibició.⁸² El forn del Pla d'en Llull no havia tingut mai, però, límit de consum de combustible.⁸³

Cal dir que alguns autors han vist en l'alt consum de llenya el fet que els forns de vidre se situessin en zones de bosc i no en la ciutat. En el nostre cas, cal dir que el preu de producte acabat amb el perill de trencament pel transport i la proximitat del mercat de Barcelona haurien importat més que el pes del combustible.

Els treballadors del forn

En relació amb els operaris, el contracte establia que el personal que era necessari per al funcionament del forn seria també proporcionat pel propietari. Entre aquests obrers especialitzats queda clara la presència d'un tiaire (escrit «*tiayre*»), és a dir, l'encarregat de posar al forn els materials que s'haguessin de coure. Es parla també d'un «*stogador*» –que fa pensar en el mot estoig–, que podríem suposar que seria l'encarregat de posar els mate-

81. Els exemples són variats. L'any 1316, Jaume II recorda l'ordre que hi ha contra el vidrier Guillem Barceló, qui havia cremat fusta dels boscos d'Olesa i Bigues per a fer vidre: ACA, *Cancelleria*, reg. 213, f. 246. En l'arrendament del forn de vidre de Monistrol de Noia de l'any 1563 s'estipula que la llenya procedirà dels territoris que la propietària té al terme del municipi, excepció feta d'aquella part que la senyora detalli: AHPB, Lluís RUFET, *14 man aprisiarum contractorum et instrumentorum*, f. 68-69: 16 novembre 1563. Igualment, al vidrier Monte se li digué que tota la llenya que cremés havia de procedir del Coll de Balaguer, o de més lluny, o bé que vingués del Castell de Vacarisses, però no d'altres llocs: ACA, *Cancelleria*, reg. 1.678, «*Gratiarum 3. Pere III*», f. 71.

82. Prohibició d'instal·lar forns de vidre a Girona, ja que la fusta cal per a la fàbrica de galeres: ACA, *Cancelleria*, reg. 480, «*Gratiarum 5. Alfons III*», f. 119.

83. Als propietaris del forn de vidre de Viladalls se'ls limità el consum de llenya: ACA *Cancelleria*, reg. 1.908, «*Gratiarum. Joan I*», f. 101-102 (8 agost 1394).

rials en caixes, però que podria ser també qui s'ocupés d'alguna altra tasca del forn —estufador, estofador— o, fins i tot, un estucador que s'ocupés de tenir cura de la coberta del forn. Finalment, es diu que hi hauria d'haver un «*piquador*» i que, si amb un de sol no n'hi havia prou, el propietari hauria d'ocupar-se que es fessin les tasques que li eren pròpies. Les seves feines consistien, lògicament, a picar, però què picava? No queda del tot clar. Potser la llenya fins estellar-la per fer-la apta per a l'ús com a combustible o potser molia les pedres per fer-les pols. Es tractava, en definitiva, d'un total de tres o quatre operaris especialitzats que treballarien amb els dos arrendataris.

D'altra banda, els arrendataris haurien de cercar els treballadors que els calguessin per al servei del forn i la seva gent. Tot aquest personal de servei seria remunerat per l'amo, que no seria responsable dels possibles danys que ocasionessin als altres treballadors o al forn.

Finalment, es diu també que no hi podia haver, si el propietari no ho autoritzava expressament, cap més operari que treballés per al forn.

Vidre bru trencat

El contracte establia que els arrendataris havien de fer portar al forn tot el vidre bru trencat que els fos possible. El propietari es podia quedar amb el que volgués. Els donaria a canvi, de cada 2 quintars d'aquest vidre, 1 quintar de vidre sencer del tipus que ells desitgessin excepte ampolles de triar or i recipients per a farmàcia.

En els forns de vidre excavats s'han trobat bones quantitats de vidres trencats que respondrien a les característiques dels que aquí esmentem.⁸⁴ Quina era la utilitat d'aquest vidre? Era vidre de «recuperació», format per fragments de vidre reutilitzat que, refosos amb les matèries primeres que conformaven el vidre, augmentaven la massa vítria. Comprats en gran quantitat, estalviaven gran quantitat de material i resultaven extremadament econòmics.

84. Anna OLIVER, *Aportació al coneixement del vidre català medieval. El taller de Sant Fost de Campsentelles (Vallès Oriental)*, tesina llegida al Departament d'Història Medieval de la Facultat de Geografia i història de la Universitat de Barcelona el gener de 1986.

Altres condicions

El document ens diu que l'arrendament permetia que els arrendataris obressin feina de qualsevol sort. Això ens recorda el fet que explicàvem més amunt sobre la producció, no només de recipients, sinó també de vidres imitació de pedres per a joies i altres ornaments personals. Hem de deduir també la producció d'esmalts, ja que el propietari es compromet a fer un calcinador per aquest ús.⁸⁵

Una part, fins a un límit fixat, de la producció que realitzaven els arrendataris era comprada pel propietari a un preu estipulat que diferenciava qualitats de sosa i salicorn.⁸⁶

En la resta de condicions pactades queda clara l'activitat comercial que es reservava el propietari del forn: podria retirar, previ pagament fixat, objectes de vidre de diferents qualitats i tindria un paper rellevant en el procés comercial del producte acabat. Tant els vidriers com el propietari podien acordar les vendes, però era aquest segon qui ho feia habitualment. A més, els vidriers no podien tancar cap acord que prèviament hagués estat desestimat pel propietari.

Document 6:

Referències a l'antic forn de vidre del Pla d'en Llull (4-XI-1669 i 3-IV-1716)⁸⁷

Al final de l'any 1669, els cartoixans de la Beata Maria de Montalegre, de la diòcesi de Barcelona, estableixen un contracte d'emfiteusi amb Luís Pau Sentís, sastre de Barcelona, que incloïa una casa amb 3 portals, més un altre al carrer, que el convent tenia en propietat a la ciutat de Barcelona al lloc anomenat el Pla d'en Llull, davant del rec Comtal, lloc que era anomenat popularment com el Forn del Vidre Vell i que en aquells moments rebia el nom de les Triperies.

L'any 1716, en un document sobre unes obres que dirigia el mestre de cases Josep Giralt, es feia referència a l'antic forn de vidre en explicar que

85. Vegeu el document 3.

86. Vegeu el document 4.

87. AHPB, Jacint BORRÀS, *Manual*, 1669, f. 907 (4 novembre 1669), i AHPB, Guillem BOSOM, *21 manuale contractuum et instrumentorum*, 1715-16, f. 73 (3 abril 1716).

la casa es trobava situada en el lloc anomenat del Forn del Vidre, al Pla d'en Llull.⁸⁸

Aquestes notícies deixen clar que en aquestes dates el forn de vidre del Pla d'en Llull de Barcelona no era ja actiu, tot i que es conservava en la memòria la seva existència. Sabem també que els edificis que havien estat ocupats per a aquesta activitat desaparegueren poc després de l'últim dels documents esmentats, amb les reformes obligades per Felip V. Però cal preguntar-se, quan deixà de produir vidre el forn del Pla d'en Llull?

Final del forn

Després dels pagaments dels censos del forn de vidre de Barcelona per part de Francesc Trauer (1517), no tornem a trobar referències de pagament d'aquests fins a l'any 1535. En aquesta data tenim la referència de la venda de la concessió del forn del vidre del Pla d'en Llull realitzada el 1527. El forn passà de les mans d'Elisabet, muller del ciutadà de Ciutadella (Menorca) Feliu Pons, a les del vidrier Bartomeu Arbonès o Narbonès i serà aquest vidrier qui pagarà els censos del forn els anys següents. Després, i fins al 1586, ho farà Magí Pellicer.⁸⁹

Al principi del segle XVII, la possessió del forn havia passat a la família Brunet, però no queda clara la seva explotació efectiva. Sobretot després de la mort de Joan Brunet, quan fou la seva esposa Beneta qui es féu càrrec de la propietat. En aquells moments sembla que el local era més aviat només el seu lloc d'habitatge que el de negoci.⁹⁰

88. També aquest document de 1716 diu que era al «*vico vocato del forn del vidre, sive dent Pujalt, àlies de las triperas*».

89. Lluïsmes: ACA, *Reial Patrimoni, Batllia*, v. 287, f. 27. Apareix també als v. 327-328 i 387, f. 26. Censos: ACA, *Reial Patrimoni, Batllia*, v. 370, f. 13; v. 331, f. 2; v. 332, f. 2; v. 333; v. 334; v. 338; v. 370, f. 13; v. 371, f. 9; v. 373, f. 40; v. 376, s/f; v. 349 i 326. Magí Pellicer: v. 342. Ho fan de Bartomeu Narbonès, v. 343, f. 8 i 27; v. 344, f. 6 i 28; v. 347, f. 10; v. 348 i v. 1.142, f. 51. En el darrer document (de 1586) paga el cens en dos cops: 9 sous i 3 sous. En relació amb Magí Pellicer coneixem, a part dels pagaments dels censos, un document pel qual intervé, com a representant del gremi l'any 1589, en el testament de Magdalena Motella, la vídua del vidrier Francesc Gallart: AHPB, Joan SALA, *Primus tomus, 1589* (7 gener 1589).

90. De fet, queda clar al *Memorial per part de Phelip Amiguet, per als molt illustres senyors Consellers y savi Consell de Trenta sis*, Barcelona: Antoni Thomàs, 1627, que el forn no existia ja com a tal l'any 1626, quan Felip Amiguet intenta posar-ne un de nou, ja que en

Amb aquesta situació no ens ha d'estranyar que, malgrat l'exclusivitat de l'establiment, es tornessin a produir fets similars als de l'inici del forn, quan Bartomeu Llorenç rebé el permís malgrat l'existència de l'exclusivitat per part del forn de vidre de Viladalls. En el segle XVII, com havia passat a mitjan XV, es produí una situació legal estranya amb un forn amb exclusiva i l'acceptació per part del consell de Barcelona de la instal·lació d'un nou forn a la ciutat. És el forn de Felip Amigué, que enfrontà el gremi amb el consell de la ciutat i que portà els síndics del gremi a declarar davant la Reial Audiència. El problema no era, però, ni la situació del forn, que havia de ser triada per Amigué, ni l'exclusivitat de l'altre forn, sinó el fet que el demandant, que oferia l'elaboració de productes que altres no feien en les nostres terres i que serien de la qualitat dels de Venècia i Flandes, no era vidrier. Amigué, que segons les seves declaracions havia treballat 23 anys amb el seu sogre, el vidrier Montserrat Vergonyós, demanava ser considerat vidrier després de tenir 4 anys el forn obert. Amigué volia evitar-se un nou empenyorament de la botiga per part del gremi. Tant el consell com la Reial Audiència decidiren en contra dels síndics del gremi.⁹¹

Finalment, l'any 1646 (4-VII), Gabriel Brunet renuncià a l'establiment.⁹² Sabem, així, del cert que la producció d'aquest forn s'havia suspès definitivament.

ell es pot llegir que «com los vidriés de la present ciutat ningú de ells sia amo de forn, han de anar a comprar fora Barcelona los vidres» i, més avall, ens diu que és de «Mataró» d'on provenen molts dels vidres que es venen a Barcelona.

91. En relació amb la documentació sobre Felip Amigué, podem esmentar: AHPB, Pere MORET, *Protocol·lum*, 1631-32; AHCB, *Consell de Cent, Registre de deliberacions*, II-136 (1626-1627), f. 46-47, 117-118, 129-130, 153-154 i 165-166, i II-137 (1627-1628), f. 9-10 i 12-13; ACA, *Reial Audiència, Conclusions Civils*, reg. 131, «Conclusiones Civiles de 1626», f. (159-)160, i reg. 133, «Conclusiones Civiles de 1628», f. 24.

92. Joan Brunet, dedicat al negoci tèxtil, havia deixat en el seu testament (18 o 28 d'octubre de 1626) el forn al seu fill d'igual nom i ofici. A la mort d'aquest fou la seva muller qui se'n féu càrrec. El testament del seu marit data del 18 d'octubre de 1624 i el del sogre, del 10 de novembre de 1623. En el seu darrer testament (28-X-1624), Joan Brunet, negociant de panys de llana, deixava al seu fill, del mateix ofici, l'establiment del forn de vidre del Pla d'en Llull, a Barcelona. ACA, *Reial Patrimoni, Batllia*, v. 352, f. 49; v. 154, f. 2; v. 752, f. 292, i v. 154, f. 2. Renúncia: ACA, *Reial Patrimoni, Batllia*, v. 752, f. 292; esmentat també al v. 544, f. 118, i al v. 352, f. 49.

Per acabar

Voldríem, per acabar, recapitular sobre alguns dels fets cabdals d'allò que hem exposat fins aquí. És clar que la prohibició que esmentàvem a la introducció no fou vigent a Barcelona durant gaire temps. A les nostres terres, Badalona, Sentmenat, Sant Pere de Bigues, Sant Vicenç de Vallromanes, Montcada, Granollers, la Llacuna, Monistrol d'Anoia, Rajadell... Mataró, i més enllà Girona, Mallorca, Castelló, són noms de llocs que es troben associats en diferents documents amb la producció de vidres. Alguns jaciments han posat a la llum també altres forns de vidre. Però, entre tots, és a la ciutat de Barcelona on la producció està documentada de forma més contínua. Des del mateix segle XIV diferents forns treballaren a Barcelona i des de 1370 el de Viladalls en exclusiva, fins que caigué en desús a mitjan segle següent. Llavors fou el forn de vidre del Pla d'en Llull qui dirigí la producció catalana i treballà sense competència dins la ciutat de Barcelona. L'exclusivitat en la producció d'aquest forn fou mantinguda, no sense problemes, pels seus propietaris fins que el forn caigué en desús ja al segle XVII.

La producció del forn fou variada i anà des de recipients de diverses tipologies i decoracions a vidre pla per a vidrieres i objectes de vidre. L'esmalt sobre vidre fou una de les especialitats en les quals excel·lí aquest forn. Els productes que en sortien tenien tipologies i usos diversos i la seva qualitat i preu variaven segons els productes i les matèries primeres utilitzades.

Els seus mestres tingueren una activa vida ciutadana, s'integraren en la vida de la ciutat i en el Consell d'aquesta a través del gremi, del qual foren molts cops els representants. La relació entre aquests mestres i els més destacats membres del món artístic català és també un fet.

Tot això evidencia la importància de la producció barcelonina i de l'esmentat forn de vidre. Calen, però, més estudis per tal de situar aquest forn en el seu context i conèixer més a fons els centres productors catalans. Només així podrem entendre millor la producció que d'ells sorgí.

MAGISTRATS DE LA REIAL AUDIÈNCIA CATALANA EN TEMPS DE FELIP II

○ MIQUEL ÀNGEL MARTÍNEZ RODRÍGUEZ
UNIVERSITAT DE BARCELONA

La Reial Audiència catalana visqué un moment clau en el segle XVI, car fou un període fonamental per a la seva estructuració, deixant de banda evidentment el moment de la seva fundació sota el regnat de Ferran II. Les Corts catalanes protagonitzaren tota aquesta evolució institucional, perfectament definida, entre d'altres, per Molas Ribalta i Belenguer Cebrià.¹ Però en aquelles circumstàncies ningú no podia realment intuir que tot aquest seguit de reformes s'acabaria amb l'esmentada centúria. Les cada cop més difícils relacions entre Madrid i el Principat expliquen la manca d'activitat legislativa de les Corts catalanes del segle XVII abans de l'esclat de la guerra dels Segadors. S'hauria d'esperar l'arribada de Felip V perquè es tornessin a celebrar Corts, em refereixo a les de 1701-1702, però la imminència de la guerra malbarataria un altre cop la possibilitat d'aplicar un paquet legislatiu que pogués dinamitzar les Corts forals catalanes i el país, que és encara més important.

Així, doncs, la incorporació de nous juristes a la Reial Audiència s'havia de portar a terme segons les distintes disposicions aprovades al llarg del segle XVI. En aquest article deixarem de banda els regents la cancelleria i els cancellers d'aquesta època, car han estat estudiats per mi en un altre lloc.² La resta de magistrats, la gran majoria, serà per tant objecte d'atenció preferent. Això ens permetrà de conèixer a fons els criteris i les circumstàncies que rodejaren els juristes catalans que ingressaren a la Reial Audiència al llarg del Cinc-cents. El seu protagonisme serà de primer ordre en les cada cop més enrardides relacions entre la Corona i Catalunya.

1. En un cas, vegeu Pere MOLAS I RIBALTA, *Catalunya i la Casa d'Àustria*, Barcelona: ed. Curial, 1996, p. 95-106. En el segon cas, s'ha de llegir Ernest BELENGUER I CEBRIÀ, «La legislació político-judicial de les Corts de 1599 a Catalunya», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* (Barcelona), 7 (1987), p. 9-41.

2. Miquel Àngel MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, «Els oficis de Canceller i Regent la cancelleria abans de l'esclat dels Segadors», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* (Barcelona), 21 (2001), p. 65-88.

La dinàmica de la justícia penal

La justícia en general, i en concret la penal, experimentà tot un seguit de canvis qualitatiu durant el regnat de Felip II. Les Corts de 1564 establiren, per exemple, el Consell criminal, que estaria format per vuit juristes i dos jutges de cort sota la presidència del regent la cancelleria. I vint anys més tard, és a dir, a les Corts de 1584, hom decidí per a Catalunya la creació de la peculiar Sala tercera i s'augmentà a tres el nombre de jutges de cort.³

Malauradament, el nombre de consultes penals que s'ha conservat és molt reduït i se centra ja en les darreres dècades del segle. Precisament el 1584, la mort del doctor Francesc Puig obligà a la preceptiva consulta per proveir la seva vacant en l'esmentat Consell criminal de la Reial Audiència. El procés de selecció no reflecteix cap tensió especial, bé que no és gaire expressiu. En aquells moments, el comte de Miranda, d'acord amb la terna efectuada per tots els doctors de la Reial Audiència, situa en primer lloc de la terna el doctor Oliba, qui assolí tretze vots, clarament per sobre dels seus immediats seguidors, els doctors Castelló i Alsina, que en tingueren vuit i set, respectivament.

Malgrat aquesta evident diferència de vots, el comte de Miranda, virrei en aquelles dates, no sobrevalora el candidat que encapçala la terna, car considera que els restants magistrats són igualment persones valuoses. Fins i tot el mateix comte de Miranda hi fa constar uns altres dos magistrats que assoliren un nombre molt reduït de vots, però que considera bons lletrats. Em refereixo al doctor Carrera, assessor de la Capitania general, que aconseguí tres vots, i al doctor Francesc Serra, amb dos. Com s'ha pogut demostrar en tantes ocasions, el Consell d'Aragó té lògicament una important influència durant tot el procés de selecció i aquest cas que ens ocupa no s'escapa de la tònica general, car considera que sols el doctor Oliba és el que mereix el nomenament reial per haver obtingut un nombre significatiu de vots i per haver participat en anteriors consultes on la seva candidatura fou molt valorada.⁴ Opinió ratificada, al cap de poc, per la Corona.

La propera consulta que ens assabenta de nous nomenaments en l'àmbit penal es remunta a l'estiu de 1588, quan està vacant una plaça de jutge

3. MOLAS I RIBALTA, *Catalunya...*, p. 102-104.

4. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), secció del Consell d'Aragó (CA), llig. núm. 261, doc. núm. 106. Consulta efectuada al Prado, el 22 de març de 1584.

de cort per haver promocionat el doctor Castelló a una plaça civil.⁵ Hi hagué tensió entre el virrei Manrique de Lara i el Consell d'Aragó quan aquest últim li demanà que tornés a elaborar una nova terna per defectes de forma, la qual cosa fou rebutjada pel virrei, que mantingué els magistrats proposats, és a dir, els doctors Carrera, Pineda i Mur. Tots ells assessors de la Capitania general. Manrique de Lara estava convençut de la idoneïtat del doctor Carrera, proposat en primer lloc. Aquest criteri que no fou compartit pel Consell, que considerava que l'origen francès de l'esmentat magistrat el desautoritzava. Però l'actitud negativa del Consell d'Aragó encara s'agreujà quan se sabé que era faldiller i tenia mala salut. Per tot això, considera que el candidat ideal havia de ser el doctor Mur, assessor de la Batllia general, que ja tenia una bona trajectòria al servei de la monarquia hispànica. Com en el cas anterior, Felip II sintonitzà amb aquests criteris i procedí al seu nomenament.

A la darrerria de l'any 1589 trobem una consulta força interessant que ha de fer front a un seguit de vacants que d'entrada no tenen res a veure amb l'àmbit estrictament penal. Però hi havia una possibilitat que dos jutges de cort fossin promocionats a una d'aquestes places i aleshores dues de les tres places de jutge de cort podien quedar vacants. I és precisament aquesta possibilitat la que desfermà un seguit de comentaris sobre la hipotètica idoneïtat de determinats magistrats per ocupar-les. Comentaris que, com la mateixa consulta palesa al final, no tindrien una plena incidència, car el monarca i el Consell d'Aragó no semblaven predisposats a cobrir la totalitat de les places penals vacants.

Malgrat aquests inconvenients, els citats comentaris són de gran utilitat, car ens donen unes dades esparses, però molt fiables, sobre els magistrats analitzats. Dels quatre proposats en el cas que es produïssin les dues vacants, observem com tots ells tenen ja una destacada trajectòria professional. Un dels destacats, el doctor Carrera, és valorat per la seva vasta cultura i per la seva bonhomia, per bé que no tenia bona salut. També tenen en compte la seva lleialtat política, ja que «[...] *jamás se ha querido entrometer en las dissensiones y alborotos públicos* [...]». La consulta també té molt present la candidatura del doctor Descamps, qui aleshores detenia l'ofici d'advocat fiscal al comtat del Rosselló. Segons la documentació, és una persona molt valuosa i molt fidel a la monarquia hispànica. Bé que

5. ACA, CA, llig. núm. 264, doc. núm. 126. Consulta efectuada a San Lorenzo del Escorial, el juliol de 1588.

també té uns no menyspreables inconvenients. Potser el més rellevant de tots és que desconeix el funcionament de la Reial Audiència, car la seva experiència professional està allunyada de l'activitat jurídica pròpia d'aquesta alta institució judicial. I en un segon nivell, caldria també ressaltar la seva forta personalitat, que podria, segons la consulta, topar amb els seus col·legues. De totes maneres, el Consell d'Aragó el valora molt, car el proposarà en aquesta mateixa consulta per a ocupar una plaça vacant a la sala del canceller. La qual cosa complicarà, com veurem aviat, el nomenament dels jutges de cort.

Dels dos darrers candidats, només s'esmenten aspectes positius. El doctor Ollés ja porta aleshores molts anys exercint d'assessor de la Batllia general. I no se li fa cap comentari negatiu, la qual cosa sempre és bo de tenir en compte. I el millor de tots seria el doctor Calvo, bé que hi ha l'inconvenient que en aquelles dates estava molt implicat en els afers propis de la Diputació del General. La resta d'hipotètics candidats són menyspreats sense embuts, bo i afirmant que «[...] *aunque ay otros tenidos por buenos Letrados tienen grandes inconvenientes e impedimentos, que sería notable deservicio de V. Md. y desautoridad de la Justicia, y escándalo público, y consecuencia muy perniciosa tratar por ahora destos tales [...]*». Aquest dur comentari no sabem si es deu a una anàlisi objectiva de la realitat o a un interessat desig d'eliminar altres possibles candidats que poguessin fer ombra als suara esmentats. La situació no era fàcil de resoldre, perquè més endavant, a la mateixa consulta, sembla que només hi havia la possibilitat de promocionar el doctor Ubach i que, en el cas que el doctor Descamps no fos nomenat pel monarca oïdor de la sala del canceller, que estava vacant aleshores, o que ell rebutgés el nomenament, hom hauria, en aquelles circumstàncies, de promocionar un jutge de cort. Fet que implicaria que dues de les tres places de jutges d'afers penals quedarien vacants. Davant d'aquesta possibilitat, el Consell d'Aragó recomana a Felip II de deixar per a més endavant la solució a aquest hipotètic conflicte.⁶ Hi ha massa vacants a cobrir per poder establitzar ràpidament la Reial Audiència catalana.

No tenim més notícies de nomenaments de jutges de cort fins a l'any 1594, quan s'hagueren de proveir quatre places de la Reial Audiència catalana, entre elles una de jutge de cort. Aquesta plaça en concret hagué de fer front a una doble problemàtica. En primer lloc, participa de la que afecta a les quatre vacants i, després, té a veure amb l'actitud negativa del duc

6. ACA, CA, llig. 225, doc. núm. 60. Consulta efectuada l'u d'octubre de 1589.

de Maqueda, nou virrei del Principat. Tot això, pel que fa a la plaça penal, s'agreuja per la inesperada mort del que havia de ser-ne el nou titular: el doctor Rafel Safont.

Aquest jutge, malaguanyat candidat a l'esmentada plaça de jutge de cort, tenia una rellevant experiència al servei de la Corona. En el moment en què fou proposat portava tres anys exercint d'assessor de la Batllia i se'l considerava «[...] *hombre pacífico, quieto y muy virtuoso sin que dél se aya podido entender cosa no devida, antes de mucha virtud y recogimiento* [...]». A més a més, era un home ric, d'uns quaranta anys, i amb sòlids coneixements, segons el Consell d'Aragó. Les referències eren, doncs, molt positives i el Consell no podia entendre l'oposició del duc de Maqueda, la qual, com en els altres tres casos, no coincidia amb la posició del Mestre de l'Orde de Montesa, qui el situà en primer lloc d'una de les ternes que elaborà.⁷ Fou substituït pel doctor Josep Ferrer, qui gaudia d'un decidit suport tant del virrei com del mateix Consell d'Aragó.

Per bé que les consultes tenen una indiscutible utilitat a l'hora d'escartir les possibles lluites de poder i els avaladors de determinades candidatures, tampoc hem de deixar de banda la informació que de vegades ens forneixen sobre les topades institucionals. En aquest sentit, sabem de l'enfrontament entre els inquisidors de València i la Reial Audiència catalana com a conseqüència de les activitats del doctor Jaume Mir, jutge de cort del Principat. A aquest jutge se li havia encarregat la tasca d'ajudar a restaurar l'ordre públic a Tortosa. I, com succeïa moltes vegades, la persecució dels culpables implicava atacar tot un seguit d'interessos a la vila en qüestió. Així, doncs, la detenció d'un dels principals culpables dels aldarulls de Tortosa, Nicolau Canalda, posà en evidència tot aquest entrellat tot just comentat. Aquest personatge ja fou detingut al domicili familiar de Pau Jordan, qui era aleshores lloctinent del receptor de la Inquisició. Detenció que fou evitada per l'esmentada família, que prohibí que els representants de la justícia escorcollessin la casa.

Aquesta resistència familiar estava condemnada de bell antuvi al fracàs. No només per la pròpia empena del doctor Jaume Mir, que recorregué a l'ús d'«*autoritate et rogatum*» per empresonar l'esmentat Pau Jordan, sinó pel context general del país, que anava afeblint cada cop més la Inquisició a casa nostra. Cal que tinguem en compte que a la darrereria del Cinc-cents, concretament a partir de 1585, s'intenta aprofundir en el desarmament

7. ACA, CA, llig. 265, doc. núm. 167. Consulta efectuada el 26 de gener de 1594.

inquisitorial iniciat en la Concòrdia de 1568. I aquest ambient havia d'influir d'una manera o d'una altra en el descabdellament dels fets que descrivim. La Inquisició lluitarà aferrissadament pel manteniment de les seves prerrogatives i, per aquest motiu, excomunicarà el doctor Jaume Mir. Però el virrei, Manrique de Lara, davant l'actitud de la Inquisició, decideix «[...] *representar a V. Md. desto, y supplicarle que entretanto que se harían las relaciones por ambos tribunales y se embiarían a V. Md. para que determinasse esta competencia de Jurisdicción sobre quién será juez de la persona de dho pablo Jordán [...]*».

Intervenció reial que, segons el virrei, no s'havia de limitar al tema de qui té la jurisdicció per a jutjar l'individu en qüestió, sinó que també hauria de pressionar l'inquisidor de València i el de Barcelona perquè revocin totes les mesures preses contra el jutge de cort català.⁸ Pocs dies després ens assabentem, per un altre escrit del virrei Manrique de Lara, que s'han anul·lat les disposicions preses per ambdues parts per poder així reconduir la necessària convivència entre ambdues institucions. Decisions que no ens han de fer oblidar aquesta tendència general, abans esmentada, de llimar cada cop més el poder de la Inquisició a Catalunya.

Els criteris de selecció a les dues sales civils: trets generals

Malauradament, la documentació no ens permet en aquest apartat de portar a terme la necessària diferenciació entre les dues sales civils, és a dir, la sala del canceller i la sala del regent. I també ens veiem obligats a incloure en aquest apartat els avatars viscuts pels oïdors de la Sala tercera.

Una de les reflexions més constants del Consell d'Aragó té a veure amb la necessitat de tenir en compte els jutges de cort a l'hora de proveir les vacants civils de la Reial Audiència. Quan es produí, per exemple, el nomenament del doctor Cordelles com a regent la cancelleria, el Consell no dubtà de tornar a plantejar la necessitat que es comptés amb els jutges penals per a aquesta vacant. I rebutja clarament altres argumentacions que considera inadequades, com les que poden desaconsellar un determinat candidat perquè està duent una bona tasca com a jutge penal. Això succeí en el cas del

8. El procés complet el trobareu a ACA, CA, llig. 264, doc. núm. 9. Intervenció del virrei Manrique de Lara el 25 de maig de 1587. I en un altre full adjunt, amb data 5 de juny de 1587, el mateix virrei ens informa de la reconducció de tot aquest afer.

doctor Damià Osset i el Consell no dubtà a afirmar en la corresponent consulta que «[...] *por servir bien el Osset no le parece que conviene quitarle del criminal, todavía no se tiene por concluyente esta razón pues por bien servir no es justo que pierda su acrescentamiento ni lo que con más derecho le toca siendo como es más antiguo [...]*».⁹

Aquestes argumentacions sensates del Consell d'Aragó, per bé que es repeteixen amb una certa freqüència, en complementen d'altres de portades a terme per personatges implicats en el procés de selecció de personal, per exemple, els virreis. En aquest sentit, convé esmentar les observacions que en el seu moment efectuà Manrique de Lara en unes dates rellevants per a la Reial Audiència catalana, concretament el 1589, quan hi hagueren diverses places vacants.

Una d'elles es trobava a la Sala tercera per haver-se produït la promoció del doctor Quintana a l'ofici de canceller del Principat. Davant d'aquest dilema, el virrei no elabora la preceptiva terna, sinó que opta per proposar a Felip II dos magistrats que òbviament considera els més idonis. Un d'ells és el doctor Montserrat Guardiola, que formava part aleshores de la sala del regent, i l'altre és el doctor Francesc Ubach, jutge de cort. De bell antuvi, podria semblar que el candidat preferit havia de ser l'oïdor, tenint en compte que el *cursus honorum* normalment establert tendia a promocionar per a les vacants de la Sala tercera els oïdors de les sales civils. Però, com succeí més d'un cop, el candidat del virrei, que el Consell també veu amb bons ulls, seria el doctor Francesc Ubach,¹⁰ la qual cosa li representaria un ascens molt ràpid, car s'estalviaria passar per una de les esmentades sales civils. Però el que més colpeix és com justifica el seu parer. Per ell, bé que tots dos són aptes, el doctor Francesc Ubach havia de ser l'escollit perquè no el considera preparat per exercir d'oïdor i, en canvi, està molt preparat per exercir de jutge penal, activitat que té lloc a la Sala tercera. Experiència que, segons ell, s'enriqueix amb la seva coneixença dels afers de govern, que es tracten precisament en aquesta Sala. A aquestes qualitats caldria afegir la seva lleialtat a la Corona.

Ara bé, la contradicció del virrei es manifesta tot seguit quan, per por que el seu candidat no sigui l'escollit, aconsella al monarca que el col·loqui

9. ACA, CA, llig. 261, doc. núm. 12. Consulta efectuada a Lisboa, el 19 de març de 1582.

10. Les dades del seu matrimoni es troben a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Pedro MAMBLA, *Plec de documentació diversa, 1566-1567*.

en lloc del doctor Montserrat Guardiola a la sala del regent. Com hom observa tantes vegades, els raonaments tenen molt més a veure, per no dir del tot, amb els interessos personals que en els estrictament professionals.¹¹ Aquesta vegada, el raonament del virrei, en trobar també el recolzament del Consell d'Aragó, pogué reeixir, car el monarca acostumava a nomenar els candidats que aconseguïen recollir un ampli suport. I llurs possibilitats augmentaven molt si el mateix Consell l'explicitava.

De vegades, l'existència de determinats contenciosos a la Reial Audiència influïa molt a l'hora de cercar un candidat adequat en aquell context. No hem d'oblidar, per exemple, que la sala del canceller havia de fer front al plet del ducat de Cardona, que explica moltes de les decisions preses. Tota aquesta problemàtica esclatarà, posem per cas, en el moment en què quedí vacant una de les cinc places d'oïdor d'aquesta sala per la defunció del doctor Francesc Sala. La preceptiva consulta ens assabenta tot seguit de les dificultats que anaren apareixent fins que s'arribà a la decisió reial. La preceptiva terna de les tres sales reunides de la Reial Audiència ja provocà tot un seguit de reclamacions. Les sales proposaren, i per aquest mateix ordre, els doctors Salvador Fontanet, Josep Benach i Jaume Pineda, amb tretze, dotze i nou vots, respectivament.

Un cop es conegué aquesta proposta ja es donaren a conèixer les primeres opinions contràries. Per començar el virrei, el duc de Maqueda, denuncià que el doctor Josep Benach, que ocupà la segona posició de la terna, era advocat de la duquessa de Cardona, part implicada a l'esmentat plet, i recorda que, com que aquest plet s'ha de dirimir en aquesta sala del canceller, no en seria aconsellable el nomenament. La mateixa duquessa de Cardona no dubta a implicar-se plenament en defensa dels seus interessos i denuncia la inclusió, en aquesta proposta de les tres sales, del doctor Salvador Fontanet, que era advocat de l'altra part reclamant, és a dir, de Galceran de Cardona. Per tant, ja tenim de bell antuvi dues candidatures impugnades arran d'aquest contenciós.

Quan arriba el moment de saber el parer del Consell d'Aragó, aquest opta per recolzar les expectatives dels jutges de cort i proposa el doctor Joan Gallego¹² per a aquesta plaça i el doctor Josep Dalmau per a la del regent; i es nomena el doctor Josep Ferrer com a nou jutge de cort. Aques-

11. ACA, CA, llig. 225, doc. núm. 60.

12. La seva darrera voluntat, a AHPB, Pedro Jaime BAS, *Libro de testamentos e inventarios, 1573-1606*.

ta intenció inicial del Consell hagué de fer front a les observacions de l'esmentat duc de Maqueda,¹³ que considera que si es nomenés finalment el doctor Joan Gallego com a oïdor de la sala del canceller coincidiria amb el doctor Joan Castelló, cunyat seu. Fet que seria del tot desaconsellable. Al seu parer, el doctor Joan Gallego hauria de romandre com a jutge de cort. Tampoc creu positiva la presència del doctor Josep Ferrer, car és nebot del conegut doctor Lluís de Peguera. Arribats a aquest punt, la situació sembla molt complicada i el Consell té una doble actitud a l'hora de donar una resposta a les observacions del duc de Maqueda. D'una banda, critica sense contemplacions la seva oposició a la promoció dels doctors Joan Gallego i Josep Ferrer. Creu que la relació de parentiu no desqualifica llur candidatura perquè no hi ha, segons el Consell, cap Constitució de Catalunya que ho prohibeixi i, en canvi, sí que troba molts exemples que reforcen la seva posició.

Aquesta fermesa palesada pel Consell d'Aragó no pressuposa que no tingui en compte altres raonaments del virrei i, per tant, creu oportú proposar el doctor Joan Gallego per a una vacant de la sala del regent i el doctor Josep Dalmau¹⁴ a la sala del canceller. D'aquesta manera, el Consell creu solucionar els problemes de parentiu entre alguns magistrats. I també és molt interessant la solució de compromís, o així ho sembla, a l'hora de proveir les dues vacants de jutge de cort que queden de resultes d'aquests possibles nomenaments. Una plaça aniria per al doctor Josep Benach i l'altra per al doctor Salvador Fontanet. Així, totes les parts implicades en el plet del ducat de Cardona queden d'una manera o altra compensades. Poques vegades trobem una proposta tan moderada del Consell d'Aragó, que pretén cercar un punt d'equilibri entre tants interessos implicats.¹⁵

La mort del doctor Francesc Fort, oïdor de la Sala tercera de la Reial Audiència catalana, tornà a plantejar amb força la necessitat de trobar un substitut que tingués la necessària equidistància en el famós plet del ducat de Cardona. El virrei, el duc de Feria, i el Consell d'Aragó no comparteixen els mateixos criteris. El mateix duc de Feria és del parer que per a

13. La posició del duc de Maqueda queda reflectida de forma fefaent a ACA, CA, llig. 265, doc. núm. 90. Consulta efectuada a San Lorenzo del Escorial el 16 d'agost de 1595.

14. Les seves capitulacions matrimonials, a AHPB, Jaime MASSAGUER, *Pliego escrituras, 1580-1585*.

15. ACA, CA, llig. 265, doc. núm. 90. Però aquesta segona part de la consulta, per entendre'ns, tingué lloc a El Pardo, el 24 de novembre de 1595.

aquesta plaça, que a més implica la d'advocat fiscal, els candidats ideals serien el doctor Salvador Fontanet o el doctor Santjust, els quals ja eren en aquelles dates oïdors de la sala del canceller. I si el monarca realment s'inclinava per un d'ells, el seu substitut hauria de ser el doctor Puigmitjà, que, segons ell, tenia bones qualitats i no era advocat d'aquesta causa.

Aquest raonament topà amb el parer del Consell d'Aragó, el qual opinava que ambdós doctors esmentats pel virrei portaven poc temps a la sala del canceller i, per tant, creu que seria millor que romanguessin en aquesta sala precisament perquè eren uns magistrats que no tenien res a veure amb el plet de la casa de Cardona. I, seguint aquesta argumentació, el Consell creu que seria millor promocionar un jurista que tingués una clara vinculació amb aquest plet, car, d'aquesta manera, via promoció, se l'allunyaria del mateix. Seguint aquest fil argumental opta pel doctor Dalmases, que pel seu rerefons personal no podia intervenir en el plet del ducat de Cardona. I per ocupar la seva vacant el Consell proposa el doctor Jaume Puigmitjà, jurista ben considerat i que ja havia assolit una experiència considerable en el càrrec d'assessor de la procuració reial del comtat del Rosselló. Qualitats que es reforçaven pel fet que era considerat un magistrat imparcial en el famós plet del ducat de Cardona. La Corona, potser per cercar una solució equilibrada, s'inclinà per un candidat que no aparegué al llarg de tota la consulta, em refereixo al doctor Joan Sabater, del consell civil, que fou substituït pel doctor Jaume Puigmitjà d'acord amb el desig expressat pel Consell d'Aragó.¹⁶

Moltes vegades ens hem trobat que, especialment per a la Sala tercera, s'acostumen a donar unes argumentacions allunyades de les estrictes qualitats professionals dels pretendents, que no solen aparèixer a les dues sales civils, considerades ambdues com la columna vertebral de la Reial Audiència. En ser, fins i tot, aquesta Sala tercera coneguda a l'argot professional com «*la del descans*», s'ha arribat a defensar en més d'un cas la conveniència de nomenar el candidat amb la salut més delicada. Fet que seria molt difícil que es donés per a una de les deu places d'oïdor de les sales civils catalanes.

16. Si hom està interessat en una anàlisi més exhaustiva dels fets, cal anar a ACA, CA, llig. 264, doc. núm. 82.

Les tibants relacions del duc de Maqueda amb el Consell d'Aragó

A mitjan anys noranta, la monarquia hispànica havia de proveir un seguit de places a la Reial Audiència. Situació que com a tal no era gens atípica, però en aquell moment es produí una tensió inesperada entre el nou virrei, el duc de Maqueda, i el Consell d'Aragó. Si el duc hagués sintonitzat amb els criteris del seu antecessor, el Mestre de l'Orde de Montesa, potser l'enfrontament no hauria arribat a uns nivells tan alts. De totes maneres, la situació es presentà amb tota cruesa, com suara explicarem.

De bell antuvi, s'ha d'afirmar que no és sorprenent que hi hagi una forta disparitat de criteris entre el virrei de torn i el Consell d'Aragó, car és un fet ben conegut i documentat. La novetat en aquest cas és que el virrei, és a dir, el duc de Maqueda, qüestiona unes decisions que ja gaudeixen del vistiplau reial. El Consell denuncia amb fermesa l'actitud al seu parer incorrecta del duc, bo i afirmant que «[...] V. Magd Ha mandado remitir a este Cons^o una carta del Duque de Maqueda [...] aunque con término harto extraordinario y palabras que pudiera excusar, pues hasta agora no se han usado dessir de provisiones que salen deste Cons^o y en Las quales ha ya VMd. puesto su decreto y Real mano, a que avía de tener el Duque miramiento, y que ya que sentía lo que disse en La del Vicer. pudiera con palabras más moderadas y decentes a su cargo explicar su concepto [...]».¹⁷

La clau d'aquest enfrontament seria l'oposició del duc de Maqueda als nomenaments dels doctors Pere Calvo, Joan Gallego i Josep Dalmau i com a resultes del doctor Josep Ferrer com a jutge de cort. Personatges tots ells que tindran un pes destacat en l'alt tribunal de justícia.

La ira del Consell per l'actitud del virrei es fonamenta en diferents criteris. En primer lloc, no entén que el duc no aprovi aquests magistrats, que han estat recolzats pels juristes de les tres sales de la Reial Audiència. Crítica aquesta que s'hauria de relativitzar, car moltes vegades al llarg de la història d'aquesta institució s'ha donat tot un seguit de divergències entre la terna de les tres sales reunides de la Reial Audiència i les propostes del virrei i àdhuc del mateix Consell d'Aragó. Té més fonament l'observació que fa el Consell tot seguit, quan afirma que el duc de Maqueda donà el seu vistiplau quan «[...] Los aprueba nombrándolos en La carta que escribe de 26 de octubre 1592 y aunque en La de 18 del pasado disse que Los nombró en postrer Lugar, para tener su aprobación bastava nombrarlos

17. Llegiu un altre cop ACA, CA, llig. 265, doc. núm. 167.

[o] *postreros* [o] *primeros, pues no está VMd. obligado a seguir su nominación* [o] *terna que ha imbiado el Duque de Maqueda con carta de 29 de Março pasado [...]*».

Quan la picabaralla assoleix aquesta intensitat, inevitablement surten a la superfície altres denúncies de més calat que tenen la virtut d'assabentar-nos dels defectes del mecanisme de nomenament de magistrats a l'Antic Règim. I en aquest sentit, no dubta gens el Consell de donar a conèixer les irregularitats comeses pel duc a l'hora d'elaborar les ternes preceptives, car proposà un nombre excessiu de candidats per cobrir les places vacants, afegint-hi quatre candidats de més amb la finalitat de poder afavorir determinats juristes volguts tant pel mateix virrei com pel seu entorn. I per reforçar la seva argumentació, el Consell contraposa la terna del duc amb la del seu predecessor, el Mestre de l'Orde de Montesa. Ambdues, ens dirà ell mateix, palesen uns criteris totalment dispars, ja que els que apareixen amb més vots en una consulta virregnal són els que en tenen menys en l'altra. La manca d'un criteri mínimament objectiu explicaria aquesta situació tan desagradable que, d'altra banda, tampoc no era un fenomen aïllat, car el mateix Consell d'Aragó al llarg de la seva història mostra una idèntica arbitriarietat.

Les discrepàncies són tan accentuades que afecten tots els tràmits previstos per al definitiu nomenament dels magistrats implicats. El duc de Maqueda arriba a demanar que s'adopti un sistema, segons ell, més transparent a l'hora d'avaluar el preceptiu examen dels candidats. Aquesta petició la fa atenent el fet que, en estar ell present en l'examen fet al doctor Josep Ferrer, li hauria agradat que el mètode de votació escollit s'hagués basat en la utilització «[...] *de astas blancas y negras [...]*», perquè així hauria tingut més llibertat a l'hora de votar. El Consell d'Aragó no dubta gens a desautoritzar aquestes peticions, car considera que aquesta petició de llibertat en realitat amaga el desig de «[...] *reprovar en secreto Los que fueren por V. Magd. nombrados si no salieren a su gusto, y por este indirecto quedarse dueños destas elecciones, y quitándolas a V. Md. que no está obligado a pasar por su aprobación ni de informarse dellos, sino de quien V. Md. es servido [...]*».

El Consell, no gens content amb aquesta reflexió, insisteix en les malèvoles intencions del duc i del seu entorn en afirmar que pretenen emprar la calúmnia per intentar capgirar els que han sigut prèviament nomenats. I és que el Consell té molt clar que «[...] *siempre se ha entendido que estos exámenes que se hazen después del nombramiento de VMd. es más por forma y cumplir con una antigua constitución que por sustancia [...]*». Així, doncs, l'única sortida factible que veu el Consell seria accelerar els tràmits legals

previstos per evitar un deteriorament poc desitjable del sistema i del prestigi dels magistrats implicats. Afortunadament, la trajectòria dels magistrats nomenats continuà després d'aquests desagradables incidents.¹⁸

Els vots particulars del Consell d'Aragó: un aspecte rellevant en la selecció de personal

Afortunadament no tot foren enfrontaments oberts entre els diferents personatges implicats en els mecanismes de selecció, bé que això no implica que hi haguessin les lògiques reflexions sobre la idoneïtat dels diferents candidats. El sistema ho tenia previst, acceptant fins i tot que en determinades circumstàncies el mateix Consell d'Aragó s'atomitzés, és a dir, que emetés un seguit de vots particulars a l'hora de confegir una determinada terna.

En el període que estem estudiant, aquesta atomització es donà només un cop, que nosaltres sapiguem. Tingué lloc quan s'hagué de proveir la vacant deixada pel doctor Negrell, oïdor de la Reial Audiència. Aquesta vacant costà més de proveir del que en principi hom pensava, car el doctor Miquel Quintana, inicialment nomenat per substituir-lo, hi renuncià per motius de salut. El duc de Terranova, com a virrei del Principat, proposà la solució més pràctica, que seria tenir en compte els restants components de la terna elaborada en el seu moment. Això implicava que, en el cas que no acceptés el doctor Puig, proposat en segon lloc, s'hauria ja de preveure la possible provisió en la persona del doctor Jeroni Planes. I el lloc que un d'aquests magistrats deixés vacant fos ocupat pel també doctor Francesc Fort.

Hom podria pensar que el raonament del duc de Terranova tindria el pes suficient per encarrilar definitivament el problema, però el Consell d'Aragó no palesà la necessària unitat en tot aquest afer i s'emeteren alguns vots particulars. En tot aquest procés, el virrei mantingué una actitud constitucionalment correcta, car envià una carta on s'informava dels vots aconseguits per determinats magistrats. El candidat que semblava tenir les preferències de bona part del món judicial era el doctor Francesc Fort, que assolí la respectable quantitat de quinze vots, seguit pel doctor Montserrat Guardiola, amb 10, i finalment el doctor Carrera, amb només cinc vots.

Malgrat aquestes propostes força assenyades, hi hagué l'esmentada disparitat de criteris en el si del Consell d'Aragó. El regent Terça, per exemple, s'inclinà sense cap mena de dubtes pel doctor Montserrat Guardiola,

18. *Ibidem.*

que apareix en segon lloc de la llista. Creu que és el jutge més adient perquè ha exercit durant sis anys a Lleida i per haver assolit també una dilatada experiència al servei dels diferents bisbes de Barcelona. Aquesta competència professional es veia reforçada als ulls del doctor i regent Terça per la seva dignitat de cavaller, fet que reforçava la seva posició social, car hem de tenir molt present que la gran majoria dels magistrats anhelà l'ennobliment social, com ha estudiat entre d'altres Pere Molas.

En canvi, els regents Sapena i Campi creien que el doctor Francesc Fort era el magistrat a considerar. Per a ambdós, el fet de ser el més votat ja era un fet rellevant que calia tenir molt en compte. També tenien molt present que el mateix duc de Terranova valorava el doctor Francesc Fort. I per tots aquests motius no dubtaren a considerar-lo com el candidat més adient. Aquesta disparitat de criteris, que si la comparem amb altres consultes analitzades al llarg de la història foral de la Reial Audiència és moderada, per no dir que molt civilitzada, no és tal quan es tracta de valorar el doctor Carrera. Aquí tothom coincideix que, professionalment, està lluny dels seus col·legues, però el seu principal inconvenient seria que és una persona molt propera i massa vinculada al duc de Cardona, de qui fou advocat. El monarca, emperò, fou sensible a l'argumentació del duc de Terranova i optà al final pel doctor Jeroni Planes, que anys després continuà la seva carrera ascendent quan fou designat oïdor de la Sala tercera en substitució del doctor Pedro Balle.¹⁹

Les dificultats per a un correcte funcionament de la justícia a Catalunya: l'actuació del doctor Francesc Puig

L'exercici de la justícia, en afectar, com és natural, tot un conjunt d'interessos disjunts, podia provocar en determinats moments importants tensions, que assolien nivells insospitats si l'actuació d'un determinat magistrat provocava una rècula de sospites. Això succeí a la darrerria del regnat de Felip II en la persona del doctor Francesc Puig, personatge que concentrava en la seva persona el càrrec de regent de la tresoreria amb el d'oïdor de la Sala tercera de la Reial Audiència catalana.

La Diputació del General denuncia clarament el que considera un capteniment escandalós d'aquest magistrat per diferents motius. Davant d'a-

19. Hom pot seguir amb tot detall el procés a ACA, CA, llig. 261, doc. núm. 12.

questa situació tan compromesa, el Consell d'Aragó es veu obligat a intervenir en l'afer plantejat pels diputats. En primer lloc, els diputats consideren que hi ha una òbvia incompatibilitat entre l'ofici de regent la tresoreria i de doctor de la Reial Audiència del Principat, car consideren que la seva cobdícia no té límits. Aquest fet s'ha comprovat amb facilitat perquè «[...] *ha procurat en aumentar saazienda valent-se de tots Los medis que ha pogut com a persona que recelava que Li aviem de llevar Lo offic i ses culpes lo acusaven per Lo qual en totes les occasions que pogué se valgué del diner de la thesoreria perquè per mans de un amic que tenie [...] ha empleat diversos diners en heretats y altres coses del mateix diner de la Thesoreria y se ha vist en arrisc de perdre cantitat de més de dos mil Ducats per diferir-li La paga de aquels Lo mateix Cerdania [l'individu amb qui tenia tractes] del qual lo dit mr. Puig avie confiat*». La Diputació, en redactar aquestes línies, demostra tenir un coneixement força rellevant de les pràctiques financeres del doctor Francesc Puig, que apareix com un jutge que no té cap escrúpol per dur a terme malversació de fons, ja que segons la Diputació del General «[...] *fa part secreta pera él, y altra part pública pera la Thesoreria [...]*».

Potser és encara pitjor l'acusació que se li fa d'haver, no només augmentat les seves propietats a Sant Boi de Llobregat i comarca mitjançant ingressos il·lícits, sinó d'haver coaccionat els pagesos de la zona en la seva condició de jutge per aconseguir un nombre major de finques a l'esmentada comarca. Però encara era pitjor la denúncia que féu córrer la mateixa Diputació sobre la seva desordenada vida, la qual cosa explica la poca dedicació a la seva professió. Tots aquests entreteniments «[...] *Li donaven lloc pera estudiar ni veure ningun procès ni negoci que per ses mans pasàs, sabie ni podie ordenar en cara que volgués una sentència ans bé pera que Les y ordenen y encaminen se val de amichs seus*». Totes aquestes disbauxes, si ens hem de refiar de la documentació, eren més que públiques i fins i tot se'l coneixia per «*senyor malvasia*» pels seus excessos alcohòlics.

Més enllà d'aquestes denúncies, més o menys anecdòtiques, n'hi havia d'altres que encara tenien una major incidència social. En aquesta mateixa època, el bandolerisme, amb tota la seva complexitat inherent, era un dels problemes més punyents del Principat. I el doctor Francesc Puig s'implicà a fons quan es declarà «*cadell*», facció que, segons els denunciants, era «[...] *molt en desservey de VMt. y en notable dany de la generalitat y benefici públic de Cath^a ha introduït en la ciutat de Barcelona cosa que si no de pocs anys ensà no se ere vista*». El seu comportament ha estat, doncs, molt perjudicial, car ha ajudat determinats amics seus, com ara el batlle d'Alós,

que encapçalava unes quadrilles de bandolers que assoliren una força realment inesperada per tot el país. Això obligà determinats nobles i veguers a finançar amb els seus propis recursos una força que pogués restaurar l'ordre social posat en perill per aquests bandolers.

L'agressivitat que palesava sovint el doctor Francesc Puig havia de ser un altre motiu de preocupació per a la Corona, car afectava la bona administració de la justícia i l'interès del reial patrimoni. Maltractava de paraula els advocats que treballen a la Reial Audiència i «[...] à hu dels anant a tractar de una composició li digué la pagàs del diner que avie injustament guanyat y li avie donat lo lladre de don Grau de Cruïlles, y que el ere estat ocasió de detenir-li y aver-li allargada La causa, y ques desengañàs que de vuy avant ningun Cavaller vendrie a la presó que promptament no li llevasen lo cap [...]». Aquestes amenaces anaven acompanyades, sempre segons la mateixa font, de comentaris de molt mal gust sobre la fidelitat dels seus cònjuges, bo i contribuint a crear una atmosfera molt tensa a la Reial Audiència.

La casuística emprada pels representants de la Diputació del General contra el doctor Francesc Puig ha estat exhaustiva i no ha deixat pràcticament cap aspecte oblidat de la seva problemàtica personalitat. Fins i tot afirmaren explícitament que determinats membres del Consell d'Aragó estaven atemorits i oprimits pel magistrat en qüestió. Acusacions tan greus tingueren una acció limitada perquè el doctor Francesc Puig, de la Sala tercera, morí pocs anys després, la qual cosa impedí que totes aquestes acusacions, en cas de ser plenament demostrades, haguessin posat punt i final a la seva carrera.²⁰

Els oficials encarregats de l'ordre públic

Com ja sabem, la justícia reial disposava d'uns pocs algtzirs encarregats de garantir aquest ordre públic al Principat. En realitat eren només quatre, dos dels quals tenien la condició d'ordinaris i els altres dos, d'extraordinaris.²¹ No eren uns càrrecs fàcils d'exercir per la seva òbvia perillositat. A aquest inconvenient s'afegia una retribució no gaire atractiva.

20. Tota la informació recollida sobre aquest cas es troba també a ACA, CA, llig. 265, doc. núm. 15. Consulta efectuada l'any 1595.

21. Víctor FERRO, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al decret de Nova Planta*, Vic: ed. EUMO, 1987, p. 77.

La provisió d'aquests oficis no era sempre fàcil, perquè el titular acostumava a intentar col·locar un candidat seu quan pretenia deixar-lo. Això succeí, per exemple, en el moment en què Lluís Salavardeña, aleshores algtzír ordinari, pretenia que Jeroni Sayol fos el seu substitut en el càrrec, previ pagament concertat entre ambdós personatges. Pretensió que tenia el vistiplau del duc de Terranova, virrei en aquelles dates. L'inesperat traspàs de Jeroni Sayol complicà la situació i hom suggereix que Benet Pons seria la persona adient per exercir l'ofici d'algtzír ordinari del Principat, el qual sols hauria de compensar econòmicament els hereus del difunt. Era un oficial que ja havia destacat prèviament en els oficis de veguer i sotsveguer de Barcelona. Totes aquestes circumstàncies justificaren que finalment aconseguís aquest ofici.²²

Per bé que la substitució semblava ben plantejada, sobretot si tenim present que s'arriba a l'acord d'indemnitzar els hereus del traspasat Jeroni Sayol, la inesperada reclamació de l'ofici per Lluís Salavardeña enrarí, i molt, l'ambient. El comte de Miranda, nou virrei de Catalunya, explica amb detall el procés que seguí Lluís Salavardeña, que afirmà que «[...] *el sayol no le avía dado cosa ninguna por el officio, y que por esta causa no se le podía quitar, porque aunque avía hecho poder para renunciarle, quando se puso en su cabeza, no se dudó del y assí tuvo defecto el privilegio que se despachó [...]*». Aquesta argumentació fou acceptada per la justícia i aconseguí retenir la titularitat de l'ofici. Com a conseqüència d'aquesta decisió, el que havia estat titular fins aleshores, em refereixo a Benet Pons, es veié desplaçat d'aquest càrrec després d'haver-lo exercit durant dos anys i sense haver rebut els cinc-cents ducats que pagà en el seu moment.

Aquesta mesura no estabilitzà de forma definitiva l'afer, sinó que el mateix comte de Miranda, al cap de poc d'aquest enrenou, tornà a plantejar la necessitat de buscar un substitut per la incompetència de Lluís Salavardeña, el qual no podia exercir el seu ofici per haver contret uns elevats deutes que li impedièn àdhuc aparèixer en públic. El virrei insisteix en la necessitat de trobar ràpidament una sortida a aquesta situació, tenint en compte que només hi ha dos algtzírs ordinaris, com ja hem comentat abans. Suggereix que per desbloquejar definitivament aquesta situació s'hauria de cercar un candidat que a més de ser competent estigués dispo-

22. Aquestes dades es poden consultar a ACA, CA, llig. 261, doc. núm. 5. Consulta efectuada el 30 d'agost de 1581. També cal tenir present la informació que es recull al llig. 261, doc. núm. 123.

sat a indemnitzar Lluís Salavardeña amb dos-cents ducats de renda. I, segons el comte de Miranda, la persona que podria donar la talla seria Fluvià, que havia estat conseller del Consell de Cent barceloní.

Les pretensions del virrei irritaren especialment, com no podia ser altrament, l'anterior beneficiari, és a dir, Benet Pons. Creu que en haver-lo exercit correctament durant dos anys hauria d'haver estat més que suficient per reintegrar-li l'ofici un altre cop. I si es refusa la seva petició demana que li restitueixin els cinc-cents ducats que pagà als hereus del difunt Jeroni Sayol, quantitat que s'hauria de completar amb una ajuda econòmica per compensar la pèrdua de poder adquisitiu. De totes maneres, la sort ja estava decidida i poca cosa podia fer de més per intentar reconduir el parer del virrei, molt valorat pel monarca en aquells moments.

Uns anys més tard es produí una situació semblant quan Fadrique Pol, també algtzmir ordinari del Principat, demanà al monarca que el substituís per la seva avançada edat i que el rei nomenés la persona que considerés més adient al càrrec, però que també acceptaria que Felip II li concedís la facultat de nomenar successor. De totes maneres, el seu interès principal seria assegurar-se una pensió a canvi de renunciar a l'ofici. La Corona no es mostra partidària d'atorgar aquest càrrec, perquè no vol que aquest ofici per la seva importància estigui sotmès a la pràctica de la venalitat. Accepta, això sí, tenir en compte la petició d'una pensió per a l'actual titular del càrrec, però prefereix que el seu successor sigui escollit seguint els mecanismes previstos i, per tant, proposa al virrei que avalui la situació i que proposi nous candidats.

El virrei confirma que ja no és la persona adient per fer front a les responsabilitats d'algtzmir ordinari, fet ja conegut des de les darreres corts. Com a possibles successors proposa, en primer lloc, Lluís Gualbes, cavaller pertanyent a una de les famílies destacades del país, i també té en compte Pere de Peguera, veguer de Vic. Més enllà d'aquesta proposta virregnal, també cal tenir present que el veguer de Cervera, Agustí de Bardaxí, que comptava amb el suport que podia ser decisiu del Consell d'Aragó, demanà aquest ofici. El Consell també era del parer que s'havia de concedir a Fadrique Pol una pensió suficient i suggereix la quantitat de cent cinquanta lliures de renda anual sobre la procuració reial de Mallorca.²³ La inesperada mort d'Agustí de Bardaxí, que al final també gaudia del vistiplau del duc

23. Les circumstàncies que envoltaren aquest cas es troben a ACA, CA, llig. doc. núm. 132. Consulta efectuada el 7 d'agost de 1593.

de Maqueda, obligà a un replantejament de la situació. Tant el Consell d'Aragó com el virrei coincidiren en la idoneïtat d'Onofre Pons.²⁴

Aquesta dinàmica no era exclusiva dels algtzirs ordinaris, sinó que la situació es reproduïa idènticament en els extraordinaris. A la darrera del Cinc-cents, Miquel Montagut i Valgornera, un d'aquests dos algtzirs extraordinaris, demana poder nomenar el seu successor perquè té, com en tants altres casos, una edat avançada. La seva trajectòria era certament rellevant, car havia lluitat a Itàlia i també havia pres part en la important rebel·lió de les Alpujarres, on resultà ferit a les cames. El Consell d'Aragó veu amb bons ulls les seves intencions, la qual cosa sempre facilitava el camí amb la necessària col·laboració del virrei.²⁵

Conclusions

Al llarg d'aquest article, s'han tingut en compte tots aquells aspectes cabdals de l'administració de justícia a Catalunya durant bona part del regnat de Felip II. Fou un període molt important, car s'adoptaren una sèrie de mesures que afaïçonaren la Reial Audiència durant l'època foral. Afirmació que no ens ha de fer oblidar la rellevància de les Corts de 1599, que foren les darreres que es clausuraren oficialment sota els Àustries.

Durant les diferents Corts celebrades en aquest regnat es prengueren mesures de tota mena relatives a aquesta alta institució judicial, però algunes foren especialment rellevants i, entre aquestes, cal tenir molt present la que propicià la desaparició del Consell criminal i la creació de la Sala tercera, la qual sols existí a la Reial Audiència catalana.

Però més enllà de saber quins foren els magistrats que formaren part d'aquests organismes judicials, hom ha estudiat els criteris de selecció, posant especial èmfasi en el paper destacat dels virreis de torn del Principat i del sempre influent Consell d'Aragó. Hem vist com el Consell tenia sovint la preocupació d'evitar el possible descontentament dels jutges de cort si veïen la seva promoció a les sales civils avortada sistemàticament. Hem àdhuc dedicat dos apartats a l'anàlisi exhaustiva de les tensions que generava el procés de selecció de personal. D'una banda, hem pogut copsar el fort enfrontament entre el duc de Maqueda i el Consell d'Aragó a

24. ACA, CA, llig. 265, doc. núm. 96. Consulta efectuada el 29 d'agost de 1593.

25. ACA, CA, llig. 265, doc. núm. 60. Consulta efectuada el 24 de febrer de 1598.

l'hora de confirmar determinats nomenaments claus per al funcionament de la Reial Audiència. En tot aquest procés, es palesa la manca d'un criteri estable a l'hora de confeccionar les ternes, les quals es basaven més en les relacions personals que en les qualitats professionals. A voltes, aquesta manca d'unanimitat es dóna dins del mateix Consell d'Aragó, quan en una determinada consulta s'emeten un seguit de vots particulars. La documentació trobada no ens presenta grans conflictes, la qual cosa no treu que en algun determinat moment es donés aquest fenomen, però que no assolí la complexitat d'altres ocasions.

Si aquests conflictes formen part de la dinàmica «normal» de la Reial Audiència, tampoc no hem trobat diferències pel que fa a l'experiència professional prèvia per formar-ne part. Haver exercit determinats càrrecs continuà essent un passaport per ingressar en l'alta institució judicial. Així, doncs, es valorava el temps passat en una de les assessories de la Batllia catalana o de la Capitania General del Principat. Altres oficis, com ara jutge de reclams o advocat de pobres, també podien ser útils, però una mica menys. Un cop a dins, les dificultats continuaven, car no sempre era fàcil accedir a una de les dues sales civils. En realitat, tot depenia de la xarxa de relacions personals i de les vacants disponibles en determinats moments. I les denúncies que experimentaren alguns magistrats, com en el cas del doctor Francesc Puig, demostren que sempre era necessari mantenir la Reial Audiència a una estreta vigilància.

La casuística no s'exhaureix en l'estudi de les vicissituds viscudes pels magistrats, sinó que aquestes també s'han de tenir en compte quan estudiem altres càrrecs igualment importants per al bon funcionament de la justícia catalana. Els algtzirs, fossin ordinaris o extraordinaris, preocupaven també la Corona. La substitució de llurs titulars, normalment ja d'edat avançada, plantejava interrogants de pes. Felip II, en algun cas, ja havia manifestat el seu desig que la substitució dels titulars no impliqués la pràctica de la venalitat. Almenys en teoria, es desitjava que els nous responsables de l'ordre públic fossin persones preparades i que s'haguessin de sotmetre al procés de selecció legalment previst.

Si sospesem tots els factors que hem anat esmentant en els darrers paràgrafs, ens adonarem que no fou mai fàcil cercar nous titulars, tant pel que fa als magistrats com als oficis que havien de col·laborar amb ells per assegurar una justícia mínimament eficaç. Problemàtica que encara s'engrandia més si hom té en compte els assessors del Governador i els seus algtzirs, car ells tenien per suposat un paper gens menyspreable d'assegurar que la justícia funcionés mínimament bé a casa nostra.

SOBRE LA INDÚSTRIA DEL JASPI DE TORTOSA DURANT ELS SEGLES XVI I XVII

○ JOAN-HILARI MUÑOZ I SEBASTIÀ
TORTOSA

Introducció

L'any 1997, l'autor d'aquest estudi, juntament amb el Dr. Salvador-J. Rovira i Gómez, tragué a la llum un article sobre l'explotació industrial del jaspi de Tortosa durant l'època moderna.¹ En aquell treball s'aportava un conjunt de dades bibliogràfiques i documentals sobre aquest tema. Transcorreguts uns quants anys des de la seva publicació, hem decidit divulgar un seguit de noves notícies d'arxiu que ens permeten ampliar una mica més les dades que fins ara teníem sobre l'explotació i el comerç d'aquest material petri decoratiu.

La nostra aportació s'estructurarà en tres apartats: en el primer, farem un breu repàs a les característiques físiques del jaspi de Tortosa, així com també donarem a conèixer nous llocs on s'ha documentat la seva presència, des de l'època romana fins al segle XVIII; en el segon, estudiarem un procés tractat a la cúria episcopal de Tortosa entre el picapedrer Vicent Bruel i el prevere beneficiat de l'ermita de la Petja, sobre l'explotació d'una pedrera de jaspi situada en aquest darrer lloc, on fins aquest moment es desconeixia l'existència d'una explotació d'aquest material; finalment, donarem a conèixer quatre documents notariais inèdits, datats entre els anys 1597 i 1623, que estipulen les condicions per treballar diferents peces de jaspi de Tortosa destinades a llocs diversos (una comanda per a un monestir de Tortosa i els altres, encàrrecs per a altres poblacions).

Característiques i difusió del jaspi de Tortosa

Aquest material petri decoratiu és conegut pels picapedrers italians com a «*brocattello di Spagna*», a causa de la seva similitud visual amb un teixit

1. Joan-Hilari MUÑOZ, Salvador-J. ROVIRA, «La indústria del jaspi de Tortosa a l'edat moderna (segles XVI-XVII)», *Nous Col·loquis* (Tortosa), I (1997), p. 33-55. En aquest treball també es recull bona part de la bibliografia existent sobre aquest tema fins aquell moment.

de brocat. Es tracta d'un tipus de pedra calcària molt característica i exclusiva d'una zona propera a la ciutat de Tortosa.

El professor Aureli Álvarez publicà, l'any 1985, la descripció tècnica més completa que coneixem del jaspi de Tortosa:

*«El material presenta colores muy vivos y abigarrados, variando desde el amarillo dominante hasta el rojo (violeta) dominante, pasando por todos los estadios intermedios. Los dibujos son muy variables: manchas, diseminaciones, dendritas... pero siempre bien reconocibles. Se trata de una caliza aptiense (Cretácico inferior) muy tectonizada por un amplio juego de fallas, recementadas por una pasta dolomítica de color rojo (óxidos de hierro) con grietas rellenas de carbonatos blancos. Se reconocen restos de fósiles muy recristalizados. Observada al microscopio aparece con una biomicrita con abundantes minerales de arcilla y óxidos de hierro en la matriz. Bioclastos abundantes y de tamaño variable. Calcita de recristalización muy heterogranular y muy abundante. El grano que forma la matriz presenta un tamaño comprendido entre 1/16 a 1/256 mm. Estiolitos mineralizados con hematites y minerales de hierro. Recristalizaciones secundarias muy abundantes. Bioclastos, en general, difíciles de clasificar...».*²

Pel que fa a la cronologia del seu ús, aquest està documentat des de l'època d'August³ fins a l'actualitat, pràcticament sense interrupcions significatives (llevat potser de l'època islàmica, de la qual es tenen molt poques dades segures), bé que destacaríem dues etapes en què la seva utilització fou més extensa: l'època romana imperial i els segles XVI-XVIII.

A l'època romana, el seu ús fou relativament important i, deixant de banda les referències ja publicades o donades a conèixer amb anterioritat, nosaltres destacaríem com a novetats recents la seva identificació a llocs tan diversos com ara en uns capitells de lesena de la vil·la romana dels Munts,

2. Descripció inclosa a Marc MAYER, Isabel RODÀ, «Consideraciones sobre el conjunto epigráfico de Dertosa», a *XVII Congreso Nacional de Arqueología. Logroño, 1983*, Zaragoza: Universidad, 1985, p. 719.

3. Darrerament s'ha documentat el seu ús en forma de plaques decoratives al fòrum de la ciutat romana de Segóbriga (Conca) en estrats datats a l'època d'August. Isabel RODÀ, «El mármol como soporte privilegiado en los programas ornamentales de época imperial», a *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, Cartagena, 2003, p. 417. Agraïm a la doctora Rodà d'haver-nos facilitat informació sobre l'existència d'aquest article.

a Altafulla;⁴ el teatre romà de Saragossa;⁵ el fòrum de Segobriga;⁶ la ciutat romana de Lància⁷ i, ja fora de la Península Ibèrica, a la casa del nimfeu d'Òstia.⁸

L'època moderna, podem considerar-la com l'etapa històrica en què el seu ús fou més ampli, tant a Catalunya com a la resta de la Península Ibèrica, i sobretot a Itàlia, que és la zona geogràfica on el «*brocatello*» tingué un ús més important. En aquesta època disposem de diversos testimonis elogiosos del jaspi de Tortosa, tant locals com foranis. En l'àmbit local, sobresurt el de Cristòfol Despuig, que afirma que «[...] *lo hi ha estrema-díssim de bo, ni ha tant com volem* [...]», encara que també assenyala que amb aquest material no es poden construir edificis «[...] *perquè és molt costos de acursar* [arrencar (...)]».⁹ Pel que fa als autors foranis, podríem aportar el testimoni de l'escriptor Pere Gil, el qual destaca «[...] *l'excel·lent jaspe se talla* [...] *de les montanyes junt a Tortosa, lo qual jaspe se nomena brocatello, perquè té aygues, ondas y llavors a modo de brocatello* [...]».¹⁰ D'altra banda, aquest prestigi queda reafirmat amb el fet que, al principi del segle XVII, tenim constància que petits fragments d'aquest material, convenientment polits, eren emprats com a obsequis luxosos destinats a personalitats de fora de la ciutat de Tortosa que, amb la seva actuació, havien afavorit negocis d'habitants o d'institucions tortosines, prova fefaent que era un material molt valorat i conegut arreu.¹¹

De les noves localitzacions d'època moderna, documentades mitjançant visites o novetats bibliogràfiques, podem destacar les següents: a Catalu-

4. Jaume MASSÓ, «Fragment d'un capitell de lesena», a *Tàrraco. Porta de Roma*, Barcelona: Fundació «La Caixa», 2001, p. 98.

5. Francisco de A. ESCUDERO, Maria Pilar GALVE, «El teatro de Caesaragusta», a *El teatro romano. La puesta en escena*, Zaragoza: Ayuntamiento, Fundació «La Caixa», 2003, p. 81.

6. RODÀ, «El mármol...», p. 417-418.

7. Molt a prop de les runes d'aquesta ciutat es conserva dempeus l'església mossàrab de San Miguel de Escalada, que té una columna d'època romana reaprofitada, realitzada en «*brocatello*», tal com poguérem observar durant una visita realitzada l'agost de l'any 2003.

8. Ho comprovàrem personalment durant una visita feta durant el mes de juliol de l'any 1998.

9. Cristòfol DESPUIG, *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Barcelona: Curial, 1981, p. 136 i s.

10. Josep IGLÉSIES, *Pere Gil S. I. (1551-1562) i la seva Geografia de Catalunya*, Barcelona: Dalmau, 1969.

11. Dolores GARCÍA, «Martín García de Mendoza y la arquitectura del renacimiento en la diócesis de Tortosa (1581-1615)», *Recerca* (Tortosa), 4 (2000), p. 51.

Fig. 1. Detall de la pedrera de «brocatello», anomenada de la Cinta, on s'observen testimonis d'explotacions antigues (foto: Hilari Muñoz).

nya, sobresurten la base del rerecor de la Catedral de Barcelona,¹² o el pedestal, de quatre peus d'alçada, que sustentava la reixa de la capella major de l'església del monestir de Montserrat, obrada al principi del segle XVII;¹³ a la Península Ibèrica, podem ressaltar l'ús de jaspi de Tortosa en diversos elements del retaule major de la Catedral de Zamora,¹⁴ o en la base del retaule major del convent santiaguista d'Uclés (a la província de Conca);¹⁵ finalment, a Itàlia, s'ha documentat la seva presència tant a capelles i altars de catedrals (Siena o Pisa, per exemple) com d'esglésies (Santa Croce a Florència, san Frediano i san Michele in Foro a la ciutat de Lucca...)¹⁶

Una nova pedrera de jaspi situada prop de l'ermita de la Petja

Fins ara només es coneixia l'existència de dues pedreres d'explotació de «brocatello», anomenades popularment «dels valencians» i «de la Cin-

12. Joan BOSCH, «Pedro Vilar, Claudi Perret, Gaspar Bruel i el rerecor de la catedral de Barcelona», *Locus Amoenus*, 5 (2000-2001), p. 159-160.

13. Francesc-Xavier ALTÉS, *L'església nova de Montserrat (1560-1592-1992)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 123.

14. Aquest retaule, obrat entre els anys 1765 i 1776 i dissenyat per Ventura Rodríguez, mostra quatre columnes monolítiques, a part d'altres elements menors realitzats en «brocatello» de Tortosa, segons ho observarem personalment durant una visita feta el mes d'agost de l'any 2001. Guadalupe RAMOS DE CASTRO, «Retablo Mayor», a *Remembranza (Zamora, 2001)*, Salamanca: Fundación Las Edades del Hombre, 2001, p. 492-494.

15. La base del retaule major de l'església d'aquest convent, datat a la segona meitat del segle XVII (i únic element original que es conserva, perquè la part superior de fusta desaparegué l'any 1936), està realitzada en jaspi de Tortosa, tal com ho veiem personalment durant una visita realitzada a aquell lloc el mes de desembre de l'any 1999.

16. A diferents altars laterals d'aquestes catedrals i esglésies comprovarem l'existència de jaspi de Tortosa en el transcurs d'una visita feta durant el mes d'agost de l'any 2004.

Fig. 2. Visió general d'un front d'explotació antic a la pedrera de «brocatello» anomenada de la Cinta (foto: Hilari Muñoz).

ta». Ambdues estan molt pròximes i es troben situades a la banda sud de la ciutat de Tortosa, a la zona del barranc de la Llet, molt a prop de l'actual barri de sant Llätzer [fig. 1 i 2].

Nosaltres podem aportar documentació inèdita que demostra l'existència d'una altra pedrera, desconeguda fins avui, que estava situada a la vora mateix de l'ermita de la Petja, la qual es troba aproximadament a 1,5 quilòmetres de distància en línia recta dels jaciments de jaspi esmentats anteriorment.

Hem conegut l'existència d'aquesta nova explotació de «brocatello» gràcies a la localització, als fons de l'Arxiu Històric Diocesà de Tortosa, d'un plet civil iniciat el dia 18 de maig de l'any 1582 entre el picapedrer Vicent Bruel i Gregori Gener, prevere beneficiat de l'ermita de la Mare de Déu dels Àngels de la Petja,¹⁷ ja que el segon acusava el primer d'haver

17. Arxiu Històric Diocesà de Tortosa (AHDTo), *Causes civils*, «Tortosa», s/n. Aquesta referència documental que donem del procés és provisional, perquè aquest arxiu es troba immers en un procés de catalogació. Agraïm la col·laboració rebuda pel personal de l'arxiu: el director, mossèn Josep Alanyà, i el facultatiu, mossèn Joaquim Barberan.

«[...] arrancat una pesa dels graons dels perches de la dita hermita, y perçò li demana que la ·y torne, y que a arrancat moltes peses de jaspi de una vinya que està en lo terme de dita hermita [...]». Davant d'aquesta acusació, Bruel recollí testimonis en defensa de la seva versió, segons la qual tenia permís per explotar la pedrera de jaspi situada dins del terme de l'ermita de la Petja.

Vicent Bruel i Oliver, el picapedrer denunciat, era fill de Guillem, havia nascut a l'Albèrnia i emigrat a Tortosa al final de la dècada dels vint del segle XVI i arribà a treballar com a mestre d'obres de la Seu fins a la seva mort, esdevinguda l'any 1561.¹⁸ Vicent havia nascut a Tortosa al principi de l'any 1536, fou batejat el dia dos del mes de gener d'aquell any¹⁹ i morí l'any 1605.²⁰ Tenia certa experiència en el treball del jaspi de Tortosa perquè l'any 1576 havia estat contractat per Lluís d'Icart i Agustí per obrar diferents elements decoratius en aquest material per al castell de Torredembarra²¹ i, a més, amb posterioritat a aquest plet, l'any 1598, contractà juntament amb dos dels seus fills, també pedrapiquers (Gaspar i Baltasar), la monumental reixa de jaspi de tancament del cor per a la Catedral de Tortosa, encarregada pel bisbe Gaspar Punter i Barreda, la qual fou desmuntada durant la segona meitat del segle XIX, però que fou parcialment retrobada al final de l'any 2002 en unes obres de restauració d'un església de la canònica de la Catedral de Tortosa.²²

El plet civil entre Bruel i Gener és breu i la sentència final acaba afavorint el primer, ja que l'oficial de la cúria té en compte testimonis tan clars com l'emès per Joan Tranxer, prevere beneficiat de la Seu de Tortosa, quan afirma que «[...] també se recorda com dit Gener, en presència de ell testimoni, donà a dit Bruell una estància en la casa de la Petga perquè dit Bruell tingués allí la ferramenta [...]».²³

18. BOSCH, «Pedro Vilar...», p. 159.

19. Arxiu de la Catedral de Tortosa (ACTo), *Llibre de baptismes de la parròquia de la Catedral*, 2, f. 14.

20. BOSCH, «Pedro Vilar...», p. 159.

21. MUÑOZ, ROVIRA, «La indústria del jaspi de Tortosa...», p. 40-41.

22. MUÑOZ, ROVIRA, «La indústria del jaspi de Tortosa...», p. 41-43. Joan-Hilari MUÑOZ, «El bisbe Gaspar Punter, promotor de les arts a la Catedral de Tortosa», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (Castelló), LXXIX (enero-junio 2003 [2004]), p. 235-238.

23. AHDT, *Causes civils*, «Tortosa», s/n.

Elements decoratius per a la tomba d'un arquebisbe

El dia 11 d'abril de l'any 1597 se signà a la ciutat de Tortosa un acord entre el mercader Rafael Torres, que actuava com a representant de Francisco de Bovadilla, duc de Chinchón, i quatre pedrapiquers tortosins, Pere Marçal, Lluç Pujol, Joan Getan i Pere Malamort, mitjançant el qual aquests darrers es comprometien a tallar un total de quaranta peces de «*brocatello*», destinades a l'«*entierro del sr. Arçobispo, que haya gloria*».²⁴

Pel que fa als mestres lapiscides, de Joan Getan no tenim més dades que aquest contracte, però de la resta podem donar alguna referència, ja que Pere Marçal, Pere Malamort i Lluç Pujol (germà de l'escultor Agustí Pujol I) ja tenien experiència en la talla del jaspi, pel fet que tots tres intervingueren, juntament amb Joan Reves, en la construcció del basament de la reixa feta amb aquest material i promoguda pel bisbe Gaspar Punter, per la qual cobraren cent lliures el dia 26 de gener de l'any 1597.²⁵

Malgrat que en cap lloc del contracte s'esmenti el nom de l'arquebisbe al qual van destinades les peces de «*brocatello*» per obrar la seva tomba, nosaltres creiem que aquest era Gaspar de Quiroga, arquebisbe de Toledo, ja que era l'únic prevere hispànic amb aquest càrrec que havia mort feia poc temps, concretament el dia 12 de novembre de l'any 1594.²⁶ També sabem que la seva tomba no es conserva, perquè estava situada originalment en el convent agustí de la població de Madrigal de Altas Torres (província d'Àvila), actualment en runes després de la desamortització de l'any 1835. Quiroga reposava allí perquè aportà diners per realitzar importants obres de construcció en aquell edifici monàstic, atès que havia nascut en aquella vila l'any 1512.²⁷

El text de l'acord inclou, a més de les condicions econòmiques, un document cosit on consten de forma detallada les característiques de la quarantena de peces de «*brocatello*» que els picapedrers es comprometien a

24. ACTo, *Protocolos notariales* (PN), «Agustí Muntanyès», 7.

25. MUÑOZ, «El bisbe Gaspar Punter...», p. 236.

26. Ignasi FERNÁNDEZ, *Felipe II y el clero secular. La aplicación del Concilio de Trento*, Madrid: Sociedad Estatal para la conmemoración de los centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000, p. 397.

27. <http://usuarios.iponet.es/lolito/agustinos.html> [consulta: 16 maig 2005] i <http://www.madrigal-aatt.net/personajes/gaspar.htm> [consulta: 18 maig 2005].

tallar en el termini de tres mesos, comptadors a partir del dia 15 d'abril de l'any 1597.

A l'esmentat llistat consten peces de mida rectangular, dues boles «*de un pie y un quarto de diámetro*» i un conjunt de deu peces destinades a fer dos arcs de mig punt. El primer seria de «*cinco pedaços de dos pies y medio de largo y de ancho un pie y dos dedos, y de grueso tres quartos [...] desbastados por la parte de fuera con un compás o cinzel que haga siete pies de diámetro, y por la parte de dentro que haga seis pies de diámetro [...]*», el segon estaria format també per cinc dovelles que formarien un arc «*de cinco pedaços [...] de dos pies y medio de largo y de ancho tres quartos de pie y de grueso medio pie, desbastados con el compás o cinzel que haga seis pies de diámetro [...]*».²⁸

Els picapedrers es comprometien també a traslladar pels seus mitjans les peces de jaspi des de les pedreres fins a un indret adient situat a la vora del riu Ebre (al text s'esmenta com a possible lloc una zona anomenada Casablanca) i així poder-les carregar al vaixell propietat del mercader Torres. Pel seu treball, els mestres cobrarien un total de 161 lliures i 12 sous de moneda barcelonesa. Actuen com a testimonis de l'acord Martín Garcia de Mendoza i Llop d'Abària, mestres majors de l'obra de la Seu de Tortosa.

Finalment, en una nota afegida al final del contracte, s'afirma que aquest fou cancel·lat el dia 6 d'octubre d'aquell mateix any 1597.²⁹

Pedestals de «brocatello» per al cor de la Seu de Saragossa

A la ciutat de Saragossa, el dia 30 de novembre de l'any 1606, se signà un acord entre l'escultor veí de la ciutat de Saragossa Pedro de Armendía i Gaspar Bruel, picapedrer de la ciutat de Tortosa, amb l'objecte de concretar entre ambdues parts la talla de «*todos los jaspes que se an de hazer para los pedestales de los dos balcones de delante el coro donde se asientan los señores canónigos de la Seo*».³⁰

L'escultor Pedro de Armendía, o Aramendía, era d'origen basc, per bé que tota la seva activitat artística es desenvolupà a l'Aragó entre l'any 1570, quan inicià el seu aprenentatge amb l'escultor Juan de Rigalte, fins a l'any

28. ACTo, PN, «Agustí Muntanyès», 7. Document inserit.

29. ACTo, PN, «Agustí Muntanyès», 7.

30. ACTo, PN, «Narcís Vallès», 1.

1621, en que signà un acord per a la construcció d'un enginy per treure aigua del riu Ebre. Entre les seves obres conservades, destaca la seva participació en la construcció del retaule major de la Catedral de Barbastro.³¹

Quant al picapedrer Gaspar Bruel i Martorell, tal com hem vist anteriorment, era fill de Vicent, el lapiscida denunciat pel beneficiat de l'ermita de la Petja, i juntament amb el seu pare i el seu germà Baltasar, que després també coneixerem, formaren un equip especialitzat en el treball del «*brocatello*» de Tortosa en el període comprès entre el final del segle XVI i el principi del següent.

Així, Gaspar, durant dos períodes, concretament entre els anys 1590 i 1593 i entre 1599 i 1601, subministra diferents peces de jaspi per al Col·legi del Patriarca de València.³² I entre els anys 1597 i 1600 ja hem vist el seu treball, amb el seu pare i el germà, en la construcció de la reixa de jaspi de tancament del cadirat del cor de la Catedral de Tortosa. Entre els anys 1609 i 1610, Gaspar es traslladarà a Barcelona per treballar en les obres de remodelació de l'altar major de la Catedral, promoguda pel capítol i on realitzà dues columnes entorxades de jaspi de Tortosa. També participà en les obres de talla de marbres en les capelles de l'arquebisbe Terès, a la Catedral de Tarragona, entre els anys 1610 i 1612, i finalment, entre els anys 1617 i 1620, en què morí, consta la seva participació en les obres de construcció del rerecor de la Catedral de Barcelona, promoguda pel bisbe Sanç i on actualment és ben visible la presència d'un notable sòcol treballat en «*brocatello*».³³

L'acord signat entre Armendía i Bruel és molt escadusser a subministrar dades, ja que només aporta les condicions econòmiques de l'acord (60 escuts, pagats en dos terminis), l'esment que el disseny de l'obra (citada al text però no conservat) sigui del primer, el termini per enllestir les peces de jaspi (el dia 9 de febrer de l'any 1627, festa de santa Apolònia) i el lloc de lliurament de l'obra ja acabada (la ciutat de Saragossa).

31. Carmen MORTE, «Estudio histórico-artístico», a *El retablo mayor de la Catedral de Barbastro. Restauración, 2002*, Zaragoza, 2002, p. 71. Agraïm a la doctora Morte d'haver-nos facilitat notícia de l'existència d'aquesta publicació.

32. En aquest Col·legi es conserva un dibuix d'un projecte d'una portada per a una capella fet per Gaspar Bruel. Rafael GARCIA, «Diseño de portada para una capilla de la iglesia del Corpus Christi», a *La Luz de las Imágenes. Catedral de Valencia, 1999*, València: Generalitat Valenciana, 1999, v. II, p. 42-43.

33. BOSCH, «Pedro Vilar...», p. 159-160.

Però, a part d'això, l'acord ens indica el grau de coneixement que es tenia a la ciutat de Saragossa, ja al principi del segle XVII, d'un material petri com el «*brocatello*» de Tortosa. Fet que recuperava un ús prou estès d'aquest material en aquella ciutat a l'època romana, ja que el jaspi fou emprat en diferents llocs: unes plaques a la càmara del teatre romà (ja esmentat anteriorment), en un sepulcre monolític a la cripta de Santa Engràcia³⁴ o en la mateixa columna romana on segons la tradició aparegué la Mare de Déu del Pilar, elements tots ells que foren pujats riu amunt en vaixell.

Tot i així, el «*brocatello*» de Tortosa assolirà el seu màxim esplendor d'ús a la ciutat de Saragossa durant el segle XVIII, quan Ventura Rodríguez l'utilitzí profusament en la construcció de la capella de la Mare de Déu del Pilar.

Peces de jaspi destinades al Panteó dels Reis de l'Escorial

L'any 1617, l'arquitecte Juan Gómez de Mora comença a dirigir les obres de construcció del Panteó Reial del monestir de San Lorenzo del Escorial. La fama que ja en aquell moment tenia el jaspi de Tortosa com a material decoratiu engrescà els constructors a encarregar al mestre d'obres Antoni de Harta, veí de l'Escorial, que es desplaçés a Tortosa per aconseguir les peces necessàries per folrar l'escala i la cambra del panteó.³⁵

En l'article repetidament esmentat de Salvador-J. Rovira i nosaltres mateixos, ja esmentàvem la participació, en la talla d'aquestes peces destinades a l'Escorial, de Martí d'Abària i Alaiz, mestre major de les obres de la Seu de Tortosa, entre els anys 1620 i 1625.³⁶

Per la nostra part, ara podem aportar més dades al voltant d'aquesta important comanda de «*brocatello*», ja que, gràcies a un conjunt de rebuts signats davant d'Antonio de Harta el dia 15 de setembre de l'any 1618, sabem que, a més d'Abària, intervingueren almenys dos pedrapiquers tortosins més en la talla de peces de jaspi destinades a aquesta obra: el ja cone-

34. Antonio MOSTALAC, *Los sarcófagos romano-cristianos de la provincia de Zaragoza. Análisis iconográfico e iconológico*, Zaragoza: Comisión regional del Patrimonio de la Iglesia en Aragón, 1994, p. 66-67.

35. Juan MARTÍNEZ, *Guía del monasterio de San Lorenzo el Real, llamado de El Escorial*, Madrid: Editorial Patrimonio Nacional, 1992, p. 104.

36. MUÑOZ, ROVIRA, «La indústria del jaspi de Tortosa...», p. 45-46.

gut Pere Marçal i també Baltasar Bruel. Del primer ja hem donat dades; del segon, en parlarem *in extenso* quan expliquem la següent concòrdia.

Així, segons aquests rebuts, Marçal i Bruel cobraren, cadascun d'ells, 696 rals castellans per la talla de tretze peces de jaspi que feien de llargària 116 peus.³⁷ També cobrà diners el mercader Rafael Capsir, el qual, mitjançant procurador, rebé d'Harta 1.233 rals castellans «[...] *por los fletes de quinientos quarenta y ocho quintales de piedra de jaspe, a razón de dos reales y quartillo por quintal, la qual piedra ha llevado el navío o barca de dicho Capsir desta ciudad de Tortosa hasta la de Alicante [...]*».³⁸

Columnes i portalada del convent de Sant Blai de Tortosa

El convent trinitari de Sant Blai de Tortosa fou fundat al principi del segle XIII, prop del portal de Tamarit, a la riba esquerra del riu Ebre i a escassa distància de la Catedral de Santa Maria. L'any 1574, la comunitat es traslladà de lloc i construí un nou edifici conventual a l'altra riba del riu Ebre, on actualment hi ha el barri de Ferreries.³⁹

Al principi del segle XVII es feren importants feines constructives en aquest convent trinitari, perquè el mes de juliol de l'any 1609 consta la intervenció de dos arquitectes, Martín Garcia de Mendoza, mestre major de les obres de la Seu de Tortosa, i Llop d'Abària, el seu ajudant, i el mestre de cases Pere Valls, participant en unes feines arquitectòniques sense detallar.⁴⁰

En el context d'aquestes obres de construcció, l'any 1622, en una data indeterminada, i el dia 23 de gener de l'any 1623, fra Joan Gallart, ministre del convent de Sant Blai, i el picapedrer Baltasar Bruel signaren dos acords, bé que de moment només hem pogut trobar el text del segon.

El picapedrer Baltasar Bruel i Martorell tingué una notable activitat artística, tant en treballs com a lapiscida com també com a arquitecte. Ja hem esmentat anteriorment, en parlar del seu germà Gaspar, que era fill i nét

37. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (AHCTE), *Fons notarial de Tortosa* (FNT), sign. 1.922, Bernardí Vicent LLOP, *Concòrdies*, f. 163-163v.

38. AHCTE, FNT, sign. 1.922, Bernardí Vicent LLOP, *Concòrdies*, f. 164-165.

39. Paulina ALMERICH, *Les cases de religiosos a Tortosa*, Tortosa: Cooperativa Gràfica Dertosense, 1998, p. 115.

40. ACTo, PN, «Pere Martí», 17.

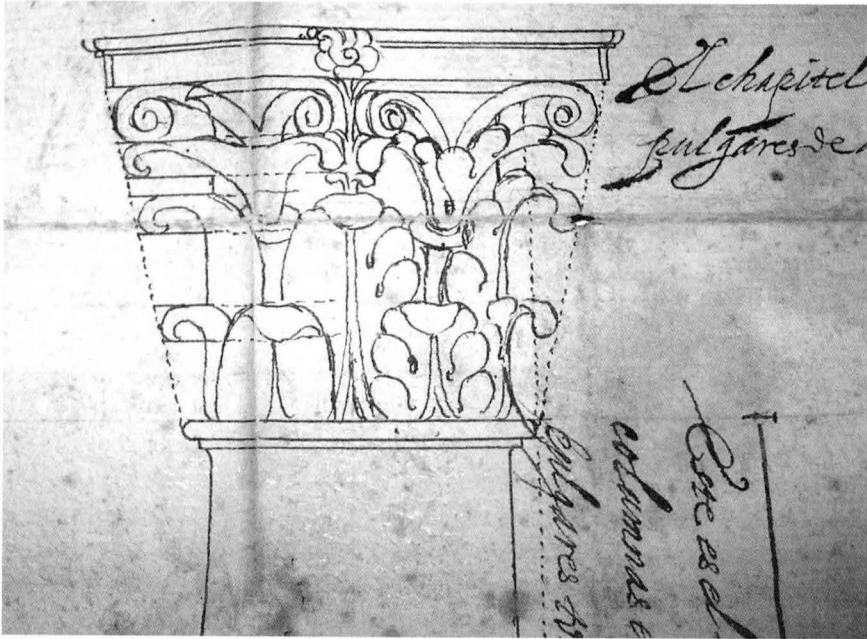

Fig. 3. Dibuix del capitell de jaspí destinat al convent de Sant Blai de Tortosa (ACTo; foto: Hilari Muñoz).

de picapedrers i arquitectes i que, juntament amb el seu pare i el seu germà, s'especialitzà en el treball del «brocatello», tot realitzant diferents obres en aquest material, com ara la reixa del cadirat del cor de la Catedral de Tortosa, contractada entre tots tres i el bisbe Gaspar Punter. Pel que fa al seu treball en solitari, sabem que l'any 1607 es traslladà a Toledo, on acordà amb el mestre d'obres de la Seu d'aquella ciutat la talla de diferents peces d'aquest material per a la capella del Sagrari de la catedral toledana.⁴¹ Entre els anys 1612 i 1619, juntament amb el seu familiar Cristòfol II Bruel, intervingué en la construcció de l'església parroquial d'Aldover (Baix Ebre),⁴² a més de tallar jaspí per a l'Escorial, tal com acabem de veure, i, finalment, l'any 1623 contractà amb els marmessors del bisbe de Tortosa Lluís de Tena la construcció de la tomba d'aquest prelat, que fou realitzada en bona

41. MUÑOZ, ROVIRA, «La indústria del jaspí de Tortosa...», p. 43-44.

42. Joan-Hilari MUÑOZ, «L'església parroquial d'Aldover (Baix Ebre). Un exemple poc conegut d'arquitectura tardo-renaixentista», *Taüll*, 13 (desembre, 2004), p. 21-22.

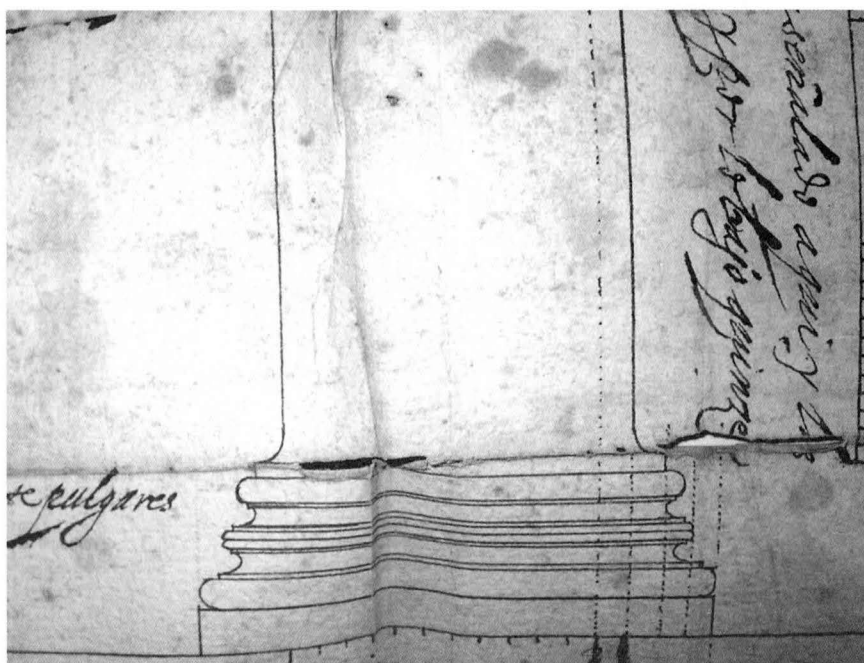

Fig. 4. Dibuix de la base de la mateixa columna (ACTo; foto: Hilari Muñoz).

part en «*brocatello*», segons els testimonis escrits que la descriuen, ja que actualment no es conserva.⁴³

Bé que només disposem del text íntegre del segon acord, en conèixer també el text de l'escriptura de cancel·lació d'ambdós contractes, datada el dia 30 de maig de l'any 1623, hem pogut deduir que el lapiscida es comprometia a realitzar unes «[...] *columnes y la portalada de pedra de jaspi* [...]».⁴⁴ El text no determinava amb exactitud on anaven situats aquests elements arquitectònics, però podem suposar que devien estar ubicats a la façana de l'església del monestir, atès que normalment aquesta és la part on es concentra la major decoració en els edificis monacals a l'època moderna.

En la segona escriptura de l'acord es recull la còpia del contracte signat entre ambdues parts el dia 23 de gener de l'any 1622, en el qual es deta-

43. MUÑOZ, ROVIRA, «La indústria del jaspi de Tortosa...», p. 46-47.

44. ACTo, PN, «Miquel Martí», 15.

lla l'obligació del picapedrer de fer «[...] *la fàbrica de quatre columnes, bases y chapitells de pedra de jaspi de Tortosa* [...]». ⁴⁵ L'acord és breu (vegeu-ne una transcripció íntegra a l'Apèndix documental, núm. 2), però molt interessant, perquè juntament amb el text té cosida –situació poc habitual en els contractes notariaus de temàtica artística– una còpia de la «*trassa*», o sigui, el dibuix a escala d'una de les columnes amb la base i el capitell. L'escala està realitzada en peus francesos, fet gens estrany coneixent la procedència geogràfica del gearca de la nissaga dels Bruel [fig. 3 i 4].

El contingut del contracte establia, tal com era costum, en primer lloc, el termini per lliurar l'obra ja enllestida, que es fixava en tres mesos a comptar des de la data de signatura de la concòrdia. Si no es complia aquest termini, l'acord especificava que Bruel estaria obligat a pagar 25 lliures i deu reals per cada dia de retard en acabar la feina.

El lloc de lliurament de les peces de jaspi també quedava detallat, ja que es designava «*la vora del riu fora del portal del Temple*», que era un lloc situat fora muralles, a la banda sud-oest del nucli urbà i a la vora del port fluvial de la ciutat de Tortosa. ⁴⁶ El preu per les peces de jaspi era de cent trenta lliures, a pagar en dos terminis: el primer de vint lliures, en el moment de signar l'acord, i la resta en el moment d'acabar la feina. Finalment, Bruel accepta que donarà «[...] *acabada la portalada conforme la trassa y capitulació sens que pugua pretendre millores ni agrahiments* [...]». ⁴⁷

45. ACTo, PN, «Miquel Martí», 15.

46. Miquel A. BAILA, *La ciutat de Tortosa. Evolució de l'espai urbà*, Vinaròs: Antinea, 1999, p. 156-157.

47. ACTo, PN, «Miquel Martí», 15.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1606, novembre, 30. Saragossa

Contracte entre el picapedrer de Tortosa, Gaspar Bruel, i l'escultor de Saragossa, Pedro de Armendia, per la talla de diverses peces de jaspi per a dues balconades situades davant del cor de la Seu de Saragossa.

ACTo, PN, «Narcís Vallès», 1.

Digo yo, Pedro de Armendia, escultor de la ciudad de Çaragoça, y yo, Gaspar Bruel, cantero natural de Tortosa y de presente hallado en Çaragoça, que estamos concertados de todos los jaspes que se an de hazer para los pedestales de los dos balcones de delante el coro donde se asientan los señores canónigos de la Seo, hechos y puestos dentro Çaragoça por precio de seys cientos reales, digo sesenta escudos, los cuales yo, Pedro de Armendia, prometo de darlos a vos, Gaspar Bruel, desta manera: veynte escudos para el día y fiesta de Navidad primero viniente deste presente año de Mil y Seysçientos y seys y los quarenta restantes para siempre y quando que toda la sobre dicha hobra me diereys dispuesta y acabada dentro en la ciudad de Çaragoça sin rasa ni quiebra ninguna, de manera que pueda serbir en los dichos pedestales, conforme los modelos y papeles hechos por vos, dicho Pedro de Armendia.

Y yo, dicho Gaspar Bruel, prometo y me obligo de dar puesta toda la dicha obra en la dicha ciudad de Çaragoça para el día y fiesta de santa Polonia, que es a 9 de hebrero del año primero viniente de Mill y Seysçientos y siete.

Y por la verdad de voluntad de las dos partes hizimos hazer el presente cartel y albarán de mano agena y lo firmamos de las nuestras manos en Çaragoça, a 30 de noviembre año de 1606.

Pedro de Armendia.

Jo, Gaspar Bruel, dic server lo susdit, dia y any susdit.

Yo, Fabián de Lanucca, soi testigo de lo sobredicho.

Yo, Francisco Blanchart, que el presente hize, digo su verdad l sobredicho y hago testigo dello.

1623, gener, 23. Tortosa

Contracte entre el picapedrer de Tortosa, Baltasar Bruel, i el ministre del monestir de Sant Blai de Tortosa per la talla de quatre columnes de jaspi, amb les seves bases i capitells.

ACTo, PN, «Miquel Martí», 15.

Capitulació entre mestre Bathazar Bruel, pedrapiquer, de una, y lo pare fra Joan Gallart, ministre del convent de St. Blay de Tortosa, de part altra, sobre la fàbrica de quatre columnes, bases y chapitells de pedra de jaspi de Tortosa.

Primo, lo dit mestre Balthazar Bruel se obliga y promet donar de así als 24 del mes de mars primer vinent a la vora del riu fora del portal del Temple a carregador quatre columnes ab sos chapitells y bazes de la medida y conforme trassa memorial que cosit en lo present acte, redon[...] y desbastades les columnes, tretes de pedrera desbastades tosch, y los chapitells y bases quadrats desbastat y tret de pedrera tosch. Y si no donarà dins dit temps dita obra feta, com la trassa y memorial vol, per dia y perdrà preu que baix se dirà 25 lliures y deu reals per cada dia fahena dels que tardaran en donar dita obra.

Ítem, lo pare ministre promet donar y pagar a dit Bruel present per dites quatre columnes, bases y chapitells cent trenta lliures moneda, ço és, 20 lliures encontinent *firmam presentis instrumentis* y [...] un mes contador del present y lo complement lliurada la obra.

Ítem, es consertat que la a de ésser visurada per dos mestres perits encontinent que Bruel avisarà.

Ítem, que lo dit Bruel no a de pagar res de salari del present acte, sinó que tot vinga a càrrech del pare ministre.

E, per quant en la obra de la portalada feta no la a donada conforme en la trassa y obligació y capitulació, dit Bruel haja de donar acabada la portalada conforme la trassa y capitulació, sens que puga pretendre millores ni agrahiments y, no complint la obligació, dit Bruel així mateix encarrega en la mateixa pena de les 25 lliures y deu reals per dia que tardarà entregar dita obra, de manera que per falta de no complir lo sobredit encarrega en la pena sobredita.

Lo pare ministre li pagarà les dites cent y trenta lliures moneda barcelonesa en la forma y pagues sobredites y que dit Bruel haja de avisar deu dies abans de visurar-la.

Et ideo, etc. Actum Dertusae, etc.

Testes sunt Jacobus Duran, caligarius, et Michaelle Mojano, passamanerius Dertusae.

3

1623, maig, 30. Tortosa

Cancel·lació de dos contractes signats entre fra Joan Gallart, ministre del monestir de Sant Blai de Tortosa, i el picapedrer de Tortosa, Baltasar Bruel, per la talla de diferents peces de jaspi destinades a una portalada d'aquell monestir.

ACTo, PN, «Miquel Martí», 15.

Fra Joan Gallart, ministre del convent de Sant Blai, fora lo pont de Tortosa, confessa y regoneix a mestre Balthazar Bruel, pedrapiquer, que la obra de jaspi, ço és, les columnes y la portalada de pedra de jaspi que per orde seu y del Provincial de la religió dels pares trinitaris se obligà fer ab dos actes rebuts per Miquel Martí, notari davall escrit, lo un [*en blanc*] de [*en blanc*] 1622 y lo altre en [*en blanc*] del mes de [*en blanc*] proppassat, estan bones y conforme la trassa y que si en alguna cosa se a mudat res, aquella està recompensada en altra obra millor en dita obra, y així la té per rebuda y se té per satisfet a ses voluntats y com a tal la a feta carregar lo dia present en un vayxell en la vora del riu en la Ribera.

Present lo dit mestre Bruel, que accepta la dita confessió per lo dit pare ministre feta. Y confessa haver rebut de aquell en diners contants, en presentia dels notari y testimonis, sinquanta lliures a compliment del preu, per lo qual se obligà fer dites columnes y portalada, com lo demás haja rebut en diferents partides en diners contants, compresos qualsevols albarans y àpoques per aquell firmats y ets, fins a la present jornada.

Et ideo, renun., etc. se cançellen les obligacions respective, etc.

Actum in monasterii Sancti Blasii, extra pontem Dertusae, etc.

Testes sunt Joan Blanch, llaurador de Tortosa, y Joseph Matheu, student de la Serra de Galçeran, regne de València, diòcesis de Tortosa.

L'ADMINISTRACIÓ DEL PATRIMONI DE LA MARQUESA DE DOSAIGÜES A CERET, 1783-1806*

○ PILAR SÁNCHEZ LÓPEZ
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Aquest treball estudia els comptes de l'administració d'un patrimoni situat a Ceret, al Vallespir, que pertanyia a un membre de l'alta noblesa espanyola. En concret, es tracta de la documentació comptable que entre 1783 i 1806 elaboraren els procuradors locals de Maria Helena de Lanuza, marquesa de Dosaigües.¹ L'interès d'aquests comptes no només rau en la informació que proporciona generalment aquest tipus de fonts sobre renda i gestió. L'important, en aquest cas, és el fet, no habitual, pel que fa a estudis publicats sobre el Rosselló, de disposar d'una sèrie que es perllonga més enllà de 1789 i que permet, per tant, conèixer l'evolució d'un patrimoni en un període de temps clau marcat per la Revolució.

* Aquest treball s'inclou en el projecte d'investigació del grup de recerca consolidat de la Generalitat «Grup d'estudi de les institucions i de la societat a la Catalunya moderna (segles XVI-XVIII)» (2005 SGR 00633).

1. Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (ADPO), 3 E 40/1146, «*Comptes que jo, Jaume Companyó, Dr. en quiscun dret i notari real, dono i admeto en qualitat de donatari dels béns de Lluís Companyó, mon difunt pare, de les rendes percebudes en qualitat de procurador jurisdiccional de la marquesa des del 30 abril 1782 fins el 24 novembre 1788*» [data de la mort del seu pare], «*Comptes de l'administració que jo, Jaume Companyó, he tinguda dels béns de sa ex[cel·lència] senyora marquesa de Dos Aguas a comensar del any 1787 fins 31 desembre 1804*» i «*Comptes que jo, Jaume Companyó, dono i admeto de las rendas de sa ex[cel·lència] mi señora marquesa de Dos Aguas, reb en la vila y terme de Ceret des del P[rim]er janer 1805 fins als 31 xbre 1806*». A banda d'aquests estats de comptes generals, es conserven quaderns («caiers de recepta») específics per als ingressos de cada renda amb informació més detallada dels rebuts: «molí fariner vell» (1783-1792), «molí fariner nou» (1783-1792), «prat de la Polleda» (1785-1793), «registre de *recette* de la renda dels molins y delmas» (1787-1806) i 3 E 49/70, «registre de *recette des droits lods et censives*» (12 abril 1787 - 12 juny 1792). Aquests comptes formen part d'una sèrie iniciada l'any 1733 pels membres de la família Companyó, procuradors dels Lanuza a Ceret, i s'inclouen dins de la documentació de la senyoria de Ceret que es conserva als ADPO, 3 E 40/1126-1151. Aquesta font, pels anys 1733-1744, ha estat utilitzada per A. CARBONEILL, *Le régime féodal en Roussillon du traité des Pyrénées à la révolution française (1659-1789)*, tesi doctoral en dret: Universitat de Perpinyà, v. II, p. 521-522.

L'estudi es divideix en quatre apartats. El primer se centra en els anys finals de l'antic règim i descriu sumàriament l'organització de la gestió patrimonial i la tipologia de l'ingrés i la despesa senyorial. El segon tracta sobre el procés local d'abolició dels drets feudosenyorials de la marquesa de Dosaigües durant la Revolució. El tercer situa la gestió dels béns de Maria Helena de Lanuza en el període de la guerra de 1793 a 1795, que a Ceret significà, a més, gairebé un any d'ocupació espanyola. El darrer apartat explica com el procurador local de la marquesa de Dosaigües, Jaume Companyó, adaptà l'administració del patrimoni a una postguerra viscuda com a emigrat al Principat.

El patrimoni de Ceret al final de l'Antic Règim

L'organització administrativa

La relació de Ceret amb els Lanuza es remuntava al començament del segle XVI quan Claudi de Lanuza heretà la senyoria de la seva mare, Agrai-da Torrelles-Perellós. Aquests Lanuza continuaren com a senyors de Ceret fins a la Revolució, llevat dels períodes de confiscació que es produïren arran de la guerra dels Segadors –per filipistes– i, després del tractat dels Pirineus, com a conseqüència de les represàlies dictades contra els súbdits de la monarquia hispànica amb béns al Rosselló durant les guerres hispanofranceses de la segona meitat del segle XVII i, contra els austriacistes, durant la guerra de Successió espanyola. L'any 1769, Maria Helena de Lanuza, vídua del marquès de Dosaigües i domiciliada a València, succeí com a senyora de Ceret el seu germà, Joan Antoni de Lanuza, comte de Plasència, mort sense descendents directes.²

2. A banda de senyors de Ceret, aquesta branca de la família aragonesa dels Lanuza acumulà entre els segles XVI i XVIII un patrimoni dispers per l'Aragó i el Principat, fruit, en aquest darrer cas, dels vincles de parentiu establerts amb famílies catalanes com ara els Montbui, Grimau, Vilarig, Rocabertí, Oms, Gilabert o Boixadors, per citar-ne només els enllaços dels hereus de la casa, vegeu *Gran Enciclopèdia Catalana*, v. 13, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 393, i J. CAPEILLE, *Dictionnaire de biographies roussillonnaises*, Perpignan, 1914, p. 306-308, si bé confon Francesc de Lanuza i Gilabert amb el marquès de Dosaigües, i P. SÁNCHEZ, «Plets i confiscacions al Rosselló. El cas de Ceret i els Lanuza (segles XVII-XVIII)», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 28 (1997), p. 667-687. Durant el segle XVIII, els Lanuza entroncaren doblement amb els Rabassa de Perellós, mar-

L'herència de Maria Helena de Lanuza a Ceret consistí en un conjunt de drets i béns de naturalesa diversa. Els Lanuza eren, el segle XVIII, senyors jurisdiccional amb la mitjana i baixa justícia i, segons els capbreus, senyors directes de masos, terres i cases, cedits en emfiteusi, pels quals havien de rebre censos anuals, fixos o proporcionals, en diners i/o en espècie i drets de mutació (foriscapis). El seu patrimoni rústic incloïa, a més, la propietat plena d'un prat o devesa i una part de bosc en propi i una altra part més extensa (els Campans) en indivís amb la vila. La relació d'immobles es completava amb una casa, situada a l'entrada de la vila, que confrontava amb la plaça i el carrer del Barri; dos molins fariners de destret —dret recollit a la concòrdia amb la universitat de 1748, pledejat per alguns veïns i confirmat pel Consell Sobirà l'any 1785— i un molí draper. Els comtes de Plasència també recaptaven delmes i eren titulars del dret de llengües de bous i vaques de la carnisseria i de la mesada del vi, que els facultava per prohibir la venda d'aquest producte entre el 10 de desembre i el 8 de gener. Finalment, les prerrogatives senyoriales s'estenien a l'església. Els Lanuza disposaven del dret de patronat de dos beneficis simples, fundats a la parròquia de Sant Pere de Ceret, i la preeminència d'un banc en aquest recinte.

Al segle XVIII, els Lanuza, comtes de Plasència, no disposaven d'un patrimoni comparable en extensió al de les grans cases nobiliàries espanyoles i, per tant, l'administració dels seus estats no resultava tan complexa ni exigia una xarxa de servidors tan nombrosa. Tanmateix, la dispersió geogràfica de les seves possessions (per l'Aragó i per terres catalanes a banda i banda de la frontera entre la monarquia espanyola i francesa), la diversitat dels drets i propietats acumulats i el seu absentisme els plantejà, en un altre àmbit, problemes similars de gestió que resolgueren amb l'aplicació de criteris organitzatius territorials i jeràrquics.³ Maria Helena de

quesos de Dosaigües i membres principals de la noblesa valenciana, especialment d'ençà que l'any 1739 incorporaren a les seves possessions l'herència dels Rocafull, comtes d'Albatera. Sobre la trajectòria ascendent d'aquesta casa, vegeu J. A. CATALÀ SANZ, *Rentas y patrimonios de la nobleza valenciana en el siglo XVIII*, Madrid: Siglo XXI, 1995, p. 16-19, 249-252 i 283, i M. PESET, V. GRAULLERA, «Nobleza y señoríos durante el siglo XVIII valenciano», *Estudios de Historia Social*, 12-13 (1980), p. 245-281.

3. Sobre l'estructura de les administracions nobiliàries i la seva evolució a Espanya, vegeu I. ATIENZA, *Aristocracia, poder y riqueza en la España moderna. La Casa de Osuna siglos XV-XIX*, Madrid: Siglo XXI, 1987, p. 291-327; A. CARRASCO, *El régimen señorial en la Castilla moderna: las tierras de la casa del Infantado en los siglos XVII y XVIII*, Madrid: Universidad Complutense, 1991, p. 85-194 i 264-334; P. SAAVEDRA, «La administración

Lanuzo no varià l'esquema dels seus predecessors respecte a la senyoria de Ceret durant el segle XVIII. Així doncs, aquest patrimoni el continuà administrant un conjunt d'agents locals subordinats a un procurador general i jurisdiccional, resident a Barcelona, i alhora màxim responsable dels afers relacionats amb els drets i les rendes situats al Principat.⁴

Entre els oficials senyorials a Ceret, cal distingir els que exercien funcions purament de justícia i de govern i el procurador jurisdiccional, principal representant dels comtes de Plasència a la vila. La cúria baronial es componia, segons una relació de 1767, pel batlle, alhora president, per delegació del veguer, de l'assemblea del Consell General de la comunitat, un sotsbatlle –de fet, segons els comptes del procurador, els Lanuzo en pagaven dos o tres–, un jutge, un advocat fiscal, un escrivà, cinc notaris reials i un sergent o porter, matriculat a Perpinyà.⁵ Batlle i sotsbatlles eren nomenats pel senyor entre veïns de la mateixa localitat mentre que els professionals del dret i els servidors subalterns del tribunal no residien a Ceret i és possible, com succeïa habitualment, que acumulessin oficis d'altres jurisdiccions senyorials i/o reials.⁶

El procurador jurisdiccional rebia la delegació de poders amplis i variats per gestionar els drets i les propietats senyorials. Per començar s'encarregava dels afers econòmics: recaptació i control de rendes (reclamació de deutes, renovació de capbreus i aprovació per raó de senyoria de les alienacions), manteniment de les propietats senyorials i pagament de les despeses. Els seus poders abastaven també altres àmbits dels drets senyorials

senyorial en la Galícia moderna», *Hispania*, 198 (1998), p. 185-212, i, per a la casa Medinaceli, Ch. WINDLER, *Élites locales, señores reformistas: redes clientelares y Monarquía hacia finales del Antiguo Régimen*, Córdoba: Universidad de Córdoba, 1997, p. 112-138.

4. Cal precisar que, entre 1727, després de la restitució de la baronia confiscada durant la guerra de Successió, i els anys quaranta, Joan d'Oms, cavaller resident a Perpinyà, actuà com a procurador dels Lanuzo. Durant aquest temps, tant ell com el procurador general de Barcelona participaren en el nomenament i la revocació de substituïts locals. Posteriorment, la situació se simplificà i els oficials senyorials de Ceret només depengueren del procurador general de Barcelona. Archivo Histórico de Protocolos de Zaragoza (AHPZ), notari Juan Isidoro ANDRÉS, núm. 4.864, 18 novembre 1727, f. 995r.-v., procura d'Helena de Gilbert, comtessa vídua de Plasència, a favor de Joan d'Oms.

5. ADPO, 1 C 1281, *État des juridictions inférieures dans le district de la viguerie de Vallespir* (1767).

6. E. DE TEULE, *État des juridictions inférieures du comté de Roussillon avant 1790*, Paris, 1888, p. 10 i 12, i N. SALES, «Els segles de la decadència», a P. VILAR (dir.), *Història de Catalunya*, v. 4, Barcelona: Edicions 62, 1989, p. 175.

que el convertien de fet en un agent, no només econòmic i comptable, sinó també jurisdiccional i polític. Podia representar el senyor en l'exercici de la jurisdicció, el nomenament d'oficials de justícia, en els seus litigis i en la presentació de candidats als beneficis eclesiàstics. Les actes municipals mostren també com el procurador era qui, en nom del senyor, donava el permís, juntament al del veguer del Rosselló-Vallespir, en les reunions del Consell General del comú, censurava les nòmines d'insaculats, també sota control reial, i triava el comissari dels molins entre la terna presentada per la municipalitat.⁷ D'altra banda, la presència d'aquest tipus d'agent assegurava a senyors i propietaris informació local i la possibilitat de disposar d'un intermediari, defensor dels seus interessos, en cas de conflicte.⁸

La confiança en notables locals i el relleu familiar són dos trets habituals en el reclutament de procuradors d'administracions patrimonials que, igualment, trobem en el cas dels Lanuza. Quan l'any 1786 Jaume Companyó accedí a la representació de la marquesa de Dosaigües a Ceret, continuava una dinastia de procuradors al servei dels Lanuza, iniciada pel seu avi matern, Jacint Companyó (1733-1744), i seguida pel seu parent Pere Companyó (1744-1747) i el seu pare, Lluís Companyó (1747-1788).⁹ Jaume Companyó ocupava llavors a la vila un lloc socialment i econòmicament rellevant. Era notari reial, un ofici que a Ceret exercí el seu pare i, almenys des del començament del segle XVII, altres membres de la família Companyó. La seva posició social, però, havia progressat en relació amb les generacions anteriors per via dels estudis universitaris —era doctor en Dret— i del seu matrimoni, l'any 1774, amb Elisabet de Miró, filla del baró de Riunoguers i membre d'una família ascendida en un temps relativament recent.¹⁰ Els seus vincles

7. Darreres referències sobre l'exercici d'aquets drets, Arxiu Municipal de Ceret (AMC), BB17, registre de deliberacions, 2 i 21 agost 1789.

8. Funcions, perfil socioprofessional i rellevància d'aquest tipus d'agents locals (s'anomenen «procuradors», «majordoms» o «administradors») en administracions patrimonials dels segles XVIII i XIX a Espanya han estat destacats per S. ARAGÓN, *El señor ausente. El señorío nobiliario en la España del Setecientos. La administración del ducado de Feria en el siglo XVIII*, Lleida: Milenio, 2000, p. 181-226 i 285-287, i R. GARRABOU, J. PLANAS, E. SAGUER, *Un capitalismo imposible? La gestión de la gran propiedad agraria a la Catalunya contemporània*, Vic: Eumo, 2001, p. 49-55.

9. Els nomenaments respectius a ADPO, 3 E 40/574, Oms, 4 octubre 1733, f. 901r.-903r.; 3 E 49/43, Ceret, 23 maig 1747, i Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), notari Josep Marià AVELLÀ, 13 maig 1786, f. 174r.-177r.

10. Els Miró, barons de Riunoguers des de 1699, descendien d'un teixidor de lli i havien estat batlles de les Cluses al final del segle XVI i arrendataris de drets senyoriais, vegeu B.

de parentiu més directes el relacionaven, a més, amb membres de la burgesia local, sobretot de professionals, i del clergat. Així, quan esclatà la Revolució, amb cognom Companyó residien també a Ceret dos notaris –un d’ells, el seu germà Tomàs–, dos «*bourgeois*», dos metges, un apotecari i tres dels dinou clergues censats l’any 1790 com a «*citoyens actifs*».¹¹

A la seva doble condició professional d’advocat i notari Jaume Companyó afegia la d’hisendat local. En un capbreu de 1785, el procurador confessava posseir sota la senyoria directa de la marquesa de Dosaigües un patrimoni heterogeni. Els béns més antics declarats eren un molí de retòrcer llana, ja reconegut al capbreu de 1601 pel paraire Claudi Companyó, fill d’un altre paraire, i el mas Castanyeda, que reunia «*différentes maiteries détruites, ensemble tous les champs, jardin, bois et autres terres cultes et incultes dépendantes d’ycelles, aujourd’hui ne faisant qu’un seul corps d’héritage*» i que havia estat incorporat a la família a mitjan segle XVII. El seu besavi, el notari Joan Companyó; el seu avi, Jaume Companyó, i un germà d’aquest últim, Joan, tots dos pagesos, devien adquirir entre 1690 i 1750 sis peces de terra disperses pel terme i un hort. Del seu pare, el notari Lluís Companyó, Jaume heretà dues peces de terra segregades de la devesa senyorial, en total 6,5 aiminades, i un martinet amb casa i tres horts, comprats entre 1756 i 1758.¹² És possible que no tots els béns immobles del procurador es localitzessin a Ceret ni es trobessin sota la senyoria directa de Maria Helena de Lanuza.¹³ La seva declaració al capbreu aporta, si més no, una primera impressió: Jaume Companyó posseïa, a la vigília de la Revolució, tot un conjunt variat de dominis útils, que incloïa terres i establiments industrials, acumulats des del segle anterior per menestrals, pagesos i notaris.

ALART, *Notices historiques sur les communes du Roussillon*, v. II, Perpignan, 1878, p. 97-98, i *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, v. 15, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1985, p. 43.

11. ADPO, L 599, *Liste des citoyens actifs de la ville de Céret et son terroir i Contribution foncière. Matrice de rôle* (1791).

12. ADPO, 3 E 49/69, f. 138v.-146r., i 3 E 40/1128, capbreu de 1601, f. 160r. Al Vallespir, una aiminada equivalia a 0,63 hectàrees i es dividia en quatre quarternades, C. ALSINA, G. FELIU, L. MARQUET, *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Barcelona: Curial, 1990, p. 151-152.

13. Durant la seva emigració, arran de la guerra de 1793-1795, les seves filles declararen entre els béns afectats pel conflicte un molí d’oli, ADPO, L 599. No sabem, en canvi, si Jaume Companyó heretà les propietats del seu pare a les localitats de Tuïr (un pati i onze peces de terra que en total sumaven 10 aiminades –4 de regadiu– i una quarternada –la meitat de regadiu–) i de Llupià (una parcel·la de 2 quarternades), ADPO, 3 E 40/1143, Tuïr, 6 novembre 1756.

Què obtenien els Companyó a canvi d'exercir com a procuradors senyorials? Les recompenses eren variades. En principi, els seus serveis es retribuïen en diners, amb l'incentiu de participar proporcionalment de les rendes senyorials. Els procuradors cobraven un salari que consistia en un 10% del conjunt d'ingressos bruts de l'administració i percebien un terç dels censos i foriscapis recaptats. A aquests honoraris s'afegiren gràcies puntuals dels comtes de Plasència en reconeixement del seu treball i de la seva lleialtat: relleu familiar en la representació senyorial, enfranchiment dels drets senyorials l'any 1744 a Jacint Companyó i als seus descendents directes, concessió de terres en emfiteusi a Lluís Companyó o, de manera més honorífica i paternalista, l'apadrinament de Joan Antoni de Lanuza d'un fill de l'anterior l'any 1756.¹⁴

Els Companyó disposaren, a més, en qualitat de procuradors, d'una situació avantatjosa per aprofitar en benefici propi, de parents o de persones afins dels drets i de les propietats senyorials. Als contractes d'arrendament és freqüent la inclusió de clàusules amb reserves del procurador per gaudir d'alguna excepció similar a la del senyor, cas de la mòlta gratuïta dels grans, o d'algun dret relacionat específicament amb les seves propietats, com el dret de Lluís Companyó de prendre aigua del rec del molí vell per al seu martinet (arrendament de 1766) i l'accés gratuït del bestiar del mas d'Elisabet Miró, dona de Jaume Companyó, estipulat, des de 1803, als arrendaments anuals de les pastures de les parts en propi i en indivís amb la comunitat que Maria Helena de Lanuza posseïa a la muntanya de Ceret.¹⁵

Una altra possibilitat que oferien els drets senyorials als procuradors era la provisió de vacants dels dos beneficis eclesiàstics de l'església de Ceret que depenien del dret de patronat dels Lanuza. L'any 1740, Jacint Companyó referia al comte de Plasència com la seva germana li havia

14. ADPO, 3 E 40/649, f. 39r.-40v., Ceret, 25 febrer 1744. Els establiments emfiteútics, a 3 E 40/546, f. 28v.-30r., Ceret, 31 maig 1754, i AHPB, notari Ramon SERRA, Barcelona, 26 octubre 1759, f. 423v.-425r. Per l'apadrinament, ADPO, 1 E 252, extractes de registres de la parròquia de Ceret, 30 juny 1756.

15. Arrendaments dels molins fariners, a ADPO, 3 E 40/579, f. 77r.-86r. (1754); 3 E 40/605, f. 432r.-440v. (1762); 3 E 40/610, f. 386r.-394r. (1766); 3 E 40/698, f. 338r.-353r. (1770); 3 E 40/702, f. 68r.-72v. (1778); 3 E 40/705, f. 7r.-10v. (1782); 3 E 40/706, f. 382r.-390v. (1786), i 3 E 40/723, núm. 66 (1803) i Arxiu Històric de Girona (AHG), notari Anton GORGOLL, núm. 833, Figueres (1795). Arrendaments dels drets de pastura, a ADPO, 3 E 40/723, núm. 41-42 (any XI); 3 E 40/724, núm. 155-156 (any XII); 3 E 40/725, núm. 112 (any XIII), i 3 E 40/726, núm. 69 (1806).

enviat els poders per a la presentació d'un dels beneficis al seu fill, «*ou à qui bon me semblerait*», llevat d'un tal Anglada. El fill no arribava a l'edat competent, de manera que Companyó presentà Joan Thomeres, a qui definia com «*un très digne et dévot prêtre de votre ville de Céret*». ¹⁶ L'any 1752, Miquel Companyó i Miquel Comes, és a dir, parents del procurador i del batlle, eren els candidats per a les noves vacants. ¹⁷ Per tant, a l'hora d'escollir aquests nous beneficiats havia prevalgut la vinculació familiar amb els agents locals senyorials. Si no hi havia cap persona disponible amb aquestes condicions, els Lanuza podien confiar en el bon criteri del procurador per a la cobertura de les vacants. Així, doncs, l'elecció dels futurs beneficiats permetia refermar els lligams entre el senyor i els seus representants locals i alhora enfortir-ne la clientela.

Finalment, l'actuació com a procuradors senyorials reportà als Companyó altres avantatges que no són mesurables materialment i que es podien traduir en termes de prestigi i d'influència social. Dins de la comunitat, ells representaven l'autoritat senyorial, un poder que es reflectia formalment en l'ocupació d'un lloc preeminent en les cerimònies públiques. ¹⁸ Els procuradors podien esdevenir, igualment, uns intermediaris qualificats per a la sol·licitud de favors senyorials. Respecte als Companyó, el fet d'estar al servei d'uns senyors estrangers amb una vinculació feble al Rosselló no devia afavorir aquest tipus de peticions. Trobem, tanmateix, un exemple en la correspondència de Jaume Bombes, religiós de l'abadia benedictina d'Arles, a Jacint Companyó l'any 1742. Els lligams familiars del benedictí amb el procurador i la presència en aquell temps de Francesc de Lanuza a Ceret, de retorn del seu exili vienès, facilitaren els contactes. Bombes, delerós de ser abat, fos al Rosselló o al Principat, disposà de la protecció i

16. ADPO, 3 E 40/1148, cartes de Jacint Companyó al comte de Plasència, Perpinyà, 6 maig 1740, i Ceret, 15 juny 1740.

17. ADPO, G 765.

18. La precedència en actes públics fou l'origen d'incidents entre el procurador jurisdiccional dels comtes de Plasència, el batlle i els cònsols. El 24 de març de 1779, a instància del Consell Municipal i després d'una disputa a l'església, el veguer del Rosselló-Vallespir declarà que el batlle o el procurador, però no tots dos, podien precedir els cònsols, ADPO, 1 C 1694, i Maurice GOUGES, «Querelles de préséances dans diverses localités du Roussillon», *Bulletin de la Société Agricole Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales* (BSASLPO), 67 (1952), p. 198-199.

les relacions del comte de Plasència i el suport de Companyó per gestionar la seva promoció a les corts de Madrid i París.¹⁹

Estructura de l'ingrés i la despesa senyorial

Durant el segle XVIII, la senyoria de Ceret s'administrà com una unitat comptable diferenciada dins del patrimoni Lanuza. De forma regular, però sense un termini prefixat, els procuradors locals presentaven el balanç de la seva gestió econòmica al procurador general de Barcelona amb l'habitual comptabilitat d'aquesta època. Els estats de comptes que lliuraven els Companyó es dividien en l'apartat de «*càrrech*» («ingressos») i en el de «*dispensa o descàrrech*» («despeses») i en cadascuna d'aquestes categories s'especificava el concepte, la data i la quantitat de l'operació. De la suma total d'entrades i sortides es deduïa l'import que el procurador de Ceret restava deutor o creditor.²⁰

19. Jaume Bombes escrivia a Jacint Companyó: «[...] *crech sa excelència* –el comte de Plasència– *me demana que per França, així jo desitjo aixir de Arles y lo pa és bo per tot, si no pot ser per França, cal procurar per Espanya [...] com sa excelència digué que lo senyor compte de Paredes y una dama de la cort de Madrid tenien gran crèdit y que eixos se empenyarien per ço serà necessari pregar a sa excelència de agir per la cort de Madrid [...]*» (Arles, 26 març 1742). Pocs mesos després Bombes insistia que, si no hi havia una resposta positiva per la banda de França, el comte de Plasència «*se empenyàs per la cort d'Espanya [...]*», ara que s'havia assabentat per un amic de Barcelona de «*la malaltia de un abat que és condemnat per los metxes*». En una carta del 9 de setembre de 1742, el benedictí demanava la intermediació de Companyó per tal que els Lanuza contactessin amb la filla de l'ambaixador espanyol a París, Dorotea de Reggio-Branciforte, casada amb Fèlix de Sentmenat, marquès de Castelludosrius, i parent dels Lanuza: «*Je demandé à son excellence s'il avoit reçu des nouvelles de l'Ambassadeur d'Espagne. Il me dit que non mais la fille de ce seigneur lui avoit mandé que son père estoit chaque jour occupé avec mgr. le cardinal* –es deu referir al cardenal Fleury– [...] *je vous prie en grâce de prier son ex[ce]lle[nce] d'écrire de rechef à sa soeur pour qu'elle écrive à la fille de l'Ambassadeur d'Espagne se bornant l'un et l'autre à la cour de France [...]*», ADPO, 3 E 40/1347. Finalment, Jaume Bombes fou nomenat l'any 1743 abat de Sant Martí del Canigó, Abbé J. CAPEILLE, *Dictionnaire...*, p. 69-70.

20. La supervisió dels comptes depengué de circumstàncies diverses, relacionades amb l'establiment o la renovació de poders delegats (per mort del senyor o relleu de procuradors generals o locals), o bé amb ocasió d'algun desplaçament del procurador general a Ceret o de Lluís Companyó a Barcelona. Aquest fet, a la pràctica, significà una periodicitat dels balanços que oscil·là entre un i deu anys. De forma excepcional, el procurador Jaume Companyó trigà disset anys a presentar els seus comptes, com a conseqüència de les vicissituds personals derivades de la guerra de 1793 a 1795, que s'expliquen més endavant.

Durant els anys previs a la Revolució, els ingressos sufragaren les despeses anuals i sobraren diners per a la transferència en dues o tres remeses anuals de quantitats en efectiu al procurador de Barcelona, consignades per Jaume Companyó dins dels «descàrrecs». No sempre, però, al llarg del segle XVIII, els procuradors de Ceret havien disposat de prou diners líquids per a un funcionament autosuficient. Les despeses extraordinàries, com les obres del nou molí fariner als anys seixanta, i, especialment, les 18.000 lliures del dret d'*alienetur* que l'any 1770 la Cambra del Domini Reial imposà a Maria Helena de Lanuza, com a successora dels béns del seu germà, feren obligatori l'enviament de diners des del Principat, que es comptabilitzà en l'apartat dels «càrrecs».

Com es pot comprovar al Quadre 1, els ingressos regulars de la marquesa de Dosai gües a Ceret entre 1783 i 1788 procedien dels arrendaments del delme, dos molins fariners, un molí batà i un prat o devesa,²¹ i de la percepció directa per part del procurador de terços de censos i de foriscapis, amb quantitats no sempre destriables a la documentació.²² En aquests anys, en canvi, s'havien deixat de consignar entrades per les dues vedes.²³ Tampoc trobem durant aquest període ingressos que es produïen ocasionalment, com és el cas de l'explotació del bosc amb la venda de llenyes²⁴

21. A més del preu en diner estipulat en els arrendaments, s'exigien prestacions en productes en el cas dels molins fariners (anualment tres lliures de cera i engreixar quatre capons) i de la parcel·la (un quintar –41,7 kg– de pomes anual a l'arrendament de 1781 i dos quintars des del contracte de 1785), que no es reflecteixen en la documentació comptable disponible del procurador. Només hem trobat un rebut del 24 de setembre de 1806 sobre el pagament de la dispositiva de pomes relativa als tres primers anys de l'arrendament, ADPO, 3 E 40/ 1146.

22. El senyor rebia un o dos terços de la suma real abonada per l'emfiteuta, tot depenent si, a més del procurador, entrava en el repartiment el notari de la capbreuació. Aquests censos es pagaven en metàl·lic, si bé als capbreus es continuaven declarant en diners i en espècie.

23. Els ingressos per les dues vedes només figuren als comptes fins al 1781 tot i que encara s'arrendaven l'any 1784 a un preu insignificant pel que fa al conjunt d'entrades, d'1 lliura i 12 sous, ADPO, 3 E 40/1145 i 3 E 40/705, f. 433r.-434v.

24. A més de la irregularitat d'aquest tipus d'ingressos, també cal tenir en compte que els senyors podien arribar a acords amb la comunitat sobre l'explotació de l'indivís que, per la seva naturalesa, no necessàriament es reflectien en la documentació del procurador. L'any 1788, per exemple, la marquesa de Dosai gües acceptà que la seva part corresponent a la venda de llenyes s'esmercés en despeses de la parròquia sempre que la comunitat fes el mateix amb la seva porció, AMC, BB16, registre de deliberacions, 25 març 1788.

QUADRE 1

INGRESSOS BRUTS DE LA MARQUESA DE DOSAIGÜES A CERET (1783-1806). En lliures

Anys	Terços de censos i foriscapis*	Delme	Molins fariners (2)	Molí batà	Prat	Casa	Bosc	Total ingressos ordinaris	Altres ingressos	Total ingressos
1783-1784	177,10	3.512,50	2.080,00	81,00	260,00			6.110,60		6.110,60
1784-1785	173,21	3.512,50	2.080,00	81,00	260,00			6.106,71		6.106,71
1785-1786	152,85	3.512,50	2.080,00	91,00	250,50			6.086,85		6.086,85
1786-1787	166,68	3.512,50	2.080,00	91,00	250,50			6.100,68	1.769,62	7.870,30
1787-1788	125,46	3.600,00	2.507,00	91,00	250,50			6.573,96		6.573,96
1788-1789	191,53	3.600,00	2.507,00	91,00	250,50			6.640,03		6.640,03
1789-1790	84,52	3.600,00	2.507,00	67,50	253,00			6.512,02	185,10	6.697,12
1790-1791	3,78	3.544,00	2.507,00	67,50	253,00			6.375,28		6.375,28
1791-1792	345,55		2.900,00	67,50	253,00			3.566,05		3.566,05
1792-1793	383,69		2.900,00	67,50	253,00			3.604,19		3.604,19
1793-1794			2.900,00					2.900,00		2.900,00
1794-1795			2.900,00					2.900,00		2.900,00
1795-1796			2.900,00					2.900,00		2.900,00
1796-1797			3.200,00		260,00			3.460,00	56,60	3.516,60
1797-1798			3.200,00		100,00			3.300,00		3.300,00
1798-1799			3.200,00		100,00			3.300,00		3.300,00
1799-1800			3.200,00		100,00			3.300,00		3.300,00
1800-1801			3.200,00		100,00	60,00		3.360,00		3.360,00
1801-1802			3.200,00		100,00	190,00		3.490,00		3.490,00
1802-1803			3.200,00		100,00	190,00		3.490,00		3.490,00
1803-1804			3.200,00		100,00	200,00	203,00	3.703,00		3.703,00
1804-1805			3.750,00		140,00	200,00	227,00	4.317,00		4.317,00
1805-1806			2.683,32		140,00	200,00	93,00	3.116,32		3.116,32**

* Anys naturals (1783-1792). ** La disminució dels ingressos es deu a un acord d'indemnització sobre el preu anual de l'arrendament dels molins fariners i al fet que no constin arrendaments de les pastures de la part de bosc en indivís.

i l'arrendament de la col·lecta de fruits, ni referències sobre el dret de llengües de bous i vaques.²⁵

Del conjunt d'ingressos ordinaris bruts, la partida més important corresponia a l'arrendament del delme. Després destaquen les quantitats procedents dels arrendaments dels tres molins. De tota manera, la diferència a favor del delme encara augmentaria més si consideréssim els ingressos nets, atès que aquests establiments generaven diverses despeses de manteniment. Menys significatives resultaven dins de l'estructura de les percepcions senyoriales les rendes derivades de la propietat de la terra, ja fos per l'arrendament de la parcel·la posseïda en propietat plena, ja fos pels drets del domini directe, terços de censos i de foriscapis. Aquests ingressos per censos corresponien a diverses anyades d'endarreriments pagats per molt pocs emfiteutes.²⁶ Tot sembla indicar, en aquest sentit, com ja assenyala Brutails en el cas del marquès d'Oms, que la irregularitat en la percepció d'aquests drets, devaluats i d'escàs valor, constituïa la norma.²⁷ Els pagaments es retardaven fins a la liquidació d'algun foriscapi, o bé, com també succeïa amb aquests drets de mutació, no sempre puntualment pagats, se saldaven, o es comprometien satisfer, quan es capbrevava. La capbrevava-

25. Una sentència del tribunal del veguer del 10 de febrer de 1778 havia condemnat la vila a reconèixer aquest dret a la marquesa de Dosaigües i al pagament de les despeses processals i de 450 lliures pel valor de les llengües de bous i vaques corresponents als anys 1770-1778. Una de les clàusules del contracte d'arrendament de la carnisseria de 1779 es referia a aquesta sentència i a l'obligació de l'arrendatari de lliurar les llengües de bous i vaques a la dama de Ceret. A la documentació comptable dels procuradors consultada no hem vist, però, cap entrada per aquest dret, llevat de les 450 lliures anteriors que es donaren «*per cobrir el presbiteri i cor de la parròquia de Ceret*». Vegeu ADPO, 3 E 40/702, f. 124r.-127r., obligació dels còsols de Ceret en favor de la marquesa de Dosaigües, 17 maig 1779; 3 E 40/742, Ceret, 10 octubre 1779, arrendament de la carnisseria; 3 E 40/1145 i comptes de 1779-1782.

26. De 48 entrades per terços del domini directe entre 1783-1788, 12 corresponen a censos, 25 a foriscapis, 10 a quantitats que no hem pogut desglossar i en un cas no s'especifica el concepte. En canvi, als 5 quaderns que hem trobat del capbreu anterior a la Revolució (amb registres des de l'1 de gener de 1778 fins al 27 de gener de 1788) es recolliren 79 declaracions, ADPO, 3 E 40/1133 i 3 E 49/69.

27. J. A. BRUTAILS, *Notes sur l'économie rurale du Roussillon à la fin de l'Ancien Régime*, Perpignan, 1889, p. 157-164. L'abbé Giralt també es refereix al retard en el pagament de censos i foriscapis dels emfiteutes del senyor de Nyer al final del segle XVIII, a «*Notice historique des communes de Nyer et Souanyas canton d'Olette*», BSASLPO, 39 (1898), p. 216-217.

QUADRE 2

DESPESA DEL PATRIMONI DE LA MARQUESA DE DOSAIGÜES A CERET (1783-1805). En lliures

Anys	Administració	Impostos directes	Impostos indirectes	Obres i reparacions	Pensions de censals	Culte i caritat	Altres	Total despeses
1783	801,00	722,30		568,18	190,00			2.281,48
1784	883,24	773,90	0,06	46,61	190,00	246,79		2.140,60
1785	1.214,93	773,90	18,00	97,91	190,00	24,75		2.319,49
1786	1.108,00	773,90	375,12	166,14	190,00	25,20	1.490,57	4.128,93
1787	998,12	546,95	0,06	577,00	190,00			2.312,13
1788	1.450,27	546,95	0,06	94,17	190,00			2.281,45
1789	1.080,31	688,00		177,65	190,00			2.135,96
1790	819,18	976,85		118,16	190,00		24,86	2.129,05
1791	374,60	456,80		681,18	190,00			1.702,58
1792	360,41	403,18	11,82	1.292,51	170,00		604,91	2.842,83
1793	473,35		0,12	751,65	90,00			1.315,12
1794	290,00		150,00	400,00			730,25	1.570,25
1795	290,00	1.192,86*		422,65				1.905,51
1796	351,66	?		1.348,67				1.700,33
1797	330,00	554,68		683,20				1.567,88
1798	330,00	575,46		1.561,65				2.467,11
1799	330,00	595,10		914,75				1.839,85
1800	336,00	516,30		1.216,60				2.068,90
1801	349,00	760,42		2.440,74				3.550,16
1802	349,00	544,40		403,70			29,00	1.326,10
1803	381,40	522,95		1.405,17	800,00		678,65	3.788,17
1804	431,70	581,75		1.450,60	160,00			2.624,05
1805	311,63	587,05		1.074,45	1.040,00			3.013,13

* Contribucions corresponents a 1791-1792, per l'indivís amb la vila, i a 1793-1795.

ció, al seu torn, resultava un mecanisme de control lent en la seva elaboració, però que s'anà renovant fins a la Revolució.²⁸

En el capítol de la despesa (vg. Quadre 2), les partides regulars més importants es dedicaven a l'administració de la senyoria, les contribucions fiscals –anualment el vintè, que gravava els ingressos de la marquesa, i les taxes indirectes no gaire rellevants, com el dret d'enregistrament i el paper segellat– i la conservació dels immobles del patrimoni. Un percentatge més petit de la despesa representava el pagament anual de dues pensions de censals de 100 i 90 lliures –respectivament al marquès d'Oms i als Cascastel-Ortafà i, des de 1786, per venda a Joan Delcròs, un dels principals propietaris de Ceret– i les quantitats esmerçades en obres de culte i caritat, si bé en aquest cas el seu valor era també simbòlic i servien per a recordar la vinculació senyorial amb la vila.²⁹

Dins del concepte d'administració, els salaris dels oficials senyorials constituïen la partida més elevada. El millor retribuït era el procurador que, com hem assenyalat anteriorment, cobrava un 10% de les entrades brutes. En concret, el salari de Jaume Companyó entre 1783 i 1788 hauria ascendit a una mitjana anual de 639,5 lliures.³⁰ Els honoraris dels altres oficials consistien, en quantitats anuals fixes, en: 100 lliures al batlle, 20 lliures a cada sotsbatlle –dos o tres, segons els anys–, 50 al bander o guardabosc de l'indivís entre la marquesa i la vila, instituït arran d'una ordenança del veguer de 1786, i conductes de 50 lliures a l'advocat de la marquesa, que alhora era el jutge de la jurisdicció, i de 22 lliures al procurador *ad lites*. La resta de pagaments relacionats amb l'administració de la senyoria comprenen sortides per qüestions puntuals i diverses: dietes, els anys 1784 i 1786, pel desplaçament dels oficials de

28. Registres de capbreus del segle XVIII, a ADPO, 3 E 40/1129 (1664-1717) i 3 E 40/1131 (de 1728, només tres confessions). Els Lanuza obtingueren nous permisos per capbrevar els anys 1740 i 1777. Vegeu 3 E 49/66 i la nota núm. 26.

29. Els comptes de 1783-1788 només fan referència a pagaments per un tàlem i la celebració d'un parell de misses –un aniversari pels avantpassats de Maria Helena de Lanuza i un ofici d'acció de gràcies per haver guanyat el procés contra la marquesa de Blanes–, però en anys anteriors es troben també donatius diversos: diners per a la construcció d'una capella o per al finançament d'obres de l'església de Sant Pere de Ceret i almoines puntuals per als pobres de la parròquia i el convent dels Caputxins.

30. Als comptes de 1787-1804 manca la referència al salari del procurador així com el balanç final d'entrades i sortides. Tanmateix hem preferit considerar la deducció del salari dins de la despesa anual d'administració, car als altres estats de comptes, tant els anteriors com el posterior de 1805-1806, sí que hi figura.

la jurisdicció als escenaris de dos robatoris, la publicació de crides, la compra «d'un junc» o «bastó de batlle» i viatges a Figueres per dur els diners de les rendes.

Pel que fa a la despesa en reparacions, els molins eren els establiments que requerien inversions més freqüents i les moles dels fariners el capítol més costós. De fet, gairebé la meitat de la despesa dels comptes de 1783 a 1788 per aquest concepte es deu a l'adquisició de cinc moles i, sobretot, al preu elevat que significava el transport a Ceret des de Lledó, a la vora de Figueres.³¹ En canvi, altres petites obres i reparacions no es recullen en la documentació comptable senyorial en la mesura que es podien traspasar als arrendataris. En general, una clàusula dels contractes dels molins fariners estipulava que una comissió d'experts avaluaria a l'inici i la fi de l'arrendament l'estat del rec, la resclosa i els instruments de moldre, i estimaria la part que haurien de pagar el senyor o l'arrendatari, respectivament, en cas de millora o degradació. S'hi afegien altres exigències segons les necessitats del moment i podien anar des de la construcció de parets a treballs al prat per contenir el riu Tec.

Revolució i fi de la feudalitat

La vila de Ceret, com el Rosselló en general, no figura entre les zones del regne afectades per l'agitació rural que precedí, des de l'estiu de 1788, l'esclat revolucionari.³² El «*cahier de doléances*» de Ceret, elaborat en una assemblea del 14 d'abril de 1789, i signat per 34 persones, tampoc al·ludí als drets senyorials. La major part de les queixes s'adreçaven contra la fiscalitat reial, a causa de l'increment i la varietat de contribucions, la desi-

31. Les moles havien procedit de la localitat veïna d'Arles o d'Illa però, d'ençà de 1775, es portaven des de l'altra banda de la frontera. Una anotació del procurador en els comptes de 1780 desglossava els pagaments de la següent manera: 105 lliures per dues moles, 218 lliures i 10 sous pel seu transport de Lledó a Ceret, a càrrec de cinc homes i deu mules, i 6 lliures i 6 diners pel dret de forana i impariatge al Voló. L'any 1798, el procurador pagava 333 lliures a Pere i Josep Baig de Lledó per quatre moles, i 645 lliures i 15 sous a Jaume Balagué de la Jonquera per transportar-les a Ceret i els drets de duana, ADPO, 3 E 40/1145.

32. M. BRUNET, *Le Roussillon. Une société contre l'État 1780-1820*, Toulouse: Université de Toulouse-Le Mirail, 1986, p. 20-33, i A. ADO, *Paysans en Révolution. Terre, pouvoir et jacquerie 1789-1794*, Paris: Société des Études Robespierristes, 1996, p. 95-121.

gualtat social en el pagament i els abusos en la seva percepció. La conjuntura de crisi econòmica es reflectia en la demanda de prohibir la sortida de grans i bestiar cap a Espanya. El quadern es completava amb peticions sobre un antic projecte per a la construcció d'un canal de rec, la confirmació del rei com a senyor altjusticier de la vila, d'un privilegi del 10 de juliol de 1757, per nomenar un batlle reial, i la forma d'estimar els danys ocasionats pel bestiar.³³

Que, prèviament a la Revolució, no s'explicitessin signes de malestar antisenyorial, no significa absència de conflictes entre la vila i els comtes de Plasència. Després de la concòrdia de 1748, que pretenia posar fi a les disputes motivades per les exigències senyorials, no mancaren tensions entre totes dues parts que en més d'una ocasió es canalitzaren cap a la via judicial. La comunitat contestà l'any 1769 certs articles de les crides senyorials; l'any 1770 pledejà pel dret de llengües de bous i vaques de la carnisseria en un procés que va perdre vuit anys més tard, i l'any 1781 s'encetà una disputa jurisdiccional amb la dama de Ceret sobre «*droits de police*» que es va resoldre favorablement a la vila.³⁴ Els molins fariners també foren objecte de litigi. Primer, d'alguns veïns que s'oposaren al destret, recollit en la concòrdia de 1748, fins que un «*arrêt*» del Consell Sobirà del 18 de març de 1785 el confirmà. Després, de la municipalitat que, l'any 1789, interposà un plet contra la marquesa i els seus arrendataris per les irregularitats del servei, obtenint així provisionalment la llibertat de moldre.³⁵

Com és sabut, els decrets del 4-11 d'agost, en resposta a la insurrecció pagesa i al moviment de la «Gran Por» aboliren, amb condicions, el règim feudal. Les prestacions personals, les justícies senyorials i el delme eclesiàstic foren suprimits sense indemnització, mentre que el delme infeudat i els altres drets es declararen subjectes a rescat. De tota manera, aquestes mesures, que el rei no sancionà fins al 3 de novembre de 1789, només constituïren una declaració d'intencions perquè faltava concretar com es portaria a la pràctica l'abolició definitiva. Així, doncs, mentre no es reglamentés la forma de rescat, els drets s'havien de continuar pagant i fins que l'Assemblea Nacional organitzés un nou ordre judicial els oficials senyo-

33. E. FRÉNAVY, *Cahiers de Doléances de la province de Roussillon 1789*, Perpignan: Direction des Services d'Archives, 1979, p. 73-76.

34. P. TARRIS, *Notes d'histoire concernant la ville de Céret*, Céret, 1898, p. 36-42 i 48-52, i AMC, BB13, Registre de deliberacions, 1 juliol 1781, f. 17v.-19r.

35. M. BRUNET, *Le Roussillon...*, p. 25-26.

rials havien de continuar amb l'exercici de les seves funcions. El decret del 15-28 de març de 1790 precisà els termes de les disposicions d'agost i el decret del 3-9 de maig de 1790 fixà la forma i el valor de les redempcions.³⁶

Desconeixem la difusió i l'impacte que devia causar a Ceret la legislació abolicionista dels drets feudosenyorials. El registre de deliberacions municipal és més aviat parc i burocràtic sobre les notícies de la Revolució. La documentació senyorial tampoc ofereix informació qualitativa d'aquest procés. Els quaderns de comptes del procurador es caracteritzen per la concisió de l'expressió. D'altra banda, ens manca la seva correspondència, generalment més abundant pel que fa a informació local, i que bé devia existir, atesa la transcendència d'uns esdeveniments i unes decisions que tocaven directament els interessos de Maria Helena de Lanuza.

Segons els comptes de Jaume Companyó, l'esclat revolucionari no afectà el cobrament dels arrendaments del delme i els molins fariners corresponents a 1789 i 1790. Aquesta situació de normalitat és, no obstant això, contradita per un primer intent dels arrendataris dels molins fariners, el 20 de novembre de 1789, de ser compensats per les contravencions dels habitants de Ceret al destret. Una versió dels fets, relatada tres anys després i justificativa del pagament d'una indemnització a aquests arrendataris, imputava el refús del monopoli exclusivament a la Revolució. En el document s'esmentava la inutilitat dels esforços de Jaume Companyó –fins i tot entre els mateixos oficials de la jurisdicció– per evitar la sortida de grans del terme:

*«Tant l'anarchie s'étoit emparée des esprits; qu'en outre les muniers du moulin à farine du Sr. Mundi situés au terroir de Reynes enhardis par le mauvais exemple des habitans de Céret ne faisoient pas difficulté de venir prendre soit de jour soit de nuit les grains des habitans et de leur apporter ensuite publiquement la farine dans la dite ville malgré les ordres que le dit Sr. Companyo ne cessoit de donner aux sousbailles et autres officiers de la jurisdiction pour faire cesser les dites contreventions, qui bien loin d'exécuter ces ordres, au contraire, profitant eux mêmes de la Révolution, se permettoient d'aller aussi moudre leurs grains aux moulins du terroir de Reynes».*³⁷

La relació ometia, en canvi, l'existència el 1789 del plet amb la vila. Pel procurador i els arrendataris resultava més fàcil acusar la Revolució d'admetre qualsevol responsabilitat en la disputa amb la comunitat. El cert és

36. Ph. SAGNAC, *La législation civile de la Révolution Française (1789-1804)*, Paris, 1898 (reimp. 1971), p. 85-137.

37. ADPO, 3 E 40/721, f. 129r.-130v., 7 març 1792.

que el contenciós dels molins s'encavalcà amb els inicis de la Revolució i que possiblement aquesta impulsà, més que no pas provocà, una reacció en què es barrejaria l'oposició contra el destret, ja expressada en l'altre plet anterior a 1789, i contra els arrendataris. El litigi de 1789 no qüestionava però el monopoli, sinó que denunciava l'incompliment dels pactes de bon servei per part dels arrendataris i de la marquesa. Els arrendataris dels molins fariners, per la seva part, exigiren novament al començament de 1791, quan s'acabà el contracte, una compensació. Finalment, tres àrbitres fixaren una indemnització per la inobservança del destret que ascendia a 604 lliures, 18 sous i 4 diners per al període comprès entre l'1 d'agost de 1789 –data que consideraven l'inici de la Revolució– i el 31 de gener de 1791.

Entre 1791 i 1792, desaparegueren dels comptes del procurador de la marquesa de Dosaigües les entrades relatives al delme, els censos i els foriscapis, de tal manera que els ingressos ordinaris es reduïren entorn de la meitat de les rendes recaptades abans de la Revolució. El delme infeudat, dret abolit amb rescate, a compte del Tresor Públic (Decret del 20 d'abril de 1790) restà vigent fins a l'1 de gener de 1791. En aquest cas, l'única incidència que ressenya la comptabilitat de Jaume Companyó és la concertació d'una indemnització amb els arrendataris pels quatre mesos de diferència entre la data d'abolició del delme i la fi del contracte. Així, de les 1.200 lliures corresponents a la darrera terça de l'última anyada del contracte es deduïren 56 lliures per allò que l'arrendatari, Josep Baserba, deixaria de percebre, durant aquests quatre mesos, en concepte de delme de porcells, d'anyells i de llana *«dels tropells dels pastors estrangers q[ue] vénen farretjar los bestiar en lo terme de Ceret»*.

Respecte als censos, que com els foriscapis eren drets que s'havien de pagar fins al seu rescate, continuà la tònica anterior a la Revolució: pocs pagaments, en total sis des de l'estiu de 1789 fins a l'última anotació del 4 de maig de 1792, que corresponien a endarreriments de diverses anyades.³⁸

38. *«Del dr. Lloís Companyó, vint y dos francs q[ue] ha pagats en descàrrech de Matheu Vixella per rahó de censos atressats [...] de Joan Bonabosch, tres francs quinza sous vuit diners per lo montant de nou anys de censos de una perdiu caiguts al nadal 1789 [...] de Matheu Vixella quatre francs per dos anys de censos atressats [...] a rahó de tres gallines per any [...] de Marianna Baus [...] cinc francs onze sous i vuit diners per cinc anyades de censos de dita casa de una mesura cibada, un sol i dos diners de plata [...] del Señor Joan Delcròs noranta cinc francs six sous vuit diners per quatorsa anys de censos [...] de Jaume Justafre trenta six francs dotza sous vuit diners per censos atressats fins janer 1789»*, ADPO, 3 E 49/70 i 3 E 40/1146.

Quant als foriscapis, la situació és més complexa perquè no s'anotà cap entrada en la comptabilitat del procurador des del 28 de novembre de 1789 fins al 17 de setembre de 1791, un període massa llarg de temps si tenim present que, entre 1783 i 1788, s'havien recollit entre cinc i set ingressos anuals. Sabem per un registre notarial de 1790 que alguns pagaments no es consignaren després al llevador de rendes, però a banda de la negligència del procurador tampoc no es pot descartar que la difusió de les notícies sobre l'abolició dels drets feudosenyorials afavorís la resistència a uns pagaments ja habitualment endarrerits.³⁹ La nova administració judicial implantada per la Revolució s'encarregà, en tot cas, de recordar que els foriscapis s'havien de pagar i, de fet, aquests es continuaren enregistrant en els comptes del procurador fins al 12 de juny de 1792.⁴⁰ Per últim, cal ressenyar que, si les percepcions dels anys 1791 i 1792 en concepte de censos i foriscapis doblen la mitjana recaptada entre 1783 i 1788, no es deu a un augment del nombre de pagaments, sinó al valor de les rendes cobrades i al fet que, llevat d'un cas, no entra en el repartiment el notari de la capbreuació, de manera que la marquesa s'enduu dos terços dels ingressos.

Les darreres percepcions en matèria de censos i foriscapis assentades per Jaume Companyó es produïren just abans que l'Assemblea Legislativa, sota la pressió de la protesta pagesa contra els drets senyorials i les redempcions, i la radicalització revolucionària, suprimís sense indemnització els drets de mutació (decret de 18 de juny de 1792) i seguidament qualsevol altre dret (decrets de 20 i 25 d'agost de 1792), llevat que el senyor exhibís els títols originals. La dificultat d'aportar aquest tipus de prova i la resistència al pagament de les càrregues senyorials significà, de fet, la fi d'un sistema que la Convenció liquidà el 17 de juliol de 1793 amb un decret que ordenà l'abolició sense indemnització dels drets feudals i la crema dels títols.⁴¹

39. Pagaments de foriscapis no recollits en els comptes de Jaume Companyó: Marguerida Puigsagou, 13 lliures (6 juny 1790); Josep Delclòs, 6 lliures (13 juny 1790), i Justa Soleu, 41 lliures, 16 sous i 8 diners en concepte de censos endarrerits i el foriscapi d'una casa reconeguts al capbreu del 15 de març de 1789 (1 agost 1790), ADPO, 3 E 40/708, f. 315v.-316r., 322r.-323r. i 334r.

40. ADPO, Lp, 6 agost 1791, condemna del jutge de pau de Ceret a Francesc Soler i Josep Magenti al pagament d'un foriscapi de 66 lliures a Josep Drulla, sagristà de l'església parroquial de Ceret, per la venda d'un cortal i dos bocins de terra el 14 de desembre de 1790.

41. P. SAGNAC, *La législation...*, p. 137-153.

D'altra banda, l'abolició dels drets jurisdiccionals implicà el desmantellament de gairebé la totalitat de la xarxa administrativa senyorial a Ceret. Com a representant de la marquesa només restà a la vila el seu procurador, que l'any 1790 pagava els darrers salaris del batlle, els sotsbatlles i el guardabosc. Abans, però, de l'establiment de les noves institucions revolucionàries, alguns veïns ja havien qüestionat l'autoritat del batlle Comes, segons ens indica un incident que tingué lloc l'1 de gener de 1790. Aquella nit el batlle fou requerit per posar ordre en un enfrontament protagonitzat per voluntaris de les dues companyies locals.⁴² Comes es presentà amb un sotsbatlle en el lloc dels fets i instà els cònsols de la vila a contenir els soldats «*qui se prirent à dire qu'ils ne reconnoissent en rien le dit batlle*». El batlle demanà als cònsols, en nom del rei, la retirada dels presents i decidí marxar, moment en què dos fills del primer cònsol, el notari Abdon Noell, aprofitaren per insultar-lo.⁴³ Aquesta devia ser l'última o una de les darreres actuacions de Comes com a batlle perquè en els mesos següents començaren a organitzar-se les noves institucions de govern. Arran de la Llei del 14 de desembre de 1789, 368 «*citoyens actifs*», 291 dels quals eren elegibles, escolliren a primers d'abril de 1790 la nova municipalitat, presidida per Antoni de Miró.⁴⁴ D'aquesta manera s'eliminà del govern de Ceret la dependència senyorial, la representació per categories socials i el procediment insaculatori per l'elecció dels càrrecs. El 10 de juny de 1790 els nous representants municipals s'encarregaren d'aplicar la Llei del 15-28 de març de 1790 per abolir sense indemnització el dret de la dama de Ceret

42. La primera d'aquestes companyies havia estat creada pels cònsols sense el consentiment de l'assemblea municipal i era comandada per Antoni de Miró. L'altra companyia, capitanejada per l'advocat Mateu Rodor, fou autoritzada pel consell polític a instància d'un grup de notables queixosos dels desordres comesos pels voluntaris, AMC, BB17, registre de deliberacions, 21 novembre i 11, 23 i 27 desembre 1789. P. TARRIS, «Notes sur Céret...», p. 369-370. Les rivalitats entre les dues companyies continuaren i tampoc no mancaren, dins i fora de Ceret, topades amb voluntaris d'altres localitats, com també amb els soldats del desarmament de Cambrésis desplaçat a la vila. Un dels incidents es produí durant la festa local de Sant Ferriol de 1790, perquè els voluntaris d'Arles i el Voló incompliren l'ordre municipal d'entrar desarmats al lloc on se celebrava la cursa de braus, ADPO, L 599, registre de deliberacions, 24 setembre 1790, f. 63-68. Sobre altres incidents, en aquest cas, protagonitzats per la companyia de Miró i l'ordre del directori del departament de març de 1791 de desarmar les dues companyies de Ceret, vegeu P. VIDAL, *Histoire de la Révolution Française dans le Département des Pyrénées-Orientales*, Perpignan, 1886, v. I, p. 183-185 i 261-262.

43. AMC, BB17, registre de deliberacions, 2 gener 1790, f. 75-76.

44. ADPO, L 599.

sobre les llengües de bous i vaques de la carnisseria.⁴⁵ D'altra banda, aquest mateix any, Ceret passà a ocupar un lloc preeminent dins de la geografia administrativa instaurada per la Revolució, que fragmentà el territori en departaments, districtes, cantons i «*communes*». Al nou Departament dels Pirineus Orientals, que englobà l'anterior província del Rosselló i una part de la Fenolleda, Ceret esdevingué, juntament amb Perpinyà i Prada, cap de districte.

Guerra i ocupació espanyola (1793-1794)

L'any 1793 esclatà el conflicte hispanofrancès en el marc de la coalició europea contra la França revolucionària. Les declaracions de guerra per part de la Convenció (7 de març de 1793) i de la monarquia de Carles IV (23 de març) s'acompanyaren de represàlies contra uns estrangers que posseïen béns en territori propi i que ara esdevenien enemics. El govern espanyol s'avançà amb l'ordre d'expulsió dels francesos no domiciliats (reials provisions del 4 i 15 de març de 1793) i de l'ocupació dels seus béns (regulada per les reials provisions del 15 de juny, 26 d'agost i 25 de novembre), normes que s'afegien a altres mesures de control, d'estrangers en general, i de francesos en particular, dictades arran de la Revolució.⁴⁶

De les represàlies de guerra dictades a França no tots els propietaris espanyols resultaren igualment perjudicats. No ens consta, per exemple, que Maria Helena de Lanuza fos una de les afectades. Quan el Consell del Departament dels Pirineus Orientals ordenà el 12 de març de 1793 el segrest de fons «*en numéraire, assignats, billets, lettres de change, et autres objets commerciaux*» pertanyents a espanyols, Jaume Companyó només declarà que posseïa de la marquesa «*deux cadres en toile peinte sans corniche et une garde robe en bois de sapin*». Posteriorment, el decret de la Convenció del 16 d'agost de 1793, que ordenà el segrest de béns d'espanyols, tampoc

45. *Ibidem*.

46. L. ROURA, *Guerra Gran a la ratlla de França*, Barcelona: Curial, 1993, p. 41, i «Cataluña y la Francia de la Revolución», a J. R. AYMES (ed.), *España y la Revolución francesa*, Barcelona: Crítica, 1989, p. 172, nota núm. 11, i M. J. ESPUNY, J. SARRIÓN, «Tratamiento jurídico de los bienes de los franceses (1793-1796)», a *La Revolución francesa i el procés revolucionari a Catalunya i al País Valencià. Col·loqui internacional 1-2 desembre 1989. Girona*, Barcelona: Departament d'Història Moderna i Contemporània, Universitat Autònoma de Barcelona, 1990, p. 61-84.

repercutí sobre les possessions de la marquesa de Dosaigües, atès que es publicà mentre Ceret es trobava sota l'ocupació espanyola.⁴⁷

Durant la guerra de 1793-1795, Ceret fou una de les poblacions en què més temps es perllongà el domini hispànic. Les tropes del general Ricardos ocuparen la vila el 20 d'abril de 1793, és a dir, tres dies després d'haver-se iniciat la invasió del Vallespir, i no l'evacuaren definitivament fins a l'1 de maig de 1794, quan la victòria francesa del Voló obligà el gruix de les forces espanyoles a traspassar novament la frontera.

Es restabliren durant la invasió espanyola drets i privilegis abolits per la Revolució? Els dies que seguien a l'arribada de les tropes espanyoles a una població semblen que es desenvolupen amb un guió similar: detenció i fugida de patriotes, eliminació de símbols revolucionaris, restabliment de governs locals a l'estil de l'antic règim i retorn de clergat refractari.⁴⁸ Segons Josep Cassanyes, representant en missió a l'exèrcit dels Pirineus Orientals, els espanyols reinstauraven arreu l'antic règim i feien pagar el delme.⁴⁹ En el cas de Ceret es constituí, igualment, una nova corporació municipal en la qual participaren antics agents senyoriais, com ara Lluís Comes, que ocupava el seu càrrec de batlle, i Jaume Companyó com a conseller jurat.⁵⁰ Desconeixem el mètode d'elecció d'aquestes autoritats municipals i les seves actuacions, que, en qualsevol cas, estarien subordinades al comandament i les necessitats militars.⁵¹ Tampoc sabem si el procurador de la marquesa de Dosaigües protagonitzà alguna iniciativa relativa als drets suprimits. De tota manera, l'estat de guerra i la incertesa sobre l'evolució del conflicte –les tropes republicanes eren a les portes de la vila al

47. P. VIDAL, *Histoire de la Révolution...*, v. II, p. 110-115, i P. TARRIS, «Notes sur Céret pendant la Révolution», *BSASLPO*, 52 (1911), p. 390-391.

48. A. OSSORIO I GALLARDO, *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España con la República Francesa (1793-1795)*, Barcelona: Grijalbo, 1977 (1a ed., 1913), p. 90-91. Referències poble per poble, a R. SERRES-BRIA, *L'incivisme des Roussillonais sous la Révolution*, Sant Esteve: Les Presses Littéraires, 1995. Per al cas de Millars, E. FRÉNEY, «L'été de 1793 à Millars et dans ses environs», *BSASLPO*, 102 (1994), p. 205-233.

49. Informe del 3 d'octubre de 1793 al Comitè de Salvació Pública, citat per L. ROURA, *Guerra Gran...*, p. 42.

50. Comes i Companyó s'inclouen dins de les 38 persones de Ceret acusades d'exercir funcions públiques durant la invasió. Vegeu ADPO, 4 M 320, i M. BRUNET, *Le Roussillon...*, p. 214-215.

51. Als registres municipals de Ceret hi ha un buit documental corresponent a l'època de l'ocupació espanyola. La darrera deliberació consignada és del 27 de març de 1793 i la següent del 14 floreal de l'any II (3 de maig de 1794), AMC, 1D5-1D6.

final d'octubre de 1793 i fins a la presa del santuari de Sant Ferriol per part espanyola el 26 de novembre— no afavoria de moment aquesta mena de reclamacions. Momentàniament, Jaume Companyó es preocupà més aviat de salvaguardar la documentació de la marquesa enviant-la a l'altre costat de la frontera.⁵²

Segons els comptes del procurador, la guerra i l'ocupació espanyola incidiren de forma diversa en el patrimoni Lanuza. En primer lloc, part de les possessions de la marquesa de Dosaigües resultaren malmeses durant el conflicte (casa, molí batà i prat) i les rendes corresponents no es percebieren. En segon lloc, el procurador deixà de fer efectiu, a partir de 1794, el pagament de les pensions de censals anuals; una interrupció que devia ser prou habitual a causa de les dificultats econòmiques i/o de comunicació derivades del conflicte. Per últim, els comptes reflecteixen alguns dels canvis relacionats amb la fiscalitat. La invasió espanyola implicà la substitució del sistema tributari instaurat per la Revolució l'any 1791 per unes exaccions de guerra que inclogueren des de l'apropiació de béns de patriotes, requisicions i allotjaments fins a altres contribucions militars en diners, espècie o treball que no devien afectar tothom per igual.⁵³ En el cas de la marquesa de Dosaigües, el seu procurador no abonà cap contribució territorial aquest any. Per contra, pagà 150 lliures de llenya pel quarter d'hivern i un donatiu a l'exèrcit, ordenat expressament per Maria Helena de Lanuza, que ascendia a 730 lliures i 5 sous.

Administrar des de l'emigració

A diferència de la noblesa autòctona, que, en molts casos, arran de la Revolució o de la guerra, emigrà i els seus béns foren confiscats, la marquesa de Dosaigües continuà amb la possessió dels seus béns de Ceret. Qui

52. «Pagat a Miquel Nadal nou franchs per dos jornadas de un matxo per portar los cabbreus y otras papers de sa ex[cel·lència] de Ceret en Figueres, consta de recivo de 25 novembre 1793».

53. Sobre les destruccions ocasionades per les tropes espanyoles a Ceret, vegeu el testimoni del refugiat Antoni de Bonet de Garau, antic burgès honorat de Perpinyà, citat per M. CADÉ, *Guerre et Révolution en Roussillon 1793-1795*, Perpignan: Direction des Services d'Archives, 1990, p. 152-153. Sobre l'obligació d'anar a treballar a les bateries espanyoles, vegeu els testimonis interrogats el 24 ventós de l'any III sobre els Saris, pare i fill, ADPO L1281.

emigrà fou el seu procurador, i aquesta circumstància marcà la gestió del patrimoni durant l'últim any de la guerra i la postguerra.

Jaume Companyó formà part d'un nodrit grup de persones que fugí de la vila quan es produí l'evacuació espanyola.⁵⁴ Emigrat al Principat, no fou amnistià fins al «*sénatus-consulte*» del 6 floreal de l'any X (26 d'abril de 1802).⁵⁵ La seva absència de Ceret no significà, però, l'abandonament de l'administració del patrimoni Lanuza. En un primer període, entre el 2 de gener de 1794 i el 7 de novembre de 1795, tot coincidint amb els darrers mesos de l'ocupació espanyola, l'inici de la seva emigració i la fi del conflicte amb la pau de Basilea de juliol de 1795, els seus comptes no enregistren cap moviment. És després de la guerra quan el procurador anotà de manera més regular en la seva comptabilitat partides d'ingressos i despeses administrades des del Principat. El 7 i el 8 de novembre de 1795 cobrà les terces endarrerides dels dos molins fariners, pagà les 200 lliures anuals per subvenir a les despeses de la resclosa de 1794 i 1795 i formalitzà nous contractes d'aquests establiments a Figueres, en els quals figura com a resident a Borrassà. D'ençà de 1796, Companyó assentà també el pagament dels impostos corresponents a la contribució territorial anual i a les reparacions dels molins i de la casa. L'any 1797 encara el procurador establí el contracte d'arrendament del prat a Figueres, on, ara, declarava residir.⁵⁶

54. Michel Cadé, a partir de les relacions d'emigrats elaborades entre 1793-1797 i que es conserven als ADPO, compta 206 persones originàries de Ceret, vegeu «L'émigration roussillonnaise entre guerre et frontière (1792-1802)», *Frontières*, 2 (1992), p. 45-63, nota núm. 12. El retorn dels que fugiren arran de l'evacuació espanyola es produí de forma esglonada. En una relació del 4 ventós de l'any IV (23 de febrer de 1796) figuren 55 persones com a beneficiàries de la llei del 22 nivós «*et 4e jour complémentaire*» any III, AMC, 1F1, on s'inclouen també les relacions d'absents trameses per la municipalitat al directori del districte de Ceret. De la resta d'emigrats, alguns potser no foren ni enregistrats a les nòmines oficials, altres devien morir a Espanya –cas de l'exbatlle Lluís Comes– o bé foren amnistiats entre 1800-1802, ADPO, 1 Qp 738 i 1 Qp 745, i sobre Comes, 4 M 320.

55. ADPO, 1 Qp 745, *État des individus qui ont été amnistiés conformément au sénatus-consulte du 6 floreal an X*. En aquesta relació, Jaume Companyó figura com a «*cultivateur*». Després d'obtenir el certificat d'amnistia reprengué les funcions de notari, si bé l'any XI encara s'identificava com a «*notaire public et cultivateur*». Una problemàtica afegida al retorn al seu antic ofici fou l'oposició a la restitució dels seus registres per part del notari Abdon Noell, 1 Qp 579.

56. AHG, notari Anton GORGOLL, núm. 833, Figueres, 8 novembre 1795, f. 110r.-123v., i núm. 835, 25 abril 1797, f. 397v.-399v.

Aquesta administració de Jaume Companyó des de l'altra banda de la frontera es realitzà en un moment en què les autoritats espanyoles i republicanes intentaven controlar més estrictament les activitats dels emigrats. Les pressions del Directori, en el nou marc de l'aliança establerta amb la monarquia de Carles IV després de la pau de Basilea, modificà la política espanyola respecte dels emigrats francesos. Successives disposicions de 1795 i 1796 n'ordenaren l'allunyament de la frontera, dels ports i de la cort i un reial decret del 23 de març de 1798 acabà per dictar-ne l'expulsió d'Espanya, si bé amb la possibilitat de poder traslladar-se a Mallorca i, posteriorment, també a Canàries.⁵⁷ Per la seva part, les autoritats franceses controlaven possibles retorns d'emigrats i detenien els qui anaven a Espanya sense el passaport corresponent. Tanmateix aquestes mesures no semblen haver estat gaire efectives en una zona limítrofa i amb una població catalana a banda i banda prou habituada a ignorar la ratlla. Els informes francesos reiteren la presència d'emigrats als seus llocs d'origen i les sortides cap a Espanya de persones que sense complir les formalitats legals, o complint-les, però amb falsos pretextos, i de vegades amb la mateixa connivència dels qui havien de perseguir-los, passaven al Principat per visitar exiliats i per assistir a cerimònies religioses del clergat refractari, sovint celebrades en capelles situades als termes fronterers.⁵⁸

La gestió dels béns de la marquesa de Dosaigües per part de Jaume Companyó des del Principat constitueix, en aquest sentit, un exemple més de la porositat de la frontera. Per fer factible l'administració del patrimoni en aquestes circumstàncies Companyó disposà d'una xarxa de relacions que facilità els contactes. En el seu lligam amb Figueres devia influir no només el fet que la vila s'ubiqués prop de la frontera i bullís d'emigrats, sinó també que estigués vinculada amb l'administració del patrimoni emporданès dels Lanuza. A Figueres residien procuradors de la marquesa de Dosaigües i en el passat aquesta localitat havia estat punt d'enllaç en la tra-

57. E. LA PARRA LÓPEZ, *La alianza de Godoy con los revolucionarios: España y Francia a fines del siglo XVIII*, Madrid: CSIC, 1992, p. 90 i 150-161, i L. ROURA, «Els francesos a Mallorca: notes per a una aproximació al bandejament i la immigració a finals del segle XVIII», a *IV Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 1986, p. 129-139.

58. Testimonis de la comunicació amb emigrats a Sant Llorenç de Cerdans, Ceret, la Cerdanya, Vilafranca de Conflent i Nefiac, R. SERRES-BRIA, *L'incivisme...*, p. 132-134, 150, 192-198, 308-309 i 505-506. També sobre la Cerdanya, P. SAHLINS, *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s. XVII-XIX*, Vic: Eumo, 1993, p. 196-198.

mesa de diners de les rendes de Ceret al procurador general de Barcelona.⁵⁹ No és estrany, doncs, que Companyó utilitzés els serveis d'un notari com Anton Gorgoll, qui també escripturava actes relatius a les possessions empordaneses de Maria Helena de Lanuza.

A Ceret les complicitats de Jaume Companyó començaven per la pròpia família. La seva dona, Elisabet Miró, i set dels seus fills no emigraren i el procurador hi va poder mantenir correspondència després de la guerra.⁶⁰ És possible, fins i tot, que s'arribés a produir alguna trobada entre Jaume Companyó i parents seus al Principat perquè, l'any 1798, entre les persones de Ceret denunciades per passar a Espanya sense passaport figuraven filles i germanes d'emigrats amb cognom Companyó.⁶¹ Davant l'absència del procurador, la seva dona s'encarregà dels afers familiars. Fou ella qui l'informà sobre la venda dels seus béns confiscats i qui, per exhortació seva, els adquirí, juntament amb un dels seus fills. Elisabet Miró també reclamà, davant de les autoritats revolucionàries, ajuts per a la seva família i l'exclusió –no acceptada– del seu marit i del seu fill de la llista d'emigrats.⁶² Tot i que en els comptes del procurador ella només hi apareix fugaçment –el 1796 vengué dues moles velles dels molins fariners i el 1800 arrendà una part de la casa de la marquesa–, podem suposar que devia ser un dels principals enllaços en l'organització de l'administració del patrimoni Lanuza.

Una altra connivència necessària a Ceret era la dels arrendataris dels béns de Maria Helena de Lanuza. Calia trobar persones amb qui el procurador pogués relacionar-se des del Principat i això implicava un cert nivell de confiança. Malgrat les complicacions, Jaume Companyó disposà d'arrendataris, procedents de Ceret i de la localitat veïna de Reiners, que foren

59. A l'Empordà, Maria Helena de Lanuza era senyora de Cistella, Vilarig i Palau-saverdera i posseïa un «*terço o part de delme*» a Sant Pere Pescador, AHPB, notari Josep Fèlix AVELLÀ, 20 juny 1786, f. 221r.-223v., arrendament de la part de delme de Sant Pere Pescador, i 14 juny, 10 i 12 novembre 1794, f. 132r.-133r., 207r.-v. i 211r.-212v., nomenaments de Jaume Amat, notari reial, i Miquel i Bonaventura Gorgot, advocats, com a procuradors de Maria Helena de Lanuza a Figueres.

60. «*Enfin la paix conclue ouvrit une communication par lettres entre sa famille et le suppliant*», afirmava Jaume Companyó a l'esberrany d'una carta adreçada al marquès de Dosaigües, ADPO, 3 E 40/1146, Ceret, 13 maig 1807.

61. ADPO, L 599.

62. ADPO, 3 E 40/1146, esberrany de carta de Jaume Companyó al marquès de Dosaigües, Ceret, 13 maig 1807; ADPO, 1 Qp 579 i AMC, 2B.

presenta a Figueres per a la signatura dels contractes. El 1795, el molí fariner vell s'arrendà a Josep Delclòs, sabater de Ceret –arrendatari també del prat l'any 1797– i el molí nou a Andreu Lloret, moliner de Reiners. Aquests s'associaren a dos altres veïns de Ceret, el sabater Josep Baserba i Margarida Rigall, per a l'explotació dels molins de la marquesa –tot i la prohibició expressa del contracte– i del molí que Lloret posseïa a la localitat veïna de Reiners, arrendat alhora a Baserba i Delclòs.⁶³ Lloret i Baserba no eren uns desconeguts dins de l'administració del patrimoni Lanuza. Per separat, conjuntament i/o amb altres socis, la seva participació havia estat habitual, almenys des de 1770, en els arrendaments de drets i propietats de la marquesa. En resum, pel que fa als arrendataris dels contractes establerts a Figueres podem destacar dos aspectes. D'una banda, la continuïtat de la relació de Jaume Companyó amb persones tradicionalment vinculades als arrendaments del patrimoni de la marquesa de Dosaigües. De l'altra, l'associació de diverses persones per a l'explotació de molins –els dos de la marquesa i el de Lloret– no gaire distants entre si, cosa que introduïa, després de l'abolició de la banalitat, una altra mena de pràctiques monopolístiques. Lloret i els seus companys no repetiren com a arrendataris dels molins en el nou contracte de 1804-1808.⁶⁴ En canvi, l'any 1807, es mostaven disposats a cobrir qualsevol oferta d'un altre arrendatari, una petició que Jaume Companyó avalà davant de l'hereu de Maria Helena de Lanuza, tot al·legant que, d'aquesta manera, s'evitaria la competència del molí de Lloret a Reiners.⁶⁵

La guerra i l'emigració del procurador també obligaren a introduir alguns canvis en les condicions dels contractes d'arrendament dels béns de la marquesa. En primer lloc, el fet mateix que els contractes s'haguessin de forma-

63. Delclòs i Baserba restaren a Ceret després de l'evacuació espanyola. En canvi, Margarida Rigall, muller del burgès emigrat Francesc Rigall, figura a la nòmina d'emigrats que retornaren gràcies a la Llei de 22 nivós «*et 4e jour complémentaire*» de l'any III. Vegeu AMC, 1F1, *État nominatif des habitants de Céret fait le 16 floreal de l'an II de la République Française* i *Registre des citoyens absents de la ville de Céret*. Rigall, encara que absent de Figueres, fou admesa com a sòcia en una acta signada el mateix dia dels contractes d'arrendament, AHG, notari Anton GORGOLL, Figueres, núm. 833, 8 novembre 1795, f. 123r.-v.

64. Fou la mateixa Maria Helena de Lanuza qui decidí arrendar els molins fariners a Miquel Bacieres, negociant de la Manera, amb un augment de 550 lliures anuals. No era habitual que la marquesa de Dosaigües descendís a tractar d'aquestes qüestions i no sabem què motivà la seva intervenció, ADPO, 3 E 40/723, núm. 66, carta de Josep Comes a Jaume Companyó, Barcelona, 25 agost 1803.

65. ADPO, 3 E 40/1146, Ceret, 6 abril 1807.

litzar a Figueres atesa la fugida de Jaume Companyó de Ceret. En segon lloc, la durada dels arrendaments s'allargà de quatre a set (prat) i vuit anys (molins fariners), la qual cosa permetia assegurar la continuïtat dels contractes en un període encara incert per a Companyó i de reconstrucció per als arrendataris. En tercer lloc, el contingut de la clàusula d'evicció es modificà amb la incorporació de certes excepcions favorables als arrendataris. Abans de 1793, la marquesa no garantia les pèrdues durant l'arrendament dels molins fariners: «[...] *le tout sera à pure perte, risques, périls et fortunes du dit fermier*», repetien els contractes del segle XVIII. Per contra, els arrendaments establerts després del conflicte recullen les excepcions de la guerra i de la pesta en favor dels arrendataris: «*La marquesa no estarà en evicció de qualsevol pèrdua que patisca dit arrendatari per cas fortuït o infortuït exceptat cas de guerra o pesta*», assenyalava el contracte de Figueres de 1795, i la mateixa clàusula es repetia en el següent contracte de 1804-1808, signat ja a Ceret.⁶⁶ Una evolució força similar es pot comprovar també en l'arrendament de la parcel·la de terra. L'any 1793 s'havia exceptuat el cas d'inundació.⁶⁷ L'any 1797 s'hi afegí la guerra i aquestes excepcions es reiteraren en el següent contracte del 4 nivós de l'any XII (26 de desembre de 1803), signat a Ceret.⁶⁸ De tota manera, el fet que la guerra s'especificqués ara en aquests contractes només posava per escrit allò que els arrendataris anteriors havien avançat en la pràctica, és a dir, refusar de pagar la totalitat del preu de l'arrendament ateses les pèrdues ocasionades pel conflicte bèl·lic.⁶⁹ Per últim, una altra novetat dels contractes de Figueres fou la forma i el lloc del pagament de les rendes. La impossibilitat que el procurador cobrés directament els arrendaments es resolgué amb el compromís dels arrendataris de pagar les rendes a Figueres o bé a la Jonquera «*aportades a sos gastos [...] ab bona moneda de or o plata corrent en França o en España*».

Amb la fi de l'emigració de Jaume Companyó s'obrí una nova etapa en l'administració del patrimoni Lanuza. El procurador liquidà temes pendents des de la guerra (pagament de les pensions de censals endarrerides i repara-

66. ADPO, 3 E 40/723, núm. 66.

67. ADPO, 3 E 40/722, núm. 59, 13 maig 1793.

68. ADPO, 3 E 40/724, núm. 60, 4 nivós de l'any XII.

69. Segons anotà Jaume Companyó als seus comptes, els hereus dels arrendataris només acceptaren abonar, l'any 1797, 260 lliures de les 600 compromeses per al període de 1793-1797, tot al·legant haver estat «*privats dels fruits de dit prat per los exèrcits de les últimas guerras*».

cions, en especial de la casa de la marquesa, destruïda durant el conflicte) i adaptà la gestió dels béns a la seva nova situació. Així, els arrendaments es tornaren a formalitzar amb notaris de la vila i a concertar per períodes de quatre anys, en el cas dels molins fariners, mentre que, en el cas del prat, el primer contracte s'establí per un termini de vuit anys perquè les inundacions del Tec havien degradat molt la parcel·la.⁷⁰ En el capítol d'ingressos observem entrades per propietats que fins llavors no havien reportat diners, com la casa, arrendada ara en dues partides,⁷¹ o que havien figurat de forma ocasional en la comptabilitat dels procuradors del segle XVIII, com ho eren les possessions de la muntanya. D'ençà de 1803 s'arrendaren anualment les pastures i la col·lecta de fruits de la part de bosc que la marquesa posseïa en indivís amb la vila i les pastures d'aquella altra part de la muntanya que tenia en plena propietat. Es tractava, doncs, d'optimitzar l'explotació del patrimoni, si bé els nous ingressos no arribaven a compensar les pèrdues derivades de l'abolició dels drets feudosenyorials i, en particular, del delme.

Finalment, mancava per resoldre la qüestió dels deutes que Jaume Companyó havia contret amb la seva representada. Des de l'any 1796, el procurador cobrà amb regularitat els terços dels arrendaments, però això no es traduí en la transferència habitual de numerari a l'administrador de Barcelona. La raó era que Jaume Companyó havia utilitzat els ingressos de la marquesa en els seus afers privats. La seva família utilitzà els diners de les rendes per pagar en diferents terminis els 13.000 francs que costà l'adquisició de les propietats confiscades al procurador. Quan morí Maria Helena de Lanuza l'any 1806, el seu fill i successor, Gener Rabassa de Perellós, tot i les peticions de Jaume Companyó, no li renovà la confiança com a procurador.⁷² El 29 de maig de 1807, l'apoderat jurisdiccional i general del marquès de Dosaigües nomenà procurador per cobrar les rendes de Ceret Benet Azamar, veí de la Jonquera.⁷³ L'any següent, els béns del marquès a Ceret eren segrestats arran de la nova guerra hispanofrancesa i de les

70. ADPO, 3 E 40/723, núm. 66, arrendaments dels molins (1804-1808), i 3 E 40/724, núm. 60, arrendament del prat, 4 nivós any XII.

71. Una part de la casa s'arrendà l'1 de març de 1800 a Josep Cros i Jaume Delclòs per 60 francs anuals durant un període d'onze anys. Els arrendataris avançaren al procurador els 660 francs del total de l'arrendament per poder reparar la casa, segons consta de la liquidació feta a Ceret, el 29 de brumari de l'any IX. Tanmateix, als comptes de Jaume Companyó només es signa el pagament d'un lloguer anual de 60 francs, ADPO, 3 E 40/1146.

72. *Ibidem*, Ceret, 13 maig 1807.

73. AHPB, notari Josep Fèlix AVELLÀ, 1807, f. 159v.-161r.

represàlies decretades contra els propietaris espanyols (24 de setembre de 1808). El 25 d'agost de 1812, morí Jaume Companyó i, després del retorn dels béns segrestats al marquès de Dosaigües (4 de novembre de 1814), es confirmà la ruptura del vincle dels antics senyors de Ceret amb els Companyó i, per extensió, amb procuradors originaris de la mateixa comunitat.⁷⁴ En endavant, els representants dels marquesos de Dosaigües a Ceret foren persones domiciliades a l'altra banda de la frontera, en general, des de 1814, membres de la família Causa, propietaris de Palau-saverdera, relacionats amb l'administració del patrimoni empordanès. Els nous agents només es traslladaren a Ceret ocasionalment per cobrar rendes i solucionar afers pendents.⁷⁵

En els anys següents, els molins fariners i l'antiga casa senyorial –convertida en seu de la sotsprefectura de Ceret– es continuaren arrendant; amb la vila s'acordà, l'any 1824, el repartiment de la part de bosc indivís i, fins i tot, el patrimoni s'amplià l'any 1837 amb l'adquisició del martinet i dos horts annexos de Lluís Companyó per 8.000 francs.⁷⁶ Tanmateix, en aquest període es devien realitzar inversions escasses o nul·les. Quan, finalment, els anys 1846 i 1851, Vicent Dasí i Lluesma, hereu del marquès de Dosaigües, liquidà les seves propietats a Ceret i a la localitat veïna de Reiners, bona part dels seus immobles es trobaven en mal estat o abandonats: el molí draper, malmès durant la guerra de 1793 a 1795, no es reconstruí; la casa, segons un informe de 1852 de l'arquitecte del Departament dels Pirineus Orientals, necessitava reparacions que equivalien, de fet, a una reconstrucció; el martinet servia com a pessebre i el molí de Sant Pau a Reiners es definia com a «*bâtisse en ruines*».⁷⁷

74. De la mort de Jaume Companyó s'informa al final de la rúbrica dels protocols notariais corresponents a 1812, ADPO, 3 E 40/673. Referència als béns segrestats al marquès de Dosaigües, a ADPO, 2 Op 903.

75. ADPO, 3 E 40/735, núm. 18. Francesc Causa, segons el sotsprefecte de Ceret, anava a Ceret cada tres o sis mesos per cobrar les rendes del marquès, 4 N 8 núm. 121, Ceret, 15 juliol 1838, carta al prefecte del Departament dels Pirineus Orientals. Nomenament de procuradors a favor d'Antoni i Manuel Causa, pare i fill, «*únicamente en cuanto a percibir y cobrar en toda la provincia de Gerona y en la villa de Ceret y su término en el reino de Francia*», AHPB, notari Baudili XAMMAR, Barcelona, 23 setembre 1847, f. 200v.-202r.

76. La disputa per la divisió dels Campans s'inicià el 1817 i el projecte de transacció de 1824 fou aprovat per una «*ordonnance reial*» el 1826, tot i que l'aplicació de l'acord s'allargà fins a l'any 1834, ADPO, 2 OP 903 i 47 W 527, núm. 146, f. 359-362, Ceret, 30 novembre 1837, i AMC, 4D1.

77. ADPO, 3 E 44/188, nº 517-518, Ceret, 13 octubre 1846, venda a Joan Cabanes,

En definitiva, a partir de la documentació comptable del procurador jurisdiccional de Maria Helena de Lanuza podem conèixer la composició de rendes, costos d'explotació i avatars d'una administració de les possessions d'un membre de l'alta noblesa espanyola marcada per la Revolució i la guerra de 1793 a 1795. Per a la marquesa de Dosaigües, aquests béns i rendes de Ceret només constituïen una part, i no significativa, d'un patrimoni molt més extens. Per als habitants de Ceret, els absentistes Lanuza, abans de la Revolució, eren presents a través dels seus agents locals, que exercien la seva jurisdicció i cobraven les seves rendes, prou importants en el cas del delme, font principal dels ingressos senyorials, mentre que els altres drets, erosionats, resistits o combatuts legalment, continuaven essent recordats i exigits, mitjançant capbreuació o judicialment.

Entre 1789 i 1793, la Revolució abolí els drets de la marquesa de Dosaigües a Ceret en un procés caracteritzat per l'aplicació directa de la legislació revolucionària (delme, dret de llengües de bous i vaques de la carnisseria) i pel ritme marcat per la dinàmica local (jurisdicció, destret dels molins i censos i foriscapis). La Revolució afectà igualment l'organització de l'administració del patrimoni de la marquesa de Dosaigües i en reduí al mínim els representants locals. D'aquests servidors, tant abans com després de la Revolució, el procurador Jaume Companyó es revela com el personatge central de l'administració d'aquest patrimoni, fins al punt que la seva circumstància personal d'emigrat de la Revolució acabà condicionant la gestió dels béns de la marquesa de Dosaigües.

flequer, i Tomàs Guichet, negociant, dels següents immobles: a Ceret, els dos molins fariners, vell i nou, amb els seus annexos; una casa, antigament molí de farina; un altre local «*dit lo molí draper*», una peça de terra «*gravier*», el martinet amb els dos horts; i a Reiners, un local, antic molí de Sant Pau, amb una peça de terra «*gravier*», tot per un preu de 24.000 francs, quantitat de la qual s'havien de deduir 4.000 francs pel pagament de les dues pensions de censals anuals a la marquesa d'Oms i a Josep Delcròs Rodor; i les dues parts de bosc a la muntanya de Ceret d'una extensió de 146 ha., 15 a. i 76 ca. per 1.600 francs i una renda perpètua anual de 240 francs. La venda de la resta de propietats s'escripturà a Ceret l'1 de març de 1851. El militar Víctor Rollin (o Raulin) adquirí l'antiga casa senyorial per 9.800 francs, 3 E 44/197, n° 91; Tomàs Guichet, la parcel·la de terra «*autrefois pré*» per 300 francs, n° 92; Maria Loubeyre, una part del pati de la casa per 200 francs, n° 94, i Cabanes i Guichet, les ruïnes de l'antic castell «*dit lo castellar*» per 50 francs, n° 95. Referències a la casa del marquès de Dosaigües com a seu de la sotsprefectura, a 2 N 18, 4 N 7 i 4 N 8.

EQUIPER L'INDUSTRIE CATALANE AU DÉBUT DE LA RÉVOLUTION INDUSTRIELLE: L'EXEMPLE DES MACHINES À VAPEUR (1833-1850)

OLIVIER RAVEUX

CENTRE NATIONAL DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE À AIX-EN-PROVENCE

«*La máquina de vapor es hoy uno de los signos más exactos del poder industrial de los pueblos, el límite de la industria antigua, el símbolo de la moderna. Pocos años ha que nos era de todo punto estraña una máquina de vapor. Pero merced a una industria tan combatida por miras interesadas, merced al genio emprendedor y a los sacrificios de algunos españoles, tan mal apreciados por otros, Cataluña se enorgullece de la existencia de centenares de ellas*».

Semanario Popular de Ciencias, Agricultura y Artes, 87, 30 octobre 1847.

La modernisation technologique de l'industrie catalane au cours des années 1830-1840 est depuis longtemps un objet d'études privilégié des historiens.¹ Dès les années 1960-1970, les travaux de Miquel Izard, Jordi Maluquer de Motes et Jordi Nadal ont permis de mieux comprendre la mécanisation de la filière du coton.² Depuis les années 1980, les aspects énergétiques ont focalisé l'attention tandis que l'éventail sectoriel et géographique des recherches a été élargi. La compétition entre l'eau et la vapeur comme support de la force motrice des usines, l'importance des zones de l'intérieur de la Catalogne dans l'innovation technique, la modernisation du secteur lainier ou la mise en place d'une industrie mécanique moderne

1. Cet article doit beaucoup au personnel de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, toujours disponible pour les chercheurs, à Marc Gascon et Raimon Soler, pour les documents généreusement donnés, ainsi qu'à Xavier Daumalin, Jordi Nadal et Alex Sánchez, pour leurs conseils avisés.

2. Miquel IZARD, *La Revolución Industrial en España: expansión de la industria algodonera, 1832-1861*, Mérida: Universidad de Los Andes, 1969; Jordi MALUQUER DE MOTES, «La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización (1832-1861)», *Hacienda Pública Española*, 38 (1976), p. 133-148, et Jordi NADAL, *El fracaso de la Revolución industrial en España, 1814-1913*, Barcelona: Ariel, 1975, p. 188-225.

ont été les principaux sujets des recherches jusqu'à aujourd'hui.³ L'ensemble de ces études a permis d'analyser les différentes phases et l'impact des transferts de technologies dans l'industrie locale, d'identifier les hommes et les entreprises qui ont compté dans cette histoire et de mesurer la place de la Catalogne dans la première révolution industrielle. Après bientôt quatre décennies de publications, la modernisation technologique de l'industrie catalane des années 1830-1840 a-t-elle encore des enseignements à livrer? Dans le domaine des biens d'équipement sur lesquels l'industrie s'est appuyée pour asseoir la croissance des productions, il reste beaucoup à faire, notamment pour les machines à vapeur. Nous connaissons les noms des entreprises qui les ont fabriquées et la plupart des usines qui les ont accueillies. Est-ce suffisant pour comprendre les ressorts d'un transfert de technologies qui a été l'élément déterminant du démarrage de la révolution industrielle catalane? Assurément non et de récents travaux sur l'histoire d'entreprises et d'entrepreneurs permettent de mesurer l'importance des questions devant être traitées par une étude d'ensemble.⁴ La première interrogation relève de l'histoire des techniques. Comment accéder à la technologie de la vapeur quand l'expérience de départ est limitée? La deu-

3. Il est impossible de mentionner tous les travaux. Quelques exemples: Josep Mª BENAUL, *La indústria tèxtil llanera a Catalunya, 1750-1870: el procés d'industrialització al districte industrial Sabadell-Terrassa*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1992; Albert CARRERAS, «El aprovechamiento de la energía hidráulica en Cataluña, 1840-1920. Un ensayo de interpretación», *Revista de Historia Económica*, I/2 (1983), p. 31-63; Gràcia DOREL-FERRÉ, «L'eau ou le charbon? L'alternative énergétique de l'industrie catalane au XIXe siècle», dans Albert CARRERAS, Pere PASCUAL, David REHER, Carles SUDRIÀ (ed.), *Doctor Jordi Nadal. La industrialización y el desarrollo económico de España*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1999, p. 1.057-1.067; Jordi NADAL, «La metal·lúrgia», dans *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, v. III, 1991, p. 159-202; Àngels SOLÀ, *Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1759-1860)*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2004, et James K. THOMSON, «Transferència tecnològica en la indústria algodonera catalana: de las indianas a la selfactina», *Revista de Historia Industrial*, 24 (2003), p. 13-50.

4. Marc GASCON, «Els orígens de la mecànica moderna a Catalunya: el cas del taller de màquines de l'indiano Joan Domènech i Coll», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XXII (2004), p. 185-217; Jordi NADAL, «Josep Bonaplata i l'adopció de la màquina de vapor», dans Jordi MALUQUER DE MOTES (dir.), *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya contemporània*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2000, p. 210-219, et Raimon SOLER, «Dios quiera que salgamos de una vez de tan desgraciado negocio. L'adquisició de maquinària de la fàbrica de la Rambla: un episodi de la difusió de tecnologia tèxtil (1833-1840)», dans *Doctor Jordi Nadal...*, v. II, 1999, p. 1.101-1.124.

xième est d'ordre économique. La vente des biens d'équipement est un marché porteur dans une phase de démarrage industriel. Comment se comportent les entrepreneurs locaux par rapport à cette opportunité? La dernière question concerne les hommes. Dans un monde où les informations sont souvent lacunaires et où les déplacements restent longs et coûteux, quels sont les agents et intermédiaires qui tissent et assurent les liens entre le milieu industriel local et les entreprises étrangères qui se chargent de la construction des machines? L'objectif de ce travail est d'apporter des éléments de réponse à ces trois questions et de parvenir ainsi à mieux comprendre l'intégration de la Catalogne dans les rouages de l'économie et de la technologie européennes de la première moitié du XIXe siècle.

Cet article est une première approche à partir de documents collectés en Catalogne, en France et en Grande-Bretagne. Pour notre sujet d'études, les archives d'entreprises sont irremplaçables. Elles ne concernent néanmoins qu'un nombre restreint d'établissements et ont déjà donné lieu à des travaux intéressants. Pour une vision d'ensemble, les moyens de contourner cette carence existent toutefois. Pour la Catalogne, les actes notariés et les périodiques locaux se présentent comme de riches alternatives. Pour la France et la Grande-Bretagne nous avons eu recours à la littérature technique et à celle relative aux expositions. Il sera nécessaire de l'étoffer dans le futur par des recherches dans les archives des notaires de Paris, de Liverpool et de Londres. Les bornes chronologiques de ce travail se sont imposées d'elles-mêmes. La première machine à vapeur est installée dans l'entreprise Bonaplata en 1833. Barcelone et la Catalogne entrent dans l'ère de la vapeur à ce moment précis. En 1850, les frères Alexander s'installent à Barcelone et sont «*els primers a fabricar màquines de vapor a Catalunya com a producte ordinari*». ⁵ Cet évènement marque la fin de l'étroite dépendance catalane à l'égard des étrangers pour l'achat des appareils à vapeur.

Un marché jeune, en pleine croissance et centré sur le coton

Le tout début du XIXe siècle avait été prometteur pour la Catalogne dans le domaine de la vapeur. En 1804-1806, le médecin-mécanicien Francesc Santpons avait construit trois petites machines à Barcelone. En 1805,

5. Francesc CABANA, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, v. I, 1992, p. 58.

l'une d'elles avait été placée pour des essais dans la fabrique de Jacint Ramon rue Sant Pau.⁶ La même année et dans la même rue, la société *Joumard, Cramps y Cía*, soutenue par le comte Cabarrus, s'était renseignée auprès des Périer à Paris pour acheter une machine à vapeur de 12 à 15 chevaux et l'installer dans une filature de coton.⁷ L'affaire avait finalement échoué et la guerre contre les Français était venue contrarier ces tentatives de modernisation. La machine à vapeur disparaît pour presque trois décennies. Durant les années 1810-1820, il existe bien des chaudières destinées aux industries de la soie et du coton mais la vapeur n'était dans ce cas que le support de la chaleur et non plus le moyen d'obtenir une puissance motrice.⁸ Les équipements des usines de Catalogne sont alors actionnés par l'énergie hydraulique, animale ou humaine.

Les conditions du changement se mettent en place à partir de 1826. Après deux décennies de crise, la Catalogne entre dans une période de croissance industrielle.⁹ L'unification fiscale du territoire espagnol et la politique douanière protectionniste mise en place par le gouvernement de Ferdinand VII facilitent l'intégration de l'économie catalane dans un marché national censé être protégé de la concurrence étrangère. Afin de s'assurer de larges débouchés, les entrepreneurs du textile, principale branche d'activités de l'industrie locale, se lancent dans la modernisation de leurs équipements. Rapidement, ils se trouvent confrontés au problème de l'énergie disponible pour actionner les nouveaux outils de production et mobilisent dès lors aussi bien l'énergie hydraulique que l'énergie vapeur. Le développement de l'utilisation de la roue hydraulique s'inscrit dans la dynamique de la période précédente et dans un cadre géographique déterminé, celui des cours d'eau de l'intérieur du pays. L'énergie vapeur est en revanche une nouveauté. Comment expliquer le succès de cette nouvelle source d'énergie? L'adoption de la machine à vapeur offre une plus grande liber-

6. Jaume AGUSTÍ I CULLELL, *Ciència i tècnica a Catalunya en el segle XVIII: la introducció de la màquina de vapor*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1983.

7. Michel ZYLBERBERG, *Une si douce domination. Les milieux d'affaires français et l'Espagne vers 1780-1808*, Paris: CHEF, 1993, p. 490-491.

8. On découvre leur existence dans des circonstances parfois dramatiques. Ainsi, en 1821, l'indienneur Erasme de Gònima meurt à cause de l'explosion d'une chaudière à vapeur dans sa fabrique (Francesc CABANA, *Fàbriques i empresaris...*, v. II, 1992, p. 38).

9. Pour l'histoire de l'économie catalane durant la première moitié du XIXe siècle, cf. Jordi MALUQUER DE MOTES, *Història econòmica de Catalunya. Segles XIX i XX*, Barcelona: Universitat Oberta, Proa, 1998.

té de localisation pour les entreprises et leur permet d'obtenir des économies d'échelles par les avantages de la concentration industrielle. La formation d'un district industriel à Barcelone durant les années 1830-1840 est exemplaire de cette situation.¹⁰ Ce choix énergétique a en outre été conforté par l'espoir de voir la Catalogne assurer, dans un temps proche, une production de substitution aux importations de charbons britanniques. Dès les années 1830, le sous-sol catalan est présenté comme susceptible de livrer des combustibles de qualité et il faudra attendre les années 1860 pour qu'apparaisse la désillusion sur les potentialités minières locales.¹¹

TABLEAU 1

L'APPARITION DE LA MACHINE À VAPEUR DANS LE TISSU INDUSTRIEL CATALAN

Secteurs	Années	Entreprises	Villes
Coton et fonderie	1832-1833	<i>J. Bonaplata, J. Vilaregut, J. Rull y Cía</i>	Barcelone
Laine	1833	<i>J. B. Galí y S. Vinyals</i>	Terrassa
Soie	1836-1839	<i>N. Menard y J. Vall</i>	Rubí
Minoterie	1837	<i>F. Roquer, S. Gumà y Cía</i>	Vilanova i la Geltrú
Mécanique	1840	<i>El Nuevo Vulcano</i>	Barcelone
Scierie	1840	<i>A. Jordà y Cía</i>	Barcelone
Cardes	1840	<i>G. Deu</i>	Barcelone
Lin	1841	<i>F. Puig, J. Portabella y Cía</i>	Sant Andreu de Palomar
Teinturerie	1846	<i>Llenas hermanos</i>	Barcelone
Chocolat	1847	<i>Colegio de confiteros y drogueros</i>	Barcelone

Sources: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), notaires Pere GONZÁLEZ, 1847, f. 68, Josep TORRENT, 1840, f. 201v., et Ramon TORRAS, 1846, f. 286; *Diario de Barcelona*, 27 février et 4 mai 1840, 14 septembre 1841; Josep Mª BENAUL, *La industria textil...*, p. 876; Jordi NADAL, «Josep Bonaplata...»; Àngels SOLÀ, «La indústria sedera a Barcelona al segle XIX», dans *El món de la seda i Catalunya*, Barcelona: Museu tèxtil, 1991, p. 256, et Raimon SOLER, *Estratègies empresarials en la indústria cotonera catalana. El cas de la fàbrica de la Rambla de Vilanova, 1833-1965*, thèse de doctorat inédite: Universitat de Barcelona, 2000, p. 34.

10. Olivier RAVEUX, «Los fabricantes de algodón a Barcelona (1833-1844): estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial», *Revista de Historia Industrial*, 28 (2005), p. 157-185.

11. Jordi NADAL, «Somni i realitat en la primera industrialització catalana. L'intent, fallit, d'industrialització a l'anglesa», dans *El segle romàntic. Actes del col·loqui sobre Josep Yxart i el seu temps*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 2000, p. 529-540.

L'aventure catalane de la machine à vapeur a vraiment commencé en 1833, à Barcelone, quand la fabrique cotonnière et métallurgique Bonaplata accueille le premier appareil Watt de la région. Cette installation sert de modèle et suscite des imitations. C'était d'ailleurs le but que l'Etat espagnol avait poursuivi en favorisant la création de cette entreprise. Dès les années 1830, la machine à vapeur s'installe dans d'autres villes, dans d'autres activités et, en 1848, le parc de l'industrie catalane est fort de 135 appareils pour une puissance totale de 2.414 chevaux.¹²

Cet aperçu ne suffit pas pour comprendre l'évolution et les particularités du marché des machines à vapeur des années 1833-1850. D'autres caractéristiques permettent de mieux le définir. C'est tout d'abord un marché centré sur le coton. La machine à vapeur apparaît bien dans tous les autres secteurs textiles entre 1833 et 1841 mais ces secteurs ne connaissent pas le même développement. En 1848, 79,2% des usines utilisant des appareils à vapeur appartiennent au secteur cotonnier. A eux trois, les secteurs de la laine, de la soie et du lin atteignent à peine le chiffre de 13%.¹³ Comment expliquer cet écart? Contrairement à celle du coton, les industries du lin et de la soie ont été durement touchées par la politique douanière du début des années 1840, tandis que la modernisation du secteur lainier s'est inscrite dans un mouvement de moindre ampleur.¹⁴ Conséquence de cette ventilation sectorielle très inégale, le marché des machines à vapeur concerne avant tout Barcelone et quelques villes côtières comme Mataró, Reus ou Vilanova i la Geltrú. Il s'agit en gros des ports qui peuvent recevoir les charbons britanniques. Les appareils installés dans l'intérieur de la Catalogne sont rares et servent le plus souvent à assurer la continuité de production dans les établissements hydrauliques soumis par l'irrégularité saisonnière du débit des cours d'eau.¹⁵

12. Laureano FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona en 1848*, Barcelona: Imprenta T. Gorchs, 1849, p. 289.

13. *Ibid.*, p. 292.

14. Jordi NADAL, «Cataluña, la fábrica de España», dans *Moler, tejer y fundir*, Barcelona: Ariel, 1992, p. 125-128; Àngels SOLÀ, «La indústria sedera...», et Josep Mª BENAUL, *La indústria tèxtil...*

15. Avant 1850, pour le coton, c'est le cas des fabriques de Miquel Puig (Esparreguera), de Jaume Juvé (Monistrol de Montserrat) et de Joan Vilaregut (Sallent): AHPB, notaire Josep PLA, 1849, f. 106v.; Gràcia DOREL-FERRÉ, *Les Colonies industrielles en Catalogne, le cas de la Colònia Sedó d'Esparreguera*, Paris: Editions Arguments, 1992, et Guillermo GRAELL, *Historia del Fomento del Trabajo Nacional*, Barcelona: Imprenta de la Viuda de L. Tasso, 1911, p. 458-459.

TABLEAU 2

**NOMBRE D'USINES À VAPEUR DANS LE COTON ET DANS
LE RESTE DE L'INDUSTRIE À BARCELONE ET EN CATALOGNE (1848)**

	Industrie cotonnière		Autres secteurs	
	Usines	Puissance (chevaux)	Usines	Puissance (chevaux)
Barcelone et Barceloneta	56	1.157	12	93
Environs de Barcelone	18	464	5	110
Reste de la Catalogne	25	559	18	232
Totaux	99	2.180	35	435

Un établissement peut avoir plusieurs appareils. Source: «Dictamen dirigido al Excmo. Gobernador de la Provincia, sobre los inconvenientes morales políticos y económicos de la excesiva aglomeración de establecimientos fabriles dentro de Barcelona, y sobre los medios de atajarlos oportunamente», *Boletín de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País*, 1er octobre 1854, pl. LVIII.

Enfin, la dernière caractéristique de ce marché est son irrégularité dans le temps. Durant les années 1830, le nombre des unités installées est peu important. Avant 1839, l'industrie catalane ne reçoit que six machines, soit à peine 4,45% de l'ensemble des appareils installés jusqu'en 1848.¹⁶ Durant les années 1840, c'est au contraire une véritable explosion, avec des pics d'une grande intensité. Ainsi, pour la seule année 1842, le consul britannique John S. Penleaze signale 23 fabriques à vapeur mises en marche ou en cours d'installation.¹⁷ L'euphorie de cette décennie n'est toutefois pas totale. Cette période comporte une année désastreuse, quand les affaires industrielles sont au plus mal avec le bombardement et l'occupation de Barcelone en 1843. Ce n'est d'ailleurs pas le seul moment difficile des années 1840. En 1848, une crise vient ralentir la demande pendant au moins deux années. Le marché est donc soumis à de fortes fluctuations et les entreprises de mécanique doivent faire face à cette difficulté. Durant cette période, tra-

16. Laureano FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona...*, p. 289.

17. Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), Consulat britannique de Barcelone, rapport du 13 janvier 1843, cité dans Jesús MESTRE I CAMPÍ, *Una ciutat emmurallada al temps de la revolució industrial. Barcelona: ciutat, societat i política (1823-1859)*, thèse de doctorat inédite, Universitat de Barcelona, 1985, v. II, p. 581.

vailler pour équiper l'industrie catalane en machines à vapeur suppose d'être capable de fabriquer un nombre élevé de machines durant les moments où les équipements vont bon train. Cela implique dans le même temps d'avoir d'autres espaces de vente, afin d'amortir une réduction brutale des commandes.

Un marché inaccessible aux entreprises de mécanique catalanes

L'industrie locale a-t-elle su tirer profit de ce marché erratique mais important? Pour les années 1830, la réponse est négative. Les initiatives ne sont toutefois pas absentes car certains mécaniciens tentent de se lancer dans l'aventure. Le premier est l'Alsacien Louis Perrenod, dont les ateliers fonctionnent rue del Olmo depuis 1832.¹⁸ Vers 1835, il entend construire des machines à vapeur de faible puissance pour les besoins de l'industrie locale.¹⁹ Le moment est mal choisi car la première guerre carliste paralyse le développement de l'industrie jusqu'en 1839. Perrenod fera faillite sans avoir atteint son objectif. Quatre ans plus tard, la société *P. Llobera y Cía* poursuit le même but et connaît le même échec.²⁰ Il faut dire que cette société a été éphémère et connaissait un problème de locaux pour exécuter des travaux de cette importance. Il faudra finalement attendre 1840 pour qu'une entreprise catalane fabrique sa première machine. Cette année-là, pour assurer le fonctionnement de ses propres installations, *El Nuevo Vulcano* construit une machine haute pression de 4 chevaux.²¹ Durant les années 1840, les trois autres grandes sociétés de mécanique de Barcelone semblent également s'être livrées à la construction d'appareils à vapeur.

18. Originaire de Thann, Louis Perrenod travaille pour l'industrie textile locale: Biblioteca de Catalunya (BC), Fons Junta de Comerç (JC), imp. 200/29; *Diario de Barcelona*, 7 et 22 mars 1834. Ses locaux seront repris en 1844 par le Britannique Joseph White: *Diario de Barcelona*, 30 septembre 1844. Ce mécanicien sera à l'origine de la construction, en Catalogne, de la première machine marine et de la première locomotive à vapeur: *El Bien Público*, 10 mai 1849, et A. PÍ I ARIMON, *Barcelona antigua y moderna*, Barcelona, 1854, t. I, p. 366.

19. Manuel María GUTIÉRREZ, *Impugnación a las cinco proposiciones de Pebrer sobre los grandes males que causa la ley de aranceles a la nación en general, a la Cataluña en particular, y a las mismas fábricas catalanas*, Madrid: Imprenta de M. Calero, 1837, p. 267-268.

20. BC, JC, llig. LXVIII, caixa 95/9, rapport d'Hilarión Bordege du 15 décembre 1839.

21. *Diario de Barcelona*, 4 mai 1840.

Le doute n'est pas permis pour deux d'entre elles. *La Compañía Barcelonesa de Fundición y Construcción de Máquinas (La Barcelonesa)* a fabriqué au moins deux machines. La première était de la force d'un homme et se trouvait dans ses propres locaux, à des fins certainement publicitaires. L'autre, construite vers la fin des années 1840, était un appareil de 12 chevaux pour la filature de lin de *F. Puig y Cía* à Sant Andreu de Palomar.²² L'atelier de Joan Domènech a quant à lui fabriqué la petite machine moyenne pression installée dans les locaux du chocolatier Joan Cortés en 1847 et celle de l'industriel Pere Casas à Sant Martí de Provençals vers 1849.²³ Pour l'entreprise de Valentí Esparó, les données sont moins certaines car il est parfois difficile de faire la différence entre la construction et la simple livraison d'un appareil à vapeur. Lors de l'Exposition des produits de l'industrie espagnole à Barcelone en 1844, cet atelier présente «une machine à vapeur de deux chevaux haute pression et à expansion».²⁴ Il n'est pas audacieux de penser que Valentí Esparó ait pu construire cet appareil de faible puissance avec l'appui des techniciens britanniques qui travaillaient chez lui. L'entreprise n'affiche-t-elle pas depuis 1842 sa volonté de fabriquer des appareils à vapeur? La remarque pour la machine de l'exposition de 1844 vaut également pour celles des filatures de coton de *L. Carrau y Cía* à Sant Joan de Vilassar en 1845 et de *J. Juvé y Cía* à Monistrol de Montserrat en 1846.²⁵ Nul doute que d'autres documents notariés permettront de faire bientôt la lumière sur la question.

Au total, succès de l'industrie catalane dans la construction de machines à vapeur? Pas vraiment, et c'est même le constat inverse qui s'impose. Si l'on analyse les données chiffrées, l'industrie mécanique catalane a dû se contenter de la portion congrue. Entre 1840 et 1848, elle n'a fabriqué

22. *Diario de Barcelona*, 27 avril 1842, et Francesc CABANA, *Fàbriques i empresaris...*, v. II, 1992, p. 206. *La Barcelonesa* a en outre livré au mécanicien August Allan les pièces pour la construction de la machine de Valentí Casas à Sabadell: Josep Mª BENAUL, *El vapor a Sabadell*, Sabadell: Museu d'història de Sabadell, 1994, p. 19.

23. AHPB, notaires Pere GONZÁLEZ, f. 68, et Josep RIGALT, 1851, f. 348v. Sur l'atelier de Joan Domènech, cf. Marc GASCON, «Els orígens de la mecànica moderna...».

24. *Exposición pública de productos de la Industria Española verificada en obsequio de SS. MM. YA. durante su permanencia en esta capital*, Barcelona: Imprenta de J. Tauló, 1844, p. 51-52.

25. En 1845, Lorenzo Carrau paie 10.755 reales et 7 maravedís à Valentí Esparó pour le moteur de sa fabrique: AHPB, notaire Manuel DE LARRATEA, 1845, f. 108v. En 1848, la société *J. Juvé y Cía* reconnaît devoir 7.600 reales à *V. Esparó y Cía*, «valor de una máquina de vapor» reçue le 1er octobre 1846: AHPB, notaire Ferran MORAGAS, 31 mai 1848, f. 166v.

qu'une douzaine d'appareils, soit à peine 9,2% du total des machines dont les constructeurs sont connus (cf. *supra* Tableau 3). De plus, ces productions sont d'une importance très relative. Parfois, il s'agit de réalisations en interne, pour actionner les ateliers ou démontrer à la clientèle les capacités technologiques de l'entreprise. En majorité, il s'agit d'engins de petite puissance, le plus souvent de moins de six chevaux. Durant les années 1830-1840, l'industrie catalane n'a jamais pu concurrencer les entreprises étrangères. Reste à en saisir la raison.

A quoi faut-il attribuer l'indigence des ateliers catalans pour la construction des machines à vapeur? Dans un premier temps –en gros jusqu'en 1840–, il paraît certain que le manque de savoir-faire des entreprises, la faiblesse des investissements dans le secteur et l'étroitesse du marché sont responsables de la situation. Pendant la régence d'Espartero, le tableau change sur tous les points. Grâce aux apports de techniciens étrangers, aux investissements financiers des patrons du coton dans le secteur et au véritable démarrage du marché, les entreprises de mécanique se trouvent placées dans une situation plutôt favorable. Résultats? Elles construisent mais dans des proportions très modestes. La raison n'est donc plus d'ordre technique et il faut la chercher ailleurs. Durant les années 1840, l'explication est à la fois extérieure au cadre local et au secteur d'activités. Elle réside cette fois dans la politique douanière de l'Etat espagnol, particulièrement défavorable aux ateliers de mécanique catalans.

Un article du *Diario de Barcelona* paru en 1841 permet de comprendre le problème.²⁶ Une chaudière à vapeur chargée d'alimenter une machine de 16 chevaux fabriquée à l'étranger est vendue à Barcelone 6.000 *reales* et doit acquitter la modique somme de 60 *reales* de droits de douanes. La chaudière du même type, construite en Espagne avec des fers étrangers, doit payer en droits de douanes, selon le pavillon du bateau qui a transporté les métaux, 2.748,5 *reales* ou 3.156 *reales*. Au mieux,²⁷ la chaudière catalane est donc 50% plus chère que celle de Grande-Bretagne. Le constat est sans appel. En termes de prix de vente, les Catalans ne sont pas compétitifs. Après la refonte douanière de 1841, les mécaniciens de Barcelone réclament pendant plusieurs années l'établissement –sur le modèle français–

26. *Diario de Barcelona*, 19 juin 1841.

27. Le calcul ne fait pas mention du charbon utilisé pour la construction, du prix de la main-d'œuvre, des investissements nécessaires pour monter les ateliers, autant d'éléments eux-aussi défavorables.

d'un tarif douanier protecteur sur les importations de machines et de chaudières à vapeur et un abaissement des taxes qui pèsent sur les métaux étrangers qu'ils travaillent.²⁸ Ils sont appuyés dans cette démarche par la toute puissante *Comisión de fábricas de hilados, tejidos y estampados de algodón de Cataluña*, qui tient le même discours en 1846 devant les Douanes: «*Construimos ya toda especie de máquinas aun que son más caras por los mayores jornales y derechos de las materias brutas. Si se protejiese esta fabricación, restituyendo a los fabricantes el derecho que hubiesen pagado por el hierro y primeras materias extranjeras o recargando la maquinaria extranjera, haría grandes progresos, y la España construiría las máquinas de vapor, cuya construcción es imposible mientras no paguen derecho las extranjeras y lo pague crecido el hierro*».²⁹ C'est peine perdue. Ces demandes sont rejetées. L'Etat espagnol est décidé à protéger la sidérurgie nationale –c'est-à-dire andalouse et basque– et cherche à favoriser l'équipement des usines de biens de consommation à moindres coûts. Ce mélange de protectionnisme et de libéralisme a rendu service à l'industrie cotonnière catalane. Il a été, en revanche, un frein durable à la croissance du secteur de la mécanique.

TABLEAU 3

**CONSTRUCTEURS DE MACHINES À VAPEURS
POUR LA CATALOGNE (1833-1848)**

	Nombre de machines	Puissance en chevaux-vapeur
<i>J. & E. Hall</i> , Dartford (Angleterre)	46	1.108
Th. Alexander, Paris (France)	29	358
<i>J. Hall & Scott</i> (Rouen)	15	275
<i>B. Hick & son</i> (Bolton)	7	122
Autres constructeurs français	19	338
Constructeurs barcelonais	12	79
Constructeurs anglais inconnus	2	58
Constructeurs inconnus	5	76
Total	135	2.414

Source: Laureano FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona...*, p. 291.

28. BC, JC, llig. LVIII, caixa 30.

29. Gerónimo FERRER Y VALLS, *Cartas históricas, filosóficas, estadísticas, agrícolas, industriales y mercantiles*, Barcelona: Imprenta de J. Torner, 1846, p. 236.

Les entreprises étrangères détentrices des marchés

La construction des machines à vapeur pour les usines catalanes est l'affaire d'entreprises étrangères. Les chiffres de Laureà Figuerola le montrent clairement: le marché est détenu en Catalogne par des entreprises anglaises et françaises. Ces constructeurs étrangers appartiennent d'une manière schématique à deux groupes différents. Le premier rassemble ceux pour qui le marché catalan constitue sinon une priorité du moins un élément important de leurs ventes à l'exportation. Ce groupe comprend quatre entreprises, deux anglaises (Hall de Dartford et Hick de Bolton) et deux implantées en France (Alexander de Paris et *Hall, Powell & Scott* de Rouen), se partageant à elles seules les trois quarts des ventes pour les années 1832-1848 (97 appareils sur les 130 dont l'origine est connue). S'intéresser au marché des marchés à vapeur à Barcelone et en Catalogne, c'est donc avant tout porter l'éclairage sur ces quatre sociétés. La littérature disponible pour les présenter n'est guère fournie. Il est toutefois possible de brosser un premier portrait.

Les deux firmes anglaises ont eu des trajectoires bien différentes. La société *John Hall & sons*, devenue *John & Edward Hall* à la mort de son fondateur en 1836, est la principale entreprise de fabrication de machines à vapeur pour la Catalogne au cours des années 1830-1840.³⁰ Avec 46 appareils, cette importance est d'ordre quantitatif. Elle est aussi chronologique puisqu'elle est pionnière en la matière. C'est en effet la maison Hall qui a vendu les premières machines installées en Catalogne (appareil de *Bona-plata, Vilaregut, Rull y Cía* en 1832-1833, ceux d'Andreu Coll à Barcelone et de *Roquer, Gumà y Cía* à Vilanova i la Geltrú en 1835...).³¹ Quand elle s'attaque au marché catalan, la maison Hall est déjà ancienne et a déjà fait son apprentissage dans les exportations vers l'Europe continentale, en participant notamment à la modernisation de l'industrie cotonnière française au cours des années 1820-1830.³² Le fort développement de la cons-

30. Le fondateur de l'entreprise est John Hall (1764-1836). Entre sa fondation et 1879, la maison a fabriqué 356 machines à vapeur. Pour plus de détails sur l'histoire de cette entreprise, BL (British Library, London), Harry MILLER, *Halls of Dartford, 1785-1985*, London: Hutchinson-Benham, 1985, et J. and E. HALL Ltd, *Striking Romance of a Firm of Dartford*, Dartford, 1935.

31. AHPB, notaire Ferran MORAGAS, 1836/1, f. 93v.; *El Catalan*, 16 mai 1835; Jordi NADAL, «Josep Bonaplata...», et Raimon SOLER, *Estratègies empresarials...*, p. 1.104.

32. Serge CHASSAGNE, *Le Coton et ses patrons. France, 1760-1840*, Paris: EHESS, 1991, p. 404-420.

truction d'appareils à vapeur en France durant les années 1830 a vraisemblablement poussé cette entreprise à prospecter de nouveaux débouchés. Le marché catalan, neuf et moins soumis à la concurrence, constituait une opportunité. La maison Hall a su la saisir avec rapidité et succès.

L'atelier de la famille Hick de Bolton est de création plus récente.³³ Formé chez le célèbre mécanicien de Leeds Matthew Murray et proche de James Nasmyth, l'inventeur du marteau-pilon, Benjamin Hick a fondé son entreprise en 1833 (*Benjamin Hick & son*). Les premières traces de l'activité de cette entreprise en Espagne datent des années 1830 et sont andalouses. Avant de livrer des machines à vapeur aux entreprises catalanes, il semblerait que Benjamin Hick ait tout d'abord approché le marché ibérique en livrant des équipements aux établissements métallurgiques de Manuel Agustín Heredia à Málaga et Marbella.³⁴ A sa mort en 1842, c'est son fils John qui lui succède à la tête de l'entreprise, tout d'abord seul, puis avec l'aide de William Hargreaves en 1845 (*Hick, Hargreaves & co*). Les liens avec l'Espagne sont raffermis et seraient même plus importants que ne le montrent les données de Laureà Figuerola. Ce dernier fait en effet état de sept machines à vapeur construites pour le marché catalan entre 1833 et 1848. Une autre source donne des chiffres plus élevés. Pour la seule année 1844 et sur les indications de William Moore, représentant de John Hick à Barcelone, le consul britannique John S. Penleaze dresse la liste des onze machines construites à Bolton et qui ont été installées – ou qui sont sur le point de l'être – en Catalogne.³⁵

Les deux entreprises françaises qui complètent le groupe des grands constructeurs étrangers sont détenues par des Britanniques ayant traversés la Manche pour s'attaquer aux marchés continentaux. L'atelier des frères Alexander est récent. Nous ignorons l'itinéraire des ces Écossais avant leur venue à Paris. Nous les trouvons dans la capitale française à la fin des années 1830 où ils exercent dans un atelier rue du faubourg Saint-Denis. Leur présence s'inscrit dans une histoire déjà ancienne car, en quittant la Gran-

33. Sur la maison Hick, cf. BL, HICK, HARGREAVES and company Ltd, 1833 to 1933 at the Soho Ironworks, Bolton, Bolton, 1933, et http://basil.acs.bolton.ac.uk/~mjh1hlc/hick-har_01.htm (consultation: 3/10/2005).

34. P. W. PILLING et B. L. ANDERSON, «Spanish Entrepreneurs and British Technology in Early XIXth century Andalucia», *The Journal of European Economic History*, v. XIX, 1 (1990), p. 35-72.

35. PRO, FO, 185/207, lettre du consul de Grande-Bretagne, 13 janvier 1845, cité dans Jesús MESTRE I CAMPI, *Una ciutat emmurallada...*, v. II, p. 544.

de-Bretagne pour une installation à Paris, ils empruntent la voie ouverte par *Manby & Wilson*, *Edwards* et *Aitken & Steel* au cours des années 1810-1820.³⁶ Pour les Britanniques, Paris est très souvent l'antichambre de l'Europe continentale, le lieu où l'on séjourne un temps avant de trouver une nouvelle localisation. Entre 1840 et 1848, les frères Alexander ont livré une trentaine de machines à vapeur à l'industrie catalane. Ce marché est alors une priorité pour eux. L'importance de la Catalogne est si grande que, vers 1850, la crise prolongée de l'industrie française et le nombre élevé des entreprises de constructions mécaniques à Paris décident les frères Alexander à venir s'installer à Barcelone et à y fonder un atelier à la *Barceloneta*, événement décisif, nous l'avons dit, de l'émancipation de l'industrie catalane dans le domaine des machines à vapeur.

La seconde entreprise d'importance située en France est celle de *John Hall, Powell & Scott* de Rouen. Cette société a vendu 15 appareils à l'industrie catalane entre 1840 et 1848. Nous la connaissons peu et elle attend toujours son historien. D'après Josep Mª Benaul, les fondateurs de cette entreprise normande sont de la même famille que les Hall de Dartford.³⁷ Durant les années 1830-1840, cette société a activement participé à la fourniture de divers équipements pour l'industrie textile française. Dans le secteur lainier notamment, sa réputation n'est plus à faire. En 1844, à l'exposition parisienne des produits de l'industrie nationale, l'entreprise reçoit une médaille de bronze pour avoir acclimaté en France le système de foulage de la laine par machines à cylindres inventé par le Britannique Dayer.³⁸ Pour les machines à vapeur, l'entreprise semble être alors au zénith de son prestige.

L'autre groupe de constructeurs étrangers rassemble les entreprises françaises qui n'ont vendu qu'une seule machine aux entrepreneurs catalans. La Catalogne n'est pas un marché important pour elles. Il s'agit plutôt d'u-

36. Ils s'étaient respectivement installés à Charenton, à Chaillot et au quartier de la Gare: cf. Jean-François BELHOSTE, «Paris, carrefour de l'industrie et de la science mécaniciennes», dans *Artisans, industrie. Nouvelles révolutions du Moyen Âge à nos jours*, Paris: ENS éditions, 2004, p. 219.

37. Josep Mª BENAUL, «Transferts technologiques de la France (Normandie, Languedoc et Ardennes) vers l'industrie lainière espagnole (1814-1870)», dans Alain BECCHIA (dir.), *La draperie en Normandie du XIIIe au XXe siècle*, Rouen: Publications de l'Université de Rouen, 2003, p. 283.

38. Conservatoire Nationale des Arts et Métiers, Paris (CNAM), *Exposition des produits de l'industrie française en 1844. Rapport du jury central*, Paris: Fain et Thunot, 1844, v. II, p. 208-211.

ne prise de contact, en attendant mieux. Au moins six de ces entreprises nous sont connues. Parmi elles, trois sont célèbres et participent au rayonnement international de l'industrie mécanique française depuis le milieu des années 1830. Il s'agit tout d'abord de l'atelier de Jean-Jacques Meyer, fondé en 1834 à Mulhouse,³⁹ et constructeur de la machine de 30 chevaux de la filature de coton *Castells, Carles y Cía* d'Igualada en 1841.⁴⁰ Au moment où ce mécanicien alsacien se met à travailler avec l'Espagne, son entreprise a déjà travaillé à l'exportation (la Suisse, l'Allemagne, l'Autriche, la Russie...) et la quête des marchés étrangers est une des priorités de sa stratégie de développement. La deuxième entreprise, également mulhousienne, est celle d'André Koechlin. Fondé en 1826, cet établissement a été médaillé d'or lors de l'Exposition parisienne de l'industrie nationale de 1834 et compte un millier d'ouvriers en 1839.⁴¹ Il est également habitué à travailler pour l'exportation et envoi des machines textiles en Catalogne depuis le tout début des années 1830.⁴² En 1841, André Koechlin a fabriqué la machine de la filature de coton de Francesc Puigmartí installée à Gràcia. L'industrie catalane s'est aussi adressée à la société parisienne *Derosnes & Cail*. Fondée en 1818 sous l'impulsion de Charles Derosnes, cette entreprise s'est déjà faite un nom dans le monde hispanique avant de livrer en 1841 la machine de 16 chevaux pour la filature de coton des frères Muntadas rue de la Riereta à Barcelone. Elle a en effet rivalisé avec le constructeur anglais *Fawcett, Preston & Co* dans la construction d'appareils pour l'industrie du sucre à Cuba dans les années 1830.⁴³

39. Sur cette entreprise, cf. Bibliothèque Municipale de Nîmes (BMM), «Rapport fait par Monsieur Calla au nom du Comité des arts mécaniques sur plusieurs établissements affectés à la construction des grandes machines à vapeur et des machines locomotives», *Bulletin de la Société d'Encouragement pour l'Industrie Nationale* (1842), p. 483, et Jean-Marc COMBE, «L'Alsace et la machine à vapeur, 1831-1955», *Bulletin de la Société Industrielle de Mulhouse*, 814 (1989), p. 53-87.

40. *Diario de Barcelona*, 15 septembre 1841.

41. CNAM, *Rapport du jury central sur les produits de l'industrie française exposés en 1834*, Paris: Imprimerie royale, 1836, et *Exposition des produits de l'industrie française en 1839. Rapport du jury central*, Paris: L. Bouchard-Huzard, 1839.

42. Pour *Herp, Peix y Vilaseca* (El Papiol) en 1833-1834, cf. Àngels SOLÀ, «Els Herp de Manresa, una saga de negociants i fabricants en els orígens de la Catalunya industrial (1800-1859)», *Estudis Històric i Documents dels Arxius de Protocols*, XXII (2004), p. 273.

43. Manuel MORENO, *El ingenio, complejo económico social cubano de azúcar*, La Habana: Ed. de Ciencias Sociales, 1978, v. II.

TABLEAU 4

**QUELQUES VENTES DE MACHINES À VAPEUR
PAR LES ENTREPRISES FRANÇAISES EN CATALOGNE (1840-1845)**

Entreprises	Puissances des machines	Entreprises clientes	Secteurs	Années
Alexander (Paris)	12 chevaux	Bancells (Sant Andreu de Palomar)	coton	1844
	16 chevaux	Cortils (Barcelone)	coton	1843
	12 chevaux	Tarrés (Barcelone)	coton	1842
	12 chevaux	Valentí (Barcelone)	coton	1842
<i>Derosnes & Cail</i> (Paris)	16 chevaux	<i>Muntadas hermanos</i> (Barcelone)	coton	1841
Diot (Lyon)	16 chevaux	Puech (Barcelone)	laine	1841
<i>Hall, Powell & Scott</i> (Rouen)	16 chevaux	<i>Armengol y Cía</i> (Barcelone)	coton	1842
	? chevaux	Saldas (Barcelone)	coton	1844
	25 chevaux	Canal (Barcelone)	coton	1845
<i>Koehlin & Cie</i> (Mulhouse)	40 chevaux	Puigmartí (Gràcia)	coton	1840
<i>Legavrian & Dequoy</i> (Lille)	12 chevaux	<i>Puig y Cía</i> (St. Andreu de Palomar)	lin	1841
<i>Meyer & Cie</i> (Mulhouse)	30 chevaux	<i>Castells, Carles y Cía</i> (Igalada)	coton	1841
Moulfarine (Paris)	4 chevaux	<i>Dotres, Clavé y Fabra</i> (Barcelone)	soie	1841

Sources: AHPB, notaires Josep DARDÉ, 1843, f. 117; Joaquim NEGRE, 1842, f. 40; Josep PICH, 1843, f. 92v.; Josep Manuel PLANAS, 1844, f. 291v., et 1846, f. 88; Joan PRATS, 1841/2, f. 99v.; Jaume RIGALT, 1843, f. 271; *Diario de Barcelona*, 14, 15 et 30 septembre 1841, 25 février 1842.

Les trois dernières entreprises françaises qui ont livré des machines à vapeur en Catalogne durant les années 1840 sont beaucoup plus modestes. La société lilloise *Amédée Floride Legavrian, Jules Dequoy & Cie*, fondée vers 1839 et médaillée d'argent à l'exposition industrielle de Paris de 1849 pour la qualité de ses machines, a fabriqué en 1841 l'appareil à vapeur de la société linière *Puig, Portabella y Cía*.⁴⁴ Cette vente est-elle le fruit de la réputation du Nord de la France dans le travail du lin? Si les Britanniques

44. Sur cette entreprise, cf. Pierre POUCHAIN, *Les maîtres du Nord du XIXe siècle à nos jours*, Paris: Perrin, 1998, p. 70, et CNAM, *Rapport du jury central sur les produits de l'agriculture et de l'industrie exposés en 1849*, Paris: Imprimerie nationale, 1850, v. II, p. 71.

ont affiché leur domination dans le secteur du coton, les Français ont conservé une bonne image dans les secteurs du lin mais aussi de la soie et de la laine. Cette caractéristique a pu jouer en Catalogne pour le lin comme pour les deux autres fibres. Ainsi, en 1841, l'atelier parisien de Moulfarine, célèbre depuis la fin des années 1820 pour la qualité des appareils livrés aux industriels de la soie,⁴⁵ construit la machine à vapeur de la société *Dotres, Clavé y Fabra* à Barcelone.⁴⁶ La même année, le constructeur Diot réalise l'appareil destiné à une filature de laine de Barcelone située rue Ferlandina, la réputation internationale du mécanicien lyonnais étant ici renforcée par le fait que le propriétaire de l'usine, Paul Puech, est également un Français.⁴⁷

Reste un constructeur: John Cockerill. Parmi l'ensemble des étrangers, c'est un mécanicien bien à part, et ce pour deux raisons.⁴⁸ Tout d'abord, il n'est implanté ni en France ni en Grande-Bretagne. Ensuite, ses affaires avec la Catalogne sont très importantes puisqu'il s'immisce directement dans la vie industrielle locale. Depuis la création des établissements de Seraing en 1817-1819, la maison Cockerill a un rayonnement international qui n'a cessé de grandir. Pour ses marchés d'exportation, elle s'est intéressée tout d'abord au Nord de l'Europe. Au début des années 1830, c'est le Sud qui retient son attention et la Catalogne plus particulièrement. John Cockerill est en relation avec les frères Torrents i Miralda, qui se chargent d'écouler leurs équipements textiles en Catalogne. En février 1834, la maison Cockerill approuve les plans de la future filature à vapeur de la Rambla à Vilanova i la Geltrú.⁴⁹ Le mois suivant, l'entrepreneur belge partici-

45. CNAM, Adolphe BLANQUI, *Histoire de l'Exposition des produits de l'industrie française en 1827*, Paris: Librairie du commerce, 1827, p. 76, et *Rapport...*, 1836, p. 232.

46. A la même époque, Moulfarine a également construit la machine à vapeur de la fabrique de soie de Gaspar Dotres à Valence: cf. Àngels SOLÀ, «La indústria sedera...», p. 256-260.

47. Paul Puech était teinturier en rouge quand il s'est installé en Catalogne. Il se transforme en 1840 en fabricant de draps: AAB, *Acuerdos*, v. I, f. 109v.; AHPB, notaires Francesc SALES DE RUFESTA, 1840, f. 6, et Jaume RIGALT, 1841, f. 107v.; *Diario de Barcelona*, 15 septembre 1841.

48. Sur cette entreprise, la bibliographie est en revanche très abondante. Les travaux les plus importants: Suzy PASLEAU, *John Cockerill. Itinéraire d'un géant industriel*, Liège: Les Editions du Perron, 1992, et R. M. WESTEBBE, «State Entrepreneurship: King William I, John Cockerill I and the Seraing Engineering Works (1815-1840)», *Explorations in Entrepreneurial History*, v. III, 1956.

49. BC, JC, llig. LVII, caixa 27/121.

pe à la création de la société *Hemeterio Camps y Cía*, chargée d'exploiter une filature de coton à vapeur rue de las Tapias à Barcelone.⁵⁰ L'été de la même année, il entreprend de monter une entreprise de constructions mécaniques à Barcelone et reçoit l'appui de la chambre de commerce locale.⁵¹ Les liens avec la Catalogne ne prendront pourtant jamais l'ampleur souhaitée et la maison ne livre qu'une seule machine, celle de la société *Hemeterio Camps y Cía*.⁵² Le projet catalan de John Cockerill a fait long feu. Il avait compris très tôt –trop tôt?– les potentialités de l'économie locale. La première guerre carliste et la crise financière qui secoue l'Europe à la fin des années 1830 ajournent ses projets. Sa mort à Varsovie et la faillite de son entreprise en 1840 empêcheront leur réalisation.⁵³

Ce tableau, même s'il demeure très sommaire sous bien des aspects et doit faire l'objet de recherches plus approfondies, démontre l'importance et l'éventail du monde des constructeurs étrangers de machine à vapeur. Reste à analyser la compétition entre ces ateliers sur le marché catalan. Pourquoi tant d'entreprises? Pourquoi les entreprises françaises apparaissent-elles en force durant les années 1840-1841? Comment expliquer la domination britannique? Il nous faut maintenant nous pencher sur la rivalité qui existe entre entreprises britanniques et françaises durant cette période.

La rivalité franco-britannique

A en juger par les chiffres, l'affaire paraît entendue: la supériorité des fabricants britanniques sur le marché catalan ne saurait être remise en cause. Supériorité technique? Il est légitime d'en douter. Si l'avance des fabricants établis en Angleterre et en Ecosse était incontestable en 1830, la situation a grandement évolué dix ans plus tard. De l'avis même du comité d'enquête parlementaire britannique de 1841, un constat s'impose désormais: en ce qui concerne la technologie pour la construction d'appareils à

50. AHPB, notaire Antoni UBACH, 1834/1, f. 182. Les frères Torrents i Miralda sont à ses côtés, accompagnés de Bartomeu Santaló et d'Hemeteri Camps.

51. Jordi NADAL, *El fracaso...*, 1975, p. 130.

52. AHPB, notaire Antoni UBACH, 1834/1, f. 184, et «*Industria catalana*», *El Fomento*, 1er mai 1847.

53. Cf. Annonce de placement en liquidation de l'entreprise et la vente publique de l'établissement de Seraing dans le supplément du *Diario de Barcelona* du 9 avril 1840.

vapeur, l'Europe continentale a bel et bien fini par combler son retard.⁵⁴ La raison de ce succès, il faut en partie l'attribuer à la venue de techniciens britanniques en France et en Belgique. Ces hommes ne se sont pas contentés de transporter une technologie. Ils ont également participé à la croissance du secteur de la mécanique sur le continent en créant des sociétés, en fondant des usines. L'installation des Cockerill à Seraing et celle des frères Alexander à Paris ne sont-elles pas exemplaires à cet égard? Aussi active soit-elle, la colonie britannique ne pouvait pas tout et le dynamisme locale devait jouer son rôle. La génération de constructeurs-mécaniciens français des années 1820 (Jean-François Cail, Etienne Calla, François Cavé, Charles Derosnes, Alexis Halette, André Koechlin, Jean-Jacques Meyer...) est arrivée à maturité technique dans les années 1830 et peut désormais traiter à égalité avec les fabricants britanniques.⁵⁵

TABLEAU 5

**PRIX DE VENTE DES MACHINES À VAPEUR
DE J. & E. HALL (DARTFORD) ET DE F. DIOT DE LYON EN 1841**
(en *pesos fuertes* à la sortie de l'usine)

Puissance (chevaux-vapeur)	J. & E. Hall (Dartford)	F. Diot (Lyon)
4	2.375	1.584
8	3.420	2.280
12	4.400	2.934
16	5.550	3.700
20	6.125	4.084
24	7.100	4.734
30	8.200	5.467
36	9.850	6.567
40	10.700	7.134

Source: *Diario de Barcelona*, 24 août et 15 septembre 1841.

54. «Minutes of Evidence before the Select Committee [...] on the Exportation of Tools and Machinery», Parliamentary Papers, 1841, VII. De nombreux extraits ont été publiés dans S. POLLARD et C. HOLMES, *Documents of European Economic History*, London: Edward Arnold, v. I, 1969.

55. Sur ce point, cf. Jean-François BELHOSTE, «Paris, carrefour de l'industrie...», et Maurice DAUMAS, «Les mécaniciens autodidactes français et l'acquisition des techniques britanniques», dans *L'acquisition des techniques par les pays non initiateurs*, Paris: Editions du CNRS, 1973, p. 301-334.

Faut-il dès lors voir une supériorité économique de la part des constructeurs d'outre-Manche? Dans la rivalité opposant entreprises françaises, belges et britanniques sur les marchés des pays de l'Europe continentale, les années 1839-1842 constituent un moment crucial. C'est une véritable guerre qui s'ouvre alors. L'industrie française tente de mettre la main sur le marché catalan des machines à vapeur et, pour parvenir à ses fins, elle n'hésite pas à proposer des tarifs attractifs. Ainsi, F. Diot de Lyon offre en septembre 1841 des machines 33% moins chères que celles de la maison Hall de Dartford.

Comment une entreprise française, peut-elle être capable de proposer des prix plus bas que ceux de sa rivale britannique? La réponse se trouve dans deux domaines différents. Il faut tout d'abord s'intéresser aux choix technologiques des entreprises.

*«Les moteurs changent selon la nationalité des constructeurs: les Anglais font des machines fixes très lourdes, demandant un poids énorme de métal et beaucoup de maçonnerie alors que les Français cherchent des modèles à forme légère et à faible volume».*⁵⁶

Lourdemment pénalisée par le prix élevé des métaux employés pour la construction des appareils à vapeur, l'industrie française a dû se montrer inventive et a développé l'art de fabriquer des machines moins massives et dotées de dispositif permettant de supprimer certaines pièces (appareil sans volant, à bielle en retour ou à cylindre oscillant). L'économie des matières premières qui entrent dans la composition des appareils suffit-elle à expliquer l'écart de prix? En partie seulement. Même si nous manquons de données pour étayer notre propos, il y a fort à parier que les entreprises françaises s'attaquant au marché espagnol se sont lancées dans une politique agressive de *dumping*. Il s'agit de déloger les Britanniques du marché catalan et dans un premier temps, tout est bon, y compris de travailler à perte.

Le problème du prix des machines est important. Il n'est toutefois pas le seul élément qui importe lorsqu'il s'agit de passer commande. C'est aussi une affaire de prestige et de réputation. Dès lors, le travail des constructeurs pour gagner une clientèle relève aussi de la psychologie. Les entreprises jettent le discrédit sur leurs rivales ou font courir des rumeurs sur la qualité de

56. Maurice LÉVY-LEBOYER, *Les banques européennes et l'industrialisation internationale dans la première moitié du XIXe siècle*, Paris: PUF, 1964, p. 380.

leurs productions. La presse barcelonaise permet d'apprécier le «travail» des différents constructeurs. En septembre 1841, la maison Meyer s'attaque à l'entreprise Hall de Dartford en affirmant produire des machines moins gourmandes en combustible de 25 à 30% et supportant des frais d'installation réduits.⁵⁷ En février 1842, c'est au tour de Jean-Jacques Meyer d'essuyer des critiques beaucoup plus insidieuses. Sans être cité, le constructeur mulhousien est dénigré sur la qualité de ses machines à vapeur sans volant: «*Se han hecho cundir umores contra las máquinas de vapor sin volante, y particularmente contra las de MM. J. J. Meijer de Mulhouse que no son aún conocidas en España: se da por pretesto que las máquinas de vapor sin volante son menos sólidas que las que están provistas de aquella pieza; se añade que las primeras no pueden utilizarse sino para fuerzas que no excedan de veinte caballos [...]*».⁵⁸ Les résultats de ces pratiques sont bien entendu difficilement évaluable. Elles ont pu jouer leur rôle. Pour le dernier argument de vente des constructeurs français, la faible consommation en charbon de leurs machines, le doute n'est pas permis. C'est un élément central.

On sait l'importance des problèmes liés à la facture énergétique des entreprises catalanes. Dès les années 1830, la région est confrontée à un problème majeur dans ses approvisionnements en combustibles minéraux car l'absence de production locale lui impose de payer son charbon très cher, soit à cause de l'éloignement des principales zones de production espagnoles et de leurs coûts de production –comme les Asturies par exemple–, soit à cause des droits de douanes élevés qui frappent les houilles importées de Grande-Bretagne. En matière d'appareils à vapeur, les dépenses de fonctionnement sont primordiales et l'argument de poids sur lequel rivalisent les entreprises de construction de machines à vapeur pour s'attirer les faveurs de la clientèle est la consommation en charbon. Pour conquérir ou conserver le marché catalan, il faut donc construire des machines économes en combustible. De ce point de vue, au cours des années 1839-1841, la Grande-Bretagne est assez mal placée et un rapport de François Calla souligne l'intérêt de la situation pour la France: «*Il y a tout lieu de penser que le bas prix de la houille, en Angleterre, n'a que médiocrement engagé les constructeurs de ce pays à tenter des innovations qui auraient eu pour but principal l'économie du combustible, et nous devons croire*

57. *Diario de Barcelona*, 15 septembre 1841. La citation est de l'entreprise Mayer ou de son représentant à Barcelone.

58. *Diario de Barcelona*, 11 février 1842.

que, sous ce rapport, nos ingénieurs ont encore une large carrière à exploiter». ⁵⁹ Lors de la première révolution industrielle, la France connaît un peu le même problème que l'Espagne: le charbon y est cher et donc précieux. Les constructeurs français n'ont pas cessé durant les années 1820-1840 de mener des recherches et de construire des machines de moins en moins gourmandes en combustible. Ils centrent d'ailleurs leurs campagnes publicitaires en Catalogne sur la supériorité de leurs appareils en ce domaine. Nous l'avons vu pour Jean-Jacques Meyer. C'est aussi vrai pour la société lilloise *Legavrian, Dequoy & Cie*, qui se vante d'obtenir une économie de combustible de 30 à 90% sur la plus grande partie des machines disponibles sur le marché. ⁶⁰ Nécessité faisant loi, les Britanniques installés en France se sont adaptés et se sont placés sur le même créneau. De la fin des années 1830 à son déménagement pour Barcelone, la maison Alexander fonde sa réputation sur ses machines Woolf. ⁶¹ A en croire, le rapport de François Calla, la France disposait là d'un avantage durable. C'était sans compter avec la capacité de réaction des entreprises britanniques qui finissent par prendre la mesure du danger et se mettent au diapason. Les résultats ne se font pas attendre bien longtemps. Une annonce publicitaire d'octobre 1842 expose aux entrepreneurs catalans les résultats des recherches menées par la maison Hall. Les ateliers de Dartford proposent désormais des machines dotées d'un nouveau type de chaudière à vapeur, «*con la cual han logrado rebajar un treinta por ciento la cantidad de combustible que consumían las que hasta ahora han construido*». L'industrie britannique, maison Hall en tête, a repris le contrôle du marché catalan. En se plaçant au niveau technologique des entreprises françaises et en étant de plus capable de proposer, dans la durée, des prix inférieurs à ceux des entreprises françaises, elle retrouve son *leadership* et s'accapare de nouveau une bonne partie des commandes de machines à vapeur en Catalogne.

59. «Rapport fait par Monsieur Calla...», p. 483.

60. *Diario de Barcelona*, 14 septembre 1841.

61. CNAM, *Exposition des produits de l'industrie française en 1839. Rapport du jury central*, Paris: L. Bouchard-Huzard, 1839, v. II, p. 68, et «Machine à vapeur à deux cylindres à moyenne pression avec détente et condensation par M. Moulfarine, mécanicien à Paris, M. Nillus, constructeur au Havre, MM. Legavrian et Farinaux, mécaniciens à Lille, MM. Mazeline Frères, constructeurs à Gravelle, M. Alexander, mécanicien anglais», *Publication Industrielle*, 7 (1851), p. 138.

TABLEAU 6

BREVETS (*PATENTS*) DÉPOSÉS PAR JOHN ET EDWARD HALL (DARTFORD) EN ANGLETERRE SUR DES AMÉLIORATIONS APPORTÉES AUX APPAREILS À VAPEUR (1841-1845)

N° du brevet	Date	Nom du déposant	Intitulé
9.168	9 décembre 1841	John Hall	Construction de chaudières génératrices de vapeur; application de la vapeur à une force mécanique
9.212	11 janvier 1842	Edward Hall	Chaudière à vapeur
10.943	15 novembre 1845	Edward Hall	Appareil à condenseur et double cylindre

Source: BL, Bennet WOODCROFT, *Alphabetical Index of Patentees of Inventions from March, 2, 1617 (14 James I) to October, 1, 1852 (16 Victoriae)*, London, 1854, p. 240-241.

TABLEAU 7

CONSOMMATION DES MACHINES À VAPEUR DE LA MAISON HALL DE DARTFORD (1842)

Puissance en chevaux-vapeur	Ancien modèle. Consommation de charbon de première qualité par heure (livres castillanes)	Nouveau modèle. Consommation de charbon de première qualité par heure (livres castillanes)
8	32	24
12	48	36
14	56	40
16	64	44
20	70	52
24	84	60
30	105	75
36	126	90
40	140	100

Source: *Diario de Barcelona*, 14 octobre 1842.

L'affrontement n'aura duré que trois ans. Parmi les entreprises françaises, seules *Alexander frères* et *John Hall, Powell & Scott* parviennent à conserver une clientèle catalane. Elles ont poursuivi leurs efforts en faveur de l'économie du combustible. Dans ce domaine, la société *John Hall, Powell & Scott* reçoit une grande médaille d'or lors de l'exposition des

produits de l'industrie française de 1844 pour la faible consommation en charbon des appareils qu'elle fabrique. L'entreprise Alexander poursuit sa spécialisation dans la construction de machines Woolf.⁶² En revanche, la maison Meyer n'a pas pu continuer dans cette voie après sa faillite de 1843. L'entreprise alsacienne était de toute manière moins bien placée géographiquement que celles de Paris et de Rouen, qui pouvaient expédier leurs machines directement par voie d'eau. Finalement, seules les deux entreprises françaises les plus étroitement liées avec le marché catalan continuent d'exporter leurs machines en Catalogne à partir de 1843.

Agents, représentants et intermédiaires

Pour vendre en Catalogne, les entreprises étrangères se devaient de construire des machines performantes et d'ajuster leurs prix afin d'être bien placées dans la lutte qui les opposait. Elles ont également dû se doter au niveau local de relais pour faire la publicité de leurs productions, assurer le suivi des installations et régler les litiges qui pouvaient survenir. D'ailleurs, les conflits entre constructeurs et acheteurs ne manquaient pas, notamment en ce qui concerne la consommation en charbon des machines. Ainsi, la firme alsacienne *Koehlin & Cie* doit subir les reproches de Francesc Puigmartí, filateur de coton de Gràcia,⁶³ *John & Edouard Hall* de Dartford ceux de l'entreprise lainière *J. Duran y Cía* de Sabadell.⁶⁴ Pour la maison Hick de Bolton, les actes notariés de Barcelone révèlent l'existence d'au moins six procès au cours des années 1840 pour des affaires de ce type. L'enjeu de ces procès est particulièrement lourd pour les mécaniciens britanniques ou français puisque les entreprises catalanes réclament auprès du tribunal de commerce –et l'obtiennent parfois– un rabais des deux tiers sur le prix d'achat initial des machines.⁶⁵

62. «Machine à vapeur à deux cylindres...», p. 138.

63. AHPB, notaire Josep ANDREU, 1845, f. 82v.

64. AHPB, notaire Ramon TORRAS, 1854, f. 408.

65. C'est notamment le cas pour *J. Riera y M. Comerma* et *P. Arnau y J. Vilar* à Barcelone: AHPB, notaires Josep TORRENT, 1845, f. 457, et Josep Manuel PLANAS, 1846, f. 209v.

TABLEAU 8

**QUELQUES PROCÈS OPPOSANT LES ENTREPRISES
CATALANES À LA FIRME HICK DE BOLTON POUR CAUSE
DE CONSOMMATION EXCESSIVE DES MACHINES EN CHARBON**

Entreprises	Activités	Localisations
<i>P. Arnau y J. Vilar</i>	Filature du coton et scierie	Barcelone (Raval)
<i>J. Vallés y Cía</i>	Filature du coton	Barcelone (Raval)
<i>J. Busqueta é I. Sala</i>	Filature du coton	Mataró
<i>C. Casamitjana y A. Maymir</i>	Indiennage	Sant Martí de Provençals
<i>J. Riera y M. Comerma</i>	Filature du coton	Barcelone (Raval)
<i>H. Camps y Cía</i>	Filature du coton	Barcelone (Raval)

Sources: AHPB; notaires Antoni ALZINA, 1851, f. 97, et 1854, f. 2v.; Josep Manuel PLANAS, 1846, f. 209v.; Benet LAFONT, 1848, f. 17, 78v., 119 et 219; Francesc Xavier MOREU, 1848, f. 248; Josep TORRENT, 1845, f. 457, et Josep DARDÉ, 1844, f. 188, 202, 248v. et 251.

A partir de 1840, moment où le marché des machines à vapeur prend véritablement son essor, c'est tout un monde d'agents, de représentants et d'intermédiaires qui se place au service des entreprises étrangères. C'est un ensemble bigarré qui comprend à la fois Britanniques, Français et Catalans, techniciens, industriels et commerçants. Leur engagement auprès des constructeurs étrangers est souvent le fruit d'une opportunité ponctuelle qui finit parfois par s'inscrire dans la durée. La fidélité n'est toutefois pas la règle. Si certains d'entre eux s'engagent avec un constructeur, d'autres n'hésitent pas à travailler avec plusieurs firmes, à en changer brutalement ou à œuvrer pour leur propre compte. Là encore, le tableau restera incomplet. Nous présenterons ces hommes et ces sociétés en deux groupes.

Les étrangers tout d'abord. Parmi les Français, trois émergent véritablement du lot et ont tout d'abord tenté leur chance dans l'industrie avant d'être représentants ou commissionnaires. Jean Pierre Joseph Canal est originaire de Sainte-Colombe-sur-l'Hers (département de l'Aude) où il a été industriel lainier un temps. Ce frontalier, qui a très certainement une bonne connaissance de la Catalogne avant de s'y installer, semble avoir passé la frontière vers 1840.⁶⁶ Il travaille d'abord dans l'industrie de la laine à

66. AHPB, notaire Magí SOLER, 1852/1, f. 41v., et Josep M. BENAUL, «Transferts technologiques...», p. 289.

Sabadell avant de venir à Barcelone.⁶⁷ En 1842, résidant 3 rue Trentaclus, Canal est représentant pour la Catalogne de *Stamm & Cie*, société alsacienne spécialisée dans la construction de machines textiles.⁶⁸ L'année suivante, il est également consignataire dans l'importation de machines textiles pour le compte de Pere Turull.⁶⁹ Durant ces années, c'est toutefois grâce à la machine à vapeur que ses affaires vont prospérer. En 1842, Canal est le représentant officiel de *John Hall, Powell & Scott* de Rouen.⁷⁰ En 1845, il finit même par monter une société pour exploiter une usine à vapeur rue Reina Amalia en louant les locaux et l'énergie d'une machine achetée à l'entreprise qu'il représente.⁷¹ La trajectoire d'Edouard Fossey est assez différente. Il a tout d'abord travaillé dans la petite mécanique à Paris dans les années 1820.⁷² Nous ne connaissons pas les raisons de son départ pour la Catalogne. Présenté dans les actes notariés comme «*maquinista*» ou «*ingeniero maquinista*», il semble avoir servi d'agent barcelonais pour l'entreprise Alexander au début des années 1840. Il vend notamment une machine à vapeur parisienne de 16 chevaux pour Josep Valentí et Jacint Ratés en février 1842 et une autre, toujours de 16 chevaux, pour le filateur de la rue de la Riereta pour Pere Tarres en mars 1843.⁷³ Même s'il reste toujours en affaire avec la maison Alexander en mars 1845, Edouard Fossey cesse de représenter l'entreprise parisienne dès le printemps 1843. Pour les ventes postérieures à cette date, Thomas Alexander s'occupe des intérêts de l'entreprise parisienne en Catalogne.⁷⁴ A la fin des années 1840, Edouard Fossey tourne résolument le dos au monde de la vapeur et à Barcelone. Après avoir pris un brevet en janvier 1849 pour l'introduction en Espagne des améliorations apportées par Koechlin aux appareils hydrauliques, il ouvre un atelier de mécanique à Lasarte en 1853 et vend ses turbines dans la région de Guipúzcoa.⁷⁵ Le dernier Français

67. Chez A. Casanovas (*Ibid.*, p. 289).

68. *Diario de Barcelona*, 25 février 1842.

69. Josep M. BENAUL, «Transferts technologiques...», p. 285.

70. *Diario de Barcelona*, 25 février 1842.

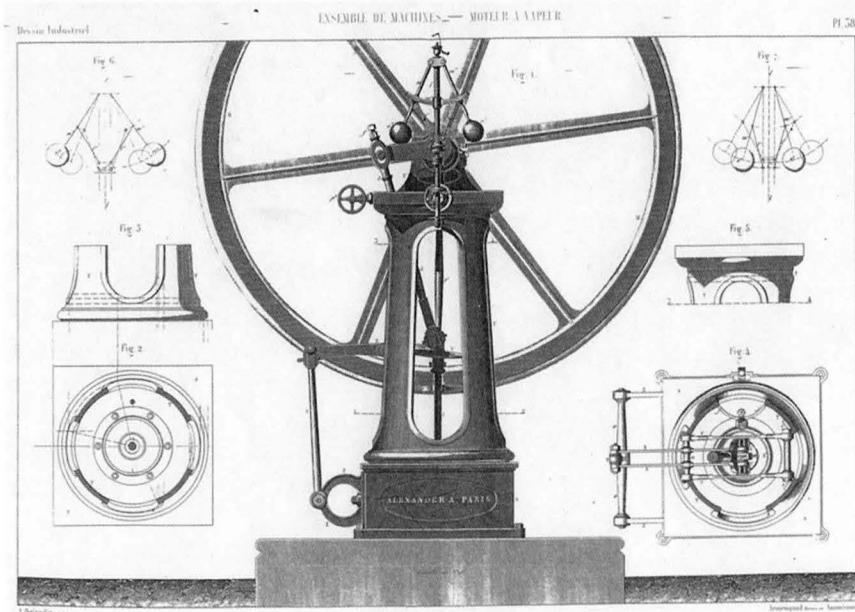
71. AHPB, notaires Josep MARZOLÀ, 1844, f. 361, et Francesc MADRIGUERA, 1846, f. 155; *El Fomento*, 24 juin 1845, et *Diario de Barcelona*, 24 avril 1847.

72. CNAM, *Rapport sur les produits de l'industrie française présenté au nom du jury central à S. E. M. le comte de Saint-Cricq*, Paris: Imprimerie royale, 1827, p. 367.

73. Cf. Tableau 4.

74. AHPB, notaire Josep Manuel PLANAS, 1844, f. 291v.

75. L'entreprise *Fossey y Cia* construit 133 turbines (2.937 chevaux de puissance) entre 1853 et 1869. Sur l'histoire de cette entreprise, cf. Jordi CATALAN, «Capitales modestos y

Machine à vapeur verticale des ateliers Alexander (Paris) dans les années 1840 (Paris) (coll. Privée). Source: Armengaud Aîné, *Nouveau cours raisonné de dessin industriel appliqué principalement à la mécanique et à l'architecture*, Paris: L. Mathias, 1849.

est Louis Perrenod. Nous l'avons déjà vu, ce mécanicien est installé à Barcelone depuis 1832 où il exploite un atelier de mécanique jusqu'à 1838. Victime de la crise liée à la première guerre carliste, son entreprise a fait faillite. Nous perdons sa trace pendant quelques années mais il finit par refaire surface à Barcelone vers 1844, associé avec le commerçant Joseph Dejean, un des fondateurs de la filature à vapeur de Reus. Ensemble, ils animent une maison de commerce d'importation de machines françaises.⁷⁶ Cette société vend surtout des machines textiles mais ne néglige pas les opportunités qui

dinamismo industrial: orígenes del sistema de fábrica en los valles guipuzcoanos, 1841-1918», dans Jordi NADAL et Albert CARRERAS (dir.), *Pautas regionales de la industrialización española, siglos XIX y XX*, Barcelona: Ariel, 1990, p. 131-132.

76. La société a deux sièges, un à Paris (rue Montorgueil) et l'autre à Barcelone (rue de la Unión): *El Fomento*, 2 janvier 1845.

se présentent dans le domaine de la vapeur.⁷⁷ Ainsi, en 1844-1845, elle vend et installe la machine de la filature de coton de Magí Tarruellas à Barcelone.⁷⁸

Pour les Britanniques, il est impossible de ne pas commercer par les de Bergue (ou Debergue selon les écrits). Cette famille a joué un rôle essentiel dans l'industrialisation de la Catalogne. Le père, Charles de Bergue, s'est installé en France dans les années 1820 et s'est occupé d'y établir le premier système mécanique de tissage du lin et du chanvre. Il monte sa première fabrique à Voiron en 1827 avant de la transporter en Normandie, à Lisieux, où il se spécialise dans la fabrication des peignes à filer en association avec Desfrièche et Gillotin. La famille est nombreuse, lui permet d'avoir des ambitions pour de vastes marchés et d'agir dans le cadre d'une géographie large et complexe. Ses cinq fils travaillent dans l'industrie. L'aîné, Charles, sert les affaires familiales en Angleterre. Henri a fondé un atelier à Paris en 1830 (*Henri Debergue & Cie*) et reçoit une médaille d'argent lors de l'exposition de 1834 pour la qualité de ses métiers à tisser.⁷⁹ Il exporte ses produits en Belgique, en Russie et en Espagne. En 1839, sa maison a pris une importance considérable (*Debergue & Spréfico*) et ses ateliers ont été agrandis.⁸⁰ Michel, Auguste et Cornélius sont envoyés en Espagne pour s'y faire une place. La famille de Bergue travaille régulièrement avec la maison Hall de Dartford. Cette collaboration s'observe dès 1833 avec l'installation de la machine de *Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía* à Barcelone et se poursuit pour Michel de Bergue dans le cadre de l'atelier mécanique qu'il crée avec Josep Vilanova et Joan Domènech en 1840 à la Barceloneta.⁸¹ Michel de Bergue ne devient le représentant officiel de la firme *J. & E. Hall* à Barcelone qu'à partir d'août 1841, avant d'en devenir le chargé de pouvoir général en 1846.⁸² Il travaille en équipe, parfois avec

77. Louis Perrenod est notamment représentant de la société mulhousienne de construction de machines textiles *Loos & Cie*: AHPB, notaire Josep ANDREU, 1847, f. 51.

78. AHPB, notaire Montserrat COROMINAS.

79. CNAM, *Rapport du jury central...*, 1836, p. 217-218.

80. CNAM, *Exposition des produits...*, 1839, p. 40-41.

81. AHPB, notaire Josep Maria ÒDENA, 1840, f. 133. Pour l'histoire de cette entreprise, cf. Marc GASCON SOLER, «Els orígens de la mecànica moderna...».

82. *Diario de Barcelona*, 24 août 1841, et AHPB, notaire Ferran FERRAN, 1846, f. 177. Miguel de Bergue quitte la société *Domènech, De Bergue & Prat* qui exploitait l'atelier de mécanique de la Barceloneta en avril 1842. Il est possible que le départ du technicien britannique ait été causé par le fait qu'il ne pouvait travailler avec une autre entreprise qu'avec l'accord de ses associés: AHPB, notaire Manuel OLIVA, 1841, f. 101.

ses frères, mais surtout avec Martin Ycher Roussillon, un ancien filateur de lin originaire de Lyon qui l'accompagne dans ses aventures catalanes depuis au moins 1836.⁸³ Michel de Bergue a, parallèlement à ses activités de représentant de la maison Hall, multiplié les initiatives industrielles dans des secteurs aussi variés que les transports, l'industrie du gaz et celle du coton.⁸⁴ Ce technicien-entrepreneur à l'action débordante en Catalogne attend lui aussi sa biographie. Le portrait rapidement esquissé ici permet toutefois de saisir l'importance de sa participation dans le développement industriel catalan. Nous en savons en revanche beaucoup moins pour l'autre grand représentant britannique des années 1840, William Moore. Les minutes des notaires nous permettent juste de savoir qu'il travaillait lui aussi en équipe pour l'installation des machines. Joseph Moore et le mécanicien originaire de Londres Robert Harrison le secondent en effet pour résoudre les problèmes rencontrés avec la machine de *J. Busqueta é I. Sala* à Mataró en 1844-1845 et celle de *Ros é hijos* de Terrassa en 1845.⁸⁵

Ce monde des agents, représentants et intermédiaires étrangers ne se limite pas aux quelques cas présentés. Toutes les ressources sont utilisées par les constructeurs pour être présents localement, surtout pour ceux qui ne sont pas encore véritablement installés sur le marché catalan. Les monteurs dépêchés pour installer les appareils dans les usines servent souvent de représentants temporaires. C'est le cas de François Schuffenecker, de la maison parisienne Moulfarine, qui sert d'agent pour son entreprise sur son lieu de travail du moment, la fabrique *Dotres, Clavé y Fabra*, en septembre 1841.⁸⁶ Les relais nationaux sont également mis à contribution. Ainsi, Jean Bidlingmayer, représentant de la société J.-J. Meyer de Mulhouse mais aussi de *Nicolas Schlumberger & Cie* (Guebwiller), envoyé à

83. BC, JC, llig. LXVIII, caixa 95. Martin Ycher Roussillon s'occupe notamment des affaires de Michel de Bergue pour la machine à vapeur Hall de Jacinto Ferran et Pere Arnau à Barcelone: AHPB, notaire Magí GELADA, 1849, f. 198.

84. Dans le coton, à Barcelone, il participe en 1842 à la constitution de la société *Manuel Tey y Cía*, qui loue les locaux et la vapeur d'une usine rue Ferlandina: AHPB, notaire Ramon SAMPONS, 27 juin 1842. En 1848, il s'associe avec Antoni Jordà et Andreu Mas pour l'exploitation d'une filature dotée de *self-actings* rue Migdia: AHPB, notaires Joan PRATS, 1848/2, f. 5, et Ferran FERRAN, 1848, f. 293.

85. AHPB, notaire Eudald JORDANA, 1845, f. 164v., et Francesc COSTA, *Mataró liberal, 1820-1856. La ciutat dels burgesos i els proletaris*, Mataró, 1995.

86. *Diario de Barcelona*, 30 septembre 1841.

Igualada pour monter une machine à vapeur, réside un temps à Barcelone dans la fabrique de l'indienneur français Jean Achon.⁸⁷ De même, Paul Puech, lui aussi fabricant français, sert de boîte aux lettres pour l'entreprise lyonnaise Diot.⁸⁸ Une recherche exhaustive dans les annonces de la presse périodique locale permettrait sans aucun doute de multiplier les exemples.

Les Catalans sont-ils présents dans ce monde des intermédiaires? Ils jouent un rôle indéniable. Le principal agent est Mariano Flaquer. Originaire de Torredembarra et fils d'un négociant et armateur qui s'était enrichi dans le trafic des esclaves avec les Amériques, il devient le représentant et «*apoderado*» de Hick de Bolton à Barcelone en avril 1845. Il semble remplacer Joseph et William Moore qui disparaissent alors de Catalogne, sans que l'on en connaisse les raisons. Les entreprises de mécanique servent également de relais pour les ventes d'appareils construits à l'étranger. En 1842, *El Nuevo Vulcano* fait paraître une annonce publicitaire qui l'atteste: «*En el taller se reciben órdenes para erigir tanto en la ciudad como fuera, cualquier clase de máquina de vapor, terrestre ó marítima, á cuyo fin se ha puesto en relación con los principales constructores del extranjero*». ⁸⁹ En octobre 1846, un contrat est passé avec la société *Domènech y Prat* pour la vente de machines à vapeur et de pièces fabriquées par l'entreprise Alexander à Paris.⁹⁰ En fait, toutes les entreprises de mécanique locales agissent de la sorte. Pour Joan Güell, il ne serait d'ailleurs en être autrement. Privé des possibilités de construire à cause de la législation douanière, l'atelier catalan se limite «*a cobrar una simple comisión de la maquinaria que introduce del extranjero*». ⁹¹ A y regarder de plus près, les travaux des entreprises locales avaient une importance bien plus grande et les mots du grand industriel catalan étaient pour le moins excessifs. Ne s'agissait-il pas d'apitoyer l'état espagnol sur la situation de l'industrie mécanique barcelonaise?

87. *Diario de Barcelona*, 15 septembre 1841.

88. *Ibidem*.

89. *Guía de forasteros en Barcelona y noticia de las fábricas de las cuatro provincias de Cataluña*, Barcelona: Imprenta y Librería de D. Manuel Saurí, 1842, p. 63-64.

90. AHPB, notaire Josep RODELLES, 1846, f. 331.

91. Joan GÜELL, *Escritos económicos*, Madrid: Imprenta de H. Martinez, 1841, p. 2.

L'importance sous-estimée des entreprises de mécanique de Barcelone

Pour les entreprises étrangères spécialisées dans la construction de machines à vapeur, un réseau de confiance d'agents, de représentants et d'intermédiaires sur le sol catalan était-il suffisant pour assurer le succès des exportations vers Barcelone et sa région? Avoir les moyens de s'assurer une publicité au niveau local, d'établir les contrats, de mettre en place les circuits financiers pour les paiements, d'être représenté sur place pour traiter les litiges et les procès commerciaux dans les meilleures conditions sont une chose. Assurer une bonne installation des équipements, maintenir en état les machines et faire les réparations urgentes dans des délais acceptables en sont une autre. Autrement dit, en matière de suivi logistique ou technique, l'éloignement est un vrai problème et le tissu entrepreneurial catalan a dû réagir pour y faire face. Le développement de la machine à vapeur en Catalogne ne pouvait se faire qu'avec l'existence d'un tissu local d'entreprises spécialisées dans les travaux de base sur les machines à vapeur. Si l'industrie mécanique catalane n'a pas trouvé le succès espéré à ses débuts, elle a néanmoins joué un rôle déterminant dans l'installation, la maintenance et la réparation de ces appareils. Qu'aurait pu être le développement économique de la Catalogne –et surtout de Barcelone et des alentours– durant les années 1830-1840 sans les travaux assurés par les ateliers *El Nuevo Vulcano*, ceux de Valentí Esparó, de Joan Domènech et de *La Barcelonesa*? Sans aucun doute jamais aussi important et les entrepreneurs du textile, principaux fondateurs de ces entreprises l'ont compris très rapidement.⁹² Il convient donc ici de rouvrir le dossier de l'industrie mécanique catalane des années 1830-1840 et d'en apprécier l'effcience à l'aune de nouveaux critères.

La première révolution industrielle l'a clairement établi: aucune industrie ne peut se lancer dans la modernisation de ses structures de production sans l'existence au niveau local d'un secteur métallurgique et mécanique dédié aux interventions de base. Installer, maintenir en état et réparer les machines: l'ensemble de ces travaux n'était guère évident pour toutes ces entreprises. Il fallait tout d'abord établir une formation alliant aspects thé-

92. Comme l'a souligné avec justesse Jordi Nadal: «*la preocupación de los algodoneiros, pioneros de la mecanización, por las construcciones mecánicas es obsesiva*» («Cataluña...», p. 144).

oriques et aspects pratiques.⁹³ Ouverte au début des années 1830 et placée sous la direction d'Hilarión Bordege, la Chaire de mécanique de Barcelone a accueilli l'essentiel des techniciens et entrepreneurs qui ont travaillé sur le créneau des appareils à vapeur (Leandre Ardévol, Jaume de Castro, Joan Domènech, Josep Prat, Nicolau Tous i Mirapeix...).⁹⁴ Ce n'était toutefois qu'un enseignement limité car, dès ses premiers pas, l'industrie mécanique moderne catalane a été placée devant la nécessité d'opérer le transfert des technologies britanniques et françaises. Or les moyens d'accès les plus efficaces aux connaissances et aux savoir-faire dans le domaine de l'énergie vapeur et de la métallurgie de transformation ne sont pas légion. La technique voyageant avec les hommes qui la possède, il fallait nécessairement que la Catalogne soit en mesure d'envoyer certains de ses enfants se former à l'étranger ou d'accueillir des techniciens étrangers capables de leur apporter la technologie recherchée.

Durant les années 1830, certains Catalans se sont expatriés un temps, afin d'acquérir des connaissances et de ramener des savoir-faire dans leur pays. Pascual Madoz ne manque d'ailleurs pas de signaler que *«muchos jóvenes fueron a Inglaterra para familiarizarse con los nuevos ingenios mecánicos»*.⁹⁵ Quelques années plus tard, les entreprises catalanes de mécanique n'ont pas hésité à envoyer leurs salariés se mettre à niveau en Grande-Bretagne. C'est notamment le cas d'*El Nuevo Vulcano* qui envoie en le responsable de son atelier de chaudronnerie en Angleterre durant quelques mois en 1843 afin qu'il se mette *«al nivel de los nuevos descubrimientos en el ramo de calderas»*.⁹⁶ Les voyages vers la France ont été tout aussi nombreux et deux exemples suffisent à en montrer l'importance. Avant d'être recruté dans

93. Carles PUIG PLA, «El Gabinete de máquinas, la Escuela de mecánica y la Cátedra de maquinaria de la Junta de comercio de Barcelona (1804-1850)», dans Juan Luis GARCÍA HOURCADE, Juan M. MORENA YUSTE et Gloria RUIZ HERNÁNDEZ (coord.), *Estudios de historia de las técnicas, la arqueología industrial y las ciencias. VI Congreso de la Sociedad española de Historia de las Ciencias y de las Técnicas. Segovia- La Granja, 9-13 de septiembre de 1996*, Segovia, 1998, p. 211-222.

94. Voir la liste d'élèves publiés dans Maria Lluïsa GUTIÉRREZ I MEDINA, «L'ensenyament tècnic al segle XIX: els primers anys de la mecanització industrial», dans *III jornades d'arqueologia industrial de Catalunya, Sabadell, 17, 18 i 19 de novembre 1994*, p. 168-190 (document dactylographié consulté à l'Escola Tècnica d'Enginyeria Industrial de Barcelona).

95. Guillermo GRAELL, *Historia del Fomento...*, p. 27-28.

96. Navegación e Industria, *Memoria leída por el administrador de esta sociedad en la junta general de socios y accionistas del 1º de mayo de 1844*, Barcelona: Imprenta de A. Brusi, 1844, p. 5.

l'entreprise de Valentí Esparó, Leandre Ardévol a suivi les cours de l'École des Mines de Paris au début des années 1830.⁹⁷ Toujours au cours de ces mêmes années, Nicolau Tous i Mirapeix s'est formé à Thann et a très certainement pu observer les nombreuses machines à vapeur qui fonctionnaient en Alsace et visiter les entreprises de constructions mécaniques de la région (Koechlin, Meyer...). Le moyen le plus efficace était de faire venir en Catalogne les hommes porteurs des connaissances nécessaires. Comme les travaux de Jordi Nadal et de Marc Gascon ont déjà pu le souligner,⁹⁸ les principaux ateliers de mécanique de Barcelone sont peuplés de techniciens britanniques au cours des années 1830-1840: William Gough, Jack Riddings et John Whitehouse dans l'entreprise de Valentí Esparó;⁹⁹ John Allerton et Samuel Kent pour El Nuevo Vulcano;¹⁰⁰ Michel de Bergue pour les ateliers de Joan Domènech...¹⁰¹ On peut également ajouter à cette liste –qui reste un beau sujet d'études à elle seule– celle des techniciens français, restés dans l'ombre de leurs homologues britanniques. L'importance de leur rôle se mesure avec la présence du forgeron Joseph Isabeaud chez Valentí Esparó,¹⁰² du mécanicien Jean-Marie Raspaud chez *P. Llobera y Cía*¹⁰³ et du dessinateur Constantin Roy dans les ateliers de *La Barcelonesa*.¹⁰⁴ Au final, qu'il s'agisse de Français ou de Britanniques, l'avantage est le même pour les entreprises locales. En échange de salaires élevés et d'une considération plus importante que dans leur pays d'origine, ces hommes ont permis d'assurer les

97. Real Academia de Ciencias y Artes, *Nómina del personal académico*, Barcelona: A. López, 1910-1911, p. 141-142.

98. Jordi NADAL, «La metal·lúrgia...», et Marc GASCON, «Els orígens de la mecànica moderna...», p. 194-195.

99. «Progreso de la industria en la capital del principado», *Diario de Barcelona*, 25 mars 1842; AHPB, notaire Ferran FERRAN, 1846, f. 259, et Alex SÁNCHEZ, «*¡Hubiese querido el cielo que anocheciera jamás!* El proceso de disolución de la sociedad Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía (1835-1838)», dans *Doctor Jordi Nadal...*, p. 979.

100. AHPB, notaire Josep ANDREU, 1845, f. 87, et Pascual MADDOZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, 1846, v. III, p. 554.

101. Marc GASCON SOLER, «Els orígens de la mecànica moderna...».

102. Alex SÁNCHEZ, «*¡Hubiese querido el cielo...*», p. 979.

103. Jean-Marie Raspaud a d'abord travaillé dans l'atelier de Louis Perrenod (AHPB, notaire Josep Maria ÒDENA, 1836, f. 315) avant de participer à la fondation de l'atelier métallurgique et mécanique Pablo Llobera y Cía en 1839 (AHPB, notaire Josep Manuel PLANAS, 1839, f. 81).

104. Alberto DEL CASTILLO, *La Maquinista Terrestre y Marítima, personaje histórico (1855-1955)*, Barcelona: Seix y Barral Hermanos, 1955, p. 37.

travaux d'installation, de maintenance et de réparation des appareils à vapeur présents dans les usines catalanes. Ils sont également venus avec leurs connaissances et leur savoir-faire qu'ils transmettent aux entrepreneurs, techniciens et ouvriers locaux engagés dans la filière de la mécanique. Ainsi, dans l'association qui le lie en juillet 1840 avec Joan Domènech, Michel de Bergue s'engage à «enseñar la maquinaria en todas sus partes a Juan Ramón Domènech, hijo del socio Don Juan Domènech». ¹⁰⁵ Dans les ateliers de métallurgie et de mécanique, les Catalans se sont formés par la pratique, sous les ordres et avec l'appui de ces techniciens étrangers. C'est durant ces années que s'est forgée l'autonomie catalane en matière de construction d'appareils à vapeur, qui donnera pleinement ses fruits au cours des années 1850.

Les résultats de ce transfert de technologies, de voyages de techniciens et d'apprentissage au sein des entreprises ont été remarquables pour les travaux de base sur les machines à vapeur. Il suffit de parcourir les archives des notaires de Barcelone et les factures concernant les interventions sur les appareils à vapeur pour s'en convaincre. Pour les entreprises locales de mécanique, c'est l'existence d'un marché actif et porteur, véritable socle de la pérennisation du secteur. Dès 1839, les ateliers catalans installent les machines, règlent leur fonctionnement, construisent les conduites d'eau et les cheminées d'évacuation des fumées, fabriquent et mettent en place les systèmes de transmission de l'énergie vapeur (arbres moteurs verticaux et horizontaux, engrenages, courroies...). Les exemples ne manquent pas pour les ateliers de Valentí Esparó, de Joan Domènech, de *La Barcelonesa* et *El Nuevo Vulcano*. ¹⁰⁶ Tout aussi important, les entreprises réparent ou changent les organes qui composent les machines (pistons, volants, cylindres, chaudières, tubes...) et évitent ainsi à leur clientèle les longues ruptures de production engendrées par l'attente d'un mécanicien extérieure à la région ou d'une pièce fabriquée au loin. En 1844, c'est un atelier de Barcelone qui construit et change le cylindre de la machine à vapeur de 30 chevaux de la filature de coton de Jaume Ricart à Barcelone. ¹⁰⁷ Pour la seule année

105. AHPB, Josep Maria ÒDNA, 1840, f. 141, cité dans Marc GASCON SOLER, «Els orígens de la mecànica moderna...», p. 198.

106. Quelques exemples avec les appareils des filatures de coton de d'Andreu Balias, d'Antoni Ferrer (Barcelone) de Joan Vilaregut (Gràcia): AHPB, notaires Josep Maria ÒDNA, 1840, f. 133; Josep Manuel PLANAS, 1842, f. 237, et Pere Nolas TRESÀNGELS, 1843, f. 72v.

107. *La Verdad*, 16 mai 1844. Nous ignorons s'il s'agit d'*El Nuevo Vulcano* ou des ateliers de Valentí Esparó. En 1842, ces derniers se déclarent aptes à construire des cylindres pour des machines de 100 chevaux de puissance (*Guía de forasteros...*, p. 63).

1844, par ses compétences, *El Nuevo Vulcano* «*ha contribuido a evitar la paralización de más de veinte fábricas de vapor que han necesitado sus auxilios*». ¹⁰⁸ Ce problème de délais pour les réparations ne touche pas seulement les entreprises propriétaires d'une machine mais aussi celles qui leur louent l'énergie vapeur. Et le phénomène est répandu, à Barcelone, à Mataró, à Sabadell et à Terrassa notamment. ¹⁰⁹ Qu'une machine à vapeur tarde à être mise en fonction ou reste en panne trop longtemps et c'est son propriétaire qui est attaqué en justice par les locataires de la force motrice, qui ne peuvent plus actionner leurs équipements. Une affaire de 1842 illustre parfaitement cette situation. Cette année-là, Andreu Balias, filateur de coton de Barcelone, loue une partie de ses locaux et de l'énergie de sa machine à vapeur à trois confrères (Joan Cortés, Joan Caravant et Jaume del Prat). ¹¹⁰ Les trois hommes l'attaquent en justice car son appareil fonctionne mal et ne permet pas d'actionner l'ensemble des appareils présents dans l'édifice. Tout finit par rentrer dans l'ordre grâce à l'intervention des mécaniciens d'*El Nuevo Vulcano*. Ces réparations, nombreuses et régulières, préparent les entreprises pour de nouvelles activités. Assez rapidement, nous l'avons vu, les ateliers se mettent à construire des appareils. Elles finissent également par se lancer dans des opérations techniques difficiles comme le changement du mode de fonctionnement des machines déjà installées. ¹¹¹ Ces travaux sont notamment destinés à faire baisser la consommation en combustible. Nous savons déjà l'importance de ce dernier point dans une Catalogne où le charbon se paie cher et alourdit considérablement la facture énergétique des entreprises. Même si elle a finalement peu construit d'appareils complets dans les années 1840, l'industrie mécanique catalane a trouvé sa place, ses marchés et son rôle. Elle a profité de l'essor de l'activité textile et l'a favorisé dans le même temps par l'éventail des travaux assurés.

108. Navegación e Industria, *Memoria leída por el administrador de esta sociedad en la junta general de socios y accionistas del 31 de marzo de 1845*, Barcelona: Imprenta de A. Brusi, 1845, p. 3.

109. Cf. Josep Maria BENAUL, *La industria textil...*; Francesc COSTA, *Mataró liberal...*, et Olivier RAVEUX, «Los fabricantes de algodón...».

110. Cf. AHPB, notaires Josep Manuel PLANAS, 1842, f. 237v., et Pere Nolasc TRESANGELS, 1843, f. 5v.

111. Il s'agit notamment de changer le type de pression des appareils pour les rendre plus économiques (*Guía de forasteros...*, p. 63-64).

Conclusion

L'étude du marché des machines à vapeur des années 1830-1840 permet de se placer au cœur de la première révolution industrielle catalane, en portant l'éclairage sur les enjeux, les modalités et les acteurs d'un phénomène combinant transfert de technologies, dynamiques économiques, destinées individuelles et stratégies d'entreprises. Par cette demande en biens d'équipement, la Catalogne a été attractive et a été perçue comme une opportunité de marché pour tout un monde d'entreprises et d'entrepreneurs étrangers. La vente de machines à vapeur n'a pas seulement servi les desseins de dynamiques extérieures à la région car elle a en retour suscité et encouragé les initiatives d'entreprises locales, enraciné les intermédiaires étrangers dans le tissu économique catalan, fortement stimulé la croissance industrielle de Barcelone et de plusieurs autres villes côtières. Elle a inscrit la région dans la modernité industrielle et technique de son époque. Finalement, comme pour d'autres espaces, la machine à vapeur a été à la fois cause et conséquence de la modernisation des structures de production et vecteur d'intégration de la Catalogne dans les circuits technologiques, humains et économiques européens de la première moitié du XIXe siècle. Des travaux sur le marché des machines textiles et sur celui des appareils hydrauliques viendraient sans nul doute confirmer ce résultat.

Si ce travail permet de mieux comprendre l'entrée de la Catalogne dans la première révolution industrielle. Il offre aussi la possibilité de porter l'attention sur la compétition technologique et la lutte sur les marchés européens au cours de cette période décisive des années 1830-1840. En observant les ventes d'appareils à vapeur à Barcelone et dans sa région, il apparaît que l'Europe continentale a désormais comblé son retard technologique à l'égard de la Grande-Bretagne. La compétition internationale sur le marché des biens d'équipement est désormais avant tout une affaire de prix. La suprématie britannique est-elle pour autant remise en cause? Pas vraiment, les entreprises anglaises et écossaises parviennent à conserver leur position dominante, en produisant toujours moins cher et en se mettant au diapason des entrepreneurs français dans la recherche technologique. Là encore, il y a fort à parier qu'une étude sur la vente des machines textiles et hydrauliques permettrait d'observer le même phénomène. L'histoire industrielle de la Catalogne, raccourci de l'histoire industrielle de l'Europe continentale? A bien des égards...

LA PRIMERA DEMARCACIÓ NOTARIAL ESPANYOLA DE 1866: EL PROJECTE DEL COL·LEGI DE NOTARIS DE BARCELONA

○ LLUÏSA CASES I LOSCOS, LAUREÀ PAGAROLAS I SABATÉ, JORDI TOR I AZORÍN
ARXIU HISTÒRIC DE PROTOCOLS DE BARCELONA

Presentació

A l'inici de l'any en curs de 2005, l'Associació d'Arxivers de Catalunya edità, en el número cinc de la seva col·lecció d'obres normatives i de referència *Textos*, el treball *Els fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització*, al qual ara remetem.¹ En aquest acurat i força exhaustiu estudi, encaminat a facilitar la informació necessària i a dictar les pautes per tal de poder sistematitzar, racionalitzar i, al capdavant, redefinir el mapa notarial català i la distribució dels seus extraordinàriament rics fons de protocols, ja s'anunciava la necessitat d'editar el projecte de la primera de les catorze demarcacions notariales espanyoles promulgades fins al dia d'avui, després de la Llei orgànica del notariat de 28 de maig de 1862, la norma clau d'articulació del notariat espanyol contemporani.

Aquesta primera demarcació notarial, sobre la qual es basà l'argumentació exposada en el capítol cinquè del llibre suara esmentat, dedicat a dictar les propostes consensuades de sistematització dels fons notarians, fou promulgada pel Reial decret de 28 de desembre de 1866, amb l'enumeració exclusivament dels municipis amb notaria agrupats per districtes i el quadre de substitucions.² Però l'elaboració d'aquesta demarcació requerí, com és lògic, de tot un seguit de complets i detallats projectes i informes previs per part de les instàncies implicades en la seva tramitació, i d'una manera especial dels nous col·legis territorials de notaris. De fet, el Col·legi de Notaris de Barcelona aprovà el seu projecte de demarcació en la sessió de la Junta Directiva de 23 de desembre de 1864.³ I aquest document, que

1. Laureà PAGAROLAS I SABATÉ (coord.), *Els fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització*, Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, 2005 (*Textos*, 05).

2. *Colección Legislativa de España, segundo semestre de 1866*, Tomo XCVI, Madrid: Imprenta del Ministerio de Gracia y Justicia, 1866, núm. 869, p. 994-1.072.

3. Arxiu del Col·legi de Notaris de Catalunya, *Actas de la Junta Directiva, 1863 a 1874*, any 1864, f. 35r.-54v.

inclou la relació detallada de tots els municipis de Catalunya amb els seus agregats, revesteix una enorme importància per tot un seguit de raons que a continuació enunciem, fet que justifica la seva edició íntegra en aquest article.

En primer lloc, perquè, en ésser la primera, és la més extensa i completa demarcació notarial, amb indicació de les localitats amb notaria demarcada i, sobretot, de l'àrea que depèn de cada notaria, amb l'enumeració dels seus pobles i agregats. De fet, és la que servirà de base per a la confecció de les immediatament següents, les quals, d'acord amb els informes previs presentats pels notaris corresponents, aniran recollint només els canvis successius que s'obraran en la determinació de les localitats amb notaria i el seu nombre de places, donant per entesa l'adscripció de les poblacions i dels agregats. El cert és que no en trobarem cap altra de tan exhaustiva fins entrat el segle XX, concretament fins al 1913, i encara aquesta no inclourà ni els pobles ni els agregats dels municipis.

D'aquesta manera, amb una presentació estructurada per províncies i per districtes notariais –aleshores del tot vinculats als partits judicials, d'acord amb l'enunciat de l'article tercer de la llei marc de la institució– aquest projecte recull les localitats amb notaria, el seu nombre i, sobretot, els municipis, els pobles i els agregats que s'adscriuen a cada localitat amb notaria demarcada, ultra algunes notes ben curioses i interessants.

En segon lloc, aquesta primera demarcació és d'una enorme transcendència des de l'angle arxivístic i d'organització dels extraordinaris fons notariais catalans. De fet, no exagerem gota si afirmem que amb aquesta demarcació s'establí i es determinà el mapa arxivístic notarial català, emmarcat dins del conjunt de l'Estat espanyol, prenent com a fonament els districtes notariais. En aquest sentit, fou l'instrument base emprat pels notaris arxivers per a la recollida de la documentació del seu districte. I, com ja hem escrit en un altre lloc, cal afegir que aquest mapa, resultat del projecte de sistematització vuitcentista, destinat a arranjar els desgavells de la ben complexa situació anterior i integrat aleshores per un total de trenta-quatre districtes, analitzats els elements favorables i contraris, era del tot encertat i no ha estat superat per cap altra proposta plantejada després.

En la mateixa línia, no podem oblidar que amb aquesta estructura, incardinada al territori i coherent amb la realitat del país, es dugueren a terme amb força èxit i es materialitzaren els primers projectes d'organització dels fons, plasmats especialment en els inventaris de 1902. A més, el cert és que aquesta primera estructura pervisqué, tot i que amb petites modificacions,

durant un període prou perllongat de temps, fet que permeté la consolidació d'aquests arxius de districte, amb la regularització dels ingressos i la permanència del seu contingut. Encara, en l'actualitat, aquesta distribució de districtes i localitats permet una més correcta identificació i adscripció, per part dels companys arxivers, dels registres provinents de les notaries històriques, avui desaparegudes.

Finalment, no podem tampoc oblidar la immensa riquesa que conté aquest document en el vessant de l'onomàstica, concretament de la toponímia, i de l'organització del territori català en temps pretèrits, en oferir-nos –cert que no sempre amb la grafia més correcta– la relació dels municipis i, en el seu cas, de tots els pobles i agregats que hi restaven adscrits. I això precisament en el moment previ a la reforma municipal de 1866, que tingué per objecte bàsic la intervenció directa del govern de l'Estat en el disseny del mapa municipal, amb una voluntat palesa de suprimir municipis i de coartar, en la resta de casos, l'autonomia municipal.⁴

El procés de tramitació

Recordem que la Llei orgànica del notariat de 28 de maig de 1862, en el seu article tercer, ja determinava de manera molt clara la concordança entre els partits judicials i els districtes notariaus. I, tot seguit, afegia que, dins de cada districte, es crearien les notaries necessàries per al servei públic i que, per això, es prendrien en consideració elements com ara la població, la freqüència i la facilitat de les transaccions, les circumstàncies de la localitat i la mateixa decorosa subsistència del notari. En l'article següent, el quart, es deia que a l'hora de fixar el lloc de residència dels notaris, el govern escoltaria les audiències territorials i els governadors civils i les diputacions provincials, bo i oblidant els col·legis de notaris, que serien al capdavant els que realitzarien uns projectes més complets. I en el vuitè s'assenyalava el camp d'actuació dels notaris, de manera que aquests podrien exercir indistintament dins el partit judicial on es trobés la seva notaria.

Aquest darrer article, que anava adreçat a permetre l'actuació indistinta dels notaris per tot el territori del seu districte, a més del lloc on tingués la seva residència, fou ben aviat posat en qüestió pels mateixos notaris

4. Vegeu Jesús BURGUEÑO, Ferran LASSO DE LA VEGA, *Història del mapa municipal de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2002, p. 29-37.

davant l'abús que alguns d'ells feien d'aquesta prerrogativa, en contractar fora de l'àrea de la seva notaria, fet que lesionava els interessos d'altres companys del seu districte. Segurament per aquest motiu, en ésser reblat per l'article quart del Reial decret de 1866 de publicació de la demarcació, hom afegí que per poder actuar en una població on residís un altre notari calia ésser prèviament requerit. I també per això, el projecte de demarcació de 1864 que publiquem es revesteix de major importància, atès que detalla de manera molt minuciosa i correcta l'àrea territorial pròpia de cada notaria demarcada.

Per la seva banda, el primer reglament encarregat de desplegar aquesta normativa marc, de 30 de desembre del mateix 1862, incidia en la correspondència entre partit judicial i districte notarial (art. 1 i 2). Però, alhora, afegia que els diferents districtes constituïen la demarcació dels col·legis notariaus de cadascuna de les audiències territorials i, sobretot, que el nombre de notaries i la seva capitalitat —o punt de residència de cada notari— havien d'ésser fixats en un reial decret especial, d'acord amb l'article quart de la llei marc. Encara, en el títol cinquè del mateix reglament, en parlar de les incompatibilitats i les prohibicions dels notaris, es deia que els notaris estaven mancats de fe pública fora del seu districte notarial (art. 46), amb la qual cosa restava palesa la necessitat de fixar les delimitacions dels districtes.

Malgrat aquestes disposicions primerenques encaminades a encaixar l'antic sistema notarial d'arrels medievals en el nou marc vuitcentista, en els seus diferents aspectes (organització, autoritats, tipus de notaris, nomenaments, trasllats, retribució, arxius...), és evident que, com en tots els canvis transcendentals, la realitat del moment devia ser molt complexa. I en el punt de les demarcacions que ara ens ocupa, calia també dictar de manera ràpida les primeres disposicions, per tal que la «nova institució» notarial resultant de la llei pogués articular-se de manera correcta.

Per això, no ens ha d'estranyar que, escolats encara no tres mesos des de la promulgació de la llei marc, el 18 d'agost del mateix 1862, la Direcció General del Registre de la Propietat i del Notariat adreçés una circular a les juntes de govern de tots els col·legis territorials del regne, que esdevindria el punt de partida per a la confecció de la primera demarcació notarial espanyola. En ella, a més d'unes bases per a la formació dels aranzels notariaus, es demanava informació a les juntes col·legials sobre: el nombre de notaris que es consideraven convenients a cada capital de districte; igualment, el nombre de notaris de les poblacions on es creia que havia de residir notari i els llocs que havia d'abraçar la seva notaria i, finalment, un càl-

cul aproximat dels emoluments que podria produir cada plaça, d'acord amb el sistema d'aranzels que la junta proposés.⁵

I, malgrat que la Junta de Govern Interina del Col·legi Territorial de Barcelona, reunida per primer cop el 10 de juny de 1862 a casa del notari de Barcelona Salvador Clos, com a prior més antic, tenia plantejats temes d'organització més cabdals, com per exemple la unificació dels antics col·legis locals, de ben segur que aquesta fou també una qüestió que centrà l'atenció de les primeres juntes. D'aquesta manera, tenim notícia que ja l'octubre del mateix 1862 el Col·legi de Barcelona havia tramès a la Direcció General de Madrid un projecte de demarcació, que sembla que no prosperà. I cal pensar que igualment s'interessaren en aquesta mateixa línia de treballs les juntes posteriors, presidides el 1863 per Francesc Madriguera i, a partir de 1864, pel mateix Salvador Clos.

Tanmateix, la documentació conservada –concretament l'ofici de remissió que acompanyava el projecte definitiu que ara publiquem, enviat a Madrid el 24 de desembre de 1864– palesa que els treballs es reiniciaren arran de la reclamació feta per la Direcció General el 16 de desembre de 1863, de manera que la tasca principal de recopilació i elaboració de la informació es realitzà en un període certament breu, no més d'un any, amb l'assignació gairebé exclusiva d'un vocal de la Junta Directiva dedicat al seu correcte acompliment.

D'aquesta manera, la Junta Directiva treballà en el projecte durant el primer semestre de 1864, recopilant la informació necessària, com ara: el nombre d'habitants de cada municipi, agrupats per partits judicials; el nombre de notaris que estaven actuant i la població on residien i, finalment, el nombre d'instruments autoritzats per cada notari. Aquest darrer serà, de fet, l'element bàsic a l'hora de distribuir les places, per tal com s'entenia que el notari havia de viure de manera decorosa, a diferència d'altres demarcacions administratives o judicials, que només consideraven o bé feien prevaldre el nombre d'habitants.

Per elaborar, en una primera fase, el mapa notarial català (districtes, municipis i agregats), hom es basà en els diferents diccionaris geogràfics aleshores publicats, especialment el *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, de Pascual Madoz (1845-1850), en el nomenclàtor oficial dels pobles d'Espanya de 1858 ela-

5. Publicada a la revista *La Notaría* (Barcelona), V, núm. 230 (1 de setiembre de 1862), p. 1.620-1.621.

borat per la Comissió d'Estadística l'any anterior, en el mapa de Catalunya de Ramon Indar de 1859 i en els nomenclàtors de la província de Barcelona de 1864 i els de les altres tres províncies de 1858. Fàcilment podem copsar la dificultat que suposava una tasca d'aquest tipus, d'identificació de tots els municipis del país amb els seus llogarets, masos i altres agregats, més encara en aquell moment.

Així, per realitzar amb èxit la tasca que tenia encomanada, a més de consultar el material bibliogràfic suara esmentat, la Junta Directiva es posà en contacte amb diferents personalitats que tenien un bon coneixement del territori català, es demanaren informes als delegats dels diferents districtes notariais i, encara, es trameté un dels vocals de la Junta a recórrer durant el període estiuenc d'aquell any diversos districtes de la muntanya, que eren els que oferien una major dificultat.

Amb tota aquesta completa i detallada informació, la Junta Directiva formà el projecte de demarcació, el qual, un cop enllestit al principi d'octubre del mateix 1864, l'envià parcialment entre final d'aquest mes i començament de novembre als diferents delegats dels districtes amb els dubtes particulars de cada lloc, per tal que informessin prèviament les consultes als notaris del seu districte. Tots els delegats respongueren de manera molt minuciosa, fet que obligà la Junta a introduir modificacions en gairebé totes les circumscripcions. De fet, les al·legacions fetes pels delegats foren de dos tipus diferents: d'una banda, el nombre de notaris que hi havia d'haver a les poblacions demarcades i, de l'altra, els errors detectats al projecte en l'ortografia de la toponímia o sobre la ubicació d'alguns llocs. Majorment aquestes segones foren les que quedaren recollides en el projecte que publiquem.

Les dificultats amb què es trobà la Junta Directiva foren moltes i diverses, però s'intensificaren, en una segona fase, un cop establerts els municipis, a l'hora de fixar les poblacions amb notaria i el seu nombre. En aquest sentit, hom adduïa que els partits judicials i la mateixa divisió municipal no eren les més idònies, perquè en molts casos les divisions judicials existents partien àrees d'influència «naturals», de manera que les notaries a demarcar restaven sense una part important del seu territori, alhora que els termes municipals abraçaven pobles i agregats massa allunyats i que haurien de pertànyer a d'altres municipis. Tot i així, respectant com era la seva obligació les demarcacions judicial i municipal aleshores vigents, la Junta tractà d'ajustar-se al màxim a la topografia del territori i a la facilitat de les comunicacions.

A mitjan mes de desembre de 1864, la Junta Directiva ja tenia els treballs conclusos, de manera que aprovà el projecte de demarcació en la sessió

extraordinària de 23 de desembre i l'endemà, el dia 24, el remeté a la Direcció General del Registre de la Propietat i del Notariat. El projecte de demarcació notarial, juntament amb els presentats pels altres catorze col·legis territorials d'Espanya, seguí els tràmits administratius corresponents a la capital del regne, dels quals malauradament no tenim notícia, fins que finalment fou aprovat dos anys després, mitjançant el Reial decret de 28 de desembre de 1866, publicat el 31 del mateix mes i any, amb les modificacions que s'hi havien introduït, recollint segurament les sensibilitats i els interessos de les corporacions municipals o de les audiències territorials.

El contingut

El text que ara publiquem és, com hem anat dient, el projecte de demarcació notarial aprovat per la Junta Directiva del Col·legi Territorial de Barcelona en la sessió extraordinària de 23 de desembre de 1864, sota la presidència del degà Salvador Clos i Gualba, i tramès el dia 24 a la Direcció General de Madrid per a la seva aprovació i publicació.

El document es presenta d'acord amb les divisions administratives pròpies del moment, les quatre províncies del territori català i, dins de cadascuna d'elles, per districtes notarians, amb un total de trenta-cinc: tretze de Barcelona, sis de Girona, vuit de Lleida i vuit de Tarragona. Cal advertir, tanmateix, que en aquest projecte el districte de Barcelona es presenta separat del que es denomina «Afueras de Barcelona», que inclou els municipis de Badalona, Horta, Montcada i Reixac, Sant Adrià de Besòs i Santa Coloma de Gramenet, tot i que en el Reial decret de 1866 ja no es farà aquesta distinció, amb la qual cosa la demarcació en tindrà trenta-quatre, tal com hem indicat més amunt.

A continuació, dins de cada districte notarial, s'enumeren en sengles columnes, que nosaltres també hem respectat a l'hora d'editar el text, a més d'algunes notes, tres conceptes fonamentals:

Les poblacions a les quals es projecta assignar notaria.

El nombre de notaries de cada població.

Els pobles i agregats que configuren l'àrea territorial de cada localitat amb notaria assignada.

Respecte de les notaries, cal indicar que, en la línia ja coneguda de reducció de places notarians pròpia de la reforma vuitcentista, el nombre

de notaris proposats en el projecte de demarcació presentat pel Col·legi de Barcelona és de 258 (l'ofici de remissió en dona una de més), mentre que el nombre total dels notaris aleshores existents arribava als 435. Per això, en l'ofici es demanà a la Direcció General de Madrid la conveniència de no proveir les vacants resultat de defunció o de renúncia.

A més, com es pot veure amb una senzilla comparació d'aquest text amb el definitiu recollit en el Reial decret de 1866 de publicació de la demarcació, els municipis amb notaria o el seu nombre, de vegades, no és coincident, i així ho indiquem en nota en la part del text que s'escau. És evident que calia conjugar el servei públic amb la subsistència decorosa dels notaris, i aquesta conjugació no resultava gens fàcil.

A nivell general, ja hem dit que el nombre de notaries proposades el 1864 és de 258 (110 per a la província de Barcelona, 45 per a Girona, 46 per a Lleida i 57 per a Tarragona), mentre que les aprovades pel ministeri el 1866 s'incrementa en quaranta i és de 298 (124 per a la província de Barcelona, 52 per a Girona, 53 per a Lleida i 69 per a Tarragona). Per explicar aquest augment, cal pensar que en els tràmits finals de la demarcació fets a Madrid, previs a la seva promulgació, hi hagué pressions per part de les corporacions locals (diputacions, municipis...) o d'altres instàncies (audiències, governadors civils...) per aconseguir notaries a determinats municipis, en contra del bon criteri dels responsables col·legials de la institució notarial catalana, que ho desaconsellaven i als quals el temps acabaria donant en certa manera la raó.

Corroborava aquest fet l'informe que presentà l'Audiència Territorial de Barcelona el 26 de setembre de 1863, juntament amb el quadre de substitucions i un any abans que la corporació notarial catalana. Moguda òbviament per uns altres interessos, el nombre total de notaries proposades per l'Audiència fou de 285 (123 per a la província de Barcelona, 51 per a Girona, 52 per a Lleida i 59 per a Tarragona), molt més proper a l'aprovat que no pas el proposat pels notaris. Com també ens ho confirma l'informe presentat, en una data propera a l'anterior, per les diputacions provincials, que el xifra en 293 notaries (123 per a la província de Barcelona, 57 per a Girona, 55 per a Lleida i 58 per a Tarragona) i que és pràcticament igual a l'aprovat el 1866.

I el mateix es dedueix d'un escrit signat el 25 de novembre de 1872 i adreçat pel Col·legi de Barcelona a la Direcció General, en el procés de tramitació de la segona demarcació notarial, en què la Junta Directiva defensà de manera clara i contundent el seu projecte presentat el 1864 (*«obra encomiable por su exactitud y preciosos detalles y en que acaso no*

existe error alguno de importancia en cuanto al número de pueblos, su calificación y nombres verdaderos»), enfront de la demarcació finalment aprovada el 1866. En el mateix text, la Junta repetí que per determinar la demarcació notarial no havia de primar el paràmetre del nombre d'habitants dels municipis, sinó el nombre de contractes que anualment s'autoritzen a cada partit judicial, segons resultava dels informes dels delegats dels districtes i dels índexs anuals que es remetien a les audiències.

Sembla que aquest cop els suggeriments fets pel Col·legi de Barcelona foren atesos per les instàncies superiors i, per això, la segona demarcació, la de 9 de novembre de 1874, féu en certa manera marxa enrere i reduí de trenta-quatre el nombre de notaries demarcades en el territori català i les fixà en 264 (117 per a la província de Barcelona, 46 per a Girona, 45 per a Lleida i 56 per a Tarragona), tan sols sis més de les que havia proposat inicialment el Col·legi de Notaris. I aquest nombre total de notaries, establert en 264, es mantingué en la tercera demarcació, la de 20 de gener de 1881 (116 per a la província de Barcelona, 46 per a Girona, 42 per a Lleida i 60 per a Tarragona), fet que palesa la pervivència del projecte de 1864 que ara publiquem i que el temps acabà donant la raó a la corporació notarial.

DISTRIBUCIÓ DE PLACES EN LES PRIMERES DEMARCACIONS NOTARIALS DE CATALUNYA

PROVÍNCIA DE BARCELONA

Districtes	Proposta	Proposta	Proposta	R.D. 1866	R.D. 1874	R.D. 1881
	Audiència 1863	Diputacions 1863	Col·legi 1864			
Arenys de Mar	7	7	5	6	6	5
Barcelona-Afores	54	55	51	52	53	54
Berga	6	7	5	6	5	4
Granollers	6	6	6	8	6	7
Igualada	6	6	6	6	6	6
Manresa	10	9	6	9	6	6
Mataró	5	5	6	7	7	7
Sant Feliu de Llobregat	4	4	4	4	4	4
Terrassa	7	6	4	8	5	5
Vic	8	8	7	8	8	8
Vilafranca del Penedès	6	6	6	6	6	6
Vilanova i la Geltrú	4	4	4	4	5	4
Total	123	123	110	124	117	116

PROVÍNCIA DE GIRONA

Districtes	Proposta	Proposta	Proposta	R.D. 1866	R.D. 1874	R.D. 1881
	Audiència 1863	Diputacions 1863	Col·legi 1864			
La Bisbal d'Empordà	12	13	9	11	9	10
Figuères	11	10	10	11	10	10
Girona	11	11	12	13	12	11
Olot	5	8	4	5	4	4
Puigcerdà	5	6	4	5	4	4
Santa Coloma de Farners	7	9	6	7	7	7
Total	51	57	45	52	46	46

PROVÍNCIA DE LLEIDA

Districtes	Proposta	Proposta	Proposta	R.D. 1866	R.D. 1874	R.D. 1881
	Audiència 1863	Diputacions 1863	Col·legi 1864			
Balaguer	9	9	10	9	9	7
Cervera	9	9	7	11	8	7
Lleida	12	12	10	12	10	11
La Seu d'Urgell	4	5	4	4	4	3
Solsona	6	7	5	5	5	5
Sort	5	5	3	5	3	3
Tremp	5	6	5	5	4	4
Vielha e Mijaran	2	2	2	2	2	2
Total	52	55	46	53	45	42

PROVÍNCIA DE TARRAGONA

Districtes	Proposta	Proposta	Proposta	R.D. 1866	R.D. 1874	R.D. 1881
	Audiència 1863	Diputacions 1863	Col·legi 1864			
Falset	7	7	6	8	6	6
Gandesa	7	7	7	8	6	7
Montblanc	5	5	5	8	6	7
Reus	11	10	10	12	10	11
Tarragona	6	6	6	7	6	6
Tortosa	13	13	13	14	12	13

Valls	6	6	6	7	6	6
El Vendrell	4	4	4	5	4	4
Total	59	58	57	69	56	60
Total Catalunya	285	293	258	298	264	264

D'altra banda, creiem que seria mereixedor d'un estudi més aprofundit tant l'anàlisi detallada del nombre de notaries que s'assignà a cada població com explicar per què se n'atribuí a uns municipis determinats i a d'altres no, qüestions aquestes que no ens hem proposat com a objecte central del present article. Al capdavall, és evident que aquesta distribució es féu d'acord amb els paràmetres de nivell de contractació i de població que ja hem exposat amb anterioritat, i la rica complexitat de la qüestió la trobem reflectida en els mateixos informes de resposta dels notaris delegats dels diferents districtes, que no se centren només en qüestions purament notaries, sinó que, a més, ens ofereixen una visió social i econòmica de les seves zones.

En tot cas, quant a l'apartat dels pobles de l'àrea territorial de cada notaria, és de notar el reduït nombre de municipis en els districtes de la plana o de la costa, conseqüència de la major concentració del seu hàbitat, enfront d'un nombre notablement més elevat de municipis i dels seus pobles i agregats en els districtes muntanyencs o de l'interior, com a resultat d'una major dispersió de l'hàbitat.

En aquest ordre, la Junta Directiva inclogué les ciutats, les viles i els pobles, però no els petits llogarets o les masies, seguint en aquest punt la indicació dels delegats dels districtes, en principi millors coneixedors del territori. Quant a l'ortografia, la Junta es decantà per la grafia més comuna i generalitzada de cada població, no sempre concordant amb la dels nomenclàtors oficials.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1864, desembre, 23. Barcelona

Acta de la Junta Directiva del Col·legi de Notaris del territori de Barcelona, per la qual s'aprova el projecte elaborat per aquesta institució de la primera demarcació notarial, publicada el 1866. Presentat per districtes notarians, aquest projecte ofereix les localitats amb notaria, el seu nombre de places i, en tercer lloc, els municipis, pobles i agregats de la seva àrea d'influència.

Arxiu del Col·legi de Notaris de Catalunya, *Actes de la Junta Directiva, 1863 a 1874*, any 1864, f. 35r-54v.

Señores: En la ciudad de Barcelona, a veinte y tres de diciembre de mil ochocientos sesenta y cuatro. Reunidos en sesión extraordinaria bajo la presidencia del
Decano señor decano, don Salvador Clos y Gualba, los señores anotados al margen,
Falguera procediose a la lectura del acta anterior, que quedó aprobada.
Gurri
Pasqués Dándose por terminado el proyecto de demarcaciones notariales de este
Secretario territorio, en cuyo trabajo especial ha empleado la Junta un sin número de sesiones, procediose a su lectura íntegra en la forma siguiente.

Nueva clasificación y demarcación de las notarías de Cataluña

Provincia de Barcelona

Partido de Arenys de Mar⁶

	Número	Pueblos
Notarías	de notarios	
Arenys de Mar	2	Arenys de Mar; Arenys de Munt; Canet; San Acisclo de Vellalta; San Ciprián de Vellalta; Vallgorguina.

6. El Reial decret de 1866 creà una plaça nova a Tordera.

Calella	1	Calella; Orsavinyá con sus agregados San Pedro de Riu y Vallmanya; Pineda; San Pol de Mar.
Malgrat	1	Malgrat; Fogás de Tordera con su agregado Reminyó; Palafolls; Santa Susana; Tordera.
San Celoni	1	San Celoni; Campins; Gualba; Monnegre con sus agregados Fuyrosos y la Batlloria; Olsinelles con su agregado Vilardell; San Esteban de Palautordera; Santa María de Palautordera; Villalba; Saserra.

Afuera de Barcelona⁷

Notarías	Número de notarios	Pueblos
Badalona	1	Badalona; Horta o San Juan de Horta con sus agregados San Ginés de Agudells y Vallcarca; Moncada con sus agregados Rexach, San Acisclo de las Feixas y Vallensana; San Adrián de Besós; Santa Coloma de Gramanet.

Nota: Se ha de manifestar en el informe que las afueras deben considerarse divididas en dos partes, una compuesta de Gracia, San Andrés de Palomar, San Martín de Provensals, San Gervasio de Casolas, Sans, las Corts, Sarriá y Pedralbes, pueblos que comprende el proyectado ensanche de Barcelona y que, por lo tanto, debiendo con el tiempo formar parte de ella, sus notarías deben tener un carácter transitorio; la otra compuesta de Badalona, Horta, Moncada, San Adrián de Besós y Santa Coloma de Gramanet, que siempre quedará en las afueras y por lo mismo sus notarías son de carácter permanente. Por eso son las únicas que figuran en el plan, dejándose sólo una en Badalona para todo el territorio, incluso Moncada cuya notaría debe suprimirse por inútil. En cuanto al territorio que con el tiempo debe formar parte del ensanche, puede quedar un notario en Gracia, uno en San Andrés y otro en Sarriá interinamente hasta que estas poblaciones por medio del ensanche queden unidas con el casco de la capital, y aún cree la Junta que atendida la poca importancia de la contratación en las afueras demostrada por el número anual de contratos que tocan a cada notario, según el informe de la Audiencia dado en vista de los índices (), podrían dejar de proveerse las notarías de San Andrés y Sarriá y las escedentes de Gracia aún cuando vacasen antes de quedar unidas estas poblaciones con la capital hasta quedar un solo notario en Gracia,

7. El Reial decret de 1866 integrà el districte d'«Afuera de Barcelona» amb el de Barcelona i reduí a quaranta-vuit les places de Barcelona, ahora que mantingué la de Badalona i n'assignà una altra a les poblacions de Gràcia, Sant Andreu de Palomar i Sarrià.

que es más que suficiente para todas las necesidades de la contratación de Gracia, San Andrés de Palomar, San Martín de Provencals, San Gervasio, Sans, las Corts, Sarriá y Pedralbes.

Barcelona		
Notarías	Número de notarios	Pueblos
Barcelona	50	Barcelona con sus arrabales Barceloneta y Ostafranchs y las huertas de San Beltrán.
Berga⁸		
Notarías	Número de notarios	Pueblos
Berga	2	Berga; Aviá con su agregado Obiols; Baells con su agregado Pedret; Borredá con sus agregados Boatella y Roma; Capolat con su agregado Coforp; Casserras; Castellar del Riu con sus agregados Espinalbet y Llinás; Castell del Areny; Espuñola con su agregado Cint; Fígols con sus agregados Fumanyá y Peguera; Gironella; Monclar de Berga; la Nou; Olbán; Puigreig con su agregado Merola; la Quart con sus agregados Portella y San Mauricio; Serchs con su agregado San Salvador de la Badella; Vallcebre; Valldán y San Pedro de Madrona y Vilada de Guardiolaans.
Bagá	1	Bagá; Brocá con sus agregados Gavarrós y Greixa; Castellar de Nuch con su agregado San Vicente de Rus; Gisclareny con su agregado San Martín del Puig; Pobla de Lillet; Saldes con sus agregados Aspar y Massanés; San Jaime de Fontanyá; Serdañola con sus agregados Guardiola de Berga, San Lorenzo de Bagá y Torre de Foix.
Cardona	1	Cardona con la parroquia de Bergús; Montmajor con sus agregados Aguilar, Corréa,

8. El Reial decret de 1866 creà una plaça nova a la Pobla de Lillet.

		Gargalló, Pujol de Planés, San Feliu de Lluellas y Sorba; Viver con sus agregados Mondarn y Serrateix.
Prats de Llusanés	1	Prats de Llusanés; Alpens; Llussa; Sagás; Salselles; San Martín del Bas; Santa María de Marlés con sus agregados San Martín de Marlés y San Pablo de Pinós.
		Granollers ⁹
Notarías	Número	Pueblos
Granollers	de notarios	
	3	Granollers; Aiguafreda; la Ametlla; Canovellas; la Garriga; Llerona o territorio de las Franquesas con sus agregados Corró de Munt, Corró de Vall y Marata; Martorellas; Mollet con su agregado Gallechs; Montmeló; Montmany compuesto de Vallcárcara y el Figaró; Montornés con su agregado Vallromanes; Palou; Parets; la Roca con sus agregados Vilanova de la Roca y Santa Ynés de Malenyanes; San Fost de Capcentellas.
Caldas de Monbuy	1	Caldas de Monbuy; Bigas con sus agregados San Vicente de Riells y San Mateo de Monbuy; Llissá de Munt con su agregado Palaudarias; Llissá de Vall; Santa Eulalia de Ronsana.
Cardedeu	1	Cardedeu; Cánoves y su agregado Samalús; Fogás de Monclús con sus agregados la Costa y Moscarolas; Llinás con sus agregados Alcoll, Collsabadell y Sanata; Monseny; San Antonio de Vilanova de Vilamajor; San Pedro de Vilamajor con su agregado Santa Susana; Tagamanent con su agregado la Mora.
Castelltersol	1	Castelltersol; San Feliu de Codinas; San Quirico Safaja y Vertí.

9. El Real decreto de 1866 aumentó a cuatro las plazas de Granollers i en creó una de nova a la Garriga.

Ygualada		
Notarías	Número de notarios	Pueblos
Ygualada	3	Ygualada; Argensola con sus agregados Albarrells, Carbessí, Clariana y la Goda; Porquerisas y Rocamora; Bellprat; Castellols; Copons; Jorva; Monmaneu; Ódena con su agregado Espelt; Rubió; Santa Margarita de Monbuy; Tous o San Martín de Tous con sus agregados Fiol y Roqueta; Vilanova del Camí.
Calaf	1	Calaf; Calonge con sus agregados Aleny y San Pasalás y Mirambell; Castellfullit de Riubregós; Prats del Rey; Pujalt con sus agregados Astort, Cunill y Guardia Pilosa; San Martín de Sasgayolas; San Pedro Salavinera; Vesiana con sus agregados Miralles de Copons, Monfalcó lo Gros, Santa María del Camí, Castellnou del Camí, San Pedro Desvim o San Pubim y Segur.
Capellades	1	Capellades; Cabrera; Carme; la Llacuna; Miralles de Carme; Orpí; Poble de Claramunt; Torre de Claramunt con su agregado Vilanova de Espoya.
Piera	1	Piera con su agregado San Jayme Sas Oliveras; Bruch con su agregado Guardia de Monserrat o San Pablo de la Guardia; Collbató; Masquefa; Pierola; Vallbona.
Manresa ¹⁰		
Notarías	Número de notarios	Pueblos
Manresa	4	Manresa; Aguilar de Segarra con la parroquia de Castellart; Callús; Castellfullit del Boix con las parroquias de Grabalosa y Mayans; Castellgalí; Castellvell con su agregado Santa María del Vilar; Fonollosa con la parroquia de

10. El Real decreto de 1866 aumentà a dues les places de Sallent i en creà una de nova a Artés i a Sant Feliu Sassera.

			Fals; Monistrol de Monserrat; Mura; Navarclles; Rajadell con la parroquia de Monistrol de Rajadell o Monistrolet; Rocafort; San Fructuoso de Bages con las parroquias de San Ginés, San Jayme, San Acisclo y Santa Victoriana; San Martín de Torruella con las parroquias de Juncadella y San Juan de Vilatorrada; San Mateo de Bages con las parroquias de Castelltallat, Coaner y Salo; San Salvador de Guardiola con su agregado Salsellas; San Vicente de Castellet con su agregado Vallhonestá; Santa Cecilia de Monserrat; Sampedor; Suria; Talamanca.
Moyá	1		Moyá con las parroquias de Ferrerons y Rodós; Calders con sus agregados Monistrol de Calders y Viladecaballs; Estany; Granera; Santa María de Oló con sus agregados San Juan de Oló y San Feliu de Terrasola.
Sallent	1		Sallent con las parroquias de Cornet, San Martín de Serrahima, San Pedro de Serrahima y Serrasans; Artés; Avinyó con las parroquias de Santa Eugenia de Relat y Santa María de Horta; Balcereny; Castelladralt con sus agregados Mujalt, Sant Cugat del Racó y San Salvador de Torruella; Castellnou de Bages; Gayá; San Feliu Saserra.
			Mataró ¹¹
Notarías	Número		Pueblos
Mataró	de notarios		
	4		Mataró; Argentona; Cabrera; Caldas de Estrach o Caldetas; Dorrius y Cañamás con la parroquia de Alfar; Orrius; San Andrés de Llavanas; San Vicente de Llavanas.
Vilassar	1		San Ginés de Vilassar y San Juan de Vilassar; Cabrils; San Pedro de Premiá o Premiá de Dalt; San Cristóbal de Premiá o Premiá de Mar.

11. El Reial decret de 1866 augmentà a sis les places de Mataró i eliminà la de Vilassar.

Masnou 1 Masnou; Alella de Munt y de Mar; Tayá, Tiana y el caserío de Mongat.

San Feliu de Llobregat

	Número	Pueblos
Notarías	de notarios	
San Feliu de Llobregat	2	San Feliu de Llobregat; Begas; Castelldefels; Cervelló con su agregado la Palma; Cornellá; Esplugas; Gabá; Hospitalet; Molins de Rey; Pallejá; Papiol; Prat de Llobregat; San Baudilio de Llobregat con su agregado la Cuadra del Bori; San Clemente de Llobregat; San Juan Despí; San Justo Desvern; San Vicente dels Horts; Santa Coloma de Cervelló; Santa Cruz de Olorde; Torrellas; Vallirana; Vallvidrera; Viladecans.

Martorell 1 Martorell; Castellví de Rossanes; Corbera; Gelida; San Andrés de la Barca; San Esteban Sasroviras; San Lorenzo de Hortons.

Esparraguera 1 Esparraguera; Abrera.

Tarrasa¹²

	Número	Pueblos
Notarías	de notarios	
Tarrasa	1	Tarrasa; Castellbisbal; Matadepera; Rubí; San Estevan del Castellar con su agregado San Feliu del Racó; San Lorenzo Savall; San Pedro de Tarrasa con las parroquias de San Julián de Altura y San Vicente de Junqueras; Viladecaballs con sus agregados las parroquias de San Martín de Sorbet, vulgo la Tarumba, y Santa María de Taudell.

Sabadell 2 Sabadell; Barbará; Gallifa; Palausolitar y Plegamans; Polinyá; Ripollet; San Cugat del Vallés con la parroquia de Valldoreix; San Quirico; Santa Perpetua de Moguda con su agre-

12. El Reial decret de 1866 augmentà a tres les places de Sabadell, a dues les de Terrassa i en creà una de nova a Castellar del Vallès i a Sant Cugat del Vallès.

			gado Santa María la Antigua o Santiga; Sentmenat; Serdañola.
Olesa	1		Olesa de Monserrat; Rellinàs; Ullastrell; Vacarisas.
			Vich ¹³
Notarías	Número	Pueblos	
Vich	de notarios		
	4		Vich; Folgarolas; Gulp con sus agregados Creu de Codinas, San Estevan de Granollers, Sasorba, Vespella y Vilagilans; Malla con su agregado Miramberch; Montañola con sus agregados Carauil y Múnter; Olost; Oristá; Perafita; Riudeperas; San Bartolomé del Grau; San Julián de Vilatorta; San Saturnino de Osormort; Santa Cecilia de Voltregá; Santa Eugenia de Berga; Santa Eulalia de Riuprimer; Senforas con la sufragánea de Galí; Tabérolas con su agregado Sabasona; Taradell; Vilalleons; Vilanova de Sau con sus agregados las parroquias de Bancells, Castanyadell y San Román de Saus.
Centellas	1		Centellas; Baleñá con los Hostalets; Brull con su agregado la Castaña; Castellar con sus agregados Marfá y Santa Coloma Saserra; Collsuspina; San Martín de Centellas; Seva; Tona.
San Felio de Torelló	1		San Felio de Torelló; la Bola; Orís con su agregado Saderra; San Agustín de Llussanés; San Baudilio de Llussanés; San Hipólito de Voltregá; Masías de San Hipólito con la sufragánea de San Miguel de Ordeig; San Pedro de Torelló; Masías de San Pedro de Torelló; San Quirico de Besora con su agregado Montequiu; San Vicente de Torelló; Santa María de Besora; Sobremunt; Sora.
Manlleu	1		Manlleu con las sufragáneas de Vilacetrú y Vilamirosa; Pruit con su agregado Dosmuns;

13. El Real decreto de 1866 creà una plaça nova a Oristà.

Roda; masías de Roda; San Juan de Fábregas con su agregado Rupit; San Martín Sescorts; Santa María de Corcó o del Esquirol con la parroquia de San Julián de Cabrera; Tavertet.

Villafranca del Panadés

Notarías	Número de notarios	Pueblos
Villafranca	4	Villafranca; Aviñonet con sus agregados Anbosar, Cantallops, Junyolas y San Sebastián dels Gorchs; las Cabañas; Castellví de la Marca; la Granada; Olérdola o San Miguel de Érdol con sus agregados Moja y San Pedro Molanta; Pachs; Puigdalva; San Cugat Sasgarrigas; San Martín Sarroca; Santa Fe del Panadés; Santa Margarita con sus agregados els Monjos y la Rápita; Torrellas de Foix; Viloví.
San Saturnino de Noya	1	San Saturnino de Noya con su agregado Monistrol de Noya; Lavid; Pla del Panadés; Subirats con sus agregados San Pablo de Ordal y la parroquia de Labern; Terrasola con la sufragánea de San Martín Sadevesa.
San Quintín de Mediona	1	San Quintín de Mediona; Fontrubí con su agregado Santa María de Bellder; Mediona con su agregado San Juan de Conillés; Pontons; San Pedro de Riudevittles.

Villanueva y Geltrú

Notarías	Número de notarios	Pueblos
Villanueva y Geltrú	3	Villanueva y Geltrú; Canellas; Castellet con su agregado Gornal; Cubellas; San Pedro de Ribas.
Sitges	1	Sitges; Olesa de Bonesvalls; Olivella.

Provincia de Gerona

Figueras¹⁴

Notarías	Número de notarios	Pueblos
Figueras	4	Figueras; Alfar; Aviñonet; Borrassá con su agregado Crexell; Cabanas; Llers; Perelada; Pont de Molins; Santa Leocadia de Álgama; Vilabertran; Vilafant; Vilamalla; Vilasacra; Vilatenim.
Lladó	1	Lladó; Cabanellas con sus agregados Caixás, Espinavesa, la Estela, San Martín Saserras y Vilademiras; Cistella con su agregado Vilaritg; Crespió con su agregado Llavanera; Dosqués; Navata con su agregado Canellas; Ordís; Pontós con su agregado Romañá de Besalú; Taraus; Vilanant.
Castellón de Ampurias	1	Castellón de Ampurias; Ciurana con su agregado Baseya; Fortiá con su agregado Fortiannell; Garrigás con sus agregados Arenys de Ampurdá, Armadás y Vilajoan; Palau de Santa Eulalia; Rimors; San Miguel de Fluviá; San Pedro Pescador; Torruella de Fluviá con sus agregados Santo Tomás de Fluviá y Vilacolum; Vilamacolum; Vilanova de la Muga con sus agregados Pedret y San Juan Sasclosas.
Llansá	1	Llansá; Garriguella; Port de la Selva con su agregado la Vall de Santa Creu; San Miguel de Culera con sus agregados Molinás, Portbou y San Silvestre; Selva de Mar; Vilajuiga; Vilameniscle.
Rosas	1	Rosas; Cadaqués; Palau Sabardera; Pau con su agregado Vilahut.
San Lorenzo de la Muga	1	San Lorenzo de la Muga; Albañá con sus agregados Carbonills y los Horts; Boadella con su

14. El Reial decret de 1866 eliminà la plaça de Roses i en creà una de nova a Cadaqués i a Peralada.

agregado las Escaulas; Darnius con su agregado Montroig; Massanet de Cabrenys con su agregado San Pedro dels Vilars; Terradas con su agregado Palau Sarroca.

La Junquera	1	La Junquera; Agullana; Cantallops; Capmany con su agregado Buscarós; Espolla con su agregado els Vilars; la Bajol; Masarach con su agregado Vilarnadal; Mollet cerca de Perellada; Rabós con sus agregados Delfiá y San Quirico de Culera; San Clemente Sasebas; Viure.
-------------	---	---

Gerona¹⁵

Notarías	Número de notarios	Pueblos
Gerona	5	Gerona; Aiguaviva; Bescanó con sus agregados Estañol, Monfullá y Vilanna; Bordils; Canet de Adri con sus agregados Adri, Biert, Montbó y Montcalp; Cerviá con su agregado Raset; Flassá; Fornells de la Selva; Juyá; Mediñá; Palau Sacosta; Palol de Rebardit con sus agregados la Mota y Riudellots de la Creu; Salrá con su agregado Campderá; Salt; San Daniel con su agregado Vilarroja; San Gregorio con sus agregados Cartellá, Constantins, Domenys, Ginestar, San Medir, San Pons de Fontajau y Tayalá; San Julián de Ramis; San Martín Vell; San Juan de Mollet; Santa Eugenia de Vilarromá; Sarriá con la parroquia de Sarriá de Dalt; Vilabrareig.
Bañolas	2	Bañolas; Cornellá con sus agregados Borgoñá, Cors, Pujals dels Cavallers, Pujals dels Pagesos y Sors; Esponellá con sus agregados Angladas, las Casellas, Martís, Santenys y Vilert; Fontcuberta con sus agregados Espasens y Vilavenut; Porqueras con sus agregados Mata, Pujarnol y Usall; San Andrés de Alterri

15. El Reial decret de 1866 eliminà la plaça de l'Escala i en creà una de nova a Armentera i a Bàscara.

		con sus agregados las parroquias de San Andrés de Rabós y Santa Leocadia de Alterri; San Vicente de Camós con la parroquia de Santa María de Camós; Serinyá; Vilademuls con sus agregados Gallinés, Ollés, Orfans, Parets, San Estevan de Guialves, San Marsal de Vilademuls o de Curantella, Terradellas, Vilademí, Vilafraser y Vilamorí.
La Escala	1	La Escala con su agregado Ampurias; Albons; Armentera; Belcaire; Ventalló con sus agregados Ballveralla, Montiró, Pelacals, Saldet y Vilarrobau; Vilademat con San Felio de la Garriga.
Verges	1	Verges; Báscara con sus agregados Calabuig y Orriols; Colomé; Garrigolas; Jafra; San Jordi Desvalls con su agregado Subiránegas; San Mori; Saus con sus agregados Camallera y Llampallas; Viladasens con su agregado Fallines; Vilahur; Vilopriu con su agregado Gausas.
Cassá de la Selva	1	Cassá de la Selva; Campllonch; Llambillas; Madremaña con la parroquia de Millás; Quart con sus agregados Castellar de la Selva, Palol de Oñar y San Mateo de Monnegre.
Llagostera	1	Llagostera.
Amer	1	Amer con las parroquias de San Clemente de Amer y San Julián de Llor; San Martín de Llémmana con sus agregados Granollers de Rocacorva y Llorá.
		La Bisbal ¹⁶
Notarías	Número de notarios	Pueblos
La Bisbal	3	La Bisbal con su agregado San Pol de la Bisbal; Casavells con su agregado Matajudaica; Castell del Ampurdá; Corsá con sus agregados Cassá de Pelrás y Planils; Cruilles con sus

16. El Reial decret de 1866 creà una plaça nova a Begur i a Calonge.

		agregados San Ciprián de Lladó o dels Metges, San Ciprián dels Alls, San Juan de Salellas y Santa Pelaya; Foixá con sus agregados las Arenas, la Sala y Ultramort; Fonteta con su agregado Fitor; Monells; Parlabá con su agregado Fonolleras; la Pera con su agregado Púbol; Peratallada con sus agregados Canapost, San Clemente de Peralta y Santa Susana de Peralta; Rupiá; San Sadurní; Serra con su agregado San Acisclo de Ampurdán; Ullestret; Vullpellach.
Pals	1	Pals; Bagur con su agregado Esclañá; Fontanillas con su agregado Llaviá; Gualta; Paluasator con sus agregados Fontclara, Pantaleu, San Feliu de Boada y San Julián de Boada; Regencós.
Palafurgell	1	Palafurgell con su agregado Llofriú; Montrás; Torrent con su agregado Torrentí.
Palamós	1	Palamós; Calonge; San Juan de Palamós; San Mateo de Vallobrega.
San Feliu de Guíxols	2	San Feliu de Guíxols; Castell de Aro con sus agregados Bell-lloch, Fanals, Romañá de la Selva y Solius; Santa Cristina de Aro.
Torruella de Montgrí	1	Torruella de Montgrí; la Tallada con sus agregados Canet de Verges, Mareñá y Tor; Ullá.
		Olot ¹⁷
Notarías	Número	Pueblos
Olot	de notarios 2	Olot con la parroquia de San Cristóbal; las Fonts; Batet; Begudá con la parroquia de San Juan Sasfons; Capsech con sus agregados Castellar de la Montaña, Santa Margarida de Vianya, San Andrés de Socarrats, San Martín de Tornadissa o del Clot, San Pedro Espuig y San Andrés de Porreras, vulgo Valldelbach; Cas-

17. El Reial decret de 1866 creà una plaça nova a Santa Pau.

		tellfullit; Mieras; Oix con sus agregados Monás, Riu y San Miguel de Pera; la Piña; Ridaura; San Cristóbal de Baget con sus agregados Bestracá, Rocabruna y Salarsa; San Pedro las Presas; San Privat del Bas con sus agregados Mallol y Puigpardinas; San Salvador de Vianya.
Besalú	1	Besalú; parroquia de Besalú con sus agregados Almor, Ausiñá, Faras, Junyá, la Miana y Torn; Argelaguer; Bassagoda con sus agregados Cursovell, Llorona, Pincaró, Ribellas y Sous; Beuda con sus agregados Lligordá, Patera y Sagaró; Mayá; Montagut con su agregado Torallas; Palau de Montagut; Salas; San Miguel de Campmajor con sus agregados Briof, Falgons, San Martín de Campmajor y Ventajol; Tortellá con su agregado San Miguel de Monteya.
San Estevan de Bas	1	San Estevan de Bas; Juanetas; San Aniol de Finestras con sus agregados San Andrés de Sobrerooca, conocido por Barroca, San Estevan de Llémana y Santa María de Finestras; San Feliu de Pallarols con sus agregados Ansias, Cugolls, las Planas, Santos Acisclo y Victoria de Colltort y San Miguel de Pineda; Santa Pau con sus agregados Cellent y San Miguel de Sacot.
		Puigcerdá ¹⁸
Notarías	Número de notarios	Pueblos
Puigcerdá	2	Puigcerdá con sus agregados Rigolisa y Ventajola; Alp; Bolvir con su agregado Talltorta; Caixans con su agregado las Pareras; Das con sus agregados Mosoll, Sanabastre y Tartera; Ger con sus agregados Greixa y Saga; Guils

18. El Reial decret de 1866 reduí a una les places de Puigcerdá i en creà una de nova a Sant Joan de les Abadesses i a Ribes de Freser.

		con sus agregados Saneja y San Martín de Arbó; Ysóbol con sus agregados All y Olopte; Llivia con los términos de Gorguja y Sareja; Maranges; Planolas; Toras con sus agregados Dorria, Fornells de la Montaña, Navá y Planés; Urtg con sus agregados Astoll, Escadarchs y Vilar; Urús; Vilallovent con su agregado Aja.
Ripoll	1	Ripoll; parroquia de San Pedro de Ripoll con sus agregados Llaers y la parroquia de San Vicente de Puigmal; Campellas; Caralps con sus agregados Fustañá y Serrat; Gombrén con sus agregados Arañonet y Puigbó; Llosas con sus agregados San Martín de Viñolas, San Saturnino de Sobellas, Santa María de Matamala, San Vicente de Massanós, la Guardia y Vallespirans; Ogassa con sus agregados las parroquias de San Julián de Saltor y Santa María de Vilabona y San Martín Surroca; Palmerola; Pardinás; Ribas con sus agregados Bruguera y Ventolá; San Cristóbal de Campdevánol; San Juan de las Abadesas con sus agregados Ribera de San Juan de la Abadesas y Santa Lucía de Puigmal; San Lorenzo de Campdevánol con su agregado San Pedro de Huire; Vallfogona; Vidrá con su agregado Siuret; Viladonja con sus agregados San Estevan de la Riba, Currubí y Estiula.
Camprodón	1	Camprodón, Freixanet con sus agregados Bolós, Caballera y Creixenturri; Llanás; Molló; San Martín de Vilallonga con sus agregados Avella, la Roca y Tragurá; San Pablo de Seguríes; Setcasas.

Santa Coloma de Farners¹⁹

	Número	Pueblos
Notarías	de notarios	
Santa Coloma de Farners	2	Santa Coloma de Farners con sus agregados Castañet y San Pedro de Cercada; Anglés con

19. El Real decreto de 1866 creó una plaza nueva a Arbúcies.

		su agregado Santamans; Bruñola con sus agregados San Dalmay y San Martín Sapresa, vulgo de las Esposas; Caldas de Malavella con sus agregados Franciach y Santa Ceclina; Riudarenas con sus agregados la Esparra y Vallcanera; Riudellots de la Selva; San Andrés Salou; San Miguel de Cladells; la Sellera de Anglés; Sils; Vilubí con su agregado Salitja.
Hostalrich	1	Hostalrich; Massanes; Massanet de la Selva con su agregado Martorell de la Selva; San Feliu de Buxalleu con sus agregados Gaserans y Grions; San Martín de Riells con su agregado Viabrea; San Salvador de Breda.
San Hilario Sacalm	1	San Hilario Sacalm con su agregado la parroquia de Santa Margarita de Vellorts; Arbucias con sus agregados Juanet, San Cristóbal de Cerdans y Liors; San Martín de Carós con su agregado Monsoliu; San Pedro de Osort con la parroquia de Santa Cruz de Horta; San Vicente de Espinelvas; Susqueda con la parroquia de San Martín Sacalm; Viladrau.
Blanes	1	Blanes.
Lloret de Mar	1	Lloret de Mar; Tossa; Vidreras con su agregado Caulés.

Provincia de Lérida

Balaguer²⁰

Notarías	Número de notarios	Pueblos
Balaguer	3	Balaguer; Abellanes con sus agregados Tartareu y Vilanova de Abellanes; Albesa con su agregado Camporrells; Algerri con su agregado Figuera; Bellcaire con sus agregados Asentiu y Pedrís; Castelló de Farfaña; Menargues; Os con su agregado Gerp; Térmens; Torrelameu; Vallfogona con su agregado la Rápita.

20. El Reial decret de 1866 reduí a dues les places de Balaguer i en creà una de nova a Artesa de Segre.

Liñola	1	Liñola; Barbens; Bellmunt; Bellví con sus agregados Archs y Poal; Castellserá; Fuliola; Ybars de Urgel con sus agregados Bullidó y Vallvert; Penellas con su agregado Ballestá; Tornabous con sus agregados Boldú, Guardia y Tarrós.
Almenar	1	Almenar; Alfarrás con su agregado Andaní; Alguaire; Ybars de Noguera; Portella; Vilanova de Segriá.
Áger	1	Áger con sus agregados Agulló, Corsá, Font de Pou, Millá y Régula; Fontllonga con sus agregados Ametlla, Figuerola de Meyá, Masana, Oronés, Rubies y Sant Hoisme; Santa Liña con su agregado Vasalls; Tragó con sus agregados Alberola, Blancafort y Boix.
Vilanova de Meyá	1	Vilanova de Meyá; Aña con sus agregados Alentorn, Bedreña, Montargull, Montmagastre, San Juan, Santa Creu y Vallebrera; Baldomá con sus agregados Clua, Vall de Ariet y Vernet; Baronía de la Bansa con sus agregados Argentera, Garsola, Llusás y Torrech; Santa María de Meyá con su agregado Perauba.
Cubells	1	Cubells con su agregado Torre de Fluviá; Alós; Artesa de Segre con sus agregados Collfret y Vilvest; Camarasa con su agregado San Lorenzo de Mongay; Foradada con sus agregados Marcobau, Monsonís y Rubió; Mongay con sus agregados Butcenit y Floresta; Tudela con sus agregados Ceró y Colldelrat.
Agramunt	1	Agramunt con sus agregados Aladrill, Almenara Alta y Mafet; Cabanabona con su agregado Vilamajó; Doncell con sus agregados Monclá, Puellas y Rocabertí; Oliola con sus agregados Coscó, Plandogau y Renán; Preixens con sus agregados Pradell y Ventosas; Puigvert; Tosal con sus agregados Forsa y Torreblanca.

Cervera ²¹		
Notarías	Número de notarios	Pueblos
Cervera	3	Cervera y Bergós; Arañó con sus agregados Canós, Concabella, Hostafranchs, Moncortés, Mollé y Ratera; Civit con sus agregados Bellmunt, Pallerols, Pavía, Santa Fe de Monfret y Talavera; Estarás con sus agregados Altarriba, Bergós, Farrán, Gava y Malacara; Freixanet con sus agregados Amorós, Castell de Santa María, Altadill, Rabassa, San Domí, San Guim y Tallada; Grañena; Grañenella con sus agregados Curullada y Saportella; Fonolleras; Mora y Tordera; Guimerá; Manresana; Montoliu con sus agregados Ametlla, Guardiola y Vilagraseta; Montornés con su agregado Mas de Bondía; Olujas con sus agregados Montfalcó Murallat y Santa Fe de Segarra; Osó con sus agregados Bellvé, Castellnou de Montfalcó y Montfalcó de Agramunt o de Mossenmera; Portell con sus agregados Guspí, Monrós y Vivé; Preñanosa con sus agregados Cardosa, Carás y Tudela; Castellnou de Olujas y Malgrat; San Antolí y Vilanova con sus agregados Briansó, Hostalets, Monpalau, Monfar, Monlleó y Pomar; San Pedro dels Arquells con sus agregados Cabestany, Cisqueña, Gramuntell, Llindás, Rubinat y Timó; Tarroja; Vallfogona.
Tárrega	2	Tárrega; Altet con sus agregados Figuerosa y Riudovelles; Anglesola; Ciutadilla; Claravalls con su agregado Santa María de Monmagastrell; Nalech; Omells de Nogaya; Talladell; Vallbona de las Monjas con sus agregados Montblanquet y Rocallaura; Verdú; Vilagrasa.
Guissona	1	Guissona; Florejachs con sus agregados Gra, Morana, Palau de Sanahuja, Salvahera y Gra-

21. El Reial decret de 1866 augmentà a tres les places de Tàrrega, a dues les de Guissona i en creà una de nova a Guimerà i a Verdú.

		nollers; San Martín de la Morana y Sitges; Yborra; Masoterias con sus agregados Palou y Taltaull; Pallargas con sus agregados Montroig y Pelagalls y Cisteró; San Guim de la Plana con sus agregados Comavella y Bichfret; Torrefeta con sus agregados Bellvehí, Cedó y Ribé y Llor y Far.
Bellpuig	1	Bellpuig; Maldá; Prexana; Rocafort de Vallbona con sus agregados Llorens y Vilet; San Martín de Maldá; Vilanova de Bellpuig.
		Lérida ²²
Notarías	Número	Pueblos
Lérida	de notarios	
	6	Lérida; Alamús; Albatárrech; Alcarrás; Alcolletge; Almacelles con su agregado Almacelletes; Bell-lloch; Benavent; Castellnou de Seana; Corbins; Fondarella; Golmés; Mollerusa; Montoliu; Palau de Anglesola; Rosselló; Sidemunt; Soses; Torrefarrera con su agregado Malpartit; Torreserona; Vilanova de Alpicat; Vilanova de la Barca.
Arbeca	1	Arbeca; Belianes con su agregado Eixaders; Espluga Calva; Fullea; Miralcamp; Omeñons; Puiggrós; Terrés; Torregrossa.
Borjas Blancas	1	Borjas; Albagés; Albi; Artesa; Castellidasens; Cerviá; Cogul; Juneda; Pobla de Ciérvoles; Puigvert de Lérida; Vellusell; Vinaixa.
Granadella	1	Granadella; Alcanó; Alfés; Almatret; Aspa; Bobera; Grañena; Juncosa; Llardecans; Mayals; Pobla de la Granadella; Sarroca; Solerás; Torms; Torrebesses.
Serós	1	Serós; Aytona; Granja de Escarpe; Masalcorreig; Sudanell; Suñé; Torres de Segre.

22. El Reial decret de 1866 creà una plaça nova a l'Albi i a Torres de Segre.

Seo de Urgel

Notarías	Número de notarios	Pueblos
Seo de Urgel	2	Seo de Urgel; Alás con su agregado Torres; Anserall con su agregado Calviñá; Aravell con sus agregados Ballestá, Campmajó y Montferrier; Arcavell; Arfa con sus agregados Coma de Navinés, Freita y Navinés; Aristot con su agregado Castellnou de Carcolsa; Ars con su agregado San Juan Fumat; Arseguell; Besquerán; Castellás con su agregado Biscarbó y Juñent; Castellbó; Castellciutat; Cava con sus agregados Ansovell y Querforadat; Civís con sus agregados Argolell, Asnurri y Os; Estimariu; Fórnols con sus agregados Adraent y Cornellana; la Guardia con sus agregados España, Anyús y Trejuvell; Guils; Noves con sus agregados Bellpuig y Barent; Ortedó con sus agregados Banat, Bastida de Hortons, Ges y Serch; Lletó y Vilanova de Benant; Pallerols con sus agregados Casovall y Saulet; Parroquia de Ortó con sus agregados Adrall y Gramós; Pla de San Tirs; Toloriu con su agregado Bar; Tost con su agregado Montant; Tuxent; Valle de Castellbó compuesto de los pueblos de Abellanet, Albet, Carmeniu, Cellent de Castellbó, San Andreu, Santa Creu, Sendes, Sixs, Solanell, Turbiás y Vilamitjana; Lavansa con su agregado Bañeras.
Organyá	1	Organyá; Aliñá con sus agregados Colldeboix, Forms y Perlas; Cavó con sus agregados Ares, Pujol y Vilar; Fígols; Montanisell; Nargó o Coll de Nargó; Tahús con su agregado Castellsa.
Bellver	1	Bellver con sus agregados Baltarga, Bort, Caborriu, Nas, Néfol, Oliá, Pedra, Pi, Riocon, ²³ Santa Eugenia, Santa Magdalena, Talló y Vilella; Aransa con su agregado Musa; Éllar

23. Població no localitzada.

con su agregado Cortás; Lles con sus agregados Coborriu de la Llosa, Traveseras y Viliella; Montellá con su agregado Martinet; Prats y Sampsor; Prullans con sus agregados Ardóvol y Serra; Riu con su agregado Canals; Talltendra con su agregado Ordén; Vílach con sus agregados Béixach y Estaña.

Solsona²⁴

Notarías Solsona	Número de notarios 2	Pueblos Solsona; Castellar con sus agregados Ciuró, Clará y Pampa; Clariana con la parroquia de Jovals; Lladurs con sus agregados las parroquias de la Llena, Mompòl, Terrasola, Timoneda y Torrens; Llobera con la parroquia de Torrenargó; Navés con sus parroquias agregadas de Besora, Busa, Castelló, Liña, Pagarolas y Valldora; Olius con la parroquia de Castellvell; Pinell con sus agregados Madrona, Miraver, San Climent y Cellent; Pinós con sus agregados Matamargó, San Justo de Ardévol, Santa María de Ardévol, Santuario de Pinós y Vallmaña; Rinert con sus agregados Avellanos, Fraxinet, Santa Susana y Sú.
Pons	1	Pons; Baronía de Rialp compuesta de los pueblos Belfort, Doncell, Gualter, Palau de Rialp, Pallarols de Rialp, Peracolls, Puig, San Cristófol del Donsell, Torra y Vilaplana; Castelnou de Basellas con sus agregados Aguilar, Altés, Basella, Clua, Guardiola, la Portella, Mirambell, Ogern y Serriñana; Gavarrá; Oliana con sus agregados Anoves y Castillo; Peramola con sus agregados Castellebre, Cortiuda, Santa Lucía de Tragó y Tragó; Tiurana con su agregado Miralpeix.

24. El Reial decret de 1866 eliminà la plaça de Sant Llorenç de Morunys i en creà una de nova a Oliana.

Torá	1	Torá; Biosca con la parroquia de Lloberola; Llanera con sus agregados Vallferosa, Claret de Figuerola, Fontanet, San Cerni y Sellés; Molsosa; Sanahuja con su agregado Puigsalné; Vilanova de la Aguda con sus agregados Alsina, Guardiola, Rivelles y Vilalta.
San Lorenzo dels Morunys	1	San Lorenzo dels Morunys; Gósol con sus agregados Maripol y Sorrives; Guixés con sus agregados Castellort, Cisquert, Corriu y Moncalp; Josa; Odén con sus agregados las parroquias de Cambrils, Canalda y Valldán; Pedra y Coma.
		Sort ²⁵
Notarías Sort	Número de notarios 1	Pueblos Sort con su agregado Bastida; Altrón con sus agregados Bernuy y Sorre; Bahent con sus agregados San Sebastián y Useu; Enviny con sus agregados Castellvini, Llarvent, Montardit, Olp y Pujal; Estach con sus agregados Arcalís, Escós y Mencuy; Gerri con su agregado Enseu; Llesuy con su agregado Seurí; Moncortés con sus agregados Anchs, Bretuy, Peracals y Selluy; Monrós con sus agregados Bernuy, Gramanet, Pauls y Povellar; Peramea con sus agregados Balastuy, Coscastell y Pujol; Pobleta de Bellvehí con sus agregados Antist, Castellestaó, Envall y Estavill; Rialp con sus agregados Beraní y Roní; Soriguera con sus agregados Frexas, Llagunes, Malmercat, Puigforniu, Rubió, Tornafort y Vilamur; Surp con sus agregados Carrague, Escás y Rodés; Torre de Capdella con sus agregados Aguiró, Astell, Capdella, Espuy y Obeix.
Esterra de Aneo	1	Esterra de Aneo; Escaló con sus agregados Escart y Estarón; Espot con su agregado Esta-

25. El Reial decret de 1866 augmentà a dues les places de Sort i en creà una de nova a Gerri de la Sal.

hís; Estahón con sus agregados Anás, Aynet de Cardós, Bonestarrre y Lladrós; Ysil con sus agregados Alós y Arreu; Jou con sus agregados Berrós Jussá, Berrós Subirá y Dorbe; Son; Sorpe con sus agregados Borén y Ysabarre; Unarre con sus agregados Burgo, Escalarre, Gavás, Llaborre y Servi; Valencia de Aneo.

Tirvia

1

Tirvia; Alins; Areu; Aynet y Besán con su agregado Arahós; Esterri de Cardós con sus agregados Arrós y Ginestarrre; Farrera con sus agregados Burch, Montesclado y Glorieta y Mallolís; Llavorsí con sus agregados Arestuy, Aydí, Bayasca, Montenartó, Romadriu y San Romá de Tabérnolas; Norís; Ribera de Cardós con sus agregados Casibrós y Surri; Tabescán con sus agregados Boldís Jussá, Boldís Subirá, Lladorre y Lleret; Tor.

Tremp

Notarías
Tremp

Número
de notarios
2

Pueblos

Tremp con su agregado Claret; Alsamora con sus agregados Alsina, Beniure, Castellnou de Montsech, Clua de la Conca, Estorm, Monrebeig, Moró, San Estevan de la Sarga y Torre de Amargós o Torremargós; Aransís con sus agregados San Cristóbal de la Vall, San Martín de Barcedana y San Miguel de la Vall; Castisent con sus agregados Claramunt, Eroles, Fígols y Puigvert; Guardia con su agregado Sellés; Gulp con sus agregados San Adrián, Santa Engracia y Tendruy; Llimiana; Mur con sus agregados Collmorté, Mull y Santa Lucía; Orcau con sus agregados Bastús, Galliner, Montesquiu y Puigdelanell; Palau de Nogueira con su agregado Puigcercós; San Cerni con sus agregados Fontsagrada y Gabet; Sapeira con sus agregados Escarlá, Espills, Esplugafreda, Orrit y Tercuy; Suterraña; Talam con su agregado Castelló de Encús; Vilamitjana.

Ysona	1	Ysona con su agregado Covet; Abella de la Conca con sus agregados Bóixols y Llahortó; Benavent con su agregado Biscarri; Conques; Figuerola de Orcau; San Román de Abella; San Salvador de Toló con su agregado Montodó.
Pobla de Segur	1	Pobla de Segur con sus agregados Monsó, Puigmanons y San Juan de Viñafrescal; Aramunt; Claverol con sus agregados San Martín de Canal y Sosís; Ortoneda con sus agregados Ervasavina y Pesonada; Salás con su agregado Censuy; Santa Arada o Senterada con sus agregados Cadolla, Cérvoles, Llarent, Nahents, Reguart y Santa Coloma de Erdo; Sarroca de Bellera con sus agregados Bastida de Bellera e Iglesias; Serradell con sus agregados Erinyá, Rivert, Toralla y Torallola.
Pont de Suert	1	Pont de Suert con sus agregados Ventolá y la Cuadra de Marquet; Barruera con sus agregados Bohí, Cardet, Coll, Erilavall y Taul; Batllía de Sas con sus agregados Benés, Buira, Castellnou de Avellanos, Castellvell de Bellera, Mañanet y Sentís; Durro con su agregado Sarahís; Espluga de Serra con sus agregados Aulás, Castarner de las Ollas, Castellet, Llastarre, Masos de Tamurcia y Torre de Tamurcia y la cuadra de Enrens y Trepadús; Llesp con sus agregados Artiga, Casós, Castelló de Tor, Gotarta, Ygüerri, Yran, Yrgo de Tor, Sarroqueta de Barrabés y Viuhet; Malpás con sus agregados Castellás, Erillcastell, Erta, Esperan, Masivert, Peranera y Rahons; Vilaller con su agregado Senet; Viu de Llevata con sus agregados Abella, Adons, Corroncuy, Piñana y Perves y las aldeas de Beguda de Adons y Mas de Gras.

Viella

Notarías	Número de notarios	Pueblos
Viella	1	Viella; Arrós; Arties con su agregado Garós; Bagerga; Betlán con sus agregados Aubert, Montorbau y Mont; Escuñaü con sus agregados Betren y Casarill; Gausach con sus agregados Casau y Sempé; Gesa; Salardú con sus agregados Bordas de la Creu, ²⁶ cases del Dosal y Uña; Tradós; Vila; Vilach.
Bosost	1	Bosost; Arres de Jus y Arres de Sus; Bausén con sus agregados Begós y Benós; Bordas con su agregado Arró; Caneján; Les; Vilamós.

Provincia de Tarragona

Falset²⁷

Notarías	Número de notarios	Pueblos
Falset	2	Falset; Argentera; Bellmunt; Colldejou; Dosai-guas; Marsá; Porrera; Pradell; Riudecañas; Torre de Fontaubella; Vilanova de Escornal-bou con su agregado Arboset.
Cornudella	1	Cornudella con su agregado Albarca; Arbolí; Ciurana; Morera; Poboleda; Ulldemolins; Vila-nova de Prades.
Gratallops	1	Gratallops; Bisbal de Falset; Cabasés; Figuera; Lloá; Margalef; Tarroja; Vilella Alta; Vilella Baja.
García	1	García; masos de Mora o Mora la Nueva; Mas-roig; Molá, Palma; Torre del Español; Vinebre.
Tivisa	1	Tivisa con sus agregados Darmós, Llavería y Serra; Capsanes; Guiamets; Prasdip; Vandellós con su agregado Hospitalet.

26. Població no localitzada.

27. El Reial decret de 1866 creà una plaça nova a Riudecanyes i a Ulldemolins.

Gandesa ²⁸		
Notarías	Número de notarios	Pueblos
Gandesa	2	Gandesa; Corbera; Fatarella con la cuadra de Camposines; Pinell; Villalba.
Batea	1	Batea con los términos de Algás y Piñeras; Poble de Masaluca.
Flix	1	Flix; Ribarroja.
Horta	1	Horta; Caseras con el término de Almudéfar; Arnes; Bot; Prat de Compte.
Mora de Ebro	2	Mora de Ebro; Ascó; Benisanet; Miravet.
Montblanch ²⁹		
Notarías	Número de notarios	Pueblos
Montblanch	2	Montblanch; Blancafort; Guardia dels Prats; Lilla con su agregado Prenafeta; Montreal; Pira; Rojals; Senant; Vilavert.
Espluga de Francolí	1	Espluga de Francolí; Capafons; Febró; Prades; Vallclara; Vimbodí.
Santa Coloma de Queralt	1	Santa Coloma de Queralt con su agregado Aguiló; Ceballá del Condado con su agregado Segura; Conesa; Forés; Llorach con sus agregados Albió, Montargull, Raurich y Sirera; Passanant con sus agregados Belltall, Fonoll y Glorieta; Pilas con sus agregados Figuerola, Guialmons, San Gallart y Viure; Querol con su agregado Montagut; Santa Perpetua con sus agregados Pontils, San Magín de Rocamora, Segués y Vallespinosa.
Sarreal	1	Sarreal; Barbará con su agregado Ollés; Rocafort de Queralt; Solivella; Vallvert con su agregado Mombrió de la Marca.

28. El Reial decret de 1866 creà una plaça nova a Benissanet.

29. El Reial decret de 1866 augmentà a tres les places de Montblanch i a dues les de l'Espluga de Francolí i les de Santa Coloma de Queralt.

Reus ³⁰		
	Número de notarios	Pueblos
Notarías Reus	6	Reus; Castellvell.
Alforja	1	Alforja; Yrlas; Musara; Riudecols con su agregado Voltas; Vilaplana.
Cambrils	1	Cambrils; Monroig.
La Selva	1	La Selva; Aleixar; Almofter.
Riudoms	1	Riudoms; Borjas del Campo; Botarell; Maspujols; Mombrió de Tarragona; Viñols.
Tarragona ³¹		
	Número de notarios	Pueblos
Notarías Tarragona	5	Tarragona; Catllar; Constantí; Morell; Pallerosos; Perafort con su agregado Puigdelfí; Pobla de Mafumet; Raurell; Renau; Sacuita con su agregado Argilaga; Tamarit con su agregado Ferrán.
		En el Nomenclator del Gobierno no están Codony, Franquesas del Codony. El diccionario de Madoz dice que Franquesas del Codony forma ayuntamiento con Constantí y Perafort. Esto no puede ser: ha de ser con uno u otro. Si es con Perafort, póngase aquí; si es con Constantí, en Vilaseca. Es caserío. Véase además la nota (1) del partido de Valls.
Vilaseca	1	Vilaseca con el caserío de Salou; Canonja con su agregado Masricart.

30. El Reial decret de 1866 augmentà a dues les places de Riudoms i en creà una de nova a Mont-roig.

31. El Reial decret de 1866 reduí a quatre les places de Tarragona, augmentà a dues les de Vila-seca i en creà una de nova a Constantí.

Tortosa³²

Notarías	Número de notarios	Pueblos
Tortosa	6	Tortosa con las partidas de Coll de Alba, Bitem, Caba, Campredó, Enveja, San Lázaro y demás anexas; Roquetas.
Galera	1	Galera; Godall; Santa Bárbara.
Amposta	1	Amposta; Masdenverge; Perelló; San Carlos de la Rápita.
Cenia	1	Cenia; Mas de Barberans.
Cherta	1	Cherta; Aldover; Alfara; Pauls; Tivenys.
Ulldecona	2	Ulldecona; Alcanar; Freginals.
Benifallet	1	Benifallet; Ginestar; Rasquera.

Nota. Se ha colocado a Perelló en la notaría de Amposta atendido el estado actual de las comunicaciones, pues por la carretera general está en el día más cerca de Amposta que de Tortosa. El ferrocarril podrá tal vez modificar esta situación: si el ferrocarril pasa por Perelló o sus inmediaciones y por Tortosa, Perelló tendrá que agregarse a esta ciudad.

Valls³³

Notarías	Número de notarios	Pueblos
Valls	4	Valls con su agregado Picamoxons; Alió; Bráfim; Garidells; Nulles con sus agregados Bellavista y Casafort; Puigpelat y cuadra de Torellas; Vallmoll; Vilabella con su agregado Pedrós; Vilarrodona.

(1) En el Nomenclator del Gobierno no están Guinyolas, Peralta y Vistabella. Tampoco se hallan en Tarragona y deben pertenecer a uno de los dos partidos. Son de Tarragona. El diccionario de Madoz dice que Peralta es del Partido de Valls y que forma Ayuntamiento con Renau, que es del partido de Tarragona.

32. El Reial decret de 1866 eliminà la plaça de la Galera i en creà una de nova a Alcanar i al Perelló.

33. El Reial decret de 1866 creà una plaça nova al Pont d'Armentera.

Alcover	1	Alcover; Albiol; Masó; Milá; la Riba; Vila-llonga.
Pla de Cabra	1	Pla de Cabra; Cabra con su agregado Fonscaldetas; Figuerola con su agregado Miramar; Pont de Armentera con su agregado Saumella; Rodoñá.
		(a) Vease la nota (A) del Partido del Vendrell.
		Vendrell ³⁴
Notarías	Número	Pueblos
Vendrell	2	Vendrell; Albiñana; Arbós; Bañeras; Bellvey; Calafell; Cunit; Llorens; Roda; San Jaume dels Domenys; San Vicente de Calders; Santa Oliva.
Torredembarra	1	Torredembarra; Altafulla; Crexell; la Nou; Pobla de Montornés; Riera con su agregado Ardeña; Vespella.
Masllorens	1	Masllorens; Aiguamúrcia con sus agregados Albá, Ordes y Selma; Bisbal de Panadés; Bonastre; Montmell; Puigtiñós con sus agregados Montferri y Vilardida; Salomó.

(A) En el mapa hay Rodonyá. El diccionario mío dice Rodonyá y dice que es anejo de Puigtiñós. El de Madoz dice Rodoñá y la pone en el partido de Montblanch. El Nomenclator del Gobierno la pone en Valls.

Y, aprobado el referido proyecto por unanimidad, se acordó elevarlo a la Dirección General del Registro de la Propiedad y del Notariado con el correspondiente oficio acompañatorio en que se hagan las explicaciones y aclaraciones necesarias.

Se dio cuenta de que los delegados de Valls y Puigcerdá acusan el recibo de las circulares de diez y nueve del último noviembre y de nueve del actual. La Junta quedó enterada y acordó se unan a su espediente.

34. El Reial decret de 1866 eliminà la plaça de Masllorenç i en creà una de nova a Aiguamúrcia i a la Bisbal del Penedès.

Asimismo, se dio cuenta de que su excelencia la Sala de Gobierno ha tenido a bien señalar la hora de las diez del día de mañana para la prestación del juramento de don Joaquín Artigas y Puigdevall, según así se comunicó a esta Junta en oficio de hayer, y que en consecuencia se nombraron acompañantes a los notarios don Ygnacio Gallisá y don José Sayrols. La Junta quedó enterada y aprobó el nombramiento.

No habiendo otro asunto de que tratar, el señor Decano levantó la sesión de que certifico. Salvador Clos y Gualba.

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

ALEIXANDRE I SEGURA, Teresa, *El Liber Iudeorum núm. 90 de l'Aleixar (1344-1348). Estudi i edició*, Barcelona: Fundació Noguera, 2004, 534 p. (Acta Notariorum Cataloniae; 16).

Edició d'un dels cinc llibres de jueus que, sobre la vila camptarragonina de l'Aleixar, es conserven a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, el qual custodia un dels fons documentals notarials més notables de l'Estat, tant pel seu volum com per l'antiguitat dels seus fons. L'autora ha escollit aquest llibre, autoritzat pel prevere Bernat Plomacer, per tractar-se d'un registre amb una notable varietat tipològica i pel fet de situar-nos cronològicament en els anys previs a la irrupció de la Pesta Negra. Com és usual, el volum s'enceta amb una breu introducció. Aquesta s'inicia amb una anàlisi de les fonts bàsiques per a l'estudi sobre les comunitats jueves de la Corona (Cancelleria reial, fons municipals i fons notarials o privats), bo i fent incidència en els *libri iudeorum* i la seva significació per a la història de l'Aleixar del segle. I es conclou amb la presentació del volum que edita, amb l'explicació dels seus principals trets diplomàtics (format, suport, tintes, estat de conservació, sistema de datació, tipus d'escriptura, barrats i altres notes relacionades amb la redacció del document). El cos central de l'obra el constitueix la publicació d'un conjunt de 779 instruments, amb la indicació usual del número d'ordre, data, regist en la majoria dels casos nominal i signatura. Els documents abracen el període comprès entre el 12 de gener de 1344 i el 22 de maig de 1348. La tipologia documental és variada, tot i que hi predominen els contractes de tipus econòmic, referits a operacions de crèdit que tenen com a protagonistes jueus i cristians del Camp de Tarragona. Així, hi destaquen amb un percentatge molt elevat els *mutua*, però també s'hi poden trobar cancel·lacions de deutes, cessions de crèdits, dissolucions de societats mercantils, compravendes d'immobles, animals i productes del camp, pagament de multes o impostos als col·lectors de l'aljama, nomenaments de procuradors, tutors o curadors i contractes d'aprenentatge. Després d'una succinta bibliografia, clouen aquest volum un índex de noms de persona i un altre de noms de lloc.

BALDÓ ALCOZ, Julia, GARCÍA DE LA BORBOLLA, Ángeles, PAVÓN BENITO, Julia, «Registrar la muerte (1381-1512). Un análisis de testamentos y mandas pías contenidas en los protocolos notariales navarros», *Hispania* (Madrid), LXV/1, núm. 219 (2005), p. 155-225.

Nova aportació en la ja tradicional línia historiogràfica d'utilització dels testaments com a instrument per a la història de la cultura i de les mentalitats col·lectives, sobretot mitjançant les seves clàusules preliminars, com ara les invocacions religioses, l'elecció de sepultura, la celebració dels funerals, les comunitats acompanyants, les fundacions de misses i aniversaris i els llegats de tipus pietós. Totes elles permeten analitzar, a través d'un buidatge seriat, la progressiva dessacralització del món modern, amb les variables de lloc, sexe i estrat social. Així, l'historiador pot penetrar els sentiments gairebé fins a la indiscreció i es troba amb l'actitud de l'home davant la mort. En aquest cas, els autors, tres professors de la Universitat de Navarra, basant-se en unes desenes de testaments navarresos del final del segle XIV al començament del segle XVI, especialment de l'Arxiu General de Navarra, pretenen establir un punt de partida que presenti uns primers resultats, previs a oferir una gran síntesi sobre la mort a la Navarra medieval. En aquest treball, es pregunten en quines circumstàncies i per què es redacta el testament, quins anhels espirituals els menen a disposar la seva memòria funerària i manaments pietosos i, en darrer terme, com és la comunitat que acull, acompanya i recorda el difunt. L'article es divideix en tres parts. En la primera es fa un notable repàs historiogràfic, sobretot de la producció francesa i hispànica. En la segona es presenta la institució notarial navarresa i els seus fons de protocols. I la tercera és la que esdevé el nucli central de l'article. S'hi analitza el moment de la mort, el ritual funerari, el lloc d'enterrament, la memòria funerària i els llegats pietosos. Una valoració general i unes propostes finals, que actuen de conclusions comparatives, clouen aquest valuós article, ben treballat, metodològicament molt correcte i que caldrà tenir en compte i sumar a la ja més que notable bibliografia sobre el tema de l'actitud de l'home enfront de la mort, elaborada a través de les disposicions d'última voluntat dictades davant notari.

BAUTISTA GARCÍA, Joan D., «Documents per a la història de l'art en els protocols de l'Arxiu Històric Provincial de Castelló», *Estudis Castellonencs* (Castelló), 9 (2000-2002), p. 475-520.

Article bàsicament descriptiu que incideix en la prou coneguda transcendència de la documentació notarial per a la història de l'art. Es tracta d'una recopilació no completa ni sistemàtica de documents diversos –contractes d'obres, d'orgues, de retaules, transaccions immobiliàries, cartes de pagament, ordenances gremials de picapedrers...– feta per l'autor sobre els protocols del segle XVIII conservats a l'Arxiu Històric Provincial de Castelló, de manera complementària a les seves recerques. Després del breu capítol introductori, l'article té dues parts. A la primera agrupa les obres i els artistes més notables i representatius, bé per raó de la seva transcendència històrica i artística o bé pel fet que ajuden a esclarir episodis o qüestions encara avui confuses sobre determinats artistes o nissagues de gran ressò professional. A la segona aplega la resta de les notícies localitzades als llibres notarials i les presenta seguint un criteri d'ordenació alfabètica dels diferents autors, entre els quals destaquen els Dols, els Bueso o els Pagès (Pachés). En apèndix es transcriuen una dotzena de documents de 1728 a 1778, tots ells escrits en castellà, que clouen aquest treball, que esdevé una nova aportació per al coneixement de la història de l'art de les terres septentrionals del País Valencià.

CASES I LOSCOS, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 3. Segle XVII (1601-1650)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2004, 426 p. (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya; 29).

Tercer del conjunt de volums que esdevenen la nova versió de l'inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, el primer fons notarial de l'Estat espanyol. Talment com els anteriors, l'inventari ha estat elaborat per Lluïsa Cases i Loscos. El volum aplega els registres de la primera meitat del segle XVII (1601-1650), segle que ha calgut dividir en dues parts, atès el gran nombre de registres notarials que d'aquesta centúria s'han conservat, a més del fet que aplega, en molts casos, un sol volum físic més d'un protocol i que, per tant, requereix més d'una fitxa descriptiva. Anotem que això ha determinat que la previsió inicial de cinc volums o, encara, de cinc toms de l'inventari de l'AHPB que s'anunciava inicialment s'hagi vist incrementada i que, encara avui, el seu nombre sigui difícil de determinar

de manera exacta. Com és usual, l'obra és precedida per una breu presentació signada per qui subscriu aquestes notes, en la qual es remarquen els trets característics de la documentació d'aquest segle, tant en els seus aspectes externs com pel que fa al procés de redacció de l'instrument notarial. En aquest sentit, cal remarcar la notable millora en l'estat de conservació general dels registres, per la progressiva menor utilització de les tintes ferruginoses que oxiden i foraden el paper i per la millora en la qualitat d'aquest suport, tot i que continua la tendència del segle anterior d'una incorrecta enquadernació, especialment per als formats en octau o en dotzè, aquest darrer ja purament testimonial. Igualment, segueixen minvant les anotacions marginals i esparses, tan usuals sobretot en el període medieval, com també és palesa una més correcta numeració dels folis i una major profusió dels índexs. D'altra banda, quant al procés de redacció del document, si des de mitjan segle XIV es tendia a la proliferació de les sèries de registres, cosa que evidenciava un notable grau de burocratització de les escriptures notariales, en el segle XVII s'inicia la tendència contrària, encaminada a la seva reducció, fet que anuncia els canvis fonamentals que tindran lloc en el XVIII. El nombre total de volums descrits en aquest inventari és de 4.649, corresponents a 183 notaris. Com de costum, els notaris es presenten per ordre cronològic dins del segle, mentre que la seva producció interna segueix l'ordre lògic de gènesi, amb igual riquesa de llibres especials. Després dels elements descriptius habituals (títol del registre, dates extremes, format i foliació, i enquadernació i estat de conservació), la signatura topogràfica és composta per dos números, un de referit al notari i l'altre al registre en concret. Clou el volum un primer índex cronològic de notaris, d'acord amb la mateixa presentació de l'inventari i la ubicació física dels registres als dipòsits, i un segon d'alfabètic de notaris, necessari per a la seva localització a l'inventari.

GÜNZBERG MOLL, Jorge, *Los notarios y su organización en Barcelona (siglos XIII-XVI)*, Madrid: Consejo General del Notariado, 2004, 205 p.

Versió resumida i parcial de la tesi doctoral que l'autor presentà a la Universitat de Barcelona, el desembre de 1996, sobre els notaris i la seva organització a la capital catalana, entre 1275 i 1544, any aquest darrer de la fundació del Col·legi de notaris reials. Autor de diversos treballs sobre el notariat barceloní, l'autor dedica aquesta àmplia síntesi a dos grans aspectes de la institució, l'organització i el desenvolupament dels notaris a Bar-

celona entre 1200 i 1544 i, després, el *cursus honorum et laborum* d'aquests mateixos fedataris públics. L'obra s'enceta amb la preceptiva introducció, en què es presenten les fonts impreses i, sobretot, es recull una molt completa bibliografia sobre la història del notariat català. En el primer dels dos grans apartats del volum, dividit en set epígrafs, es fa d'entrada una evolució general de la institució i, després, s'aprofundeix en aquesta evolució concretada ara en els notaris de Barcelona, des dels orígens al segle XIII fins al temps de Carles I. En el segon, dividit en sis apartats, s'hi analitzen temes de pràctica professional i de vida privada, com ara l'aprenentatge de la professió, els llibres d'immatriculació, l'exercici de l'ofici a les escrivanies i a les institucions, el traspàs de protocols i els aspectes socials i privats dels notaris. Completen aquesta visió del notariat barceloní un total de 191 amplis regestos, datats entre 1258 i 1557, extrets de diferents arxius de la capital i referits a un ampli ventall tipològic, com ara nomenaments de notaris, contractes d'aprenentatge, privilegis reials, fundacions de beneficis, capítols matrimonials, testaments, codicils i inventaris de notaris.

Homenatge al Dr. Emili Giralt i Raventós (editors: Rosa Congost i Colomer, Llorenç Ferrer i Alòs), Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2004, 973 p. (Col·lecció Homenatges; 23). *Estudis d'Història Agrària*, 17.

Volum dens i excel·lentment editat, corresponent al número 17 de la prestigiosa revista *Estudis d'Història Agrària* –del Centre d'Estudis Històrics Internacionals, de la Universitat de Barcelona, i del Centre de Recerca d'Història Rural, de la Universitat de Girona– i dedicat a retre homenatge a qui el 1977 n'havia estat precisament el seu fundador, el doctor Emili Giralt i Raventós. El volum miscel·lani aplega una seixantena d'articles, de temàtica diversa i que abracen un període cronològic ben ampli que reula fins a l'època medieval. Amb tot, molts dels treballs estan dedicats a les qüestions d'història social i agrària a Catalunya, un dels temes centrals d'estudi dins la llarga trajectòria de recerca del doctor Emili Giralt, deixeble de Vicens Vives i que exercí la seva càtedra a les universitats de València i de Barcelona. El volum s'enceta amb una presentació dels professors Rosa Congost i Llorenç Ferrer, seguida de sengles relats de la trajectòria del doctor Giralt, l'un dels professors de la Universitat de Barcelona Rafael Aracil i Antoni Segura i l'altre del catedràtic de la Universitat de València Pedro Ruiz, els quals acompanya un recull de les principals dades

acadèmiques i de la bibliografia de l'homenatjat. Del conjunt ampli d'articles, mereixen una atenció especial, per la seva relació amb la documentació notarial, els treballs dels professors següents: el de Rosa Congost sobre «La rabassa morta i els discursos historiogràfics. Una relectura d'Emili Giralt» (p. 335-347); el de Jaume Dantí i Riu, «Pagesos, menestrals i drets senyorials al segle XVIII. El capbreu del marquès de Rupit» (p. 349-358); el de Luis Domínguez Castro, «La aparcería vitícola en el noroeste de la Península Ibérica (siglos XIX-XX)» (p. 389-409); el de Llorenç Ferrer i Alòs, «La formació de la burgesia catalana. Magí Pladellorens Playà, de rabassaire al Bages a exportador de vins a Sant Martí de Provençals» (p. 464-484); el de Pere Gifre i Ribas, «Mercaders a la terra. La trajectòria d'Esteve Andreu, botiguer de teles, mercader i senyor (Girona, 1680-1706)» (p. 513-532); el de Belén Moreno Claverías, «Les condicions materials de vida dels rabassers penedesencs al segle XVIII: treball, mercat i consum» (p. 615-630), i el de Manuel Riu, «Blat de moro i fajol. Cultius nous al senyoriu monàstic de Serrateix (segles XVIII-XIX)» (p. 765-772).

MARÍN PERELLÓN, FRANCISCO J., ORTEGA VIDAL, J., *Documentos sobre el Palacio de la Zarzuela en el Archivo Histórico de Protocolos de Madrid*, Madrid: Comunidad de Madrid; Caja Madrid, 2003, 173 p.

Acurada edició d'un conjunt de documents, autoritzats entre 1626 i 1646 per notaris madrilenys i conservats a l'Arxiu Històric de Protocolos de la capital de l'Estat, relatius tots ells a la construcció de la *Real Casa y Sitio de la Zarzuela*. Aquest palau, erigit per l'arquitecte Juan Gómez de Mora com a lloc de repòs per a Felip IV de Castella, esdevé un notable exemple de l'arquitectura madrilenya del Segle d'Or. El treball s'enceta amb una completa introducció dels autors –un historiador i un arquitecte–, en què es fa un seguiment de la gènesi del palau i de l'evolució de la seva construcció, bo i comparant també el projecte original amb el palau conservat al segle XIX, i tot això amb profusió d'il·lustracions, com ara dibuixos, làmines, plànols i fotografies. El repertori documental, ordenat com és usual de manera cronològica, inclou, a l'esquerra, la transcripció del document i, a la dreta, la seva representació fotogràfica. Aquest repertori és format, a més dels plànols i les traces originals per a la construcció del Palau, datats l'any 1634, per diversos documents autoritzats per diferents escrivans de la capital, com ara contractes d'obra, cartes de pagament, poders o escriptures d'obligació.

OSTOS, Pilar, PARDO, M.ª Luisa, *Documentos y notarios de Sevilla en el siglo XIV (1301-1350)*, Sevilla: Universidad de Sevilla, 2003, 541 p.

Nova aportació a la història del notariat hispalenc, ja anunciada en un article referenciat en el número anterior d'aquesta revista i elaborada per les prou conegudes professores del Departament d'Història Medieval de la Universitat de Sevilla Pilar Ostos Salcedo i M.ª Luisa Pardo Rodríguez, autores d'un gran nombre de treballs sobre notariat, protocols i diplomàtica notarial andalusa. De fet, aquest llibre s'inscriu en una ja llarga línia de recerca iniciada fa diverses dècades i que ha donat nombrosos fruits, tant de les mateixes autores com de deixebles i companys universitaris. D'acord amb el seu pla de treball, ara s'han proposat abordar la documentació notarial del segle XIV i, atès el nombre elevat de textos conservats, han decidit centrar el seu esguard només en la primera meitat i deixar la segona meitat de la centúria per a una publicació posterior. L'estudi se centra sobre documentació extreta majorment de l'Arxiu de la Catedral de Sevilla, el principal dipòsit amb fons notariais medievals, exceptuat el fons de l'Arxiu Històric Provincial, que s'inicia el 1441. Amb una metodologia modèlica, tal com és usual en elles, el llibre es divideix en dues grans parts: l'estudi diplomàtic dels documents i la seva edició íntegra. La primera, la d'estudi, se subdivideix, als seu torn, en tres capítols: l'anàlisi del productor del document, és a dir, el notariat i el procés d'expedició dels instruments públics de Sevilla; la tradició documental o la manera de transmissió del document, i, en darrer terme, la forma dels documents, els seus caràcters externs i els elements del discurs diplomàtic. En la segona es publiquen de manera rigorosa un total de cent vuitanta-nou textos, de tipologia notarial diversa i que abracen el període que s'escola del 7 de març de 1301 al 20 de maig de 1350, amb la indicació usual del número d'ordre, data, regist nominal i apartat heurístic. Aquest excel·lent treball es completa amb uns generosos i ben confeccionats índexs de resgestos, de persones, de llocs i de càrrecs i oficis, ahora que s'il·lustra amb un afegit final de trenta-dues làmines.

PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà (coord.), *Els fons de protocols de Catalunya. Estat actual i proposta de sistematització*, Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, 2005, 308 p. (Textos; 05).

L'any 2002, l'Associació d'Arxivers de Catalunya inicià una nova col·lecció de publicacions que, sota el títol genèric de *Textos*, pretén la

divulgació de documents que esdevenen referents o expressió de la posició de l'AAC en relació amb temes d'interès o que afecten el col·lectiu, com ara la qüestió de la documentació catalana dipositada a Salamanca o de l'impròpiament anomenat Arxiu de la Corona d'Aragó. El darrer número aparegut fins avui, redactat pels arxivers Lluïsa Cases, Albert Curto, Antoni Mayans, Laureà Pagarolas i Ramon Planes, publicat amb el suport del Col·legi de Notaris, de la Fundació Noguera i del Departament de Justícia, és dedicat a determinar l'estat actual dels excel·lents fons notariais catalans, les seves vicissituds històriques, la seva ubicació i el seu volum documental i, a més, a dictar unes pautes raonades que haurien de tenir en compte les diferents institucions implicades a l'hora de sistematitzar i redefinir el mapa arxivístic notarial de Catalunya. I això sempre d'acord amb la normativa vigent, sense oblidar la rica tradició històrica i, alhora, amb encert i correcte criteri arxivístic. De fet, tots sabem que els fons de protocols catalans esdevenen un dels conjunts documentals més extraordinaris, tant per l'antiguitat com per la continuïtat de les seves sèries, i, alhora, són els més consultats per un ampli ventall d'usuaris. Tanmateix, el cert és que aquests fons documentals, que reculen en la seva gènesi al mateix segle XIII, no es començaren a dotar d'una normativa d'abast general fins a la segona meitat del segle XIX, arran de la Llei del notariat de 1862 i del Decret de 1869, que determinava la formació d'arxius de districte notarial. Aquest retard en la formació de veritables arxius de protocols, juntament amb altres factors, han donat lloc a un mapa notarial certament distorsionat. Entre aquests factors diversos cal fer esment de la mateixa evolució històrica dels arxius farcida de vicissituds negatives, de la normativa vigent de 1945 intencionadament laxa per posar fi a les disputes entre totes les parts aleshores implicades, de l'encaix d'aquesta norma amb la legislació recent estatal i de la pròpia de Catalunya, però sobretot cal parlar de les successives variacions de la planta judicial, a la qual la notarial es troba vinculada. Aquest mapa dels fons notariais, tot i la seva excel·lència en molts aspectes, és evident que presenta tanmateix deficiències i distorsions. Per exemple, cal parlar dels fons notariais de districtes diferents als de les capitals de província i que, encara avui, romanen a l'arxiu provincial; com també dels fons notariais d'una mateixa localitat repartits, de vegades de manera ben flagrant i absurda, en diferents dipòsits de la mateixa població o de fora. Igualment, podríem parlar de la ubicació dels fons notariais de districtes avui desapareguts i, al contrari, dels fons notariais dels nous districtes recentment creats, o també dels fons notariais dipositats en arxius de localitats que no són capital de districte. Després de l'exposició d'objectius i de

dos capítols introductoris, dedicats un a repassar l'evolució històrica dels arxius de protocols a Catalunya i l'altre a presentar la normativa sectorial vigent, els punts clau del treball són, sens dubte, els capítols quart i cinquè. Així, en el quart, s'exposa la situació dels fons notariaus catalans en l'actualitat, prenent com a criteri bàsic de presentació l'estructura territorial de la institució productora, és a dir, el districte notarial. I, en el cinquè, s'enumeren les propostes i les línies bàsiques de sistematització d'aquests fons. Aquestes van en el sentit de considerar que el mapa arxivístic notarial català s'ha de fonamentar en l'estructura d'arxius de districte que es creen i consolidaren al final del segle XIX, concretament entre 1869 i 1902. I que un canvi en la demarcació notarial, sigui per creació o per supressió d'un nou districte o bé per moviment de poblacions d'un districte a l'altre, no ha de comportar la remoció de la documentació. Igualment, es propugna que els fons dels districtes notariaus distints als de la capital de província, dipositats encara avui als arxius històrics provincials (inclòs l'ACA), han de retornar, al més aviat possible, al centre d'arxiu comarcal o local que els correspongui. En annex, una relació de districtes i municipis que comprenen i un selecte repertori bibliogràfic clouen aquest complet i útil treball.

PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà, «Arxiu Històric de Protocols de Barcelona», a Sebastià RIERA I VIADER (coord.), *Repertori de fonts d'arxiu per a l'estudi de la ciutat de Barcelona (1714-1808)*, Barcelona: Ajuntament, 2004, p. 62-75.

Breu presentació del fons documental de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, concretament del referit al període tractat en el volum en el qual s'insereix, que, juntament amb les guies d'altres vint-i-dos arxius de la capital catalana, forma part d'aquest útil repertori de fonts. La idea de publicació d'aquest llibre sorgeix arran de la celebració del VII Congrés d'Història de Barcelona, organitzat l'any 2001 per l'Arxiu Històric de la Ciutat i que tractava sobre el segle de l'absolutisme (1714-1808). Cada una de les guies que el conformen respon a una mateixa estructura determinada per una enquesta tramesa prèviament a tots els centres. Així, s'hi presenten: les dades d'identificació de l'arxiu, com ara l'adreça, l'horari, els responsables, els metres lineals, el volum documental...; les sèries documentals més significades per al tema objecte d'atenció; els instruments descriptius existents, tant els manuscrits com els impresos; la bibliografia espe-

cífica dels fons, i, finalment, les possibilitats d'aprofitament històric de les sèries documentals tractades, amb preferència al període objecte d'atenció de l'obra.

SERNA, Èrika, VILA, Pep, «L'inventari de Joan Ventura, enquadernador de Figueres (1856)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), 37 (2004), p. 225-254.

Edició i estudi de l'inventari d'un enquadernador conservat a l'Arxiu Històric Comarcal de Figueres i corresponent a un enquadernador del segle XIX de la capital de l'Alt Empordà, el qual, a més de relligar obres, venia llibres i altres objectes d'escriptori i acceptava subscripcions a col·leccions. Els autors, la directora de l'arxiu i un investigador particular, introdueixen el treball remarcant, un cop més, la importància dels inventaris *post mortem* per a la història de la cultura, alhora que fan un esbós ràpid sobre la situació cultural de la ciutat a mitjan segle XIX, en què el percentatge de població analfabeta era certament molt alt. Després de presentar de manera succinta el personatge, s'endinsen en l'estudi de l'inventari, bo i emmarcant-lo primer en l'època concreta en què fou autoritzat i fent tot seguit un intent de classificació de les obres, agrupades en matèries presentades per ordre alfabètic: clàssics, diversa, gramàtiques i llibres d'ensenyament, històrics, il·lustrats, novel·la, obra catalana, religiosos i tècnics. De la seva lectura, els autors conclouen que, tot i que en un marc cultural poc encoratjador, a l'àrea de Figueres hi havia, abans de la consolidació de la primera renaixença catalana (al voltant dels Jocs Florals de 1869), una minoria culta que s'incorporava amb fisonomia pròpia al concert del romanticisme europeu, espanyol i català d'expressió castellana. En darrer terme, els autors transcriuen l'inventari, bo i identificant en nota l'autor i el títol sencer de les obres i assenyalant les impressions més properes. L'inventari manuscrit determina de cada llibre el nombre de toms i la valoració econòmica que se'n fa, expressada en rals.

SERRANO YUSTE, Martín, GOZALBO GIMENO, Daniel, VICENTE MÍNGUEZ, Natalia, *Fuentes y bibliografía para la historia del derecho notarial y del notariado hispánico*, Castellón: Castalia Iuris, 2005, 270 p.

Extens recull bibliogràfic sobre la institució notarial, especialment la hispànica des del segle XIII –moment de l'aparició de la figura del fedata-

ri públic– fins al 1862 –moment en què neix el notariat contemporani. Aquesta obra, que supera les relacions editades fins al moment (Bono, Sánchez Belda, Trenchs...), es presenta en dues grans parts, fonts i bibliografia, que alhora se subdivideixen en diversos apartats, els quals delimiten cronològicament i geogràficament els materials bibliogràfics necessaris per a la investigació i estudi històric del dret notarial. La primera, la dedicada a les fonts, s'enceta amb els textos més representatius de la literatura notarial hispànica fins al 1862 –que es fa precedir dels principals tractats del sistema llatí, bàsicament italians– i es continua amb els tractats, manuals i fonts impreses sobre el dret notarial hispànic i les fonts legals històriques espanyoles (constitucions, furs, privilegis, provisions...), agrupades pels antics regnes, per acabar amb materials auxiliars, com ara col·leccions diplomàtiques i instruments de descripció (inventaris, catàlegs...). En la segona, es recull la bibliografia agrupada en tres apartats: obres de caire general i metodologia per a la recerca del notariat llatí, estudis històrics sobre el notariat europeu presentat per països amb profusió d'estudis italians i, en darrer terme, bibliografia per a la història del notariat hispànic, agrupada igualment per regnes. Un apèndix amb la relació alfabètica de tractats de notaria i legislació hispànica de l'Antic Règim clou aquesta notable aportació, que pretén contribuir al millor coneixement de la institució notarial llatina, bo i facilitant els instruments per al seu estudi.

SIMÓ SANTONJA, Vicente L., *El notariado foral valenciano (1238-1707)*, Valencia: Colegio Notarial de Valencia, 2004, 300 p.

Nou fruit de la ploma d'un autor ja clàssic, bàsicament, en les qüestions de dret notarial i dret històric. Doctor en dret, notari jubilat i degà honorari del Col·legi de Notaris de València, Vicente L. Simó Santonja ens ofereix ara el seu treball sobre la història del notariat valencià, que esdevé una ampliació d'un article anterior editat el 1971 a la *Revista de Derecho Notarial* de Madrid. L'autor divideix l'obra en tres capítols. En el primer apropa el lector a l'arrel de la institució, és a dir, a les bases italianes posades pels primers tractadistes, i, a més, apunta una cronologia de la legislació notarial espanyola. En el segon ens apropa i situa en el marc del dret foral valencià: la cronologia de l'aparició del primitiu Costum de València, la seva expansió per tot el regne, l'evolució foral legislativa de les Corts celebrades entre 1238 i 1707, amb la quantificació de les disposicions notariales, i les edicions dels furs analitzades. Finalment, en el capítol tercer, el

més extens i veritable clau de volta del volum, analitza el règim del notariat foral valencià, des de tots els seus angles, com ara el concepte i les classes de notaris, l'ingrés en l'ofici, la funció, la retribució, la conservació dels instruments públics i la seva organització col·legial. I en un acurat i extens apèndix documental –que ocupa gairebé la meitat de l'obra i que esdevindrà d'una enorme utilitat per als estudis posteriors– recull totes les disposicions legislatives, furs, privilegis, pragmàtiques i ordenances localitzades, que formen un corpus d'un total de cent vuitanta-tres textos, des d'un privilegi de Jaume I de 22 d'octubre de 1239, sobre la redacció dels documents públics per part dels notaris, fins a un Reial despatx de 18 de maig de 1731 de restabliment del Col·legi de Notaris de València.

TELLO, Enric, «La fi del censal: Reducció de l'interès o vaga de pensions? (1750-1861)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), XV (2004), p. 125-145.

Nova aportació de l'autor sobre un tema al qual ja ha dedicat alguns valuosos articles, concretament sobre el censal, aquell contracte que permetia accedir al crèdit de diner, no per via monetària (com el préstec o *mutuum* i la comanda dipòsit), sinó per via de capitals o crèdit a llarg termini, i això mitjançant la constitució i venda de rendes. Aquest contracte, d'una elevada complexitat jurídica i molt freqüent als protocols, permet estudiar fenòmens vitals en l'evolució social, econòmica i jurídica, com ara l'endeutament pagès i l'expropiació per deutes de la petita propietat camperola per part de grups burgesos enriquits; també les desviacions de capitals paràsits al refugi del préstec a interès fix, la transferència de la propietat i el creixement de la diferència social; o encara les qüestions relacionades amb la usura i les interdiccions de l'Església i també la forta penetració del dret romà, mitjançant tot el seguit de clàusules de garantia i de renúncia. Sempre s'ha escrit que aquest tipus de contractes periclita de manera definitiva a partir de mitjan segle XVIII quan el seu interès minva del 5% al 3%. Però no es considera que aquesta reducció fou la darrera d'una sèrie, que també s'havia produït a altres països veïns, i que els primers símptomes de retracció d'aquests préstecs no apareixerà fins al final del segle XVIII. En aquest treball, l'autor ressegueix el sistema de crèdit censalista des de l'època baixmedieval, presenta la qüestió de la regulació de l'interès, analitza la roda de l'endeutament que finia en la venda a carta de gràcia, estudia el paper de l'Església com a institució de crèdit i, al capda-

vall, proposa una explicació alternativa de la reducció de l'interès del censal, que ajustava l'interès a l'alça coetània del valor patrimonial i la minva de la rendibilitat del seu esmerç, com també de la fi del censal a partir de l'impagament de pensions des de les acaballes del segle XVIII, en un moment en què s'havien esgotat, en gran part, les possibilitats d'expansió agrària. L'article s'acompanya de nombroses taules i gràfics, relacionats amb el tema tractat i que enriquerixen aquest treballat text.

YEGUAS I GASSÓ, Joan, «Els Escarabatxeres, una família d'escultors (1656-1710)», *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell* (Tàrrrega), 18 (abril de 2005), p. 145-169.

Estudi sobre dos escultors d'una mateixa família –pare i fill–, que actuen al final del segle XVII i començament del XVIII, amb el qual hom pretén contribuir a la recuperació de la memòria i el coneixement de l'art català de l'època moderna. Basant-se de manera preferent en documentació de protocols dels arxius de Barcelona i de Cervera, l'autor ressegueix la trajectòria vital i, especialment, artística de Jaume i Jeroni Escarabatxeres, des del matrimoni del pare el 1656 fins a la mort del fill el 1710. L'obra d'aquests escultors s'estén, no només per la capital catalana, sinó per un considerable ventall d'indrets localitzats al Bages, la Cerdanya, el Pla d'Urgell, les Garrigues, l'Anoia o el Baix Llobregat. L'article s'acompanya d'un apèndix documental de catorze documents, la majoria en català i alguns en llatí, la revisió dels quals l'autor hauria d'haver entès preceptiva, no només per una qüestió de correcció lingüística formal, bàsica per ella mateixa, sinó sobretot de cara a una correcta deducció i interpretació històriques.

(Aquestes **Notes bibliogràfiques** han estat redactades per *Laureà Pagarolas i Sabaté*)

«ESTUDIS HISTÒRICS I DOCUMENTS DELS ARXIS DE PROTOCOLS».
NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

EHDAP és una revista anual, editada pel Col·legi de Notaris de Catalunya des del 1948, amb l'especificitat bàsica d'aplegar treballs fonamentats sobre documentació de protocols i de registres notariais d'arreu i, alhora, d'aprofundir en aspectes institucionals, com ara la història del notariat, els diferents tipus documentals que aquesta genera o bé d'altres institucions de dret públic i privat que s'hi relacionen.

La redacció de l'EHDAP prega a les persones interessades a col·laborar-hi que prenguin en consideració les normes següents:

1. L'*extensió* dels articles, que han d'ésser inèdits, oscil·larà entre els 15 i els 40 fulls de 30 línies mecanografiades (és a dir, a doble espai), presentats en paper DIN A4 i escrits per una sola cara.

2. Sota el títol del treball, hom hi farà constar el *nom i cognoms* de l'autor, així com també el centre on desplega la seva activitat.

3. Ultra les còpies en paper, els originals han d'ésser facilitats en *disquet*, en un programa compatible amb l'entorn PC o Macintosh. A l'etiqueta del disquet, s'hi escriurà el nom de l'autor, el títol de l'article i el programa amb què ha estat editat.

4. Es recomana que els articles siguin escrits en català, per bé que s'accepten originals en totes les *llengües* peninsulars i en altres idiomes, com ara l'italià, el francès, l'anglès i l'alemany. Els textos en català i en castellà seran revisats per un corrector d'estil.

5. Les *notes* es presentaran sempre totes juntes al final de l'article i mai a peu de pàgina, tot i que un cop impreses sí que hi aniran. Es redactaran segons el sistema de referències que s'especifica més endavant. Les crides es faran volades sobre la caixa del text i després de la puntuació.

6. El text es podrà acompanyar, quan es consideri necessari, d'apèndixs, làmines, figures o *material gràfic*. Les fotografies, al seu torn, hauran d'ésser de qualitat i ben contrastades, i aniran seguides dels peus corresponents.

7. Els editors facilitaran als autors *proves d'impremta*, per tal que puguin revisar els seus textos en un termini prudencial, però sense fer, tanmateix, variacions substancials ni en el text ni en les notes.

8. Un cop editat el volum, tots els autors en rebran dos exemplars, així com també un joc de 25 *separates* del seu article.

9. Els articles i la *correspondència* han d'adreçar-se a:

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols
Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
Col·legi de Notaris de Catalunya
Notariat, 4
08001 Barcelona

El remitent indicarà sempre, en full a part, el seu nom i cognoms, adreces professional i particular, i números de telèfon, per tal de facilitar la comunicació amb la Redacció.

10. Els *sistemes de referències* i de citacions a utilitzar pels col·laboradors d'EHDAP seran els següents:

Llibres:

Arcadi GARCIA I SANS, Núria COLL I JULIÀ, *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994 (Estudis; 6).

Formes i institucions del govern de Catalunya, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1983 (Curs d'història de Catalunya; 1).

Parts de llibre:

Pierre VILAR, «Le monde urbain dans la Catalogne des temps modernes», a *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: Universitat, 1984, v. I, p. 421-434.

Articles de revista:

Josep M. SALRACH, «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 13 (1992), p. 127-173.

Quant a les *referències als arxius*, el primer cop es posarà el nom complet amb l'abreviatura entre parèntesi: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Les referències posteriors es posaran només en la forma abreujada.

Les cites dels textos documentals es faran de la manera usual, seguint l'ordre més lògic: arxiu, secció, sèrie, peça documental, data i foli. Per exemple:

AHPB, Guillem JORDÀ (major), *Septimum manuale*, 30-IX-1438/23-VI-1440, f. 34r.-36v.

